

Универзитет у Новим Садзе
Филозофски факултет
Одзелене за русинистику

РУСИНИСТИЧНИ СТУДИЈИ RUTHENIAN STUDIES

6

ISSN 2560-3612
e-ISSN 2560-3914
doi 10.19090/rs.2022.6.
ISBN: 978-86-6065-755-0

Нови Сад, 2022.

Видаватель

Универзитет у Новим Садзе
Филозофски факултет
Одделене за русинистику

За издавателя

Проф. др Ивана Живанчевич-Секеруш, декан Филозофского факултету у Новим
Садзе

Редакция

проф. др Александер Дуличенко, Тартуский Университет, Катедра славянской
филологии

проф. др Михаел Мозер, Universität Wien, Kulturwissenschaftliche Fakultät

проф. др Олег Румянцев, Università degli Studi di Macerata

проф. др Ана Плишкова, Prešovska universita v Prešove, Ústav rusinskeho jazyka a
kultúry

проф. др Оксана Тимко-Дітко, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

проф. др Людмила Попович, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

проф. др Михайло Фейса, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет

проф. др Дюра Гарди, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет

проф. др Юлиан Тамаш, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет

проф. др Юлиан Рамач, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет

мр Ана Римар Симунович, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет

мр Александер Мудри, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет

Главни редактор

проф. др Дюра Гарди, Филозофски факултет у Новим Садзе

Заменік редактора

мр Александер Мудри

Секретар редакції

мр Ана Римар Симунович

Лекторе:

Ана Римар Симунович, Александер Мудри, Милош Валітурски

УДК зробела:

Наташа Белич

Publisher

University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Ruthenian Studies

Representing the Publisher

Prof. Dr. Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

Editorial Board

Dr. Aleksandar Duličenko, Professor, University of Tartu, Department of Slavic Studies
Dr. Mihael Mozer, Professor, Institute for Slavic Studies at the University of Vienna
Dr. Oleg Rumyantsev, Professor, University of Palermo
Dr. Anna Pliškova, Prešov University, Professor, Institute of Ruthenian Language and Culture
Dr. Oksana Timko-Đitko, Professor, University of Zagreb, Faculty of Philosophy
Dr. Ljudmila Popović, Professor, University of Belgrade, Faculty of Philology
Dr. Mihajlo Fejsa, Professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Dr. Đura Hardi, Professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Dr. Julijan Tamaš, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Dr. Julijan Ramač, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Ana Rimar Simunović, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Aleksander Mudri, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Editors-in-chief

Dr. Đura Hardi, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Vice-editor

Aleksandar Mudri, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Assistant to the Editors

Ana Rimar Simunović

Proofreading

Ana Rimar Simunović, Aleksander Mudri, Miloš Valjigurski

UDC

Nataša Belić

РЕЦЕНЗЕНТИ

доц. др Томаш Квока, Универзитет у Кракове, (Польска)

доц. др Мая Крстич, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет (Сербия)

проф. др Людмила Попович, Универзитет у Београду, Филологийни факултет
(Сербия)

проф. др Шмигель Михал, Универзитет у Банскей Бистрици, Филозофски факултет
(Словацка)

проф. др Саган Галина, Киевски универзитет Борис Гринченко, Историйно-
филозофски факултет (Україна)

проф. др Олег Румянцев, Универзитет у Палерму, Одделене за гуманистични студиї
(Италия)

проф. др Юлиан Тамаш, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет
(Сербия)

доц. др Павло Худїш, Ужгородський національний університет, Факультет історії та
міжнародних відносин (Україна)

доц. др Наташа Пешич, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет (Сербия)

проф. др Алексей Кишюгас, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет
(Сербия)

проф. др Немет Ференц, Универзитет у Новим Садзе, Учителски факултет зоз
мадярским наставним языком у Суботици (Сербия)

проф. др Ясна Угларик, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет (Сербия)

доц. др Зузана Тирова, Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет (Сербия)

доц. др Стефана Паунович Родич, Универзитет у Београду, Филологийни факултет
(Сербия)

др Анамария Сореску Маринкович, висша наукова сотрудніца, Балканологийни
институт САНУ, (Сербия)

REVIEWERS

Dr. Tomasz Kwoka, Associate Professor, University of Krakow, Faculty of Philology
(Poland)

Dr. Maja Krstić, Assistant professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
(Serbia)

Dr. Ljudmila Popović, Professor, University of Belgrade, Faculty of Philology (Serbia)

Dr. Michal Šmigelj, Associate Professor, Matej Bel University, Faculty of Arts (Slovakia)

Dr. Galyna Sagan, Professor, Boris Grinchenko Kyiv University, Faculty of History and
Philosophy (Ukraine)

Dr. Oleg Rumyantsev, Associate Professor, Università degli Studi di Macerata (Italia)

Dr. Julijan Tamaš, Professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy (Serbia)

Dr. Pavlo Khudish, Assistant Professor, Uzhhorod National University, (Ukraine)

Dr. Nemet Ferenc, Professor, University of Novi Sad, Teacher's Training Faculty in the
Hungarian Language (Serbia)

Dr. Nataša Pešić, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy (Serbia)

Dr. Aleksej Kišjuhas, Assistant Professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
(Serbia)

Dr. Jasna Uhlarik, Associate Professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
(Serbia)

Dr. Zuzana Tyrova, Assistant Professor, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
(Serbia)

Dr. Stefana Paunović Rodić, Assistant Professor, University of Belgrade, Faculty of
Philology (Serbia)

Dr. Annemarie Sorescu-Marinković, senior research associate, Institute for Balkan
Studies, (Serbia)

СЛОВО РЕДАКТОРА

Почитована академска заєдніцо, пред нами стої шесте по шоре число часописа *Русинистични студії – Ruthenian Studies* чийо видаваче Филозофски факултет Универзитета у Новим Садзе и його Одделене за русинистику. По своім концепту, и воно провадзи наукови дух и норми предходних пейцох числох. Обращене є гу науковим темом хтори вязани за русинистику як и ей блізким дисциплином. Змист шестого числа *Русинистичних студийох* заш лем на окреми способ опредзелели два подїї за нами. Перша винїмково святочна, друга винїмково жалосна.

Того, 2022. року маме вельки ювілей, 40 роки иснованя Одделеня за русинистику на Филозофским факултету у Новим Садзе. Тераз уж давного, школского 1981/2. року на Факултету була уписана перша генерация студентох на Студийну групу за руски язык и литературу. На другим боку, початки русинистики як академскей дисциплини у нашим стредку маю ище глібши коренї. Вязани су за 1972. рок, кед пред точно пол столїтїя на тим факултету почал робиц Лекторат за руски язык. З нагоди таких красних рочнїцох, насампредз 40 рокох Русинистики на Филозофским факултету у Новим Садзе, Одделене за русинистику 30. септембра 2022. року організовало успишну медзинародну наукову конференцию на хторей участвовали науковци зоз осем державох и ище вецей университетских стредкох.

У хвильки остатнїх приготовкох за Конференцию на Филозофски факултет, як и на числени европски университети, сцигла жалосна вистка же од нас несподзивано пошол длугорочни член Одделеня за русинистику, порядни професор Универзитета у Новим Садзе др Янко Рамач (22. марец 1955 – 27. август 2022), историчар и науковец европского реномеа. И най не забудземе наглашиц – Янко Рамач источашне бул и снователь и редактор *Русинистичних студийох*.

У роботох коло приготовйованя шестого числа часописа, Редакция пред собу мала два задатки: же би воно було пошвечене як спомин професорови Янкови Рамачови, а тиж же би було пошвечене ювілею з нагоди 40 рокох Русинистики на нашим факултету. Дзекуєме автором хтори мали можлївосц послац свойо науково роботи за тото число, а хтори источашне були теми сообщеньох на Конференциї. Особлїво зме подзековни доцентки др Даниели Марчок зоз Одделеня за словакистику, хтора написала *In memoriam* и составила *Библиографию* Янка Рамача. Дзекуєме на труду и помощи рецензентом приятих и вреднованих роботох, и їх лектором.

Конечно, мушине надпомнуц же публиковане часописа *Русинистични студии – Ruthenian Studies*, 6, 2022. материялно потримал Национални совет Руснацох у Републики Сербии и Филозофски факултет у Новим Садзе.

проф. др Дюра Гарди,
главни редактор *Русинистичних студийох*

ЗМИСТ

Даниела Марчок

IN MEMORIAM ПРОФ. ДР ЯНКО РАМАЧ (1955–2022) 11

Daniela Marčok

BIBLIOGRAFIJA RADOVA PROF. DR JANKA RAMAČA 19

Дюра Гарди

ОДДЗЕЛЕНЕ ЗА ИСТОРИЈУ ФИЛОЗОФСКОГО ФАКУЛТЕТА У НОВИМ САДЗЕ И РУСИНИСТИКА..... 61

Валерій Власенко

КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА БАЛКАНАХ (ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО) 75

Bohdan Halczak

UMOWA O WYMIANIE LUDNOŚCI Z DNIA 9 WRZEŚNIA 1944 R. MIĘDZY POLSKĄ A RADZIECKĄ UKRAINĄ I JEJ REALIZACJA WOBEC MNIEJSZOŚCI UKRAIŃSKIEJ W POLSCE 89

Юлиян Рамач

ГУ РЕДАКЦІЇ ЗБОРНІКА *РУСКИ НАРОДНИ ПИСНІ* (2020)..... 111

Миливој Алановић, Александар Мудри

ЗНАЧЕЊСКЕ ВАРИЈАЦИЈЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ПРЕДЛОГОМ *ПРЕД* У СРПСКОМ И РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ 133

Тијана Балек

О ВРЕМЕНСКОЈ (НЕ)ЛОКАЛИЗОВАНОСТИ У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА НА ПРИМЕРУ АНДРИЋЕВЕ ПРИПОВЕТКЕ „АСКА И ВУК” И ПРЕВОДА НА РУСИНСКИ И РУСКИ ЈЕЗИК 155

Канаме Окано

ГЛАГОЛИ АУДИТИВНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У ВОЈВОЂАНСКОМ РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ У СВЕТЛУ СЛОВЕНСКЕ ЕТИМОЛОГИЈЕ 171

Оксана Тимко Дітко

ЧИСЛОВНІЦКИ ПРИСЛОВНІКИ У РУСКИМ ЯЗИКУ 191

Jakub Stepaniuk

EFFECTIVE PARTICIPATION OF RUTHENIANS IN SERBIA AND CROATIA 199

Virđinija Popović, Ivana Ivanić

UTICAJ KINESKE KULTURE NA RUMUNSKU KNJIŽEVNOST 219

Ispánovics Csapó Julianna

RUSZINOK A (VAJDASÁGI) MAGYAR (IRODALMI) KULTÚRA TÖRTÉNETÉBEN 229

Ана Римар Симунович

АРХЕТИП МАЦЕРИ ЖЕМИ У ЛИТЕРАТУРНЕЈ ТВОРЧОСЦИ МИКОЛИ М. КОЧИША И МИХАЙЛА КОВАЧА..... 251

Jakub Pawlak

ЈЕФТАЈЕВА КЋИ КАО СИМБОЛ ХРИСТОВЕ ЖРТВЕ У КОСТЕЉНИКОВОЈ ДРАМИ *ЈЕФТАЈЕВА КЋИ*..... 269

УПУТСТВО ЗА ПРИРИХТОВАЊЕ РУКОПИСА ЗА ДРУКОВАЊЕ 277

IN MEMORIAM
ПРОФ. ДР ЯНКО РАМАЧ
(1955–2022)

Дня 27. августа 2022. року у 67. року у транспортним нещесці страдал Янко Рамач, професор на Одзеленю за русинистику Филозофского факултету Универзитету у Новим Садзе.

Янко (Дюра) Рамач народзени у Руским Керестуре 22. марта 1955. року. У родним валале закончел основну школу, а потим и гимназию, 1975. року. Закончел и штири роки класичней гимназиї у Риме. На Филозофским факултету у Новим Садзе дипломовал на Групи за историю 1980. року. Штири роки робел як кустос у Войводянским музею у Новим Садзе. На Филозофским факултету у Новим Садзе почал робиц 1984. року на Одзеленю за русинистику, практично од його снованя. Прешол звичайну драгу университетского наставніка. По 1988. рок бул асистент-приправник, потим асистент (1988–1996) на предмету История Руснацох. Магистерску роботу *Привредни и дружтвени живот Руснацох у Южней Угорскей (1848–1918) / Привредни и друштвени живот Русина у Јужној Угарској (1848–1918)* одбранел 1990. року на Филозофским факултету у Београдзе, на Групи за историю. Докторску дисертацию *История Руснацох у Южней Угорскей (1745–1918) / Историја русинів Південної Угорщини (1745–1918)* одбранел 1995. року на Историйним факултету Державного универзитету у Ужгородзе, у України. Ушлїдзел вибор до звання доцента 1996. року, потим до звання позарядового професора 2001. року и до звання порядного професора 2006. року.

У медзичаше, од 2000–2003. бул на постдокторскей специялизациї на Катедри за русинистику и українистику на Високей школи у Ніредьгази у Мадярскей. Специялизация облапяла наукововигледовацку роботу хтора реализована у Сеченї библиотеки у Будимпешти и у Державним архиве Мадярскей у Будимпешти, як и преподаваня студентом русинистики и українистики на українским язiku хторе тирвало 6 семестри.

У рамикох работи на Филозофским факултету у Новим Садзе участвовав у работи органах факултета (Наставно-наукова рада, Совет факултету) и Универзитету (член Фаховей ради за гуманистични науки, од 2019. року); у комисийох за вибор до званя; як ментор у писаню закончующих роботох студентом на основних, мастер и докторских студийох; як член комисийох за писане закончующих роботох на основних, мастер и докторских студийох; як член комисий за приступне преподаване асистента при вибору до званя доцента. Бул и член комисийох на одбранох дипломских роботох на Учителским факултет у Зомборе. Функцию шефа Одзеленя за русинистику на Филозофским факултету у Новим Садзе окончовал у периодзе од 2015–2021, а потим бул заменїк шефа на истим одделеню.

На Филозофским факултету у Новим Садзе на основних академских студийох преподавал предмети: Фолклористика, История Руснацох I, История Руснацох II, Културна история Руснацох, а на мастер академских студийох. Русинске питане у Стредней Европи у XX вику. Тримал вежби зоз предмета Стара українска литература. На постдипломских студийох преподавал Историю українскей култури. На Филологийним факултету у Београдзе, од 2002. року, од самого снованя Одзеленя за українистику, як госцуюци професор тримал преподаваня зоз предметох Културна история українского народу 1 и 2 односно Українска култура 1 и 2. Даєдни преподаваня, циклуси преподаваньох або семестрални курси тримал на домашнїх и иноземних университетох. Проф. Рамач у рамикох програми Еразмус + три раз пребувал як преподавач на Гданьским университету на Одзеленю за славистику, раз на Прешовским университету у Словацкей, як и на Универзитету Матея Бела у Банскей Бистрици у Словацкей, на Универзитету у Вроцлаву, на Националним университету у Ужгородзе, на Универзитету „Иван Франко у Львовє”, на Катедри за славистику у Триру, а тримал и онлайн преподаваня на Киевским университету „Тарас Шевченко”.

У рамикох педагогийней работи, окрем пририхтованя литературы за студентох, пририхтовал и додатки зоз истории Руснацох за учебнїки истории

за основну школу и гимназию на руским язика. Так у учебнікох за основну школу на руским наставним язика перши раз дати систематични препатрунок историї Руснацох зоз найвчаснейших часохла по нешкайши дні.

Основна обласц його интересованя була история Руснацохла у Южней Угорскей/Югославії.

У рамикохла културней историї Руснацохла занїмал ше зоз виучованьом историйного материялу и старших руских рукописних зборнікохла и епистолярного наслїдства визначних особохла: Г. Костельника, А. Духновича... У своїх вигледованьох пошвецел ше и фолклору Руснацохла и Українцохла, моделом организованя вирского, просвитного и национального живота тей националней заєднїци од XVII по конєц XX вику, як и дружтвено-економскому положеню Руснацохла у Угорскей. Тиж так, занїмал ше зоз културними и литературними вязами Руснацохла зоз Сербами, Словацями, Румунами и другими националними заєднїцями Угорскей и єй державохла-наслїднїцохла. У тих вигледованьох указовал же национални и конфесийни розлики не препречєня за добри одношеня и сотруднїцтво. Його роботу у тей обласци препознала и словацка национална заєднїца у Сербії. Просвитна комисия Матки словацкей у Сербії му на Словацких народних святачносцохла 2018. року у Бачким Петровцу уручєла Окремне припознанє за заслуги у обласци образованя, васпитаня и унапредзованя словацкого язика и словацкей култури. У остатнїм периодзе його наукововигледовацка работа була унапрямена на историю и културну историю Руснацохла медзи двома шветовими войнами, як и на културни и национални контакти и сотруднїцтво Руснацохла у Югославії зоз Україну, як и Руснацями и Українцями у дияспори.

Проф. Янко Рамач прекладал етнографски материял на руски язик зоз сербского, українского, немецкого и латинского. Прекладал и зоз українского и руского на сербски. За преклад Библиї (у коавторстве зоз писательом Михалом Рамачом) – перши на швецє комплетни преклад Старого и Нового писма зоз старогреческого жридловнїка на руски язик – достал Орден и Диплomu Витязя ряду св папи Силвестера (Equites ordini Sancti Silvesteri papae).

Бул инициатор организованя або соорганизатор даскелїх симпозиюмохла и конференцийохла у Новим Саду (*Интеркултуралносц у образованю* 2018; Други карпатски симпозиум, односно VII медзинародни наукови сход *Лемки, Бойки, Гуцули, Русини – история, сучасносц, материялна и духовна култура* 2019; медзинародна наукова конференция

Селїдби Українцох на простор буйшеї Югославїї (130 роки од досельованя) 2021); Медзинародни науково конференції *Живот и діло проф. Юлиана Рамача* 2021; и *3 нагоди 40 рокох Русинистики на Филозофском факултету у Новим Саду* 2022).

Як длугорочному учашніку на медзинародних конференційох хтори биенално организую у Польскей и Словацкей, проф. Рамачови на конференції хтора 2017. року отримана у Банскей Бистрици/Старей Лесни у Словацкей додзелене окремене припознанє (*Patätný list*) катедри за историю Филозофского факултета Универзитета Матея Бела у Банскей Бистрици.

Участвовав на числених медзинародних наукових конференційох у жеми и иножемстве у Новим Саду, Београду, Нишу, Руским Керестуре, Бачким Петровцу, Бекешчаби, Дебрецину, Кечкемету, Ніредьгази, Баї, Триру, Надлаку, Прешове, Свидніку, Банскей Бистрици, Ужгородзе, Києве, Лавове, Познаню, Іданьску, Вроцлаве, Слупску, Брну, Загребе и других местох.

Бул главни и одвичательни редактор часописа *Русинистични студії / Ruthenican Studies*, хтори на його иницијативу порушани 2017. року при Одделеню за русинистику, член редакції часопису *Годишњак Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду* (од 2015), член редакції українского наукового часописа *Сумска старовина*, член ушорїовацког колегиума за наукову обласц у часопису за науку, литературу, культуру и уметносц *Шветлосц*, член редакції наукового зборніка *Українистика и словенски свет* Филологийного факултета у Београду, иножемни член редакції наукового часописа Киевского университета *Київські історичні студії / Kyiv Historical Studies* (од 2019). Тиж так бул член редакції за историю *Енциклопедії Войводини*, член редакції часописа *Studia Ruthenica*, Руско-українского християнского часописа *Дзвони*, як и член редакції часописа Центра за мултикультуралносц у Новим Саду *Информатор*. Бул редактор *Енциклопедії Руснацох и Українцох Югославїї* и главни и одвичательни редактор пилот виданя тей енциклопедії. Бул член и секретар Академского здруженя Руснацох и Українцох (у рамикох Союзу Руснацох и Українцох Сербїї) и член Дружтва историчарох Сербїї. Як волонтер бул член Управного одбора Екуменскей гуманитарней організації у Новим Садзе од 2012.

Проф. Рамач бул руководитель або учашнік на вецей домашніх наукових проєктох финансваних з боку Министерства просвити, науки и

технологійного розвою Републики Сербії и секретаріята за високе образованє и наукововигледовацку діялносц АП Войводини.

Обявел 15 кніжки (як автор/коавтор, прекладатель, редактор), 195 науково роботи, прикази и прилоги; поглявля у 11 учебнікох исторії на руским язика за основну школу; 47 библиографски єдинки зоз прекладательней діялносци, 4 библиографски єдинки зоз ушорйовацкей діялносци и 7 библиографски єдинки хтори ше одноша на уводни слова и рецензії. Винїмково богата библиография шведочи о його континуованей науковей роботи. Тото потвердзує и факт же професор Янко Рамач и наш найцитованши професор з найвисшим индексом компетенції.

Проф. Рамач бешедовал вецей шветово язика: украински, италиянски, словацки, анлийски, немецки, русийски, а хасновал и класични язика – латински и старогречески. Науково роботи писал на руским, сербским и украинским язика, а обявйовал и на анлийским и словацким.

И попри винїмково успишной педагогийней и наукововигледовацкей роботи, проф. Рамач своїм найвекшим успихом видзел тото же його дзивчата Ксенія, Тат'яна и Кристина закончели високи школи, и же су успишни у своїх фахах и пошвечени своїм фамелиюм.

Професор Рамач зоз свою роботу и особнима прикметами, з ясным и обгрунтованима науковима становисками, твардима моралними принципами, зоз несебичним закладаньом и винїмкову систематичносцу у наукових вигледованьох, хтору нашлїдзел од своїх професорох на матичним факултету, як и вельку пошвеченосцу студентом, заслужел епитет бизовного историчара не лєм у войводянских наукових рамикох але и ширше, у европских, та и шветових. О тим шведочи и його сотрудніцтво зоз колегами зоз України, Польскей, Естонії, Словацкей, Мадярскей, Румунії, Италиї, Японю и других жемох. Дзекуючи широкому кругу познанствох, библиотеки Одзеленя за руски язик на матичним факултету обезпечел вельке число странских публикаційох. Цалосна работа визначного слависти проф. Янка Рамача дава невимерліве доприношене факултету на хторим препровадзел лємцо не цали работни вик, охабя глібоки шлїд у историографії о Руснацох и незаобиходна є основа за подобни вигледованя у наведзеней обласци.

Професор Янко Рамач поховани у Кисачу 30. 08. 2022. року.

Вична память!

Доц. др Даниела Марчок
doi: 10.19090/rs.2022.6.11-15

ISBN: 978-86-6065-755-0

ТЕМАТ

У тим числу часописа обявени роботи зоз медзинародней науковей конференції

*З нагоди 40 рокох Русинистики на
Филозофским факултету у Новим
Садзе*

Daniela Marčok*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

УДК 012 Ramač J.
doi: 10.19090/rs.2022.6.19-60
Оригиналан научни рад
примљен 28.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA PROF. DR JANKA RAMAČA**

Ovo je prvi pokušaj da se sastavi puna bibliografija radova prof. dr Janka Ramača. Radi bolje preglednosti radovi će biti podeljeni u nekoliko kategorija: posebna izdanja, naučni radovi objavljeni u naučnim časopisima u zemlji i inostranstvu, radovi objavljeni u posebnim tematskim zbornicima ili u zbornicima radova sa naučnih skupova, naučno-popularni radovi, publicistički radovi, prikazi, poglavlja u udžbenicima, prevodi, priređivački rad, uvodne reči i recenzije. Kao prilog bibliografiji navodi se kratka biografija, nastavni rad i sistematizovan pregled glavnih oblasti i tema naučnih interesovanja u okviru naučno-istraživačkog rada prof. dr Janka Ramača.

Ključne reči: Janko Ramač, bibliografija, istorija, naučni radovi, prevodi.

Prof. dr Janko Ramač (1955–2022) je bio zaposlen na Filozofskom fakultetu od 1984. g., praktično od osnivanja Odseka za rusinistiku i polako je zaokruživao svoj aktivni naučni i pedagoški rad u ovoj ustanovi. Nakon neočekivanog gubitka ovog vrsnog istoričara, a istovremeno i izuzetno plodnog autora naučnih radova koji je postavio temelje istoriografije o vojvođanskim Rusinima – pisanje bibliografije njegovih radova nameće se kao potreba i nužnost. Prvobitna zamisao i namera pisanja ove bibliografije jeste da ona posluži kao podsticaj i oslonac istraživačima u budućim naučnim istraživanjima iz ove oblasti.

BIOGRAFIJA

Janko (Đura) Ramač je rođen u Ruskom Krsturu 22. marta 1955. g., gde je završio osnovnu školu, a takođe i gimnaziju 1975. g. Završio je i četiri razreda klasične gimnazije u Rimu. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu je diplomirao na grupi za istoriju 1980. g. Četiri godine je radio kao kustos u

* danielamarcokova@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao u okviru projekta *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kulture u jugoistočnoj i srednjoj Evropi* (178017) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Vojvođanskom muzeju u Novom Sadu, a od dolaska na Filozofski fakultet u Novom Sadu 1984. g, gde se zaposlio na Odseku za rusinistiku, prešao je uobičajeni put univerzitetskog nastavnika, podjednako se potvrđujući kako u nastavnom, tako i u naučnom smislu. Do 1988. g. bio je asistent-pripravnik, a zatim i asistent (1988–1996) na predmetu Istorija Rusina. Magistarski rad *Privredni i društveni život Rusina u Južnoj Ugarskoj (1848–1918)* je odbranio na Filozofskom fakultetu u Beogradu na grupi za istoriju 1990. g. Doktorsku disertaciju *Istorija Rusina u Južnoj Ugarskoj (1745–1918) / Історія русинів Південної Угорщини (1745–1918)* je odbranio na Istorijskom fakultetu Državnog univerziteta u Užgorodu u Ukrajini 1995. g. Usledio je izbor u zvanje docenta 1996. g., u zvanje vanrednog profesora 2001. g. i u zvanje redovnog profesora 2006. g.

U međuvremenu je od 2000–2003. g. boravio na postdoktorskoj specijalizaciji na Katedri za rusinistiku i ukrajinistiku na Visokoj školi u Niređhazi u Mađarskoj. Specijalizacija je obuhvatala naučno-istraživački rad realizovan u Sečenji biblioteci u Budimpešti i Državnom arhivu Mađarske u Budimpešti. Osim toga, u okviru specijalizacije bio je realizovan i rad u nastavi, te je prof. Ramač držao predavanja za studente Rusinistike i Ukrajinistike na ukrajinskom jeziku tokom 6 semestara.

Prof. Ramač je govorio i čitao nekoliko svetskih jezika: ukrajinski, italijanski, slovački, engleski, nemački, ruski, a služio se klasičnim jezicima – latinskim i grčkim.

Učestvovao je u radu organa fakulteta (član Nastavno-naučnog veća, član Saveta fakulteta) i univerziteta (član Stručnog veća za humanističke nauke od 2019. g.). U komisijama za izbor u zvanje učestvovao je dvanaest puta. Kao mentor prilikom pisanja završnih radova studenata na osnovnim, master i doktorskim studijama učestvovao je deset puta. Kao član komisije prilikom pisanja završnih radova studenata na osnovnim, master, specijalističkim i doktorskim studijama učestvovao je ukupno 33 puta.

Funkciju šefa Odseka za rusinistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu vršio je u periodu od 2015 – 2021. g., a u poslednjem periodu bio je zamenik šefa na istom odseku.

Bio je član i sekretar Akademskog društva Rusina i Ukrajinaca (u okviru Saveza Rusina i Ukrajinaca Srbije sa sedištem u Novom Sadu) i član Društva

istoričara Srbije.¹ U okviru volonterskog rada bio je član Upravnog odbora Ekumenske humanitarne organizacije u Novom Sadu od 2012. godine.

NASTAVNI RAD

Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na osnovnim akademskim studijama predavao je predmete: Folkloristika, Istorija Rusina I, Istorija Rusina II, Kulturna istorija Rusina, a na master akademskim studijama Rusinsko pitanje u Srednjoj Evropi u XX veku. Držao je vežbe iz predmeta Stara ukrajinska književnost. Na postdiplomskim studijama je predavao Istoriju ukrajinske kulture. Učestvovao je kao mentor u izradi diplomskih radova, kao član komisija za odbranu magistarskih radova i kao član komisije za pristupno predavanje asistenta prilikom izbora u zvanje docenta. Bio je član komisija na odbrani diplomskih radova na Učiteljskom fakultetu u Somboru. Na Filološkom fakultetu u Beogradu od 2002. godine je od samog osnivanja Odseka za ukrajnistiku držao predavanja kao gostujući profesor iz predmeta Kulturna istorija ukrajinskog naroda 1 i 2 odnosno Ukrajinska kultura 1 i 2.

Pojedina predavanja, cikluse predavanja ili semestralne kurseve održao je na domaćim i stranim univerzitetima. Odsek za rusinistiku participira u program Erasmus+, u razmeni nastavnog osoblja i studenata sa univerzitetima u Poljskoj i Slovačkoj. Prof. Ramač je tri puta boravio kao predavač na Gdanjskom univerzitetu na Odeljenju za slavistiku, jednom na Prešovskom univerzitetu u Slovačkoj, kao i na Univerzitetu Mateja Bela u Banskjoj Bistrici u Slovačkoj. Studenti koji su na razmeni u okviru raznih programa studentske mobilnosti boravili na Filozofskom fakultetu, često su birali predmete Folkloristika i Kulturna istorija Rusina i pisali iz njih seminarske radove.

Prof. Ramač je po nekoliko predavanja držao na Univerzitetu u Vroclavu, na Prešovskom univerzitetu, na Nacionalnom univerzitetu u Užgorodu, na Univerzitetu „Ivan Franko” u Lavovu, na Katedri za slavistiku u Triru, a držao je i onlajn predavanje na Kijevskom nacionalnom univerzitetu „Taras Ševčenko”.

U okviru pedagoškog rada osim pripremanja literature za studente pripremao je i dodatke iz istorije Rusina za udžbenike istorije za osnovnu školu i gimnaziju na rusinskom jeziku. Tako je po prvi put u udžbenicima za osnovnu

¹ Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković” je dobrovoljno, nevladino i neprofitno, stručno udruženje profesionalnih istoričara udruženih radi poboljšanja nastave istorije u osnovnim i srednjim školama i unapređenja položaja nauke i struke na svim nivoima.

školu na rusinskom nastavnom jeziku dat sistematski pregled istorije Rusina od najranijih vremena do današnjih dana.

NAUČNO-ISTRAŽIVAČKI RAD

Zahvaljujući širokom spektru naučnih oblasti rusinistike koje spadaju u domen njegovog profesionalnog interesovanja, od samih početaka svog naučno-istraživačkog rada u jednakoj meri se posvećuje literaturi, istoriji i kulturnoj istoriji Rusina u Južnoj Ugarskoj/Jugoslaviji.

Shodno njegovoj profesionalnoj orijentaciji – nacionalnoj istoriji novog veka – osnovna oblast njegovog naučnog interesovanja bila je istorija Rusina u Južnoj Ugarskoj/Jugoslaviji. Iz te oblasti je odbranio magistarski rad, doktorsku disertaciju, objavio četiri knjige i najveći deo naučnih radova. Kako to navode članovi komisije prilikom izbora u zvanje vanrednog profesora² njegova doktorska disertacija je „prva naučno dokumentovana sinteza istorije Rusina u Južnoj Ugarskoj do 1918. g. Za razliku od ranijih autora, koji su proučavali prošlost Rusina, Ramač prošlosti Rusina u Južnoj Ugarskoj, naročito njihov crkveno-religijski, kulturno-prosvetni i nacionalni život sagledava u kontekstu Rusina karpatskog areala – Rusina u severoistočnoj Ugarskoj i Rusina/Ukrajinaca u Galiciji, ukazujući da je upravo ta veza sa maticom u značajnoj meri doprinela da se mala nacionalna zajednica Rusina u Južnoj Ugarskoj održala i razvijala od sredine XVIII veka do današnjih dana.”

Druga oblast interesovanja prof. Ramača iz koje je napisao značajan broj radova je kulturna istorija. U tom kontekstu se bavio proučavanjem istorijske građe i starijih rusinskih rukopisnih zbornika i epistolarnog nasleđa istaknutih ličnosti: *Hronika Ruskog Krstura Havrijila Kosteljnika; Pisma H. Kosteljnika mitropolitu Andreju Šeptickom; Prilog istoriji Futoškog vlastelinstva u XVIII veku;*

² Članovi komisije prilikom izbora u zvanje vandrednog profesora dr Janka Ramača u više zvanje – redovnog profesora Filozofskog fakulteta u Novom Sadu koji je održan 2006. godine: akademik SANU Slavko Gavrilović, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, u penziji, naučna oblast Nacionalna istorija novog veka; akademik SANU Čedomir Popov, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, u penziji, naučna oblast Opšta istorija novog veka, predmet Opšta istorija novog veka; Samuel Celovski, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, naučna oblast Slovakistika, predmeti Istorija slovačkog naroda i Slovačko-srpske kulturne i književne veze; i Aleksandar Kasaš, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, naučna oblast Nacionalna istorija, predmet Istorija Jugoslavije.

Hronika Ruskog Krstura... U svojim istraživanjima posvećivao se i folkloru Rusina i Ukrajinaca (*Свадебни обичаї як човар національного ідентитету Русиних на Мадярській Горніци; Гнатюково записи фольклору Руснацох у Южней Угорській и його науково статї о нїх як историйне жридо; Традиция и рационализованє рускей свадзби...*).

Osim toga, u svojim radovima se bavio modelima organizovanja verskog, prosvetnog i nacionalnog života ove nacionalne manjine od 17. veka do sadašnjosti: pitanjima nacionalnog i verskog identiteta, crkveno-religijskim i kulturno-školskim pitanjima, kao i društveno-ekonomskim položajem Rusina u Ugarskoj (*Вирски и церковни живот Руснацох; Школа у Руским Керестуре (1753–1777); Почеци націоналног препорода Русина у Јужној Угарској у првој половини 19. века; Припреме за оснивање Русинског народног просветног друштва; Перша руска друкарня...*).

Posebnu pažnju je posvećivao historiografiji Rusina i bavio se istraživanjem dela H. Kosteljnika, V. Hnaćuka, A. Duhnoviča ukazujući na istorijski značaj njihovih dela (*Гавриїл Костельник як историчар; Александер Духнович як историчар; Писма Гавриїла Костельника митрополитови Андријови Шептицькому; Володимир Гнатюк и Руснаци у Југославиї; Федор Лабош и његово дело у историографији о Русинима у Јужној Угарској...*).

U manjoj meri se posvećuje istraživanju lingvističkih tema Rusina (*Грамадика русинског језика Хавријила Костельника и њена рецепција у периоду између два светска рата*).

Sledeća grupa radova se bavi kulturnim i književnim vezama sa Srbima (*Иван Франко и Срби; Иван Франко у публицистици о Србох...*). Nekoliko radova posvećeno je prošlosti vojvođanskih Slovaka i rusinsko-slovačkim književnim i kulturnim vezama (*The Settlement of Slovak in Kysáč; Rusini i Slovačka gimnazija u Petrovcu. Прилог виучованю културних контактох Руснацох и Словацох у Југославиї медзи двома шветовима войнами, Rusinsko – slovačke književne veze u drugoj polovini XX veka*). U istraživanjima ove vrste, ukazivao je da nacionalne i konfesionalne razlike nisu uvek prepreka za dobrosusedske odnose i saradnju. Njegov rad u ovoj oblasti je prepoznat i od strane slovačke nacionalne manjine u Srbiji. Prosvetna komisija Matice slovačke u Srbiji mu je na Slovačkim narodnim svečanostima 11. avgusta 2018. g. u Bačkom Petrovcu uručila Posebno priznanje za zasluge na polju obrazovanja, vaspitanja i unapređivanja slovačkog jezika i slovačke kulture (*Osobitné uznanie za zásluhy a úspechy na poli vzdelávania, výchovy a zveľaďovania slovenského jazyka a jazykovej kultúry; Matica slovenská v Srbsku, Osvetová komisija MSS*).

Deo radova prof. Ramača je posvećen kulturnim vezama sa Rumunima i drugim nacionalnim zajednicama Ugarske i njenim državama-naslednicama (*Rumuni među prvim Rusinima u Krsturi u XVIII veku; Контакти Русина са другим националним заједницама у Војводини у периоду између два светска рата*).

U poslednjem periodu je njegov naučno-istraživački rad bio usmeren na starije rukopisne zbornike i historiografiju Rusina u Južnoj Ugarskoj/Jugoslaviji, zatim na istoriju i kulturnu istoriju Rusina u periodu između dva svetska rata, kao i na kulturne i nacionalne kontakte i saradnju Rusina u Jugoslaviji sa Ukrajinom, kao i Rusinima i Ukrajinacima u dijaspori (*Иван Франко о српско-украјинским везама и односима; Видання Руського народного освітнього товариства в Югославії про українців Галичини (1921–1941); Исељавање Срба у јужну Русију/Украјину средином 18. века и досељавање Русина из североисточне Угарске у Бачку – додирне тачке и разлике...*).

Posthumno će biti publikovana knjiga u koautorstvu sa Danielom Marčok: *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836* (Kanonske vizitacije slovačkih evangeličkih a. v. crkvenih zajednica 1835. i 1836. g.). Radi se o prevodu latinskih rukopisnih tekstova na slovački jezik u kritičkom izdanju, sa napomenama autora u fusnotama o značajnim događajima u crkvenim zajednicama, okolnostima, pojedincima, crkvenoj i školskoj literaturi. U historiografiji o slovačkoj vojvođanskoj crkvenoj istoriji do sada nije bilo publikovano izdanje sličnog tipa i formata. Kao suizdavači učestvuju Arhiv Vojvodine, Slovačka evangelička augzburške veroispovesti crkva u Srbiji i Centar za istraživanje istorije i kulture Slovaka sa Donje zemlje na Filozofskom fakultetu Univerziteta Mateja Bela u Banskoj Bistrici.

U pripremi je izdavanje knjige *Листування Михайла Ковача і Олекси Мишанича*. (Izdavač NIU Ruske slovo, Novi Sad. Koautori su O. Rumjancev i J. Mišanič).

Prof. Janko Ramač se bavio prevodenjem etnografskog materijala na rusinski sa srpskog, ukrajinskog, nemačkog i latinskog jezika. Takođe je prevodio sa ukrajinskog i rusinskog jezika na srpski. Za prevod Biblije (u koautorstvu sa svojim starijim bratom Mihalom, književnikom, novinare i publicistom) – prvi u svetu kompletan prevod Starog i Novog zaveta sa grčkog izvornika na rusinski jezik dobio je Orden i Diplomu Viteza reda sv. pape Silvestera (Equites ordinis

Sancti Silvesteri papae).³ Bibliju na rusinskom jeziku objavila je Eparhija svetog Nikole u Ruskom Krsturu, koja okuplja katolike vizantijskog obreda u Srbiji. Prevođenje je započeto 2002. godine, a prevod je namenjen Rusinima u Srbiji i Hrvatskoj, kao i sve brojnijoj rusinskoj dijaspori iz ovih zemalja. Prevod Novog zaveta objavljen je 2006. g., a cela Biblija 2019. g. Prevod Biblije za crkvenu upotrebu odobrila je posebna komisija u sastavu: o. mr Mihajlo Malacko, o. Vladislav Rac i o. Julijan Rac, a koju je imenovao i predsedavao joj vladika dr Georgij Džudžar.

Među najznačajnija prevodilačka ostvarenja spada i prevod naučnih članaka i rasprava Volodimira Hnaćuka o Rusinima *Етнографски материяли з Угорскей Русу. [Кн.] 5, Розправи у статі о Руснацох Бачки, Сриму и Славониї*, kao i *Kratka istorija Ukrajine / Arkadij Žukovski, Orest Subteljni* – prevod sa ukrajinskog na srpski jezik zajedno sa Anamarijom Ramač Furman.

Važan i neizostavan deo naučno-istraživačkih aktivnosti je i prezentovanje njihovih rezultata. Kao šef Odseka za rusinistiku u saradnji sa Pedagoškim zavodom Vojvodine učestvovao je u organizovanju Četvrtе međunarodne naučne konferenciju „Interkulturalnost u obrazovanju 2018“, održane 13. oktobra 2018. g. u Novom Sadu – u svojstvu člana uredništva, naučnog i organizacionog odbora.

Bio je inicijator organizovanja Drugog karpatskog simpozijuma kao i VII međunarodnog naučnog skupa „Лемки, Бойки, Гуцули, Русини – история, сучасноц, материялна и духовна култура“ na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu koji je održan 21–22. juna 2019. g. Bio je predsednik međunarodnog organizacionog odbora, član naučnog odbora Simpozijuma i glavni urednik zbornika radova sa konferencije. Suorganizatori su bili Filozofski fakultet Univerziteta Mateja Bela iz Banske Bistrice u Slovačkoj i Ukrajinsko istorijsko društvo u Poljskoj. Kao višegodišnjem učesniku na ovim međunarodnim konferencijama koje se bijenalno organizuju u Poljskoj i Slovačkoj, prof. Ramaču je na konferenciji koja je 2017. g. održana u Banskoj Bistrici/Staroj Lesni u Slovačkoj dodeljeno posebno priznanje (*Pamätný list*) Katedre za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta Mateja Bela u Banskoj Bistrici.

³ Na svečanosti u grkokatoličkoj crkvi u Novom Sadu 18. maja 2019. godine, povodom proglašenja osnivanja Eparhije sv. Nikolaja, kardinal Leonardo Sandri, prefekt Kongregacije za istočne crkve, dodelio je prof. dr Janku Ramaču Orden i Diplom u viteza reda sv. pape Silvestera, koju je izdao papa Franjo XVI.

U novembru 2021. g. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu organizovana je Međunarodna naučna konferencija „Seobe Ukrajinaca na prostor Bivše Jugoslavije“ (130 godina od doseljavanja) koju su organizovali Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za rusinistiku i Filološki fakultet u Beogradu, Katedra za slavistiku i Filozofski fakultet u Zagrebu. Prof. Ramač je bio jedan od inicijatora i organizatora konferencije.

Učestvovao je na brojnim naučnim međunarodnim konferencijama u zemlji i inostranstvu: u Novom Sadu, Beogradu, Nišu, Ruskom Krsturu, Bačkom Petrovcu, Bekeščabi, Debrecinu, Kečkmetu, Niredhazi, Baji, Triru, Tartuu, Nadlaku, Prešovu, Svidniku, Banskoj Bistrici, Užgorodu, Kijevu, Lavovu, Poznanju, Gdanjsku, Vroclavu, Slupsku, Brnu, Zagrebu i drugim mestima.

Bio je glavni i odgovorni urednik časopisa *Русинистични студії / Ruthenian Studies*,⁴ član uredništva časopisa *Годишњак Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду* (od 2015. g.), član uredništva ukrajinskog naučnog časopisa *Сумска старовина*, član uređivačkog kolegijuma za naučnu oblast u rusinskom časopisu za nauku, literaturu, kulturu i umetnost *Шветлосц*, član uredništva naučnog časopisa Filološkog fakulteta u Beogradu *Україністика и словенски свет, зборник научних радова* (od 2017.),⁵ i inostrani član uredništva naučnog časopisa Kijevskog univerziteta *Київські історичні студії / Kyiv Historical Studies* (od 2019. g.). Takođe je bio član redakcije za istoriju *Enciklopedije Vojvodine*, član redakcije časopisa *Studia Ruthenica*, rusinsko-ukrajinskog hrišćanskog časopisa *Дзвони*, kao i član redakcije

⁴ Počevši od 2017. g., na inicijativu prof. Ramača, pri Odseku za rusinistiku je pokrenut naučni časopis *Русинистични студії* (srp. Rusinističke studije), koji izdaje Filozofski fakultet u Novom Sadu i izlazi jednom godišnje.

Nakon organizovanja međunarodne naučne konferencije *Велькосц малих язичних, литературних, историйних и културних традиційох* 2012. godine, kao i izdavanje zbornika radova *Русинистични студії – Ruthenian Studies* 2015, ukazala se potreba osnivanja časopisa koji bi objavljivao naučne radove iz oblasti rusinistike. Odsek za rusinistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu na kojem se organizuju studije rusinistike u najširem smislu, od osnovnih i master, pa sve do doktorskih studija i gde su angažovani rusinisti raznih profila filologije i istorijskih nauka – pokazalo se kao najkompetentnije za realizovanje ideje okupljanja naučnika iz zemlje i inostranstva koji bi se zanimali za rusinistiku. Posredstvom ovog časopisa omogućena je njihova efikasnija saradnja i otvoreni su poligoni za iznošenje naučnih dostignuća u oblasti rusinistike, naučnih rasprava i polemika, ali bez unošenja dnevne politike i interesne ideologije koja retardirajuće deluje na nauku.

⁵ Izdavač: Новинско-видавательствана установа „Руске слово“ Нови Сад. Počevši od 2016. g. izdanja ovog časopisa su dostupna na: <https://www.ruskeslovo.com/шветлосц/архива/>

časopisa Centra za multikulturalnost u Novom Sadu *Informator*. Bio je urednik *Enciklopedije Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije* i glavni i odgovorni urednik pilot izdanja ove enciklopedije.

Prof. Ramač je učestvovao na više domaćih naučnih projekata. Bio je rukovodilac projekta *Модели организовања етничких заједница у мањинском положају на примеру Русина и Украјинаца* koji je finansiran od strane Fonda za otvoreno društvo iz Beograda. Na projektu su učestvovali akademik Julijan Tamaš, dr Jakov Kišjuhas i mr Đura Hardi (2000–2001). Učestvovao je u radu na projektu *Војводина – мултиетнички историјски простор* Odseka za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu kojim je rukovodio prof. dr Peter Rokai (2002–2005). Takođe je učestvovao u radu na projektu *Извори о прошлости и култури Војводине* са темом *Извори и литература за историју Русина у Војводини* Odseka za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu kojim je rukovodio akademik Slavko Gavrilović (2006). Iste godine je bio učesnik projekta *Истраживања политичке, привредне и културне прошлости Војводине* са темом *Контакти Русина са другим националним заједницама у Војводини у периоду између два светска рата*; rukovodilac projekta je bio prof. dr Aleksandar Kasaš.

Učestvovao je i u naučnim projektima finansiranim od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (*Војвођански простор у контексту европске историје*, rukovodilac projekta prof. dr Vladan Gavrilović; od 2010). Nekoliko puta je učestvovao na projektima u kojima je bio rukovodilac, a koje je finansijski podržao Sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost AP Vojvodine (*Савремено стање у русинистици: језик, књижевност и култура*, 2017/2018 i *Историјски преглед и савремено стање русинског и словачког језика, културе и књижевности у мултиетничком европском простору*, 2018/2019). Na ovim projektima su osim nastavnika i saradnika Odseka za rusinistiku učestvovali i nastavnici Odseka za slovakistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Od 2022. g. je bio uključen na projektu u okviru *Programa IDEJE* koji finansira Fond za nauku Republike Srbije koji vodi Balkanološki institut SANU, a kao članovi naučnoistraživačkog tima u njemu učestvuju i naučni radnici sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Filološkog fakulteta u Beogradu i Filozofskog fakulteta u Nišu.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA PROF. DR JANKA RAMAČA

A) KNJIGE (SAMOSTALNE I U KOAUTORSTVU)

1. **Прилоги до историї руского языка / Гавриїл Г. Надь** [до друку пририхтал Янко Рамач]. Нови Сад: Руске слово, 1988. 189 б.
2. **Vladimir Biljnja: Rusini u Vojvodini. Prilog izučavanju istorije Rusina Vojvodine (1918-1945)**. Novi Sad: Dnevnik, 1987, 191 s.
3. **Privredni i društveni život Rusina u Južnoj Ugarskoj (1848–1918)**. Beograd: Filozofski fakultet, 1990. 215 s. (magistarski rad)
4. **Привредни и друштвени живот Руснацох у Южней Угорскей (1745–1848)**. Нови Сад: Руске слово, 1990. 190 б.
5. **Кратка история Руснацох (1745–1918)**. Нови Сад: Грекокатолицка парохия св. Петра и Павла, 1993. 134 б.
6. **Istorija Rusina u Južnoj Ugarskoj (1745–1918) / Історія русинів Південної Угорщини (1745–1918)**. Užgorod: Istorijски fakultet Nacionalnog univerziteta u Užgorodu / Ужгород: Факультет історії Ужгородський національний університет, 1995. 430 s. (doktorska disertacija)
7. **Школа у Руским Керестуре (1753–1918)**. Нови Сад: Грекокатолицка парохия св. Петра и Павла, 1995. 142 б.
8. **Костельник, Гавриїл, Liber memorabilium грекокатолицкей парохії бачкерестурскей**. Нови Сад: Союз Руснацох и Українцох Югославиї, 1998. 218 б.
9. **Руснаци у Южней Угорскей (1745–1918)**. Нови Сад: Войводянска академия наукох и уметносцох, 2007. 526 б.
10. **На крижней драги. Руснаци у Югославиї од 1918–1941. року**. Нови Сад: Руске слово, 2016. 381 б.
11. **Зоз живота Руснацох у Кули**. Ед. Янко Рамач, Александер Мудри, Саша Сабадос. Нови Сад: Завод за культуру войводянских Руснацох, 2016. 149 б.
12. **Руснаци у Суботици. Монографія**. Суботица: Друштво Русина, 2018. 132 б. (sa Sašom Sabadošem)
13. **Єден вояк, два рабства, три униформи**. Ед. Янко Рамач. Нови Сад: Filozofski fakultet, 2022. 134 б.
14. **Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836**. Nový Sad: Archív Vojvodiny; Nový Sad: SEAVC v Srbsku; Banská Bystrica: Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemských Slovákov na FF UMB, 2022. 461 s. (sa Danielom Marčok)

15. **Листування Михайла Ковача і Олекси Мишанича.** Novi Sad: Ruske slovo. (sa O. Rumjancevim (О. Румянцев) i J. Mišaničem (Я. Мишанич)) (u pripremi)

В) PRILOZI (ČLANCI, PRIKAZI) U PERIODICI

16. **Два прилоги историї керестурскей школи у 19. сторочу.** Творчосц,⁶ 1980, рок 6, ч. 6, б. 57–112.
17. **Витримованє войска.** Шветлосц,⁷ 1981, рок XIX ч. 6, б. 662–666.
18. **Одаванє за вояка.** Творчосц, 1981, рок 7, ч. 7, б. 30–32.
19. **Керестурци на Билей у другой половки XVIII вику.** Народни календар 1982,⁸ 1981, б. 80–84.
20. **Коцур 70-их и 80-их рокох XVIII вику.** Народни календар 1986, 1985, б. 80–88.
21. **Чи Руснаци до Бачки од половки XVIII вику присельовани под окременима условиями и з окременим целью.** Творчосц, 1987, рок 13, ч. 13, б. 53–58.
22. **Владимир Билья: Русини у Војводини. Прилог изучавању историје Русина Војводине (1918-1945).** Зборник Матице српске за историју, 1988, бр. 38, с. 190–192. (sa Julijanom Tamašem)
23. **Основни характеристики друштвено-економског положеня Русинох у Угорскей до конца XVII вику (1–2).** Шветлосц, 1988, рок XXVI, ч. 2–3, б. 186–198, 307–318.
24. **Прилоги гу историї култури Руснацох у Бачки у другой половки XVIII вику.** Шветлосц, 1988, рок XXVI, ч. 4, б. 416–434.
25. **Спомин Вични керестурски або Спомин од створеня швета.** Шветлосц, 1988, рок XXVI, ч. 5, б. 527–550.

⁶ *Творчосц гласник Дружтва за руски язык и литературу*, izlazio je u Novom Sadu u period od 1975. do 1987. g. U saradnji Zavoda za kulturu vojvođanskih Rusina i Društva za rusinski jezik, literaturu i kulturu digitalizovana su izdanja ovog godišnjaka i dostupna su na: <https://zavod.rs/tvorchosts-i-studia-ruthenica/>

⁷ *Шветлосц: часопис за науку, литературу, културу и уметносц* izlazi u Novom Sadu od 1952. g. (sa prekidom u izlaženju od 1955–1966. g.) i jedina je publikacija te vrste na rusinskom jeziku u Voјvodini. Od 2016. g. časopis je u digitalizovanoj formi dostupan na: <https://www.ruskeslovo.com/шветлосц/архива/>

⁸ *Народни календар* (Нови Сад). Први русински *Народни календар* издат је 1921. године.

26. **Врабельово учительованє у Старим Вербаше (Прилоги гу историй рускей конфесийней школи у Старим Вербаше 90-их рокох XIX вику).** Шветлосц, 1988, рок XXVI, ч. 6, б. 688–706.
27. **Прилог до историй школи у Керестуре и Коцуре на початку XX вику.** Народни календар 1989, 1988, б. 53–57.
28. **Недокончени лингвистични роботи Гавриїла Надя.** In: Гавриїл Надя, Прилоги до историй руского языка. Ед. Янко Рамач. Нови Сад: Руске слово, 1988, б. 5–15.
29. **Юлијан Тамаш: Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу, Руске слово, Нови Сад, 1986.** Зборник Матице српске за славистику, 1988, бр. 35, с. 187–190.
30. **Julijan Tamaš: Havrijil Kosteljnik zwischen Doktrin und Natur, Ruske slovo, Novi Sad, 1986.** Rays – Billetin of the Writers Association of Vojvodina, Summer 1988, s. 58–59.
31. **Русини у Војводини.** Зборник Матице српске за историју, 1988, бр. 38, с. 177–195. (са Јулијаном Тамашем)
32. **Прилог гу историй Руснацох у Петровцох 1834–1850.** Шветлосц, 1989, рок XXVII, ч. 1, б. 55–62.
33. **Прилог гу историй Руснацох у Петровцох и Миклошевцох 1850–1890.** Шветлосц, 1989, рок XXVII, ч. 2, б. 234–245.
34. **Керестурски урбар з 1772. року.** Шветлосц, 1989, рок XXVII, ч. 3, б. 374–387.
35. **Зраженє керестурскей општини з новтарушом Салајом.** Шветлосц, 1989, рок XXVII, ч. 6, б. 738–746.
36. **Вирски и церковни живот Руснацох.** Народни календар 1990, 1989, б. 101–107.
37. **Др Микола Мушинка: Фолклор Руснацох Войводини, Перша часц. Народни обряди и шпиванки. Руске слово, Нови Сад, 1988.** Зборник Матице српске за славистику, 1990, бр. 38, с. 215–218.
38. **Прилоги гу питању православного руху медзи Руснацами у Бачки 90-их рокох XIX вику.** Шветлосц, 1990, рок XXVII, ч. 6, б. 721–740.

39. Прилог гу историї Руснацох у Бачинцох (1834–1890) (Подлога за розуменє „Орачох” М. Ковача). *Studia Ruthenica* 1, 1988–1989,⁹ б. 94–111.
40. 240 роки Руского Керестура. Руски календар 1991, 1990, б. 48–54.
41. Микола Мушинка: Фолклор Руснацох Войводини. Зборник Матице српске за славистику, 1990, бр. 38, с. 203–222.
42. Учителюванє Михайла Врабеля у Новим Садзе (1895–1898). Шветлосц, 1991, рок XXIX, ч. 6, б. 48–66.
43. Руски дияспори на своїх крижних драгох по 1918. Рок. *Studia Ruthenica* 2, 1990–1991, б. 75–84.
44. Александер Духнович и будзене националней свидомосци Руснацох у Угорскей. *Studia Ruthenica* 2, 1990–1991, б. 23–35.
45. Два нови кнїжки др Иштвана Удвария. *Studia Ruthenica*, 2, 1990–1991, б. 134–137.
46. Школа у Руским Керестуре (1753–1848). Шветлосц, 1991, рок XXIX, ч. 2–6, б. 105–117.
47. Роль церкви й освіти в національному житті русинів Південної Угорщини (1745–1918). In: *Nemzetiség – Identitás. A IV. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató előadásai*. Ed. Z. Ujváry, E. Eperjessy, A. Krupa. Békéscsaba – Debrecen: Ethnica, 1991, s. 371–376.
48. Традиция и рационализованє рускей свадзби. Руски календар 1992, 1991, б. 132–134.
49. Гнатьюкові записи фольклору русинів Південної Угорщини та наукові статті про них як дослідне джерело. In: Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету: матеріали Міжнародна наукова конференція, Пряшів – Свидник, 12–15 червня 1991 р. Ед. М. Мушинка. Издавач: Наукове товариство імені Т. Шевченка. 1992, с. 88–91.
50. 240 роки школи у Руским Керестуре (1753–1993). Руски календар 1993, 1992, с. 32–37.

⁹ *Studia Ruthenica* je naučno-stručni časopis (godišnjak) koji izdaje Društvo za rusinski jezik, književnost i kulturu sa sedištem u Novom Sadu. Časopis je pokrenut 1975. godine, pod prvobitnim naslovom: *Творчосу*, a počevši od dvobroja 14–15 (1988–1989) izlazi pod novim naslovom: *Studia Ruthenica*. Podaci o ovom zborniku su dostupni na: <http://www.druzтво.org/ruski/vidania/Studia%20ruthenica/index.htm#srpski>

51. Гнатюково записи фолклору Руснацох у Южней Угорскей и його науково статі о нїх як историйне жридли. Шветлосц, 1993, рок XXX, ч. 1–2, б. 50–61.
52. Традиция писаного слова при Руснацох у Южней Угорскей од половки XVIII по конец XIX века. Шветлосц, 1994, рок XXXI, ч. 2, б. 133–141.
53. Національні і політичні орієнтації руської інтелігенції в Південній Угорщині в XIX ст. In: *Культура українських Карпат: традиція і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції, 1–4 вересня 1993 р. Ед. І. Ребрик. Ужгород: Гражда. 1994, с. 216–229.*
54. Руснаци у Дюрдьове по конец XIX вику. Шветлосц, 1995, рок XXXII, ч. 1, б. 88–103.
55. Tradicija pisane reči kod Rusina u Južnoj Ugarskoj od sredine XVIII do kraja XIX veka. In: *Különlenyomata Dunáninnen – Tiszáninnen c. kötetből. Ed. J. Bárh. Kecskemét: A kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 7, 1995, s. 123–129.*
56. Грекокатолїцка церква у Бачки под юрисдикциу Калочскей архиепископії (1751–1777). Християнски календар „Дзвони” 1995, 1994, б. 89–111.
57. Брестска уния. Християнски календар „Дзвони” 1996, 1995, б. 41–50.
58. Прилог историји русинске школе у Новом Саду (1862–1895). Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXIII, 1995, б. 23 с. 565–575.
59. Чуванє националногo идентитета Руснацох у Южней Угорскей (1745–1918). In: *Руснаци/Русини (Зборник радова са Међународне научне конференције „Доселѡвање и живот Русина у Бачкој, Срему и Славонији 1745–1995” одржане у Новом Саду 27–28. септембра 1995), Нови Сад: Филозофски факултет, Катедра за русински језик и књижевност; Завод за уѡбенике и наставна средства Београд, 1996, с. 307–330.*
60. Прилоги историографији Руснацох и Украинцох Югославији у „Руских календарох” (1921–1941). Християнски календар „Дзвони” 1997, 1996, б. 130–146.
61. Володимир Гнатюк и Руснаци у Югославији. Християнски календар „Дзвони” 1998, 1997, б. 125–134.

62. **Хроніка Руского Керестура Гавриїла Костельника „Liber memorabilium грекокатоліцкей парохії бачкерестурскей”.** In: Liber memorabilium грекокатоліцкей парохії бачкерестурскей / Гавриїл Костельник. Ед. Янко Рамач. Нови Сад: Союз Руснацох и Українцох Югославії, 1998, 3 – 27.
63. **Хор Рускей народней читальні у Руским Керестуре у рокох 1933–1941.** Християнски календар „Дзвони” 1999,¹⁰ 1998, б. 120–131.
64. **Иван Франко у публицистики о Сербох.** Шветлосц, 1998, рок XXXVI, ч. 1–2, б. 38– 48.
65. **З нагоди 250–рочніци керестурскей парохії.** Християнски календар 2001, 2000, б. 53–62.
66. **Руснаци у Миклошевцох (1850–1890).** Думки з Дунаю: Літопис Союзу Русиных Републики Горватскей, 2000, год. 12, ч. 3, б. 207–210.
67. **Модели организовања културно-просвитног и националног живота Руснацох.** Руски календар 2001, 2001, б. 64–74.
68. **Прилог историї школства Руснацох у Югославії у периодзе медзи двома шветовима войнами (1918–1941).** Шветлосц, 2001, рок XXXIX, ч. 1, б. 55–73.
69. **Писма Гавриїла Костельника митрополитови Андријови Шептицкому (1–2).** Шветлосц, 2001, рок XXXIX, ч. 2– 3, б. 173–200, 301–322.
70. **Rusinsko javno mnjenje, inteligencija i službeni stavovi o pitanjima nacionalnog identiteta Rusina u XX veku.** Zbornik radova predavača Prve letnje multikulturene škole „Interkulturni dijalog”. Novi Sad: Specijalističke akademske studije. 2001, s. 91–102.
71. **Свадебни обичаї як чувар националног идентитета Русиных на Мадярскей Горніци.** Шветлосц, 2001, рок XXXIX, ч. 4, б. 418–431.
72. **Прилог виучованю културних контактох Руснацох и Словацох у Югославії медзи двома шветовима войнами.** Шветлосц, 2002, рок XL, ч. 1–2, б. 71–89.
73. **Nacionalni i verski identitet Rusina u Vojvodini.** In: Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana. Ed. Lj. Mitrović, D. Đorđević, D. Todorović. Niš: Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije, Niš, 2002, s. 146–152.

¹⁰ Християнски календар „Дзвони” је месечни хришћански часопис, излази од 1993. г.

74. **Школа у Керестуре 1753–1777.** Християнски календар „Дзвони” 2003, 2002, с. 86–95.
75. **Зв’язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією 1751–1777.** In: *Carpatica – Карпатика. Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи.* Ед: Е. А. Балагурі, М. М. Вегеш, С. В. Віднянський, М. П. Тиводар та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2002, с. 4–19.
76. **Значне историографске діло (Ђура Харди, Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма, Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад, 2002, 239 стр.).** Шветлосц, 2002, рок XL, ч. 3–4, с. 255–260.
77. **Ришоване енигми чи трацене у молги (Владимир Шанта: Енигма Русини – Руснаци – Рутени, Нови Сад, 2002, 90).** Шветлосц, 2002, рок XL, ч. 3–4, с. 261–265.
78. **Релігійна та націонална ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918).** In: *Ковчег – Науковий збірник із церковної історії, Число 4: Еклезіальна й націонална ідентичність греко-католиків центрально-східної Європи.* Ед. Б. Гудзяка, І. Скочиляс, Олега Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003, с. 187–198.
79. **Краль Матяш Корвин у фолклоре Русинох: Ігорь Керча, Матяш, король Русинув, Ніредьгаза, 2001, 157 стр.** Шветлосц, 2003, рок 41, ч. 1, с. 121–123.
80. **Енциклопедия историй и култури Русинох: (Paul Magosci, Ivan Pop [editors], Encyklopedia of Rusyn history and culture, Toronto-Bufalo-London, 2002).** Руске слово,¹¹ 2003, рок 59, ч. 5, с. 9.
81. **Нови кнїжки о. мр Романа Миза.** Шветлосц, 2003, рок 41, ч. 1, б. 110–117.
82. **Русинистика у Мађарскеј.** Шветлосц, 2003, рок 41, ч. 1, б. 121–126.
83. **Руснаци у Шидзе (1803–1848).** Християнски календар – Руски календар 2004, б. 162–174.
84. **Школа у Руским Керестуре (1753–1777).** Шветлосц, 2004, рок XLII, ч. 1, б. 36–50.
85. **Перша руска друкарня.** Шветлосц, 2004, рок XLII, ч. 4, б. 441–451.

¹¹ *Руске слово*, organ Skupštine SAP Vojvodine izlazi od 1945. g. u Ruskom Krsturu, od 1967. u Novom Sadu.

86. **Еротска проза Русина/Украјинаца у Аустро-Угарској у записима Володимира Хнатјука.** *Славистика*¹² VIII (2004), 2004, год. 8, с. 337–343.
87. **Прилог историји Футошког властелинства 60–70-их година XVIII века.** *Истраживања*,¹³ 2004, бр. 15, с. 135–153.
88. **Национални идентитет Русинох у Австро-Угорској: одгуки прешлости.** *Руске слово*, 2004, рок 60, ч. 6, б. 2.
89. **Гавријл Костельник як историчар.** *Шветлосц*, 2005, рок XLIII, ч. 3, б. 311–321.
90. **Александер Духнович як историчар.** *Шветлосц*, 2005, рок XLIII, ч. 1, б. 47–55.
91. **Исељавање Срба у јужну Русију/Украјину средином 18. века и досељавање Русина из североисточне Угарске у Бачку – додирне тачке и разлике.** In: *Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века.* Ед. С. Лалић. Нови Сад: Српско-украјинско друштво – Архив Војводине – Музеј Града Новог Сада, 2005, с. 377–384.
92. **Драги кирилских књижкох гу Руснацом у Бачки у другеј половки 18. века.** *Шветлосц*, 2006, рок XLIV ч. 2, с. 181–194.
93. **Иван Франко о српско-украјинским везама и односима.** In: *Иван Франко и Срби. Зборник радова са међународног симпозијума у Новом Саду 25–27. новембра 1996. године.* Ед. Б. Косановић. Нови Сад: Srpsko-ukrajinsko društvo – Arhiv Vojvodine, 2006, с. 65–74.
94. **Putevi ćirilskih knjiga do Rusina u Vačkoj u drugoj polovini XVIII века.** In: *Balkan i Panonija kroz istoriju, Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa Balkan i Panonija kroz istoriju, Novi Sad – Sr. Mitrovica, 9–10. jun 2005.* Ed. S. Gavrilović. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 2006, s. 193–203.

¹² *Славистика* је научни часопис из области словенских језика, књижевности и култура који редовно излази од 1997. године. Издавачи часописа су Славистичко друштво Србије и Филолошки факултет Универзитета у Београду. Архива издања је доступна на: <http://casopis.slavistickodrustvo.org.rs/архива-издања/>

¹³ *Часопис Истраживања– Journal of Historical Researches* покренут је 1971. године и издaje га Одсек за историју Филозофског факултета у Новом Саду. *Истраживања* су посвећена објављивању најбоље научне мисли о свим аспектима друштвено-политичких процеса и догађаја на простору Средње и Југоисточне Европе, као и Истоћног Медитерана. Архива дигитализованих издања овог часописа је доступна на: <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/digitalna-biblioteka/0350-2112>

- 95. The Religious and National Identity of the Ruthenians in the Eparchy of Križevci.** In: Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel – und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Ed. H. Ch. Maner. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 191–202.
- 96. Селенє Сербох до Росийского царства коло половки 18. века.** (Приказ кнѣге: Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века, Нови Сад, 2005). Шветлосц, 2007, рок XLV, ч. 3, с. 415–418.
- 97. Иван Франко и Срби.** Шветлосц, 2007, рок XLV, ч. 4, б. 552–555.
- 98. Контакти Русина са другим националним заједницама у Војводини у периоду између два светска рата.** Истраживања, 2007, бр. 18, с. 271–282.
- 99. Иван Франко и Срби. Зборник радова са Међународног симпозијума одржаног у Новом Саду 25–27. новембра 1996. Српско-украјинско друштво Нови Сад, Архив Војводине, Нови Сад, 2006, 211 стр.** Славистика XII (2008), 2008, год. 12, с. 428–430.
- 100. Vasa Stajić o Rusinima u Novom Sadu.** In: Vasa Stajić – misao i delo. Zbornik radova sa naučnog skupa. Ed. J. Tamaš. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2008, s. 16– 21.
- 101. Прилог историографији о Русинима у Јужној Угарској од краја XVIII до почетка XX века: Русини у штампи и другим публикацијама о самима себи,** Извори о историји и култури Војводине, Зборник радова. Ед. Д. Микавица. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју, 2009, с. 403–425.
- 102. Славко Гавриловић у историографији о Русинима у Јужној Угарској.** Istraživanja – Journal of historical Researches, 2009, br. 20, s. 229–240.
- 103. Фолклористика Балкана: Познањ.** (Приказ Међународне научне конференције „Балкански фолклор као интеркултурални код” одржане од 12–13. маја 2009. у Познању уз учешће Русина из Србије). Руске слово, 2009, рок 65, ч. 22, с. 9.
- 104. Культурно-национальне відродження русинів Південної Угорщини в другій половині XIX столття.** In: Українство у світі: Україна є там, де живуть українці : матеріали V міжнар. укр.-канад. наук. конф., трав., 2009 р. (Український вимір: Міжнар. зб. інформ., освіт., наук., метод. ст. і матеріалів з України та діаспори; Чис. 8 у 3-х т.; Т. 1). Ед. С. Пономаревський. Чернігів: Видавничий проект

- кафедри педагогіки та психології Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського та Фондації міжнародних освітніх ініціатив „Україна-діяспора”. 2009, бр. 8/1, с. 71–77.
- 105. Прилог проучавању урбарске регулације у Бачкој 1770. године – одговори на девет питања.** Истраживања, 2010, бр. 21, с. 133–166.
- 106. Почети националног препорода Русина у Јужној Угарској у првој половини 19. века.** Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXV/1, 2010, б. 35, с. 255–266.
- 107. Канонична візитація Керестурської парафії 1767.** In: Збірник Музею української культури у Свиднику. Ед. М. Сополіга. Свидник: Музей української культури у Свиднику, 2010, ч. 25, б. 95–128.
- 108. Иштван Удвари у историографији Русина.** In: Извори о историји и култури Војводине. Зборник радова 2. Ед. Д. Микавица, Ј. Милошевић, Т. Гојковић. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за историју. 2010, с. 211–223.
- 109. Русински рукописни апокрифни зборници и текстови ”Мука Христових” из друге половине XIX и почетка XX века.** In: Susret kultura – zbornik radova sa petog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma, knj. II. Ed. Lj. Subotić, I. Živančević-Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2010, s. 1199–1207.
- 110. Текстови апокрифа ”Хожденије Богородице по мукама” у русинским рукописним зборницима.** Studia Ruthenica, 2010, ч. 15 (28), б. 98–104.
- 111. Иштван Удвари в історіографії Русинів.** In: In memoriam István Udvari (1950–2005). Матеріали конференції пам’яті Иштвана Удвари (Ниредьхаза, 25–26 мая 2010 г.). Ed. Z. András. Nyíregyháza: Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyházaziensia 28, 2011, s. 55–70.
- 112. Историографија Русина у Јужној Угарској на мађарском језику крајем XIX и на почетку XX века.** Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXVI/2, 2011, б. 36, с. 75–86. (са Тибором Палом)
- 113. Федор Лабош и његово дело у историографији о Русинима у Јужној Угарској.** Истраживања, 2011, бр. 22, с. 153–165.
- 114. Тексти апокрифа ”Хождение Богородици по муках” у руских рукописних зборнікох,** Шветлосц, 2011, рок XLIX, ч. 1, с. 49–70.

- 115. Rukopisne knjige Ruskog Krstura iz 18. i 19. veka.** In: Bałkański folklor jako kod interkulturowy, tom I. Ed. J. Rękas. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, Seria Laographica Slavica et Balcanensia, 2011, s. 515–524.
- 116. Рукописни хроніки Руского Керестура з 18. и 19. века.** In: Лингвокультурное пространство современной Европы через призму малых языков. К 70-летию профессора Александра Дмитриевича Дуличенко. Humaniora: Slavica Tartuensia IX. Ed. A. D. Дуличенко. Тарту: Тартуский Университет, 2011, с. 222–230.
- 117. Припреме за оснивање Русинског народног просветног друштва.** Истраживања, 2012, бр. 23, с. 399–413.
- 118. Националне оријентације Русина у Краљевини СХС/Југославији у периоду између два светска рата.** In: Војвођански простор у контексту европске историје, Зборник радова. Ed. В. Гавриловић. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду – Одсек за историју, 2012, с. 333–348.
- 119. Федор Лабош и його дјело у историографији Руснацох у Южней Угорскеј.** Шветлосц, 2012, рок LX, ч. 3, б. 407–421.
- 120. Ристо Јеремић о Русинима и Бачкој.** Славистика XVI (2012), 2012, год. 16, с. 316–322.
- 121. Iz prošlosti Kisača do 1773. godine.** Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXVII/1, 2012, б. 37, с. 427–441.
- 122. Еротска проза Руснацох/Украјинцох у Австро-Угорскеј у записох Володимира Гнатюка.** Шветлосц, 2012, рок LX, ч. 2 б. 209–216.
- 123. Национални и религијни назви Руснацох у Южней Угорскеј у XVIII и першей половки XIX вику.** In: Зборник роботох зоз Медзинародней науковей конференцији ”Велькосц малих язичних, литературних, историјних и културних традицијох”, Андреве, 20–21 априла 2012. року. Ed. Ј. Тамаш. Нови Сад: Филозофски факултет у Новим Садзе – Одзелене за русинистику, 2012, с. 169–183.
- 124. Руски батог (Русински бич) из 1922. године – памфлет или политичка, верска и национална платформа.** In: Šesti Međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura. Ed. I. Živančević-Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet. 2013/2, s. 849–858.

125. **Перша фаза видаваня Руских новинох (1924–1930).** Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXVIII/2, 2013, бр. 38, с. 261–276.
126. **Z minulosti Kysáča do roku 1773.** In: Kysáč 1773 –2013: zborník prác. Ed. V. Valentík. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva. 2013, s. 28–40.
127. **Тарас Шевченко као песник и као национални идол у издањима Русинског народног просветног друштва (1921–1941).** Славистика XVII (2013), 2013, год. 17, с. 224–231.
128. **Русинско народно просветно друштво и рецепција о Поткарпатској Русији/Карпатској Украјини и његовим издањима 1938–1939. године.** Истраживања, 2013, бр. 24, с. 457–475.
129. **Национална стратегија Руснацох у Србији [по 2020. рок]: єдногласно прилапена на прокламативней, 13. схадзки Националног совиту рускей националней меншини 22. децембра 2012. року / [авторе Богдан Виславски, Михайло Фейса, Мирослав Кежежди, Яков Кишюгас, Борис Варга, Янко Рамач, Михайло Катона, Юлијан Тамаш; преклад на сербски јазик Гелена Медеши, на енглијски Михайло Фейса]. Нови Сад: Национални совет рускей националней меншини: Руске слово, 2013, 171 с.**
130. **National and Religious Identity of Rusyn in Vojvodina.** In: On Religion in the Balkans. Ed. D. Đorđević. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion; Sofia: „Ivan Hadjyiski”, 2013, s. 127–135.
131. **Тижневик „Руски новини” в Югославији про Голодомор 1932–1933 рр. в Украјині.** In: Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції у двох частинах. Частина 2 у двох томах. Том I. Ед.: В. М. Власенко, В. М. Звагельський, Р. Камберова та ін. Суми – Курськ: Сумський державний університет, Південно-Західний державний університет, 2014, с. 42–49.
132. **Тарас Шевченко в національному відродженні русинів Югославији (1918–1941).** Науковий вісник Ужгородського університету, Серія Філологія Соціологічні комунікації, 2014, рок 31, ч. 1, б. 193–198.

133. **Rumuni među prvim Rusinima u Krsturu u XVIII veku.** Истраживања, 2014, бр. 25, с. 203–215.
134. **Gabor Gvoždžak – istaknuta ličnost u kulturnom, nacionalnom i političkom životu Rusina u Južnoj Ugarskoj u drugoj polovini XIX veka.** In: Војвођански простор у контексту европске историје. Зборник радова 2. Ед. В. Гавриловић, С. Бошков. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју, 2014, с. 269–280.
135. **„Руски новини” - очи и уста Руснацох: гу означованю 90-рочниці од початку виходзенья „Руских новинох”.** Руске слово, 2014, рок 70, ч. 24, б. 6–7.
136. **Mihajlo Munkači – bibliotekar, profesor, prevodilac i lingvista,** In: Sedmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kutura. Ed. I. Živančević-Sekeruš, N. Majstorović. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, s. 369–376.
137. **Дела јужнословенских књижевности на страницама издања Русинског народног просветног друштва (1921–1941).** Славистика XVIII (2014), 2014, год. 17, с. 422–427.
138. **Историографија Руснацох у Југославији у чаше медзи двома шветовима войнами.** Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXIX/1, 2014, б. 39, с. 235–248.
139. **Русини у Шајкашкој у XIX веку.** In: Шајкашка: простор, становништво, прошлост. Зборник радова са Међународног научног скупа „Шајкашка – простор, становништво, прошлост” који је одржан у Матици српској 19. октобра 2013. Ед. Љ. Кркљуш. Нови Сад: Матица српска, 2014, с.183–207.
140. **Русини/Украјинци Аустроугарске у Првом светском рату – учешће у рату и националне и политичке тежње.** In: Prvi svjetski rat – uzroci i posljedice [First World War – Causes and Consequences]. Ed. D. Branković, N. B. Popović. Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 2014, s. 277–290.
141. **”Чижику, чижику, тацку маленьки” – русинска песма за децу или стара обредна песма?** Славистика XIX (2015), 2015, год. 19, с. 479–486.
142. **Русини/Украјинци Чехословаччини у виданнях Руського народног освітнього товариства в Королівстві сербів, хорватів і словенців (1921–1930).** In: Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna a duchowa. T. V. Ed. B. Halczak, S.

- Dudra. Słupsk – Zielona Góra – Svidnik: Uniwersytet Zielonogórski. 2015, s. 695–709.
- 143. Прилоги о здравственој култури и заштити у виданьох руского народного просвітнього дружтва (1921–1941).** Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду LX, 2015, б. 40, с. 281–295.
- 144. Видання Руського народного освітнього товариства в Югославії про українців Галичини (1921–1941).** In: *Ukrajnistika – minulosť, prítomnosť, budúcnosť III: literatura, kultura. Kolektivní monografie.* Ed. H. Myronova et al. Brno: Masarykova univerzita. 2015, 487–496.
- 145. Рукописні народні хроніки русинів Південної Угорщини.** In: Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції у двох частинах. Частина 1. Ed. В. М. Власенко, С. И. Дегтјаров, С. М. Кароль. Суми: Міністерство науки і освіти України – Сумський державний університет. 2015, с. 24–27.
- 146. Zemljoradničke zadruge/kooperative i štedno-kreditne kase Rusina u Jugoslaviji u periodu između dva svetska rata.** In: *Nacionalni saveti nacionalnih manjina i kultura. Zbornik radova 2.* Ed. D. Radosavljević, M. Keveždi, E. Vukašinić, M. Olear. Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine – Pokrajinski ombudsman AP Vojvodine. 2015, s. 219–238.
- 147. Историография Руснацох у Югославії 50–60-их роках XX вику.** Русинистични студии/Ruthenian studies,¹⁴ 2015, ч. 1, б. 133–152.
- 148. Model rusinske porodice u Vojvodini od sredine XVIII do sredine XIX veka.** In: *Zbornik radova sa Međunarodne konferencije „Uticaj porodice na formiranje kreativne ličnosti”.* Ed. M. Milankov, J. Tamaš. Novi Sad: Filozofski fakultet. 2015, s. 43–48.

¹⁴ Časopis *Русинистични студии* = *Ruthenian Studies* je pokrenut 2017. g. i izdaje ga Odsek za rusinistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Glavni urednik časopisa je od njegovog osnivanja bio Janko Ramač. Dostupno na: <http://rusinisticnistudi.ff.uns.ac.rs>

149. **Русини у Врбасу (од средине XIX века до 1941. године).** In: Руснаци у Вербаше/Русини у Врбасу. Ед. М. М. Цап, М. Шанта. Нови Сад: Завод за культуру войвођанских Руснацох, 2015, с. 9–34.
150. **Bahnitky: kúsok z rusínskej tradičnej Veľkej noci.** Hlas ľudu, 4. apríl 2015, roč. 72, č. 14–15, s. 38.
151. **Đura Bindas kao publicista u kulturno-prosvetnom i nacionalnom preporodu Rusina u Jugoslaviji (1918–1941).** In: Osmi Međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura. Ed. I. Živančević-Sekeruš, B. Šimunović-Bešlin. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016, s. 447–460.
152. **Русини у Новом Саду од 60-их година XVIII до краја XIX века.** Свеске за историју Новог Сада = Beiträge zur Geschichte der Stadt Neusatz = Ujvidéki történeti füzetek = Acta ex Historia Neoplantensi 2015. 2016, св. 17, с. 100–117.
153. **Огляд історії русинів у Югославії (1745–1918).** Сумська старовина XLVIII, 2016, ч. 48, б. 5–24.
154. **Огляд історії русинів у Югославії (1918–2000).** Сумська старовина XLIX, 2016, ч. 49, б. 5–22.
155. **Культурно-національний союз югославських русинів: основні напрямки культурно-освітньої, національної та релігійної діяльності (1934–1941).** In: Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 18 квітня 2016 р. Ед. В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. Суми: СумДУ, 2016, ч. I, с. 50–58.
156. **Учитель Петро Кузм'як (1815–1900).** In: Словацько-українські відносини в галузях мовознавства, літературознавства, перекладу та культурних контактів. Ед. М. Чижмарова. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2016, с. 393–403.
157. **Габор Гвожджак – визначна особа у культурним, націоналним и политичним живоце Руснацох у Южней Угорскей у drugiej половки XIX вику.** In: Зоз живота Руснацох у Кули. Ед. Ј. Рамач, А. Мудри, С. Сабадош, Љ. Отић, Ђ. Харди. Нови Сад: Завод за культуру войвођанских Руснацох, 2016, с. 87–99.
158. **Божийне песме „коляди“ у рукописним зборницима Русина у Јужној Угарској из XVIII и XIX века.** Славистика XX (2016), 2016, год. 20, с. 460–468.

159. **A collection of papers Iz istorije vojvodanskih Rusina do 1941. godine (From the history of Vojvodinian Ruthenians until 1941).** Istraživanja – Journal of historical Researches, 2016, бр. 27. с. 241–257.
160. **Писемність русинів Південної Угорщини від середини XVIII до кінця XIX століття.** Łemkowie, Bojkowie, Rusini – Historia, współczesność, kultura materialna i duchowa, t. VI. Ed. B. Halczak, S. Dudra, D. Roman. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, 2016, с. 534–547.
161. **Svadbени folklor Rusina u Južnoj Ugarskoj i Kašuba u Poljskoj / Folklor weselny Rusinów w południowych Austro-Węgrzech/b. Jugosławii i Kaszubów w Polsce.** In: Bajki, legendy i podania Kaszubskie – dawnej i dziś. Materiały pokonferencyjne. Ed. D. V. Paźdzjerski. Gdańsk – Wejherowo: Nadbałtyckie Centrum Kulturi – Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, 2016, с. 155–175.
162. **Model rusinske porodice u Vojvodini od sredine XVIII do sredine XIX veka.** Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду. XLI/1, 2016, б. 41, с. 335 – 346.
163. **Проблеми до вивчення апокрифів з рукописних збірок русинів Південної Угорщини (XIX ст.).** Проблеми слов'янознавства 65 / Problems of Slavonic Studies 65, 2016, ч. 65, с. 158–166.
164. **Літературні взаємини русинів Югославії з Україною у 60-ті рр. XX ст.** In: Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura. Monografia ze studiów sławistycznych III. Ed. A. Kołodziej. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2017, s. 427–440.
165. **Грамматика русинског језика Хавријила Костельника и њена рецепција у периоду између два светска рата.** Славистика XXI (2017), 2017, год. 21, с. 155–161.
166. **Устанак Мухе (1490–1492) у контексту устанака украјинских сељака у XVI и XVII веку.** In: Dózsa György – Ђерђ Дожа 1514–2014. Тематски зборник радова са Међународне научне конференције, одржане у Кикинди и Макоу 21. и 28. новембра 2014. године. Ed. Z. Csömöge, P. Rokey. Ново Милошево: Банатски културни центар, 2017, s. 157–175.

167. **Участь Галицької митрополії і Крижевецької спархії у Велеградських конгресах у першій половині XX ст.** Проблеми слов'язнознавства – Problems of Slavonic Studies, 2017, ч. 66, б. 81–92.
168. **Social and Economic Position of their Ruthenians in Southern Hungary (1751–1918).** In: Acta Iuridica Lebusana. Vol. 5. Political and Legal Doctrines in Theoretical and Practical Terms Regarding Contemporary Challenges. Ed. B. Halczak, B. Szura, B. Nitschke-Szram. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2017, s. 139–148.
169. **Руснаци у Новим Садзе од 60-их рокох XVIII по конц XIX вика.** Русинистични студии / Ruthenian Studies, 2017, ч. 4, б. 123–141.
170. **Переклад Нового і Старого Завіту на русинську мову.** In: Україністика і слов'янський світ. Збірник наукових праць. Ед. Лб. Попович. Белград: Белградський університет, Філологічний факультет, 2017, с. 405–411. (са М. Рамачем)
171. **Друга кніжка Ездри.** Шветлосц [Електронски извор]. 2017, рок 65, ч. 1, б. 13 – 36. Доступно на: https://issuu.com/svetlosc/docs/01_svetlosc_-_2017_text_web
172. **Подоби Христа, апостолах и святих у апокрифох Руснацох у Южней Угорскей.** In: Slavistica Tartuensia XI/Slavic Euroasian Studies XXXIV. Ed. A. Duličenko, N. Motoki. Sapporo: Hokkaido University, Slavic-Eurasian research centre; Tartu: Slaavi Filoloogia osakond, 2018, с. 273–289.
173. **Світогляд русинів Південної Угорщини крізь призму апокрифів з їх рукописних збірників з XVIII та XIX ст.** In: Српска славистика: колективна монографија: [радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта]. Том 2, Књижевност, култура, фолклор питања славистике, Ед. Б. Сувајцић, П. Буњак, Д. Иванић. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018, с. 297–308.
174. **Правничі засади, проблеми та дилеми в культурно-виховному та національному житті русинів в Югославії (1945–1970)/Basic Directions, Aspirations and Dilemmas in the Cultural, Educational and National Life of Ruthenians in Yugoslavia (1945–1970).** Київські історичні студії – Kyiv Historical Studies, 2018, №1 (6), б. 63–73.

175. **The Union of Rusyns and Ukrainians of Yugoslavia: Creation and First Years of Activity.** Схід/Skhid, 2018, № 4 (156), б. 61–66. (са Галином Саган)
176. **Здогаднік реруга.** Русинистични студії / Ruthenian Studies, 2018, ч. 2, б. 152–186.
177. **Kulturna i prosvetna delatnost učitelja Mihajla Vrabelja među Rusinima u Ваčkoj u poslednjoj deceniji XIX veka.** In: Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura. Zbornik radova. Ed. I. Živančević-Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018, s. 365–373.
178. **The Settlement of Slovak in Kysáč.** Istraživanja – Journal of Historical researches 29, 2018, s. 92–109. (sa Danielom Marčok)
179. **Срцем окренут ка Истоку а образовањем ка Западу : Юлијан Тамаш: Гаврил Костельник медзи доктрину и природу...** In: Рецепција дела Јулијана Тамаша: зборник групе аутора = Рецепција діла Юлијана Тамаша: зборнік групи авторох. Ед. Ј. Рамач. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, s. 221–227.
180. **Поглед на целину дела Јулијана Тамаша.** In: Рецепција дела Јулијана Тамаша: зборник групе аутора = Рецепција діла Юлијана Тамаша: зборнік групи авторох. Ед. Ј. Рамач. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, s. 307–310.
181. **Взасмини митрополита Андрея Шептицького з Русинами Південної Угорщини/Югославії.** Lemkovia, Wojkovia, Rusíni – dejiny, súčasnosť, materialná a duchovná kultúra. Ed. M. Šmigel'. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2018, s. 243–254.
182. **Začiatky dolnozemskej vojvodinskej evangelickej a. v. školy v Kysáči (koniec 18. a začiatok 19. storočia).** Úloha cirkvi v živote dolnozemských Slovákov. Ed. I. M. Ambruš. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2018, s. 240–248. (sa Danielom Marčok)
183. **Prof. dr Ljubomir Belej (18. 3. 1962–12. 5. 2018): In memoriam.** Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XLIII/1, 2018, б. 43, с. 517–518.
184. **Desať rokov inkluzívneho vzdelávania v základných školách v Srbsku.** In: Človek so znevýhodnením postihnutím, hendikepom v literature pre deti a mládež a v inkluzívnej edukácii. Zborník prác. Ed. I. Gal Drzewiecka. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, s. 377–399. (sa Danielom Marčok)

- 185.** Твори Михайла Ковача у виданнях Союзу русинів і українців Хорватії Славистика XXII-2 (2018), 2018, год. 22, с. 202–213.
- 186.** Интеркултуралноц у настави историї Руснацох у основней школи. In: InterKult 2018. Tematski zbornik. Izabrani radovi sa Četvrte međunarodne konferencije Interkulturalnost u obrazovanju 2018, održane 11. 10. 2018. u Novom Sadu. Ed. J. Ramač, V. Petković, A. Mudri Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine, Filozofski fakultet, 2019, s. 375–389.
- 187.** Rok 1918 – významný medzník v organizácii slovenského dolnozemskeho školstva (na príklade slovenskej ľudovej školy v Kysáči). In: Dolnozemskí Slováci a rok 1918. Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Nadlaku 21. - 24. marca 2019. Ed. I. M. Ambruš, P. Hlásnik, B. Unc. Nadlak: Ivan Krasko, 2019, s. 173 – 182. (sa Danielom Marčok)
- 188.** Епистолярно наслеђе Михајла Ковача. Славистика XXIII-1 (2019), 2019, год. 23, с. 248–255.
- 189.** Rusini i Slovačka gimnazija u Petrovcu. In: Sto rokov Slovenského Gymnázia v Petrovci. Zborník prác. Ed. A. Medved'ová. Báčsky Petrovec: Gymnázium Jána Kollára so žiackym domovom v Petrovci, 2019, s. 158–164.
- 190.** Rusinsko – slovačke književne veze u drugoj polovini XX veka. In: Deseti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura. Ed. I. Živančević-Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet. 2019, s. 233–245. (sa Danielom Marčok)
- 191.** Руске народне просвитне дружтво: платформа, ділованє и здобутки. In: Лемки, Бойки, Гуцули, Русини – история, сучасноц, материялна и духовна култура. Зборнік наукових роботох = Łemkowie, Wojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa: praca zbiorowa. Ed. Я. Рамач, Р. Дрозд. Нови Сад: Филозофски факултет ; Słupsk: Akademia Pomorska, 2019, s. 11–28.
- 192.** Писма вояка. Русинистични студиї / Ruthenian Studies. 2019, ч. 3, б. 75–97.
- 193.** Співпраця Олекси Горбача з русинами Югославії. Проблеми слов'янознавства 68 / Problems of Slavonic Studies, 68, 2019, ч. 68, с. 126–136.
- 194.** Dolnozemska vojvodinska evanjelicka a. v. škola v Kysáči (koniec 19. a začiatok 20. storočia). [Elektronický zdroj] Vzdelávanie a spoločnosť V. Medzinárodný nekonferenčný zborník. Ed. R. Bernátová,

- T. Nestorenko. Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. 2020, 99 – 106. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova14> (sa Danielom Marčok)
- 195. Епистолярне наслідство руских священікох у Бачки на латинским язикy у другей половки XVIII и на початку XIX века.** Славистика XXIV-2 (2020), 2020, с. 393–405.
- 196. Tri talasa doseljavanja Rusina u Južnu Ugarsku (od sredine XVIII do kraja XIX veka).** In: Сеобе од антике до данас – Migrations from Antiquity to the Present Days. Тематски зборник. Едс. С. Вукадиновић, С. Бошков, И. Радуловић. Нови Сад: Филозофски факултет, Центар за историјска истраживања, 2020, с. 327–338.
- 197. Канонска визитација грекокатолицких парохіјох Бачко-сримског деканату Крижевскеј епархиј з 1838. року.** Русинистични студиј / Ruthenian Studies, 2020, ч. 4, б. 115–147.
- 198. Slovenské reálne gymnázium v Petrovci z hľadiska interkulturality v medzivojnovom období.** In: InterKult2019. Tematski zbornik. Izabrani radovi sa Pete međunarodne konferencije Interkulturalnost u obrazovanju 2019 održane 12. 10. 2019. godine u Novom Sadu. Ed. S. Ilić, T. Čužić, K. Csongor. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine, 2020, s. 193 – 212. (sa Danielom Marčok)
- 199. Kánonická vizitácia kysáčekej evanjelickej cirkvi z roku 1835.** Acta Historica Neosoliensia XXIII-2, 2020, god. 23, s. 105–130. (sa Danielom Marčok)
- 200. Písanie srbskej tlače o Slovákoch v Maďarsku v medzivojnovom období.** InterKult 2020. Tematski zbornik. Izabrani radovi sa Šeste međunarodne konferencije Interkulturalnost u obrazovanju 2020, održane 3. 10. 2020. u Novom Sadu. Ed. S. Ilić. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine. 2021, s. 257–270. (sa Danielom Marčok i Jasnom Uhlarik)
- 201. Кореспонденция Михайла Ковача з Олексом Горбачом.** Шветлосц, 2020, рок 68, ч. 2, б. 5–40.
- 202. Písanie slovenskej tlače v Kráľovstve Juhoslávia o Slovákoch v Maďarsku.** In: Jedanaesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura. Ed. I. Živančević-Sekeruš, Z. Paunović, Ž. Milanović. Novi Sad: Filozofski fakultet. 2021, s. 49–64. (sa Danielom Marčok i Jasnom Uhlarik)

- 203. Písanie slovenskej tlače v Južoslávii o Slovákoch v Maďarsku medzi dvoma vojnami.** In: Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM. Acta Partis Minoris Slovacae. Ed. J. Demmel, K. E. Szudová, T. Tušková. A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2021, s. 156–168. (sa Danielom Marčok i Jasnom Uhlarik)
- 204. Газета „Pešťbudínske vedomosti“ (1861–1867) про русинів Угорщини та про словацько-русинські культурні, політичні та національні взаємини [Opinie czasopisma „Pešťbudínske vedomosti“ w latach 1861–1867 o Rusinach Węgier i Galicji oraz o kulturalnych i politycznych relacjach słowacko-rusińskich].** Ukraїнці i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne. Ed. R. Drozd, B. Halczak. Warszawa: Ukraїńskie Towarzystwo Historyczne w Polsce; Akademia Pomorska w Słupsku. 2021/2, s. 440 – 452. (sa Danielom Marčok)
- 205. Початки кирилської писменосци Руснацох у Бачки и Срме од половки XVIII по половку XIX века.** Славистика XXV-2 (2021), 2021, год. 25, с. 13–25.

C) POGLAVLJA U UDŽBENICIMA

- 206. Руснаци на Закарпат'ю у часе вчасного феудализма.** Истoрия за VI класу основней школи / Р. Михальчич. 1. вид. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника; Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987, 203 б.
- 207. Руснаци дакеди.** Природа и друтво за трецу класу основней школи. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002, б. 96–103.
- 208. Руснаци од половки 19. по конц 20. вику.** Истoрия за 8. класу основней школи. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002, б. 208–249.
- 209. Зоз прешлосци Руснацох.** Познаване друтва за 4. класу основней школи / Б. Бечанович, В. Ковачевич, С. Югович. 1. вид. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, б. 124–134.

210. **Русини у среднім вику.** История 6 за 6. класу основней школи / Р. Михальчич. 1. вид. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003, б. 193–212.
211. **Русини/Руснаци од XVI по другу половку XIX вику.** История 7 за седму класу основней школи / Р. Люшич. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, б. 172–189.
212. **Дзецински, мацерински и оцовски обичаї.** Читанка з роботну теку з историї за седму класу основней школи / Р. Люшич. 1. вид. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 2005, 184 б.
213. **Додаток з историї Руснацох.** История за шесту класу основней школи / Р. Михальчич. 1. вид. Београд: Завод за уџбенике, 2009, 157 б.
214. **Додаток з историї Руснацох.** Историйна читанка и роботна тека за шесту класу основней школи / М. Шуица, Снежана Кнежевич. 1. вид. Београд: Завод за уџбенике, 2010, 151 б.
215. **Додаток з историї Руснацох.** История за осму класу основней школи / Дьорде Дюрнич, Момчило Павлович. 1. вид. Београд: Завод за уџбенике, 2012, 219 б.
216. **Додаток з историї Руснацох.** Историйна читанка и роботна тека: за шесту класу основней школи / М. Шуица, С. Кнежевич. 2. вид. Београд: Завод за уџбенике, 2013, 151 б.

D) PREVODILAČKA DELATNOST

217. **История за VII класу основней школи / М. Перович, М. Стругар.** Нови Сад: Завод за издавање уџбеника; Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1987, 178 с. (prevod sa srpskog na rusinski)
218. **История за I класу среднього образования и воспитания: за шицки фахи окрем културологийно-язичного, правно-биротехничного, просвитного и драмского / М. Перович, Б. Смилевич.** Нови Сад: Завод за издавање уџбеника; Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 1. вид. 1987, 214 с. (prevod sa srpskog na rusinski)
219. **Етнографски материяли з Угорскей Руси. [Кн.] 5, Розправи и статї о Руснацох Бачки, Сриму и Славонїї / В. Гнатюк.** Нови Сад:

- Руске слово, 1988. 363 б. (prevod sa ukrajinskog i nemačkog na rusinski, s. 3–296).
- 220. Бачванско-сримски Руснаци дома и у швецe: 1745-1991. Т. 2.** / М. Жирош. Нови Сад: Грекокатоличка парохија св. Петра и Павла, 1998. Резюме: Бачьско-сримськи Русини вдома й у світі. б. 466–473. (prevod rezimea sa rusinskog na ukrajinski)
- 221. Буквар мултикултуралносци** / Ед. И. Индјин. Нови Сад: Центер за мултикултуралносц, 2002, 50 с. (prevod na ukrajinski sa Borisom Vargom)
- 222. Буквар мултикултуралносци [ЦД-РОМ]** / Ед. И. Индјин. Нови Сад: Центер за мултикултуралносц, 2002. (prevod na ukrajinski sa Borisom Vargom)
- 223. Дунав, река јединства Европе** / Д. Медаковић. Нови Сад: Прометеј, 2002. 148 с. (prevod rezimea na ukrajinski)
- 224. Istina o genocidu na zapadnoukrajinskim zemljama (Євген Місило, Акція „Вісла”, Документи, Львів – Нью-Йорк, 1997, 561 стр.).** Альманах Перекладацької майстерні 2000–2001 (Львів – Дрогобич), 2002, кн. 3, 91 с. (prikaz i prevod predgovora sa ukrajinskog na srpski jezik)
- 225. Рок 1933: Сталінов терор з гладом** / С. Кульчицки. Шветлосц, 2003, рок 41, ч. 1, б. 99–105. (prevod sa ukrajinskog na rusinski)
- 226. Kako te vidim?! Priručnik o uslovima za puno učešće osoba sa invaliditetom u društvenom životu.** Novi Sad: Centar „Živeti uspravno”, 2004, 86 s. (prevod sa srpskog na rusinski)
- 227. Дунав, река јединства Европе** / Д. Медаковић. Нови Сад: Прометеј, 2005, 148 с. (prevod rezimea na rusinski)
- 228. Петар Текелија: нацрт портрета „злог генија” Запорошке Сечи** / В. Миљчев. Зборник Матице српске за историју = Proceedings of Matica Srpska for History, 2005, бр. 71/72, с. 202–210. (prevod sa ukrajinskog)
- 229. Святе писмо – Нови Завит.** Нови Сад: Апостолски егзархат за грекокатоликох у Србији и Чарней Гори, 2006, 469 с. (prevod na rusinski jezik sa грčkog izvornika sa Tadejem Vojnovićem i Mihalom Ramačem)
- 230. Срби у Украјини у првој половини XVIII века** / В. Миљчев. Зборник Матице српске за историју; бр. 75–76, 2007. (prevod sa ukrajinskog)

231. **Срби у Украјини у првој половини XVIII века** / В. Миљчев. Нови Сад: [Матица српска], 2007 с. 23–49. (prevod sa ukrajinskog)
232. **Kratka istorija Ukraјine** / Arkadiј Žukovski, Orest Subteljni. Beograd: Dan Graf, 2008, 256 с. (prevod sa ukrajinskog jezika sa Anamariјom Ramač)
233. **Стари завит. 1.**¹⁵ Шветлосц, 2009, рок XLVII, ч. 1, б. 42–65.
234. **Стари завит. 2.** Шветлосц, 2009, рок XLVIII, ч. 2, б. 185–209.
235. **Стари завит. 3.** Шветлосц, 2009, рок XLVII, ч. 3, б. 335–359.
236. **Стари завит. 4, Кнїжка виходу. 1.** Шветлосц, 2009, рок XLVII, ч. 4, б. 499–516.
237. **Стари завит. 5, [Кнїжка виходу]. [2–3].** Шветлосц, 2010, рок XLVIII, ч. 1, б. 38–56.
238. **Стари завит. 6, [Кнїжка виходу]. [2–3].** Шветлосц, 2010, рок XLVIII, ч. 2, б. 179–188.
239. **Стари завит. 7** Шветлосц, 2010, рок XLVIII, ч. 3, б. 330–344.
240. **Стари завит. 8, Левитски законїк.** Шветлосц, 2010, рок XLVIII, ч. 4, б. 463–478.
241. **Стари завит. 9, Левитски законїк.** Шветлосц, 2011, рок XLIX, ч. 1, б. 22–48.
242. **Стари завит. 10–11, Кнїжка числох.** Шветлосц, 2011, рок XLIX, ч. 2–3, б. 152–176, 319–354.
243. **Стари завит. 12, Повторени закон** Шветлосц, 2011, рок XLIX, ч. 4, б. 461–487.
244. **Стари завит. 13** Шветлосц, 2012, рок LX [тј. L], ч. 1, б. 42–67.
245. **Стари завит. 14, Йошуа.** Шветлосц, 2012, рок LX, ч. 2, б. 189–204.
246. **Стари завит. 15.** Шветлосц, 2012, рок LX, ч. 3, б. 349–366.
247. **Стари завит. 16, Кнїжка о судийох.** Шветлосц, 2012, рок LX, ч. 4, б. 483–499.
248. **Стари завит. 17.** Шветлосц, 2013, рок LXI, ч. 1, б. 11–26.
249. **Стари завит. 18, Кнїжка о Рути, Перша кнїжка о Самуїлови.** Шветлосц, 2013, рок LXI, ч. 2, б. 149–164.
250. **Стари завит. 19, Самуїл и Саул, Саул и Давид.** Шветлосц, 2013, рок LXI, ч. 3, б. 295–313.

¹⁵ U časopisu *Шветлосц* je od 2009. do 2015. g. izlazio prevod Starog zaveta sa grčkog i latinskog na rusinski jezik.

251. **Стари завит. 20.** Шветлосц, 2013, рок LXI, ч. 4, б. 439–459.
252. **Стари завит. 21, Друга кніжка о Самуїлови.** Шветлосц, 2014, рок LXII, ч. 1, б. 23–46.
253. **Стари завит. 22.** Шветлосц, 2014, рок LXII, ч. 2, б. 159–179.
254. **Стари завит. 23, Перша кніжка о царох.** Шветлосц, 2014, рок LXII, ч. 3, б. 281–303.
255. **Стари завит. 24, Перша кніжка о царох.** Шветлосц, 2014, рок LXII, ч. 4, б. 423–438.
256. **Стари завит. 25.** Шветлосц, 2015, рок 63, ч. 1, б. 37–54.
257. **Стари завит. 26, Штварта кніжка о царох: (Друга кніжка о царох).** Шветлосц, 2015, рок 63, ч. 2, б. 181–204.
258. **Гавриїл Костельник, Роса и слунко – литературна критика и есеїстика.** Нови Сад: Руске слово – Завод за культуру войводянских Руснацох, 2016, 351. (prevod sa ukrajinskog i hrvatskog na rusinski jezik sa Mihalom Ramačem)
259. **Žukovski, Arkadij – Subteljni, Orest: Kratka istorija Ukrajine.** Beograd: Dan Graf, 2018, 278 s. (prevod sa ukrajinskog jezika sa Anamarijom Ramač Furman)
260. **Petro Mogila (1596–1647).** In: *Kratka istorija Ukrajine.* Beograd: Dan Graf, 2018, s. 245–247. (prevod sa ukrajinskog jezika)
261. **Bogdan (Zinovij) Hmeljnicki (1595–1657).** In: *Kratka istorija Ukrajine.* Beograd: Dan Graf, 2018, 248–250. (prevod sa ukrajinskog jezika)
262. **Ivan Mazepa (1640–1709).** In: *Kratka istorija Ukrajine.* Beograd: Dan Graf, 2018, 251–253. (prevod sa ukrajinskog jezika)
263. **Святе писмо – Стари и Нови завит.** Нови Сад: Епархия святого Миколая, Руски Керестур 2019, 1695 с. (prevod sa grčkog izvornika na rusinski jezik sa Tadejem Vojnovićem i Mihalom Ramačem)
264. **Завештање блаженог патријарха Јосифа Сльпог (превод с украјинског, с Михалом Рамачем.** In: *Заповіт Блаженнішого Патріярха Йосифа Сліпого, Львів, Артос 2022, с. 244.* (prevod sa ukrajinskog jezika s Mihalom Ramačem)

265. **Liber memorabilium** грекокатоліцкей парохії бачкерестурскей / Гавриїл Костельник. Ед. Янко Рамач. Нови Сад: Союз Руснацох и Українцох Югославії, 1998, 218 с.
266. **Рецепција дела Јулијана Тамаша: зборник групе аутора = Рецепција діла Юлијана Тамаша: зборнік групи авторох.** [главни и одговорни уредник Ј. Рамач]. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, 320 с.
267. **Лемки, Бойки, Гуцули, Русини – история, сучасносц, материялна и духовна култура. Зборнік наукових роботох = Łemkowie, Wojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Praca zbiorowa.** [редакторе Я. Рамач, Р. Дрозд]. Novi Sad: Filozofski fakultet; Slupsk: Pomorska akademija, 2019, 475 s.
268. **InterKult 2018. Tematski zbornik. Izabrani radovi sa Četvrte međunarodne konferencije Interkulturalnost u obrazovanju 2018, održane 11. 10. 2018. u Novom Sadu** [uredništvo J. Ramač, V. Petković, A. Mudri]. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine, Filozofski fakultet, 2018, 389 s.

F) UVODNE REČI I RECENZIJE

269. **Бачванско-сримски Руснаци дома и у швецe: 1745-1991. Т. 1.** / М. Жирош. Нови Сад: Грекокатоліцка парохия св. Петра и Павла, 1997, 501 б. (predgovor, s. 11–12)
270. **Наш стари дом / И. Фейса.** Нови Сад: Грекокатоліцка парохия Св. Петра и Павла, 1999, 131 б. (predgovor Чуванє од забуца, s. 3–5)
271. **Священіки Осецкого викарията [Кн. 1].** / Р. Миз. Нови Сад: Грекокатоліцка парохия св. Петра и Павла, 1993. (predgovor Каменьчок по каменьчок – мозаїк, s. 3–6)
272. **Церква и школа у Коцуре: прилоги и жридли** / М. М. Цап. Нови Сад: Грекокатоліцка парохия св. Петра и Павла, 1996. (predgovor, s. 5 – 6)
273. **Срби у Украјини** / Љ. Церовић. Нови Сад: Музеј Војводине: Српско-украјинско друштво, 2002, 412 с. (recenzent)
274. **150 роки под сримским небом : хроніка Руснацох у Миклошевцох** / Д. Лікар. Миклошевци: Союз Русинох и Українцох Републики Горватскей; Церна: Pauk, 2003, 344 с. (recenzent)

- 275. Бикич Дол: монографија** / Д Бобаль и др. Нови Сад: Завод за културу войводянских Руснацох; Бикич Дол: Месна заедница, 2017, 314 б. (recenzija, s. 147–148)

LITERATURA O AUTORU

Маркович, Ана: **О присельованю и живоце Русиных у Угорскей: у Вербаше др Янко Рамач отримал преподаванє / Предавање „Досельовање и живот Русина/Украјинаца у Угарској у 14–18. веку”**. Руске слово, 2015, рок 71, ч. 8, с. 21.

Сабадош, Саша: **История бачванско-сримских Руснацох у часопису „Вигледованя”** Одзелєня за историю Филозофског факултета у Новим Садзе. Приказ чланака у часопису „Истраживања” Одсека за историју Филозофског факултета у Новом Саду о историји Русина Бачке и Срема. Шветлосц, 2011, рок 49, ч. 4, с. 539–546.

Харди, Ђура: **Дуго чекано фундаментално монографско дело о историји Русина у јужној Угарској : Јанко Рамач, Русини у јужној Угарској (1745–1918) - Јанко Рамач, Русини у Южной Угорскей (1745–1918). Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности, 2007, 525.** Годишњак Историјског архива града Новог Сада = Jahrbuch des Historischen Archivs der Stadt Novi Sad, 2009, год. 3, бр. 3, с. 185–190.

ZAKLJUČAK

Oslanjajući se na bibliotečke fondove domaćih i inostranih biblioteka, kao i na evidencije u raznim bazama podataka bibliotečko-informacionih sistema, sačinjena je ova bibliografija koja sadrži sledeći broj objavljenih radova: 15 knjiga (kao autor/koautor, prevodilac, editor/redaktor); 190 naučnih članaka, prikaza i priloga; poglavlja u 11 udžbenika istorije na rusinskom jeziku za osnovnu školu; 47 bibliografskih jedinica iz prevodilačke delatnosti, 4 bibliografske jedinice iz priređivačke delatnosti i 7 bibliografskih jedinica koje se odnose na uvodne reči i recenzije. Izuzetno bogata bibliografija – od, prema slobodnoj proceni, ukupno oko 6500 stranica publikovanog teksta, ne računajući uređivanje 4 tematska zbornika – svedoči o kontinuiranom naučnom radu. Obiman opus publikovanih

naučnih radova, čiji broj prevazilazi prosek uobičajene naučne produkcije, uzor je vredan poštovanja svakom naučniku-istraživaču u humanističkim naukama.

Naučni rad prof. Janka Ramača je zasnovan na istraživanju istorijske građe i odlikuje ga dokumentarna zasnovanost. Oslanjajući se prvenstveno na izvorne, arhivske materijale i dokumente, poštujući metodologiju naučno-istraživačkog rada, ne ostavljajući nedorečeno sve ono što može biti naučno provereno – izgradio je prepoznatljiv vlastiti naučni stil. Nova i originalna saznanja u objavljenim radovima svojim sadržajem i kritičkim naučnim pristupom ispunjavaju ključne zahteve istorijske nauke, potkrepljena su relevantnim dokazima i predočena na jasan i razumljiv način.

Naučne radove je pisao na rusinskom, srpskom i ukrajinskom jeziku, a objavljivao je i na engleskom i slovačkom jeziku. Kao dobar poznavalac latinskog jezika u svojim istraživanjima posebnu pažnju je posvećivao proučavanju građe na latinskom jeziku koja do sada nije bila dovoljno proučena ili je bila površno ili pogrešno tumačena i neadekvatno interpretirana od strane prethodnika koji su se bavili proučavanjem temama.

Profesor Ramač je svojim radom i ličnim osobinama, jasnim i obrazloženim naučnim stavovima, čvrstim moralnim principima, nesebičnim zalaganjem i izuzetnom sistematičnošću u naučnim istraživanjima, koju je nasledio od svojih profesora na matičnom fakultetu, kao i predanom posvećenošću studentima, zaslužio epitet pouzdanog istoričara ne samo u vojvođanskim naučnim krugovima već i šire, u evropskim, pa i svetskim okvirima. O tome svedoči njegova saradnja sa kolegama iz Ukrajine, Poljske, Estonije, Slovačke, Mađarske, Rumunije, Italije, Japana i drugih zemalja. Zahvaljujući širokom krugu poznanstava, biblioteci Odseka za rusinski jezik na matičnom fakultetu obezbedio je veliki broj stranih publikacija. Celokupan rad velikog slaviste prof. Janka Ramača pruža nemerljiv doprinos fakultetu na kojem je proveo gotovo ceo radni vek, ostavlja dubok i neizbrisiv trag u istoriografiji o Rusinima i nezaobilazna je osnova za slična istraživanja u pomenutoj oblasti.

Ovo je prvi pokušaj da se sastavi puna bibliografija radova prof. Janka Ramača. Neki radovi su u štampi, tako da će se vremenom ova bibliografija upotpunjavati.

Daniela Marčok

BIBLIOGRAPHY OF THE WORKS BY PROF. DR JANKO RAMAČ

Summary

Based on records in various databases, a full bibliography of works by Prof. Dr. Janko Ramač has been compiled. The total number of published works is: 15 special editions/books (as author/co-author, translator, editor), about 190 scientific works published in special thematic anthologies or in anthologies of scientific gatherings; chapters in 11 history textbooks in the Ruthenian language for elementary school; 47 bibliographic units from the translation activity, 4 bibliographic units from the editing activity and 7 bibliographic units related to introductions and reviews. The voluminous opus of published scientific works, the number of which exceeds the average of the usual scientific production, is an example worthy of respect for every scholar-researcher in the humanities. Scientific work of prof. Janko Ramač is based on the research of historical materials and is distinguished by its documentary basis. The new and original findings in the published works, with their content and critical scientific approach, meet the key requirements of historical science, are supported by relevant evidence, and presented in a clear and comprehensible manner. He wrote his scientific works in Ruthenian, Serbian and Ukrainian, and had also published in English and Slovak. As a good connoisseur of the Latin language, in his research he devoted special attention to the study of materials in the Latin language, which until now had not been sufficiently studied, or had been superficially or wrongly understood and inadequately interpreted by his predecessors who dealt with the studied topics.

The body of work of the great Slavist prof. Janko Ramač provides an immeasurable contribution and leaves a deep and indelible mark in the historiography of the Ruthenians and is an indispensable basis for similar research in the mentioned area.

This is the first attempt to compile a full bibliography of the works of Prof. Janko Ramač. Some works are in print, so this bibliography will be completed over time.

Key words: Janko Ramač, bibliography, history, scientific papers, translations.

PRILOG 1

Reč prof. dr Milivoja Alanovića na komemoraciji povodom smrti prof. dr Janka Ramača

Draga porodico, rodbino, prijatelji, kolege i učenici prof. Janka Ramača,

Takoreći smo se pre koji dan, s još uvek živim osećanjem duboke tuge i neverice, oprostili od prof. Janka Ramača, a već danas smo održali konferenciju povodom četrdeset godina rusinistike na FFUNS, na čijoj organizaciji je intenzivno radio. Ovo ističem jer želim da priznam da nam je silno nedostajao, ali baš zato nije dolazilo u pitanje da se od ranije utvrđenoga plana imalo odstupi. I ovo je na neki način samo početak oduživanja duga koji prema njemu osećamo.

Kao što vam je svima poznato, nisam bio ni profesorov učenik, ni kolega sa Odseka, ni neposredni saradnik na nekom od brojnih projekata koje je vodio ili na kojima je radio. Naše puteve je ukrstila sudbina. Najpre smo saradivali na akreditaciji studijskog programa Rusinski jezik i književnost, a poslednje godine još intenzivnije na poslovima organizacije nastave i drugih aktivnosti na samom odseku. Međutim, i to je bilo dovoljno da dobro upoznam njegovu profesionalnu i ljudsku prirodu.

Bio je iskreno posvećen svom pozivu, a naročito profesionalnom napredovanju svojih učenika, čije smo odbrane doktorskih teza s nestrpljenjem očekivali i zajedno im se radovali. Iako istoričar, bio je netremice zagledan u budućnost Odseka. Ako bih morao u najkraćem da dam sud za njegov profesionalni rad, on bi glasio ovako: bio je beskrajno pedantan, uporan u dostizanju svojih ciljeva, istrajan u izvršenju svojih obaveza i potpuno predan svom nastavničkom pozivu.

Mnoge kolege su mi poverile da je bio jedan od omiljenih profesora na Fakultetu, jer je slovio za odličnog, anegdotskog predavača i vrsnog poznavaoa istorijske nauke, a ja bih dodao i jedan od najpristojnijih ljudi na koje ste mogli naići: u svakoj prilici odmeren i beskrajno tolerantan, u svojim nastupima nenametljiv, a u postupcima uvek dobronameran. U sećanjima svojih kolega ostaće kao vedar i topao čovek, te pouzdan i do krajnjih granica ljudskosti korektan saradnik.

Nažalost, usud nam nije dao priliku da se od njega oprostimo. Ali baš zato, njegovim preranim i iznenadnim odlaskom bolno prazno mesto prof. Janka Ramača na Odseku još dugo će nas opominjati na vrednosti koje je zastupao i po kojima je živeo. Ono što nadživi ljudski vek jesu reč i duh. I upravo će njegova reč i njegov duh i dalje služiti kao oslonac i putokaz. Pri čemu ne mislim samo u profesionalnom, naučnom i nastavnom, radu. Već u ljudskosti. Dozvolite mi da na kraju, na osnovu svog iskustva sa profesorom, pokušam da formulišem načela kojih se uvek držao: Bez obzira na to u kojoj si ulozi, bez obzira na okolnosti koje vladaju, bez obzira na to šta se od tebe očekuje, ti ostani – čovek. I takvog ćemo ga i pamtiti.

PRILOG 2

**Reč književnika Mihala Ramača na komemoraciji povodom smrti prof. dr
Janka Ramača**

Dame i gospodo, uvažene kolege, чесне собрание!

Zahvaljujem ovom hramu znanja što mi je data prilika da u ime porodice izgovorim nekoliko rečenica o Janku Ramaču, mom mlađem bratu. U ime Ane, Tatjane, Ksenije i Kristine i njihovih najmilijih hvala svima koji su došli na poslednji ispraćaj, koji su se javljali telefonom, telegramima, mejlovima iz naše zemlje i inostranstva. Hvala svima koji su danas ovde.

Janka sam poznao od njegovog prvog dana, 22. marta 1955. Zajedno smo stasavali, otkrivali lepote salaške prirode i sticali prva saznanja i prve pouke od roditelja, baka i dedova. Niko od njih nije imao visoke škole. Čuvali su i prenosili nam mudrost mnogih pokolenja. Već tada smo naučili da poštujemo težački i svaki drugi rad i stekli radne navike. Janko je već kao osnovac znao da muze krave i da radi sve seljačke poslove.

Zajedno smo proveli četiri godine u Rimu. Janko je tamo otkrio čari helenskog, latinskog i savremenih jezika, helensku i rimsku klasiku, veličanstvena dela doba humanizma i renesanse. Tamošnja gimnazija davala je široko obrazovanje, ali je i vaspitavala, usađivala vrednosti koje stoje u temeljima današnje evropske civilizacije. To je bila osnova s kojom je došao na ovaj fakultet i upisao istoriju. Ja sam ovde diplomirao već kad je on bio doktor nauka.

Zajedno smo, punih 16 godina, prevodili Bibliju na maternji jezik. Da nije bilo njegove istrajnosti, prevod još ne bi bio završen. Držao se pravila da svakog dana mora prevesti bar jednu stranicu. Janko nije lako podnosio činjenicu da su ovde mnogi, tako zvani javni, kuturni i politički delatnici, igorisali taj poduhvat. O njemu se više pisalo u drugim zemljama. Čak je i jedino zvanično priznanje za taj rad stiglo iz inostranstva. Jedno, ali iz večnog grada, s potpisom rimskog prvosveštenika.

Red je da o naučnom delu Janka Ramača govore oni koji su pozvaniji od mene. Ja ću reći da je on meni, mlađoj braći i sestrama bio i uzor i savetnik, vazda spreman da pomogne. Porodici je bio beskrajno odan. U ovom zdanju i u mnogim

amfiteatrima u Ukrajini, Mađarskoj, Poljskoj, Slovačkoj i Češkoj upoznali su ga mnogi. Niko od njega nije čuo ružnu reč. Niko ga nije video neraspoloženog ili ljutitog. Bio je strog prema sebi, blag prema drugima. Blagu narav, dobrotu i umerenost poneo je iz roditeljskog doma i prenosio je kako na porodicu, tako i na studente, kolege i prijatelje.

Za Janka nije bilo neradnih dana. Ako nije radio za kompjuterom, bio je umešni građevinar ili prilježni baštovan. Uvek bi našao vremena i za dugogodišnji hobi – pecanje. Bio je vrstan varaličar. Držao se ne samo zakona, nego i nepisanog ribarskog kodeksa: na prvom mestu je zadovoljstvo, ne ulov po svaku cenu.

Kad god je bio slobodan, dnevno bi prešao desetak kilometara biciklom. Poslednji put je, ne sluteći najgore, od kuće otišao upravo biciklom. Zdrav život omogućavao mu je da neumorno istražuje i piše. U ovih, eto, već mesec dana od njegovog odlaska, stigao sam da samo površno pregledam njegov kompjuter. Pošto je bio poslovično sistematičan, lako je snaći se u tom moru fajlova. Iz gotovo svakodnevnih razgovora znam šta je završavao, šta je bilo pred završetkom, a šta u planu. Ne sumnjam da će deo njegovih rukopisa, u vidu knjiga ili u drugim publikacijama, uskoro postati dostupan naučnoj i široj javnosti.

Poslednjih meseci, želim da kažem i to, izuzetno emotivno je preživljavao napad Rusije na Ukrajinu. Često je odlazio u zemlju predaka, imao je prijatelje od Harkova do Kijeva, Lavova i Užgoroda. Dopisivao se s njima i ovih teških meseci, nesebično im nudio pomoć. Nije bilo dana da me nije pitao imam li bar neku dobru vest.

Janko je uvek gledao u oči. Nasilna smrt došla je otpozadi.

Koliko god njegov prerani odlazak bio nagao i bolan, njegovim najbližima ostaje njegov vedar duh, njegova vera da gašenjem tela ne iščezava duša, njegovo uverenje da ima smisla biti častan, pošten i požrtvovan. I kad odu, ljudi poput Janka Ramača ostaju s onima koje su voleli i koji su ih voleli.

Вичная му памят!

Дюра Гарди*
Универзитет у Новим Садзе
Филозофски факултет Нови Сад
Одделене за историю

УДК 378:(9:811.161.2+821.161.2)(497.113Novi
Sad)
doi: 10.19090/rs.2022.6.61-73
Оригиналан научни рад
примљен 23.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

ОДДЕЛЕНЕ ЗА ИСТОРИЈУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВИМ САДЗЕ И РУСИНИСТИКА

У работи ше вигледуе доприношене Одзелена за историю Филозофског факултета у Новим Садзе за розвој русинистики. Одделене за историю една спомедзи шейсох групох хтори установели снователе Филозофског факултета (1954). Русинистика як наукова обласц на истим Факултету ше уводзи 1972. року, же би Група за руски язык и литературу (русинистику) була основана академског 1981/2 року. Одделене за историю, як и Филозофски факултет, од часу снованя у науковим и педагогийним смислу пошвцовали увагу вецейнационалней и мултикултуралней структури жительство АП Войводини. Прето ше на Одделеню традиційно преподаваю и змисти зоз историй Руснацох. Числени руски културни, дружтвени и науково творителе студирали праве историю. Медзи нїма ше видвоуе мено и творчосц Янка Рамача, професора на Одделеню за русинистику. Науковци з Катедри, односно Институту за историю, на чоле з академиком Славком Гавриловичом, 1977. року публиковали пейц студиї пошвцени теми *Историја војвођанских Русина до 1941. године*. Була то предходница историографскей монографіи о прешлосци тей заедниці. Попри того, драгоцини податки зоз прешлосци Руснацох приноша понад пейдзешат монографіи чийо авторе сотрудніки Одзелена за историю и Института за виучоване историй Войводини.

Ключни слова: Филозофски факултет у Новим Садзе, Одделене за историю, Одделене за русинистику, история Руснацох у Войводини, Славко Гаврилович, Янко Рамач.

Филозофски факултет у Новим Садзе, ведно зоз Польопривредним, основани 1954. року. Вони були, як то давно замерковане, зачатніки и фундаменти Новосадског универзитета хтори конституовани дакус познейше, 1960. року (Krekić, 1964: 13; Stojković, 1964: 19). Могло би ше повесц же тото цо Филозофски факултет бул за Универзитет, скоро исте значене мало Одделене за историю за свой матични Факултет. Одделене, як ше нешка формално вола, односно на початку Група за историю, потим

* djurahardi@ff.uns.ac.rs

Катедра за историю, було єдно спомедзи шейсцох групох хтори вешенї 1954. року оформели Филозофски факултет и започали його роботу. Попри историйї ту були и групи за сербско-горватски язык, югославянску литературу, немецки язык, анлийски язык и математику з физику. Историйна група теди була, дзекуючи угляду своїх професорох и численосци студентох,¹ перша на Факултету (Popović 1958: 9, 11–12, 22; Krekić, 1964: 13). Дзекуючи єдней з числених социялистичних реформох хтора ше одношела и на университетску наставу, 1975. року Катедра за историю ше зединела зоз Институтом за преучованє историйї Войводини основаним 1968. року, з цильом же би ше унапредзела наукова работа и наставни процес на Факултету. Новоосновани Институт за историю бул формално подзелєни на два часци, у узшим смислу на Институт хтори ше примарно занїмал з наукововигледовацку роботу и Катедру, чийо сотруднїки ше насампредз старали о настави. Медзитим, слово було о єдним блїзким кругу науковцох хтори и пред тим сотрудзовали и источашне робели у обидвох институцийох. Ушлїдзели скоро два децениї плодней науковей роботи хтора була корунована з науковима проектами о прешлосци Войводини, як и з виходзеньом вецей дзешаткох наукових монографийох, хторим у дальшим викладаню нашей роботи, будзе пошвєцена окремна увага (Dinić-Knežević, 1984: 52–53). У нових дружтвено-политичних околносцох, 1993. року Институт ше гаши, односно враца на уровень Катедри, же би Катедра формално 1995. року пременела мєно и постала Оддзелєне за историю (Mikavica, 2006: 51–52).

Филозофски факултет по нешка вироснул до велькей, мултидисциплинарней високошколскей науковей установи хтора чишлї дваец оддзелєня. Єдно з нїх и Оддзелєне за русинистику. Початки русинистики як академскей дисциплини у тедишней Югославиї вязани за 1972. рок, кед на Факултету почина робїц Лекторат за руски язык (од 1975. року и за руску литературу) при Институту за странски язики, односно при його Катедри за русийски язык и литературу. Лекторат од 1979. року роби як часц факултетского Института за педагогию, же би у рамикох истого Института 1981. року була основана Студийна група за руски язык и

¹ Першого школского року на Факултет уписани 566 студенти, спомедзи хторих 167 на Групу за историю, хтора була найчисленша. Вредзи надпомнуц же ше того 1954/5. року медзи скоро 570 студентами находзело и пецєро Руснаци, голєм ше так виашнєли о своєй националней припадносци.

литературу на хтору ше перши студенти русинистики уписую школског 1981/2 року. Конечно, наступног року (1983) студийна група формално постава Катедра, хтора у дальших реформах Факултета достава назву Одделене за русинистику (Krkljuš, 1984: 69–70; Tamaš, 2006: 105–108).

Од своїх початкох, Одделене за русинистику у своїх студийних планах медзи фаховима предметами дефиновало и *Историю Руснацох* и *Фолклор Руснацох* (Krkljuš, 1984: 70; Tamaš, 2006: 106). Пправе история Руснацох як наукова тема представя вязу медзи Одделеньом за историю и Одделеньом за русинистику. Циль нашей роботи будзе виглядац доприношене Одделеня за историю Филозофског факултета у Новим Садзе розвою русинистики, конкретно його доприношене на полю преучованя прешлости Руснацох у Бачки и Сриме, односно Войводини и Републики Сербії. На другим боку, у ширшим контексту теми, пробуеме одредзиц наукову интеракцию и форми сотрудніцтва двох одделеньох Филозофског факултета у Новим Садзе, старшого Одделеня за историю и младшого Одделеня за русинистику.

Руснаци як национална заедніца на території Войводини присутни уж скоро три століття. По законченю вичерпуючих австро-турских войнох, у рамикох колонизацийних намаганьох Габзбургскей монархії, Руснаци були єдна з числених национальних заедніцох чийо ше припадніки зоз сиверовосточних жупанийох Угорскей, стредком XVIII вику, населюю до скоро пустих преділох Южней Угорскей. Перши (и матични) руски населеня поставаю (Бач/Руски) Керестур (1846/1851) и Коцур (1863) у Бачки. Оталь ше поединци селя и неодлуга сную свою заедніцу и парохию у Новим Садзе. На початку XIX вику селя ше до Шиду и сушешних местох, потим до Петровцох и Бачинцох. По Револуції 1848/9 року сную свойо нови стредки у Вербаше, Сримскей Митровици, Дюрдьове (Ramaš, 2007). Конец Першей шветовой войны принесол нови политични пременки у Европи. Руски представніки 25. новембра 1918. року у Новим Садзе участвовали на Вельким народним собраню присоединеня Бачки, Банату и Барані гу Краљовини Сербії. На тот способ заедніца хтора чишлела дакус вецей як 20 000 припаднікох дала свойо доприношене твореню Краљовини Сербох, Горватох и Словенцох, односно Краљовини Югославиї. Бул то час їх културно-националног препороду. По Другей шветовой войны у социјалистичней Югославиї Руснаци ше афирмую як „народносц“. Їх язык постава єден з пейцох службених у установох АП Войводини и по нешка ше хаснуе у шицких сферах вертикалног образованя и медийним простору.

Руснаци нешка маю власни идентитет и литературни язык, повязуе их и грекокатолицка конфесионална припадносц. Гоч су релативно мала заедница, представляю незаобиходну точку на мултикултуралней мапи Войводини (Ramač, 2016; Hardi, 2017: 71–88; Hardi, 2019).

Интересоване Одзеленя за историю и самого Филозофского факултета за русинистику чи историю Руснацох розумліве кед ше спатра мотиви и цель їх снованя. По словох Бариши Крекича, од свойого снованя Факултет ше намагал цо оригиналнейше ускладзиц свойо плани и програми „зоз специфичнима условиями живота и дїйствованя Факултета у войвовдянским стредку“ (Krekić, 1964: 13). Зоз тим у вязи, Мато Пижурица заключуе же „Факултет вироснул як правдиви центр националних культурох – и сербскей, и мадярскей, и словацкей, и рус(инс)кей, и румунскей – за даєдни нації и етнічни групи у нашей жеми источашне лебо як єдини лебо найпрепознатлівши“ (Pižurica, 2006: 11). Цо ше дотика причинох снованя Катедри за историю, Душанка Динич-Кнежевич наведла и – культурни традиції вецейнационалног войвовдянского стредку (Dinić-Knežević, 1984: 51). У пракси, дзекуючи ширшому дружтвеному штредку и историйним околносцом, Руснаци насправди були и по нешка остали тема з хтору ше у своей роботі стретаю науковци и студенти Одзеленя за историю. Тото интересоване за Руснацох, по нашим думаню, двояке: наставне лебо педагогийне и, на другим боку, науково-вигледовацке.

И у старих и у сучасних (такволаних болоньских) планах и програмах студийох исторії студенти часточно уча и стретаю ше зоз змистами о прешлосци Руснацох. Дакеди то бул предмет *Национална история нового вику*, дзе єдна з наставних темох була и югославянски народи и народносци (медзи хторима и Руснаци) у Габзбургскей монархиї и Австро-Угорскей. Наприклад, у тим контексту потребне поровнац текст студийного приручника и монографії *Историја народа Југославије, књига друга* (Lebl, Vranešević & Voškov 1960, 1069). У сучасней програми то предмети *Историја Средње Европе (1-2)*, *Колонизациона политика Хабзбурга на војвођанским просторима у XVIII веку* и часточно *Историја Срба у Хабзбуричкој Монархији (1790-1918) (1-2)*. З историю Руснацох у XX вику студенти ше упознаваю на предметох *Историја Југославије (1-2)*. На концу, о штредньовиковних кореньох Руснацох, о Киевскей Руси и Галицко-Волинским князовстве ше преподава на предмету *Словенске земље и Угарска у средњем веку* (Nast. plan. istorija, 20.12.2022).

На Одзелену за историју написани успишни дипломски, односно мастер работи хтори за тему мали прешлосц Руснацох. На тот завод як парадигму визначиме шлїдујуци работи (период 1985–2022). Ядранка Лазаревски 2000. року, при менторови академикови Славкови Ѓавриловичови одбранела роботу *Rusini na prostorima južne Ugarske od doseljavanja do 1867* (Lazarevski, 2000). При менторови професорови Слободанови Белицови Сашо Сабадош 2013. року написал мастер роботу *Русинска штампа између два светска рата* (Sabadoš, 2013). З обласци рускей штредньовиковней историї, Ванеса Винаї 2019. року успишно одбранела мастер роботу *Danilo Romanovič, knez Galicije i Volinije i „Rex Ruscie“* (ментор бул Дюра Гарди) (Vinaji, 2019). Конечно, иснуе цала плеяда студентох хтори студирали историју и потим, дзекујуци здобутим знаньом, у професионалней кариери дали доприношене рускей (и сербскей) култури. Медзи нїма мена Михала Рамача, писателя, журналисти и прекладателя (Таташ 1997, 599–601; Раташ, 2018; Раташ, 2020); театралного режисера и драмского писателя Звонимира Павловича (1955–2022) (Лацак, 2008–2011), Саши Сабадоша, тераз директора Заводу за културу войволянских Руснацох. Заш лем, окреме треба видвоїц мена и дїло недавно умартого историчара и университетского професора Янка Рамача, хтори непоштречно повязовал одзеленя Историї и Русинистики.

Янко Рамач (1955–2022) студиї Историї закончел праве на Филозофским факултету у Новим Садзе 1980. року. На препоруку својого професора, академика Славка Ѓавриловича 1982. року уписал постдипломски (магистерски) студиї на Одзелену за историју Филозофского факултета у Београдзе – напрям *История народов Югославии у XIX вeku*. Там ше уписал прето же теди у Новим Садзе постдипломски студиї историї не исновали (Награнј, 1984: 35). Пред комисию чийо члени були углядни сербски историчаре – академик Василие Крестич, академик Славко Ѓаврилович и професор Радош Люшич 1990. року успишно одбранел магистерску тезу *Привредни и друштвени живот Русина у Јужној Угарској 1848–1918*. На тот способ, Янко Рамач постап перши професийни историчар при войволянских Руснацох. У историографским смислу бул ученїк новосадскей историографскей школи спомнутого Славка Ѓавриловича, хтори у дакедишней Югославии бул єден з найвекших фаховцох за историју Габзбургскей монархии. З Музею Войводини Рамач пошвидко преходзи на нове роботне место, постава наставник (асистент) за *Историю Руснацох*, потим и на предмету *Фолклор Руснацох* на недавно пред тим отвореной

Катедри за руски язык и литературу на Филозофским факултету у Новим Садзе, дзе успишно предлужує свою кариєру. На Ужгородским державним универзитету докторує 1995. року на тему *Исторія русинів Південної Угорщини (1745–1918)*. Порядни професор постава 2006. року, а од 2015. року у двох мандатох бул шеф Одзелєня за русинистику. Як викладач од 2002. року бул ангажовани и на Филологийним факултету у Београдзе, дзе преподавал *Историю української культури*, тиж бул госцуюци професор на Педагогийним факултету у Ниредьгази у Мадярскей. Преподаваня тримал и на универзитетох у України, Словацкей и Польскей. Гоч його обласц вигледованя була широка (история українскей культури, история Словацох у Войводини, история сербского народу у Габзбургскей монархії), за тему нашей роботи найзначнейше Рамачово доприношенє розвою историографії о Руснацох у Южней Угорскей и Югославії. З тей обласци автор написал вецей як 150 роботи, медзи нїма и шейсц монографії у хторих на методологийно фундаментовани наукови способ заокружел прешлосц Руснацох од часу їх приселєня до Бачки стредком XVIII вику по 1941. рок (Роров – Gavrilović & Tamaš, 1995: 1–4; Marčok, 2022: 335–339). У спомнутим контексту видвоїме шлїдуєци Рамачово монографії як фундаментални науково діла за русинистику: *Привредни и дружтвени живот Руснацох у Южней Угорскей (1745–1848)* (Ramač, 1990), *Др Гавриїл Костельник. Liber memorabilium грекокатолїцкей парохії Бачкерестурскей* (Ramač, 1998), *Руснаци у Южней Угорскей (1751 – 1918)* (Ramač, 2007), *На крижней драги (Руснаци у Югославії од 1918–1941. року)* (Ramač, 2016a).

Наукова работа Янка Рамача евидентни приклад сотрудніцтва Одзелєня за русинистику и Одзелєня за историю. Рамач насампредз бул длугорочни сотруднік наукових проектох финансованих з боку Министерства за просвиту Републики Сербії, чийо руководителе були историчаре Петер Рокаї (*Војводина – мултиетнички историјски простор*, 2002–2005), академик Славко Гаврилович и Деян Микавица (*Извори о прошлости и култури Војводине*, 2006–2009), и Владан Гаврилович *Војвођански простор у контексту европске историје*, од 2010). На другим боку, Янко Рамач своїо наукови резултати порядне публиковал у науковей периодики Одзелєня за историю, наприклад у часопису Истраживања – *Journal of historical Researches* (Ramač, 2009: 229–240; Ramač, 2016b: 241–257; Ramač & Marčok, 2018: 92–109).

Медзитим, у фази кед новосадска русинистика як наукова дисциплина ише була на своїх початкох, Институт за историю (предходнік

Одделеня) и його науковци дали својо вельке доприношене у вигледовану прешлосци Руснацох. На бокох часописа *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine* 1977. року бул публиковани окремни додаток *Iz istorije Vojvođanskih Rusina do 1941 godine*. Слово було о пейц наукових роботох. Славко Гаврилович написал студию *Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII veka do sredine XIX veka* (Gavrilović, 1977: 153–215). Бранислав Вранешевич *Rusini u borbi za nacionalni opstanak 1848-1890. godine* (Vranešević, 1977: 215–253). Автор работи *Rusini od 1890 do 1918. godine* бул Арпад Лебл (Lebl, 1977: 255–273). Никола Гачеша обробел период и тему *Rusini između dva svetska rata* (Gaćeša, 1977: 273–308), же би Миленко Палич у духу социјалистичного часу написал роботу *Rusini u radničkom pokretu do 1941. godine*. За југославянску историографију бул то у теј хвильки најцалоснейши препатрунок историји Руснацох и источашне пробоване же би историчаре дали одвит на уж скорей поставени питаня у вязи з националним идентитетом Руснацох (Radovanović & Laćak, 1971).

Вредносц того подняца була з тим векша же рукопис давно написаней (пред Другу шветову войну) историји Руснацох автора Федора Лабоша ище вше чекал на обявйоване. Правда, Федор Лабош (1902–1977), не бул професийни историчар, але паризки школяр и доктор економских наукох (докторовал у Загребе 1928. року на Високеј економско-комерцијалней школи) (Laboš, 1979: 5–8, 297–299; Hardi, 2007: 257–267). На щесце, академик Славко Гаврилович мал Лабошов рукопис, о хторим дал суд же є „...рађен претежно на гради бившег коморског архива у Сомбору, доста трезвено і објективно“ (Gavrilović, 1977: 204). Мушиме констатовац же у тим чаше Никола Гачеша и Миленко Палич, кед писали спомнути работи о Руснацох (Gaćeša 1977: 308, Palić, 1977: 327), вихасновали рукопис писателя Владимира Бильні, *Rusini u Vojvodini. prilog izučavanju istorije Rusina Vojvodine (1918–1945)* хтори тиж чекал же би бул публиковани (Biljnja, 1987; Tamaš 1997: 508–509).

Цо ше дотика богатого діла академика Гавриловича, вон и скорей 1977. року вигледовал и писал работи з историји Руснацох у Бачки и Сриме, конкретно у Шидзе: *Русини у Шиду од 1803. до 1848.* и *Прилог историји Русина у Бачкој средином XVIII века* (Gavrilović, 1956: 70–86; Gavrilović, 1967: 106–113). У контексту историји Сербох у Габзбургскеј монархији, Руснаци ше споминаю и у других Гавриловичових роботох. Треба видвоіц його познату студию *О унијаћењу и покатоличавану Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XIII-XVIII век)* (Gavrilović, 2010: 164, 180,183).

Окремну увагу у нашій роботі заслужує едіція Одзеленя за историю (и його предходнікох) хтора ноши мено *Монографіі*. У ней опубликовани понад 60 кніжки. Наприклад, споминани Арпад Лебл у своєї монографіі *Građanske partije u Vojvodini 1887-1918*, едно цікаве поглаве пощвел политичним оріентаціом Руснацох (Українцох) у Южней Угорскей, як народности хтора у Войводини, попри Бунєвцох (Горватах), не могла формовац власну политичну партию, з надпомнуцом же целосни текст о Руснацох уж опубликовани по руски у часопису *Шветлосц* (Lebl, 1979: 286–308). О ширеню соціялистичних идеяох при Руснацох 1897. року и косидбеним штрайку пише Шандор Месарош у кніжки *Radnički pokret u Bačkoj (1890–1918)* (Mesaroš, 1975: 95). Драгоцини податки о розвою гадвабарства и садзеню ягодох (древох) у Руским Керестуре и Коцуре приноси Милан Петров у неоправдано забутей монографіі *Svilarstvo u Vojvodstvu Srbija i Tamiški Banat 1850–1860* (Petrov, 1974: 32, 62, 64, 86, 132).

Монография Александра Касаша *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, тиж приноси и значни податки о Руснацох у Бачки (Kasaš, 1996: 48). Кніжка *Народни фронт у Войводини 1944–1953* авторки Єлени Попов, дава статистични податки о Руснацох як членох тей численей повойнової соціялистичней організації (Поров, 1986: 278–279). На основи старших роботох (Гачеша, Бильня) Биляна Шимунович-Бешлин пише и о Руснацох у монографіі *Просветна политика у Дунавској бановини(1929–1941)* (Šimunović-Bešlin, 2007: 276–277).

Сотрудніки Одзеленя за историю опубликовали своєю роботи и у виданьох Одзеленя за русинистику. Кед ше 1995. року означовал вельки ювильей, 250 роки од приселеня Руснацох, на медзинародней конференції отриманей у Новим Садзе, а потим з роботами у науковим зборніку хтори видали Завод за учебніки Београд и Катедра за руски язык и литературу Филозофского факултета у Новим Садзе, своєю прилоги мали Петер Рокаї и (теди студент) Дюра Гарди. Петер Рокаї написал и сообщел роботу *О најранијим контактима Срба и Русина* (Rokai, 1996: 210–214), а Гарди придал роботу *Становиска и политични оріентації РНПД спрам Краљовини СХС (Югославиї) и ей политичного живота* (Hardi, 1996: 215–231).

Заклучуюци, надаваме ше же нашо вигледованє подкрипело початну тезу о конкретним доприношеню Одзеленя за историю Филозофского факултета у Новим Садзе розвою русинистици як науковей обласци, насампредз на полю преучованя прешлости Руснацох у Войводини.

Тот уплив и сотрудниџтво ше у предходних деценијох одвивали як на педагогичним (наставним), так и на науковим пољу и без сумнїву у будућности буду представяц добру основу за реализацију нових планох и академских резултатох.

Djura Hardi

DEPARTMENT OF HISTORY OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD
AND RUTHENIAN STUDIES

Summary

The paper examines the contribution of the History Department of the Faculty of Philosophy in Novi Sad to the development of Ruthenistics, that is, the connections between these two scientific fields. The Department of History is one of the six founder groups of the Faculty of Philosophy (1954). Ruthenian studies as a university course was introduced in 1972, so that the group for Ruthenian language and literature was founded in the academic year 1981/2. The Department of History, as well as the Faculty of Philosophy itself, have "taken care" of the multi-ethnic and multicultural population structure of the Autonomous Province of Vojvodina from a scientific and pedagogical point of view. Therefore, among other things, the Department of History also traditionally teaches about the history of the Ruthenians who immigrated as a community to Bačka in the middle of the 18th century. History students themselves write seminar and graduate (master's) theses on this topic. Among them, the name and work of Janko Ramač, a professor at the Department of Ruthenian Studies who taught *History of the Ruthenians and Folklore of the Ruthenians*, stands out. Scientists from the Department of History and the Institute for the Study of the History of Vojvodina, led by Academic Slavko Gavrilović, have after several years of research, published five studies in 1977 dedicated to the *History of the Ruthenians of Vojvodina until 1941*. It was the forerunner of the first historiographical monograph of this community, at that time the *History of Ruthenians*, by Fedor Laboš, was in the form of a manuscript. Also, over fifty monographs published by associates of the Department of History and the Institute for the Study of the History of Vojvodina hold valuable information from the past of the Ruthenians in Vojvodina. Other periodical publications of these institutions are also worthy of scientific analysis.

Key words: Faculty of Philosophy in Novi Sad, Department of History, Ruthenian Studies, Department of Ruthenian Studies, Slavko Gavrilović, Janko Ramač.

LITERATURA

- Biljnja, V. (1987). *Rusini u Vojvodini. Prilog izučavanju istorije Rusina Vojvodine (1918–1945)*. Novi Sad: Dnevnik.
- Dinić-Knežević, D. (1984). Institut za istoriju. U: Harpanj, M. (gl. i odg. urednik). *Filozofski fakultet u Novom Sadu: 1954–1984*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 51–57. (Cyrillic)

- Gaćeša, N. (1977). Rusini između dva svetska rata. *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 273–308.
- Gavrilović, S. (1956). Rusini u Šidu od 1803. do 1848. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 1, 70–86. (Cyrillic)
- Gavrilović, S. (1967). Prilog istoriji Rusina u Bačkoj sredinom XVIII veka. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 48, 106–113. (Cyrillic)
- Gavrilović, S. (1977). Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII veka do sredine XIX veka. *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 153–215.
- Gavrilović S. (2010). *O Srbima Habzburške monarhije*. Beograd: SKZ. (Cyrillic)
- Hardi, Dj. (1996). Stanoviska i politični orijentaciji RNPД spram Kraljevini SHS (Jugoslaviji) i jej političnoho života. U: Tamaš, J. – Sabo, S. redaktore (1996). *Rusnaci – Rusini 1745–1995, zbornik robotoh – 250 roki od doseljenja Rusnacoh*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Novi Sad: Filozofski fakultet, Katedra za rusinski jazik i literaturu, 215–231. (Cyrillic)
- Hardi, Dj. (2007). Razvoj istoriografije kod Rusina u Vojvodini do 1941. godine, *Istraživanja*, 18, 257–267. (Cyrillic)
- Hardi, Dj. (2017). Minority Rights in the Autonomous Province of Vojvodina in the Context of Historical Heritage of the XVIII-XXth Centuries. U: Halczak, B. – Szura, B. – Nitschke-Szram, B. – Kowalczyk, E. – Maciejewski, S. – Zieliński, M. & Szczap, A. (eds.). *Political and Legal Doctrines In Theoretical and Practical Terms Regarding Contemporary Challenges. Acta Iuridica Lebusana 5*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, 71–88.
- Hardi, Dj. (2019). *Rusnaci od prisojedinjenja po Prosvitu. Rusini od prisajedinjenja do Prosvete*. Novi Sad: Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoh. (Cyrillic)
- Harpanj, M. (gl. i odg. urednik) (1984). *Filozofski fakultet u Novom Sadu: 1954–1984*. Novi Sad: Filozofski fakultet. (Cyrillic)
- Kasaš, A. (1996). *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju.
- Krekić, B. (1964). Deset godina Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. U: Novaković, B. (odg. ured.) *Spomenica: Filozofski fakultet, Novi Sad: 1954–1964*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 13–16.
- Krkljuš, S. (1984). Razvoj Studijske grupe (Katedre) za rusinski jezik i književnost. U: Harpanj, M. (gl. i odg. urednik). *Filozofski fakultet u Novom Sadu: 1954–1984*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 69–70. (Cyrillic)

- Laboš, F. (1979). *Istorija Rusinoh Bačkej, Srimu i Slavoniji 1745–1918. Doseljenje, gazdovski, prosvitni, kulturni i duhovni život*. Vukovar: Sojuz Rusinoh i Ukrajincoh Horvackej. (Cyrillic)
- Latjak, Đ. (2008–2011). *Teatralni život Rusnacoh I-II*. Novi Sad: Ruske slovo, 2008–2011. (Cyrillic)
- Lazarevski, J. (2000). *Rusini na prostorima južne Ugarske od doseljavanja do 1867*. diplomski rad, mentor Slavko Gavrilović Novi Sad: Odsek za istoriju, Filozofski fakultet. Seminarska biblioteka Odseka za istoriju, Id–385.
- Lebl, A. (1977). *Rusini od 1890. do 1918. godine. Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, 255–273*.
- Lebl, A. (1979). *Građanske partije u Vojvodini 1887-1918*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine.
- Lebl, A – Vranešević, B. & Boškov, Ž. (1960). *Vojvodina i Srbi u Ugarskoj u XVIII veku*. U: Grafenauer, B. – Đurđev, B. & Tadić, J. *Istorija naroda Jugoslavije*. Beograd: Prosveta, 1043–1127. (Cyrillic)
- Marčok, D. (2022). Prof. dr Janko Ramač (1955–2022). *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XLVII-2, 335–339*.
- Mesaroš Š. (1975). *Radnički pokret u Bačkoj (1890-1918)*. Novi Sad: Filozofski fakultet; Institut za istoriju.
- Mikavica, D. (2006). *Odsek za istoriju*. U: Pižurica, M – Kleut, M. *Filozofski fakultet u Novom Sadu: 1954–2004*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 48–56. (Cyrillic)
- Palić, M. (1977). *Rusini u radničkom pokretu do 1941. godine. Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, 273–308*.
- Popov, Č. – Gavrilović S. & Tamaš, J. (1995). *Referat za izbor u zvanje kandidata Janka Ramača*. Personalna Arhiva Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1–4.
- Petrov, M. (1974). *Svilarstvo u Vojvodstvu Srbija i Tamiški Banat 1850-1860*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine. (Cyrillic)
- Pižurica, M. (2006). *Uvod*. U: Pižurica, M – Kleut, M. *Filozofski fakultet u Novom Sadu: 1954-2004*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 5–12. (Cyrillic)
- Popov, J. (1986). *Narodni front u Vojvodini 1944–1953*. Novi Sad: Filozofski fakultet; Institut za istoriju.
- Popović, P. (1958). *Četiri godine od osnivanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 3, 1958, 7–37*. (Cyrillic)

- Radovanović, M. & Latjak, Dj. (red.) (1971). *Tradicijna kultura Jugoslavjanskih Rusinoh, prilozi*. Novi Sad: Ruske slovo; Beograd : Etnografski institut SANU. (Cyrillic)
- Ramač, J. (1990). *Privredni i društveni život Rusnacoh u Južnej Uhorskej (1745–1848)*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Ramač, J. (1998). *Dr Gavrijil Kosteljnjk. Liber memorabilium grekokatollickej parohiji Bačkeresturskej*. Novi Sad: Sojuz Rusnacoh i Ukrajincoh Jugoslaviji. (Cyrillic)
- Ramač, J. (2007). *Rusini u Južnoj Ugarskoj (1745–1918). Rusnaci u Južnej Uhorskej (1745–1918)*. Novi Sad: VANU. (Cyrillic)
- Ramač, J. (2009). Slavko Gavrilović u istoriografiji o Rusinima u Južnoj Ugarskoj. *Istraživanja – Journal of historical Researches*, 20, s. 229–240.
- Ramač, J. (2016a). *Na križneū dragi. Rusnaci u Juhoslaviji od 1918–1941*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Ramač, J. (2016b). Iz istorije vojvođanskih Rusina do 1941. godine. *Istraživanja – Journal of historical Researches*, 27. c. 241–257.
- Ramač, J. & Marčok, D. (2018). The Settlement of Slovak in Kysáč. *Istraživanja – Journal of Historical researches*, 92–109.
- Ramač, M. (2018). *Dunavska rapsodija*. Novi Sad: Mediteran Publishing.
- Ramač, M. (2020). *Noć na stanici Keleti*. Novi Sad: Akademaska knjiga.
- Rokai, P. (1996). O najranijim kontaktima Srba i Rusina. U: Tamaš, J. – Sabo, S. redaktore (1996). *Rusnaci – Rusini 1745-1995, zbornjik robotoh – 250 roki od doseljenja Rusnacoh*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Novi Sad: Filozofski fakultet, Katedra za rusinski jayik i literaturu, 210–214.
- Sabadoš, S. (2013). *Rusinska štampa između dva svetska rata*. Master rad. Mentor Slobodan Bjelica. Novi Sad: Odske za istoriju, Filozofski fakultet. Seminarska biblioteka Odseka za istoriju.
- Stojković, L. (1964). Izjave rektora. U: Novaković, B. (odg. ured.) *Spomenica: Filozofski fakultet, Novi Sad: 1954-1964*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 13–16. (Cyrillic)
- Šimunović-Bešlin, B. (2007). *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju. (Cyrillic)
- Tamaš, J. (2006) Odsek za rusinistiku, U: Pižurica, M – Kleut, M. *Filozofski fakultet u Novom Sadu: 1954-2004*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 105–108. (Cyrillic)

- Tamaš, J. (1997). *Istorija ruskej literaturi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Cyrillic)
- Vinaji, V. (2019). *Danilo Romanovič, knez Galicije i Volinije i „Rex Ruscie“*. Master rad. Mentor Đura Hardi. Novi Sad: Odsek za istoriju, Filozofski fakultet. Seminarska biblioteka Odseka za istoriju. (Cyrillic)
- Vranešević, B. (1977). Rusini u borbi za nacionalni opstanak 1848-1890. godine. *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 215–253.

ЖРИЦЛА

Nastavni plan. istorija (20.12.2022).

<https://www.ff.uns.ac.rs/uploads/files/Studijski%20programi/2021/OAS/OAS%20istorija%202021.pdf>

Валерій Власенко*
Сумський державний університет
м. Суми, Україна

УДК 314.743(=161.2)(497)"1918/1945"
doi: 10.19090/rs.2022.6.75-87
Оригіналан научни рад
примљен 29.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА БАЛКАНАХ (ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО)

У роботі йдеться про спадщину образотворчого мистецтва української політичної еміграції в країнах Південно-Східної Європи в період між двома світовими війнами. Крізь призму документів центральних державних архівів Болгарії, України і Чехії та матеріалів тогочасної української преси показані творчі студії професійних митців та художників-аматорів в Болгарії, Румунії й Югославії. Охарактеризовано різні види і техніки мистецтва, в яких працювали українські емігранти. Визначено творчий доробок митців емігрантського періоду їхнього життя.

Ключові слова: Болгарія, Румунія, мистецтво, скульптура, українська політична еміграція, Югославія.

Важливою складовою діяльності української політичної еміграції в період між двома світовими війнами в Європі взагалі й у балканських країнах зокрема була культурна робота. Її інтенсивність різнилася територіально, що залежало від багатьох факторів. Головним серед них була наявність відповідних інтелектуальних сил, культурних діячів. Якщо у політичних центрах української еміграції (Австрія, Німеччина, Польща, Франція, Чехословаччина) таких сил не бракувало, то у периферійних осередках було недостатньо. До периферійних осередків еміграції відносяться Болгарія, Королівство сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія). Румунія займала проміжне місце між політичними центрами та периферійними осередками еміграції. До Болгарії й Югославії українці потрапили у складі білих армій Денікіна і Врангеля, до Румунії – у складі частин Армії УНР, білих армій та повстанських загонів. Серед емігрантів було чимало і цивільних осіб, біженців. Особливістю Югославії було те, що до Першої світової війни в країні вже проживала українсько-русинська меншина, яка тією чи іншою мірою співпрацювала з новоприбулою

* v_m_vlas@ukr.net

політичною еміграцією. Під політичною українською еміграцією автор розуміє ту її частину, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною, організаційно структурованою та сповідувала ідею української самостійної державності у будь-якій її формі. У роботі не йдеться про уродженців України, які вважали себе приналежними до російської еміграції та російської культури, наприклад, Леонід Браїловський, Ананій Вербицький, Степан Колесников та ін. Також не розглядається творчість представників українсько-русинської меншини в Югославії й автохтонного українського населення в міжвоєнній Румунії (Північна Буковина, частина Бессарабії).

Окремі аспекти культурної діяльності міжвоєнної української політичної еміграції в балканських країнах вже знайшли висвітлення в науковій літературі, зокрема з історії еміграції з колишньої Російської імперії до Болгарії (Köseva, 2008; Matiash, 2021), Югославії (Kozlitin, 1996; Kozlitin, 1996; Sahan, 2012), українських емігрантських організацій (Liskij, 2008; Vlasenko, 2011a; 2011b; 2011c), культурних інституцій (Vlasenko, 2017, 2018a, 2020), заходів (Liskij, 2008; Rumiantsev, 2008; Vlasenko, 2014, 2018b; Hula, 2018), діячів (Stepovuk, 1994; Nakova, 2007; Vlasenko, 2012) та ін. Але бракує узагальненої інформації про мистецькі студії українських емігрантів в балканських країнах. Саме тому автор ставить собі за мету охарактеризувати творчу спадщину українських політичних емігрантів на ниві образотворчого мистецтва в Болгарії, Румунії й Югославії в період між Першою та Другою світовими війнами.

Найбільш відомим художником і скульптором української політичної еміграції в Південно-Східній Європі взагалі та Болгарії зокрема був Михайло Паращук (1878–1963). Він народився у с. Варваринці, нині Тернопільського р-ну Тернопільської обл. Навчався у Краківській і Віденській академіях мистецтв, Львівській політехніці, Академії Р. Жульєна та майстерні О. Родена в Парижі. Працював скульптором у Львові, Варшаві, Мюнхені та Києві. Під час Першої світової війни був заарештований австро-угорською владою, згодом став членом Союзу визволення України, вів курси скульптури, гончарства та різьблення по дереву у таборах військовополонених у Раштаті та Венцлярі. З 1918 р. жив в Україні. У 1919–1921 рр. був секретарем Дипломатичної місії УНР в Естонії, 2-м секретарем Надзвичайної дипломатичної місії УНР в країнах Балтії з місцем перебування в Ревелі (Таллінн). У 1921 р. як представник гуманітарної місії Міжнародного Червоного Хреста й уповноважений Українського Червоного

Хреста на Балканах (Болгарія, Греція, Румунія, КСХС) і в Туреччині прибув до Софії для вивчення становища українських і російських військовополонених. З того часу і до своєї смерті проживав у Болгарії (Matviienko, 2004: 256).

Плідною виявилася творча діяльність М. Парашука у міжвоєнний період. Широкий був спектр його праць – від проєктів пам'ятників та оздоблення великих архітектурних споруд до дрібної пластики. Ним були виконані скульптурні портрети таких відомих болгарських громадсько-політичних і культурних діячів, як Михаїл Арнаудов (1932), Дімітр Благоев (1922), Христо Ботев (1940), Рад Дедев, Гоце Делчев (1924), Стефан Караджа, Алеко Константинов, генерал Данаїл Ніколаєв, Сава Огнянов, Йордан Пекарєв, Стоян Омарчевски (1923), Цанко Церковски, Стіліян Чілінгіров, Пейо Яворов (1925) та інші. Він – автор портретів українських громадських діячів: колишнього голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії Жоржа (Юрія) де Гасенка (1924), історика, етнографа, соціолога Михайла Драгоманова, Голови Директорії УНР і Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри (1936), першого міністра закордонних справ УНР, голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції Олександра Шульгина (1932), археолога, культуролога, митця Вадима Щербаківського (1936), польських діячів – Владлена Зембужського (1935), Генріка Сенкевича, Тадеуша Грабовського (1929), Владислава Барановського (1937), японського – Ріучіо Умеди та інших (Sterovuk, 1994: 78-113). Зауважимо, що бюст Головного Отамана військ УНР був виготовлений художником як дарунок Комітету із вшанування пам'яті Симона Петлюри в Парижі. Комітет лише відшкодував вартість виливки з бронзи (ЦДАБ, 1717К-1-570: 38).

М. Парашук відзначився і на ниві монументально-декоративної скульптури. У середині 1920-х рр. він виготовив низку барельєфів для будівлі шоколадної фабрики Пеева (Софія), Драгалевського монастиря у підніжжя гори Вітоша поблизу Софії, пошти у Варні, торгово-промислової палати в Бургасі. Наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. М. Парашук співпрацював із провідними болгарськими архітекторами І. Василевим, Т. Горановим, А. Дубовиком, П. Загорським, П. Койчевим та іншими. Скульптор брав участь в оформленні орнаментально-декоративних композицій фасаду й інтер'єру Судової палати (двері, фронти, одвірки), Болгарського національного банку (образ св. Миколая, двері із копіями стародавніх болгарських монет, численні декоративні мініатюри у залах, колони, нади,

радіаторні решітки, вентиляційні продухи, парпети сходів, орнаментальні і декоративні скульптури, зодіакальний годинник тощо), вестибюлю Військової академії імені Георгія Сави Раковського (капітелі для колонади, настінні рельєфи, багатофігурні барельєфи, оформлення плафона, декоративні вставки). Напередодні Другої світової війни М. Парашук виконав кілька декоративних прикрас для будівлі Міністерства оборони Болгарії (Stepovuk, 1994: 115–150).

М. Парашук був членом мистецьких об'єднань *Съвременно изкуство* та *Съюз на дружествата на художниците в България*. Брав участь у виставках цих професійних організацій (Накова, 2007: 10). Листувався з директором Музею визвольної боротьби України (Прага), професором Д. Антоновичем та політичним діячем Д. Андрієвським щодо організації в Софії виставки української графіки, що у 1933 р. експонувалася в Берліні та Празі (ЦДАБ, 1717К-1-287: 23; ЦДАГО, 269-2-18: 58). Частина творів М. Парашука була передана МВБУ в Празі (Vlasenko, 2017: 70–72).

На ниві мистецтва в Болгарії відзначився і відомий художник, графік, геральдист, фалерист, соратник представника військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині, співредактора журналу *Гуртуймося* Василя Филоновича Микола Битинський (1893–1972), який у 1928 р. на замовлення Української громади в Болгарії виготовив проект прапора організації. Вишили стяг вже в Софії. Він же був автором обкладинок журналу *Гуртуймося* (графіка), що виходив у 1937–1938 рр. у болгарській столиці (ЦДАГО, 269-2-48: 3, 7–12зв).

У Румунії українських художників підтримувала Надзвичайна дипломатична місія УНР. Наприкінці вересня 1920 р. її голова К. Мацієвич інформував МЗС про те, що Місія замовила художнику, уродженцю с. Вербівці, нині Чернівецької обл. Євбезію Ліпещькому (1889–1970) портрети Т. Шевченка, Б. Хмельницького й І. Мазепи. Невдовзі портрет Кобзаря був виконаний. У міжвоєнний період його вивішували під час громадсько-політичних і культурних заходів української еміграції в Румунії. У цьому повідомленні йшлося також і про придбання Місією картини художника, уродженця с. Заставна, нині Чернівецької обл. Миколи Івасюка (1865–1937) *Богун веде козаків під Берестечко*. Це було зроблено з метою допомогти художнику повернутися в Україну (ЦДАВО, 3696-2-258: 18).

У таборах інтернованих українських вояків у Брашові й Орадя-Маре діяла Спілка художників. Найбільш активними її членами були хорунжі Степан Богданович, уродженець м. Суми Степан Дідов (1896–?) та

Валентин Маковкін. Вони ж допомагали своїм соратникам по зброї опанувати основи малювання (Pogokhivskiy, 1931: 74). Їх запрошували розписувати місцеві церкви й ікони в них. Художники виготовляли театральні декорації для вистав таборитів (Pavlenko, 1999: 278).

У 1923 р. С. Дідов виїхав на навчання до Вищої технічної школи у Брно (Чехословаччина) і до Румунії вже не повернувся. С. Богданович щороку виготовляв в українському національному стилі програмки культурних заходів еміграції – відзначення національних і державних свят (Д. Г., 1933: 38). Під час Шевченківських днів художник був оформлювачем так званих *живих образів*. Так, у 1936 р. під час відзначення 75-х роковин смерті Т. Шевченка *образ* – композиція, в центрі якої розташовувалося виготовлене Ю. Русовим гіпсове погруддя поета, обабіч якого стояло дві жіночі постаті, які тримали лавровий вінок, а перед пам'ятником знаходилося дві чоловічі фігури в гуцульських костюмах. У підніжжя скульптури сиділа група дітей, старший серед яких тримав у руках бандуру. С. Богданович виготовив для композиції відповідні декорації – образ архистратига Михаїла на фоні тризубу. Під час демонстрації цього *живого образу* український хор співав церковний гімн України *Боже єдиний, великий* (муз. М. Лисенка, сл. О. Кониського) (В., 1936: 15). Художник виготовляв декорації також і для театральних вистав та новорічних ялинок (Д. Г., 1938: 25).

Українська політична еміграція в Румунії виділяла кошти і на спорудження монументів. Так, у 1920 р. у Чернівцях (квартал № 67 кладовища на вул. Зеленій) був встановлений надгробок представнику НДМ УНР в Чернівцях доктору права Михайлу Догомилі (1875–1920) (Narizhniy, 1942: 320). Автор невідомий. У жовтні 1923 р. з ініціативи членів Катеринославського повстанського кошу *Визволення України* та за сприяння члена філії Українського товариства прихильників Ліги Націй в Румунії П. Горбуніва на цвинтарі св. Пантелеймона в околиці Бухареста на могилі повстанця Максима Давиденка було зведено пам'ятник на честь усіх лицарів – захисників України. Його опис було подано на сторінках Бюлетеня Пресового бюро при Дипломатичній місії УНР в Румунії. У центрі композиції – постать жінки, міцно прикутої до високої скелі. На паску, яким підперезана жінка, виразно виділяється український герб – тризуб. Приборканий орел (символ сили) сидить біля ніг прикутої жінки і, піднявши голову, дивиться їй в обличчя. У підніжжя орла і жінки лежать самопал, козацька шапка зі шликом, шабля і великий щит із зображенням тризуба. На

зворотному боці скелі викарбовано українською й румунською мовами напис: *Борцям за Українську Народну Республіку, що померли в Румунії, дещо нижче – слова Т. Шевченка Схаменіться вороженьки, бо лихо вам буде....* Автор пам'ятника – скульптор-емігрант фон Баумгартен¹ (ЦДАВО, 4465-1-157: 44зв, 49зв–50).

Найбільш відомою театральною художницею серед українських емігрантів в Румунії була Наталія Геркен-Русова (1897–1989). На цій ниві дебютувала у 1923 р. в Празі, виконавши декорації і костюми до вистави *Борис Годунов* для Театру на Виноградах. Потім була художником декорацій у театрах Брно (опери *Євгеній Онегін*, *Вертен*), Дрездена, Парижа, Подебрад (опера М. Лисенка *Ноктюрн*) та Флоренції. У 1929–1940 рр. вона – художник-декоратор Королівського театру в Бухаресті. Твори Н. Геркен-Русової експонувалися на художніх виставках в Парижі, Празі, Римі, Чернівцях (НАСР, UMP-67-861; Vlasenko, 2009: 230–231). Частину її проєктів декорацій для вистав, танцювальних і музичних вечорів, композицій, заставок, афіш, альбомів етюдів, акварельних творів наведено у книзі О. Пеленської (Pelenska, 2005: 136–137). У 1931 р. близько 30 малюнків художниці експонувалося на виставці в Чернівцях (ЦДАГО, 269-2-16: 76зв).

У Румунії Н. Геркен-Русова займалася художнім оформленням свят і театральних імпрез. У Бухаресті і Чернівцях поставила низку вистав за власною концепцією *ARS-ARMA PRO PATRIA (героїчне мистецтво)*, зокрема свято *Аполо-Мілітанс* в Чернівцях (Narižnij, 1999: 124). З 1933 р. за запрошенням працювала декоратором, сценаристом і консультантом у німецькій кіностудії УФА (*Universum Film AG*, Берлін, Бабельсберг), співпрацювала з відомим продюсером, режисером і сценаристом Еріхом Поммером (*Erich Pommer*, 1889–1966) до його виїзду з Німеччини наприкінці 1933 р. Брала участь у зйомках фільму *Lubas Zobel*, була консультантом з української тематики (НАСР, UMP-67-861; Vlasenko, 2009: 222–224, 230–231). На теми *героїчного мистецтва* опублікувала книги (Herken-Rusova, 1936, 1939) та низку статей у часописах *Вістник* (Літературно-науковий вістник, Львів) і *Батава* (Бухарест) (Н. Г., 1941: 13–15).

Проживаючи в цей період в Бухаресті, Н. Геркен-Русова періодично виїздила до інших країн (Чехословаччина, Німеччина), де брала участь у культурно-мистецьких акціях української еміграції. Так, 4 березня 1933 р. в

¹ Ймовірно йдеться про Вільгельма (Василя) фон Баумгартена (1879-1962), який на початку 1920-х рр. вийшов на еміграцію і згодом жив в Югославії.

празькому залі *Унітарія* заходами Українського товариства *Зарево* була влаштована літературна маніфестація під гаслом *Apollo Militans Ukrainae*. Серед учасників – М. Антонович, О. Кандиба, М. Ніцкевич, У. Самчук, О. Чучкевич та інші. Мистецько-декоративну сторінку дійства виконала Н. Геркен-Русова (НАЃР, UMP-11-309).

На ниві художнього мистецтва виявив себе й Юрій Русов (1895–1961). Вчився малюванню та скульптурі в Київській художній школі у проф. Галімського та Мілкіна. Вже на еміграції викладав пластичну анатомію в Українській студії пластичного мистецтва в Празі. Він – автор скульптурних (гіпс) портретів О. Базилевської, Д. Донцова, І. Лоського, М. Мухіна та інших емігрантів, а також численних малюнків, пейзажів, красвидів, зокрема Румунії (НАЃР, UMP-67-858; Vlasenko, 2009: 229–230). Частину творів Н. Геркен-Русової та Ю. Русова передано до МВБУ в Празі (Vlasenko, 2017: 70–71).

Перші кроки на мистецькій ниві в Румунії зробила художниця-графік, авторка театральних костюмів і декорацій Тетяна Княгиницька-Душенко (1916–1982). Народилася у м. Грац (Австрія). У 1933 р. після закінчення Чернівецької гімназії переїхала до Бухареста, де спочатку закінчила юридичний факультет Бухарестського університету, згодом – Академію мистецтв. У румунській столиці познайомилася з родиною Русових. У Н. Геркен-Русової навчилася декоративному мистецтву. Ще під час навчання в університеті розробила проекти театральних декорацій *Електра* Софокла, *Ліс*, *Стіна*, театральних костюмів *Лев*, *Місячне сяйво*, *Орест*, *Пілате*, *Пірам*, *Пролог* та *Тізбе*. У роки Другої світової війни жила в Берліні та Самборі (Східна Галичина), 1943 р. брала участь у виставці українського мистецтва у Львові, з 1945 р. проживала у США (Loza, 1983: 2; Pelenska, 2005: 148–149).

Серед художників, які брали участь у культурному житті української політичної еміграції в Югославії, можна відзначити росіянина Петра Трунова. Він був художником декоратором українських (ЦДАГО, 269-2-271: 172) і російських театральних труп. Його декорації позитивно оцінювала російська емігрантська преса. Він неодноразово брав участь у художніх виставках в Белграді (Kosyuk, 2010: 75, 202). В оформленні театральних вистав, зокрема, *Невольник* І. Карпенка-Карого та *Хмара* О. Суходольського, що їх представляла Українська громада *Кобзар* у м. Смедерево, брав участь художник-аматор Б. Жижиленко (Smederevo, 1930: 45–46).

Найбільш відомим серед українських емігрантів-митців, життя яких пов'язане з Югославією, був Микола Бутович (1895–1961). Він народився у с. Петрівка Гадяцького пов. Полтавської губ. Закінчив Полтавський кадетський корпус та Олександрівську військову школу в Москві. Брав участь у Першій світовій війні. В Австрії потрапив у полон. Під час Української революції 1917–1921 рр. служив у 1-й козацькій дивізії Армії УНР. Перебував у таборі для інтернованих у Польщі. Навчався в Академії мистецтв (1919–1920) і мистецько-промислових школах у Празі (1920–1921) та Берліні (1921–1926). У 1927 р. закінчив Лейпцігську академію графічних мистецтв (Fedoruk, 2000: 106–123). Жив у Німеччині, Франції та Чехословаччині. Після окупації Карпатської України у березні 1939 р. змушений був виїхати до Румунії, звідти – до Югославії. Спочатку жив у Руському Керестурі, де намалював кілька портретів місцевих русинів, священників Мудрого і Б. Дюрі та д-ра Г. Костельника (Ковач, 1940: 157). На запрошення греко-католицького єпископа Діонісія Нярадія оселився у м. Крижевці (*Križevci*), де проживав у резиденції єпископа (Мукола, 1956: 14).

За час перебування в Югославії у 1939–1941 рр. М. Бутович побував у Хорватії, Боснії та Бачці. У Крижевцях він намалював 2 портрети єпископа Д. Нарядія, портрети його попередників, зокрема Гавриїла Павликовича (1710–1759) та Юлія Дрогобецького (1853–1934). У м. Дервента (*Derventa*), що на півночі Боснії, написав портрети редакторів *Українського календаря* місцевого священика Олександра Біляка й адвоката, співзасновника Українського товариства *Просвіта* в Загребі Ілька Крайцара, обкладинки *Ювілейного календаря для українців в Югославії на 1940 рік* (із портретом Д. Нарядія), *Українського календаря* (1940–1941), краєвиди міста й околиць (акварель, олія), у Спліті (порт на Адріатичному морі) – акварелі *Вітрильник у Спліті*, *Ярмарок* (1939), кілька краєвидів міста та замальовок його мешканців і тварин (1939–1940) (Fedoruk, 2002: 242–247). Частину своїх творів югославського періоду художник передав МВБУ у Празі (Vlasenko, 2017: 70–71). У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 4021) та Центральному державному архіві-музею літератури і мистецтва України (ф. 1366) зберігаються особові фонди М. Бутовича, які містять біографічні дані та творчий доробок художника, зокрема й югославського періоду (Jakovl'eva, 1997: 7–8; Sukalo, 2011: 130–142).

Восени 1935 р. від імені групи українців з Великої Кікінди О. Коробов, А. Новицький та М. Шміт подарували Українській громаді у

Великому Бечкереку ікону (образ Покрови Пресвятої Богородиці) роботи художника Зелінського (Vlasenko, 2011c: 46).

Отже, у середовищі української політичної еміграції, що перебувала в балканських країнах, були й представники мистецтва – професійні художники і скульптори та аматори. Вони виявили себе у різних галузях і жанрах образотворчого мистецтва та залишили творчу спадщину, яка сприяла збереженню українцями національної ідентичності. Поряд з мистецькими студіями дехто з них активно займався політичною діяльністю. Йдеться про Михайла Паращука й Юрія Русова, які в певні часи міжвоєнного періоду були одними з лідерів української політичної еміграції в Болгарії та Румунії. Перспективними, на думку автора, є дослідження спадщини української політичної еміграції в країнах Південно-Східної Європи на ниві красного письменства, журналістики та драматургії.

Valeriy Vlasenko

CULTURAL ACTIVITIES OF THE INTERWAR UKRAINIAN EMIGRATION IN THE
BALKANS (visual art)

Summary

The article explores the artistic legacy of the Ukrainian artists that emigrated to South East Europe during the period between two world wars. The description of the studios and art residences of Ukrainian artists both professionals and amateurs in Bulgaria, Romania and Yugoslavia is based on the documents from Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, Central State Archives of Bulgaria and National Archives Czech Republic as well as local Ukrainian emigration press. The article presents a variety of artistic works and techniques, including fine arts, painting, portraits, sculpture, graphics, theatrical decoration and costume art, iconography, «heroic art» among others. It focuses on the art works created during the emigration period of such artists as M. Parashchuk (Bulgaria), S. Bogdanovych, Y. Lipetsky, N. Gerken-Rusova, Y. Rusov (Romania), M. Butovych (Yugoslavia) among others.

Key words: visual art, Bulgaria, Romania, sculpture, Ukrainian political emigration, Yugoslavia.

ДЖЕРЕЛА

Herken-Rusova N. (1936). *Sviato Derzhavnosti – za heroichniy teatr*. Praha.

Herken-Rusova N. (1939). *Heroichniy teatr* / Vydavets O. Bachynska. Lviv: Stavr.

In-t.

- Centralen dyrzhaven arhiv na Respublika Bylgarija (CDAB), f. 1717K, op. 1, a. e. 570.
- TsDAB, f. 1717K, op. 1, a. e. 287.
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchых orhaniv vladы ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO), f. 3696, op. 2, spr. 258.
- TsDAVO, f. 4465, op. 1, spr. 157.
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO), f. 269, op. 2, spr. 16.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 18.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 48.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 271.
- Národní archiv České republiky (NAČR), f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 11, inv. № 309.
- NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 67, inv. № 858.
- NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 67, inv. № 861.

ЛІТЕРАТУРА

- V. (1936). 75-ta richnytsia smerty T. Shevchenka v Bukareshti. *Tryzub*, 19, 15. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2009). Na nyvi nauky i mystetstva (do biohrafii Yuriia Rusova ta Natalii Herken-Rusovoi). *Pamiatky: arkhеohrafichnyi shchorichnyk*, 10, 212–236. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2011a). Ukrainska hromada v Bolharii (za materialamy paryzkoho tyzhnevyyka «Tryzub»). *Sumska starovyna*, 35, 14–27. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2011b). Ukrainska hromada u Belhradi u mizhvoiennyi period (za materialamy paryzkoho «Tryzuba»). *Kyivska starovyna*, 1, 123–136. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2011c). Ukrainska hromada u Velykomu Bechkereku (Iuhoslaviia) u mizhvoiennyi period. *Kyivska starovyna*, 3, 41–48. (Cyrillic)
- Vlasenko, V. (2012). Publikatsii Dmytra Herodota na storinkakh paryzkoho tyzhnevyyka «Tryzub». *Visnyk Tsentralnoho derzhavnogo arkhivu zarubizhnoi ukrainiky*, 1, 97–108. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2014). Shevchenkovskie dni ukrainiskoy politicheskoy emigratsii v Bolgarii v mezhvoinnyy period (po materialam parizhskogo ezhenedel'nika «Trizub»). *Izvestiya na Instituta za istoricheskie izsledvaniya. Sofiya*, XXXI, 1, 106–114. (Cyrillic).

- Vlasenko, V. (2017). Muzei vyzvolnoi borotby Ukrainy y ukrainska emihratsiia na Balkanakh. U: *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość* / Red.: I. Sribniak ta V. Rozyukovski. Torun-Kyiv, 1, 69–73. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2018a). Biblioteki i kluby ukrainskoi politychnoi emihratsii na Balkanakh u mizhvoieennyi period. *Rusynystychny study*, 2, 188–199. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2018 b). Kulturna diialnist mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v Bolharii (muzyka, tantsi, teatr). *Sumska starovyna*, LII, 38–50. (Cyrillic).
- Vlasenko, V. (2020). Teatralne mystetstvo v seredovyshchi mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Yuhoslavii. *Rusynystychny study*, 4, 23–37. (Cyrillic)
- Hula, O. (2018). Diialnist ukrainskykh kulturno-prosvitnytskykh orhanizatsii u Korolivstvi SKhS/Uuhoslavii yak chynnyk zberezhennia natsionalnoi identychnosti (1918–1941 rr.). *Chasopys ukrainskoi istorii*, 37, 30–38. (Cyrillic).
- D. H. (1933). Sviato Tarasa Shevchenka v Bukareshti. *Tryzub*, 30–31, 38. (Cyrillic).
- D. H. (1938). Yalynka v Bukareshti. *Tryzub*, 6, 25. (Cyrillic).
- Keseva, Ts. (2008). *Bolgariya i russkaya emigratsiya: 1920-1950-e roky*. Moskva: Biblioteka-fond «Russkoe Zarubezh'e»; Russkiy put'. (Cyrillic).
- Kovach, M. (1940). Prosvytny obstavyny u nas y robota «Prosvyty» u ostani'h dvoih rokoh. U: *Rusky kalendar za rusynoh u Jugoslavii' na 1941. rok*, 154–159. (Cyrillic).
- Kozlitin, V. D. (1996). *Russkaya i ukrainskaya emigratsiya v Yugoslavii (1919–1945 gg.)*. Khar'kov: «RA». (Cyrillic).
- Kozlitin, V. (1996). Ukrainski hromadski orhanizatsii v Yuhoslavii (20-30-ti rr. XX st.). *Ukrainska diaspora*, 9, 52–69. (Cyrillic).
- Kosik, V. I. (2010). *Russkie kraski na balkanskoy palitre. Khudozhestvennoe tvorchestvo russkikh na Balkanakh (konets XIX – nachalo XXI veka)*. Moskva. (Cyrillic).
- Liskyi, B. (2008). Ohliad kulturno-osvitnoho zhyttia ukraintsiv u Bosnii (1890-1990). U: *Materialy do istorii ukraintsiv u Bosnii*. Novyi Sad, 5, 71–76. (Cyrillic).
- Loza, M. (24 liutoho 1983). Pamiati Tetiany z Kniahynytskykh-Dushenko. *Svoboda*. Dzheresi-Siti, Niu-York, str. 2. (Cyrillic).

- Matviienko, V. M. (2004). Parashchuk Mykhailo Ivanovych. U: *Ukrainska dyplomatychna akademiia*, 2, 256. (Cyrillic).
- Matiash, I., Manasiieva I., Tertychna A. (2021). *Ukrainsko-bolharski vidnosyny: ofitsiina i kulturna dyplomatiia (1918–1944)*. Kyiv-Sofiia. (Cyrillic).
- Mykola, Butovych (1956). *Monohrafiia. Avtobiohrafiia M. Butovicha ta stattia V. Sichynskoho*. Niu-York: Slovo. (Cyrillic).
- Moskalenko, V., Tertychna A. (2021). Ukrainski kulturni proieky v Bolharii: tradytsii i moderni praktyky. *Zovnishni spravy*, 1–2, 27–31. (Cyrillic).
- N. H. (1941). Pro maliara Kleona i nehidnyka Polidora. *Batava*, 5, 13–15. (Cyrillic).
- Narizhnyi, S. (1942). *Ukrainska emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy*. Ch. 1. Praha. (Cyrillic).
- Narizhnyi, S. (1999). *Ukrainska emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy. (Cyrillic).
- Pavlenko, M. (1999). *Ukrainski viiskovopoloneni y internovani u taborakh Polshchi, Chekhoslovachchyny ta Rumunii: stavlennia vlady i umovy perebuвання (1919–1924 rr.)*. Kyiv. (Cyrillic).
- Pelenska, O. (2005). *Ukrainskyi portret na tli Prahy: ukrainske mystetske seredovyshe v mizhvoienii Chekho-Slovachchyni*. Niu-York; Praha. (Cyrillic).
- Porokhivskyy, H. (1931). *Ukrainska viiskova emihratsiia v Rumunii. Tabor*, 16, 74–90. (Cyrillic).
- Rumiantsev, O. (2008). «Rusky novyny» ta «Ridne slovo» – dzerkala dvokh ukrainskykh hromad v Yuhoslavii v period mizh dvoma svitovymy viinamy. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Istorychni nauky*, 11, 448–460. (Cyrillic).
- Sahan, H. (2012). *Yuhosloviany u XX stolitti: hromadski ta kulturni zviazky z Ukrainoiu*. Kyiv.
- Smederevo (1930). *Yuhoslaviia. Hurtuimosia*, 1, 45–46. (Cyrillic).
- Stepovyk, D. (1994). *Skulptor Mykhailo Parashchuk: zhyttia i tvorchist*. Kyiv-Toronto-Edmonton: Vyd-vo Kanadskoho in-tu ukr. studii Alberta-koho un-tu. (Cyrillic).
- Sukalo, A. M. (2011). Osobovi fondy predstavnykiv ukrainskoi diaspory v arkhivnykh zibranniakh TsDAML. Mykola Butovych. *Arkhivy Ukrainy*, 6, 130–142. (Cyrillic).
- Fedoruk, O. (2000). Khudozhnyk Mykola Butovych u Nimechchyni. *Kyivska starovyna*, 5, 106–123. (Cyrillic).

- Fedoruk, O. (2002). *Mykola Butovych: zhyttia i tvorchist (povernuti imena)*. Kyiv, Niu-York: Vyd-vo M. P. Kots. (Cyrillic).
- Hakova, E., Moskalenko V. (2007). *Prof. Mihajlo Ivanovich Parashchuk. Skulptor i obshhestvenno-politicheski deec (1878–1963): Nauchno-inventaren opis na lichnija arhiv na prof. Mihajlo Parashchuk CDA na R.B. F. 1717K*. Sofija: Paradigma. (Cyrillic).
- Yakovlieva, L. (1997). «Na Ukrainu povernu». Mykoli Butovychu – 100 roktiv (Dokumenty osobovoho fondu Mykoly Butovycha, shcho zberihaiutsia u Tsentralnomu derzhavnomu arkhivi vyshchых orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy). *Obrazotvorche mystetstvo*, 2, 7–8. (Cyrillic).
- Liskij, B. (2008). Djelovanje ukrajinskoh društva «Prosvita» iz Zagreba među Ukrajincima u Bosni i Hercegovini između dvaju ratova. In: *Materialy do istorii ukrainsiv u Bosnii*, 5, 53–67.

UMOWA O WYMIANIE LUDNOŚCI Z DNIA 9 WRZEŚNIA 1944 R. MIĘDZY POLSKĄ A RADZIECKĄ UKRAINĄ I JEJ REALIZACJA WOBEC MNIEJSZOŚCI UKRAIŃSKIEJ W POLSCE

Dnia 9 września 1944 r. między rządami Polski i Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR) została podpisana umowa o wymianie ludności. Polakom zamieszkałym na radzieckiej Ukrainie umowa umożliwiała wyjazd do Polski. Natomiast Ukraińcy z Polski mogli wyjeżdżać do USRR. Zgodnie z umową wymiana ludności miała być dobrowolna. Ludność polska wyjeżdżała z Ukrainy bez oporu. Natomiast ludność ukraińska masowo odmawiała wyjazdu z Polski. Rodziny ukraińskie były bardzo silnie związane z ziemią swych przodków. Ukraina była wyniszczona wojną i rabunkową gospodarką komunistyczną. Panował tam głód. Niezgodnie z postanowieniami umowy z 9 września 1944 r. Wojsko Polskie przeprowadziło przymusowe wysiedlenie ludności ukraińskiej z Polski na radziecką Ukrainę. Akcja wysiedleńcza trwała w latach 1944–1946 i miała często bardzo brutalny charakter. W niniejszym artykule została przedstawiona umowa z 9 września 1944 r. i rzeczywista realizacja postanowień tej umowy.

Słowa kluczowe: Polska, Ukraina, wymiana ludności, Ukraińska Powstańcza Armia, Wojsko Polskie.

WSTĘP

Konsekwencją przemian politycznych na świecie, po II wojnie światowej były zmiany graniczne. Formalną podstawą tych zmian były decyzje podjęte przez przywódców koalicji antyhitlerowskiej (tzw. Wielkiej Trójki) podczas konferencji w Teheranie (28 listopada – 1 grudnia 1943 r.), Jałcie (4 – 11 lutego 1945 r.) oraz Poczdamie (17 lipca – 2 sierpnia 1945 r.). Granice Rzeczypospolitej Polskiej uległy, w porównaniu z okresem przedwojennym radykalnej zmianie. Nową granicę zachodnią państwa polskiego ustalono na linii rzek Odry i Nysy Łużyckiej. Tym samym w skład Rzeczypospolitej weszły terytoria należące do czasów II wojny światowej do Niemiec. Zarazem jednak państwo polskie zostało zmuszone do zrzeczenia się większości przedwojennych województw wschodnich

* b.halczak@wpa.uz.zgora.pl

na rzecz Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (LSRR), Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR) oraz Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR). Powojenny obszar państwa polskiego był mniejszy o 77,7 tys. km² w stosunku do obszaru z roku 1938 (Czubiński, 2003: 259).

Utrata przez Rzeczpospolitą większości terytoriów wschodnich spowodowała, iż ludność polska zamieszkała na tych ziemiach często od wielu pokoleń znalazła się teraz w granicach obcego państwa. Zdaniem Antoniego Czubińskiego: „Polacy stanowili tam mniejszość mieszkańców, ale mniejszość świadomą narodowo i zaangażowaną politycznie. Bardzo wielu ludzi utratę tych ziem traktowało jako wielką przegraną, jako klęskę osobistą.” (Czubiński, 2003: 260). W latach 1944–1948 przybyło do Polski 1.517.938 przesiedleńców ze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), mieszkańców dawnych województw wschodnich II Rzeczypospolitej (Towpik, 2015: 898). Wśród przybyłych Polacy stanowili 94,48%, Żydzi 4,33%, a pozostałe narodowości 1,19%. W późniejszych latach napływ ludności z ZSRR do Polski trwał nadal chociaż na znacznie mniejszą skalę.

MNIEJSZOŚĆ UKRAIŃSKA W POLSCE

Mimo znacznego przesunięcia granicy Rzeczypospolitej w kierunku zachodnim w granicach państwa polskiego nadal pozostawała znaczna liczba Litwinów, Białorusinów i Ukraińców oraz innych mniejszości narodowych. Liczebność mniejszości ukraińskiej w Polsce oceniano od 500 do 700 tysięcy. Zamieszkiwała wąski pas, wzdłuż granicy z USRR i Czechosłowacją. Ludność ta była dosyć zróżnicowana. Zgodnie z ukraińską tradycją obszary zamieszkałe przez ludność ukraińską w granicach państwa polskiego przynależały do pięciu regionów: Łemkowszczyzny (obszar Beskidów między Popradem i Sanem, z niewielką enklawą w Pieninach), Bojkowszczyzny (Bieszczady), Nadsania (Ziemia Przemyska), Chełmszczyzny (Lubelszczyzna), Podlasia (południowa część). Ludność ukraińska, zamieszkała w tych regionach, jakkolwiek przynależna do wspólnego etnosu posiadała często znaczną odrębność regionalną. Na Podlasiu etnos ukraiński mieszał się z etnosem białoruskim. Z kolei kultura materialna i duchowa mieszkańców regionu łemkowskiego – Łemków wykazywała wpływy słowackie. Większa część Łemkowszczyzny jest zresztą zlokalizowana w granicach Słowacji. Ludność ukraińska zamieszkiwała na ogół wsie a podstawą jej utrzymania było rolnictwo. Jedynie w Przemyśle istniało stosunkowo duże środowisko ukraińskie o charakterze mieszczańskim.

Do 1918 r. Podlasie i Chełmszczyzna znajdowały się w granicach Rosji. Ludność ukraińska w tych regionach była na ogół wyznania prawosławnego. Natomiast Nadsanie, Bojkowszczyzna i Łemkowszczyzna przynależały do monarchii Habsburgów. Ludność ukraińska w tych regionach była w większości wyznania greckokatolickiego. Ukraińska tożsamość narodowa była dosyć silnie ugruntowana wśród ludności Nadsania. Przemysł był ważnym ośrodkiem ukraińskiego życia narodowego, oddziaływującym na całą Ukrainę. Natomiast w pozostałych regionach stopień rozwoju ukraińskiej tożsamości był znacznie mniej zaawansowany. Pewną popularnością cieszyła się orientacja „staroruska”, zakładająca, iż ludność ukraińska jest, obok ludności białoruskiej i rosyjskiej częścią wielkiego narodu „ruskiego”. W praktyce zwolennicy tej orientacji dążyli do ukształtowania w społeczeństwie ukraińskim rosyjskiej tożsamości narodowej. Przez ukraińskich działaczy narodowych nazywani byli „moskalofilami”. W środowisku łemkowskim podejmowano próby tworzenia odrębnej łemkowskiej tożsamości narodowej (Halczak, 2014: 114–115). Ideę odrębności narodowej Łemków propagowała grupa inteligencji łemkowskiej, która powołała w 1933 r. organizację Łemko-Sojuz. Mimo poparcia ze strony polskich władz państwowych Łemko-Sojuz nie rozwinął się jednak w masowy ruch społeczny.

W 1944 r. relacje polsko-ukraińskie były obciążone tragicznymi doświadczeniami z lat wojny, kiedy na okupowanym przez Niemcy hitlerowskie Wołyniu miały miejsce liczne napady nacjonalistów ukraińskich na ludność polską i towarzyszyły im nierzadko masowe mordy ludności polskiej (Siemaszko, 2000; Motyka, 2011; Filar, 2003; Iljuszyn, 1993; Kulińska, 2001; Kulińska, 2002). Wywołało to przeciwdziałanie strony polskiego podziemia zbrojnego. Konflikt ten objął także Chełmszczyznę, sąsiadującą z Wołyniem (Drozd, Halczak, 2010: 78–81). Na Podlasiu, Nadsaniu, Bojkowszczyźnie i Łemkowszczyźnie nie doszło w latach II wojny światowej do tak gwałtownego konfliktu polsko-ukraińskiego jak na Chełmszczyźnie, jakkolwiek miały miejsce wzajemne napady i zamachy a nawet mordy.

UMOWA O WYMIANIE LUDNOŚCI

W 1944 r. między polskim rządem komunistycznym (Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego) a rządami Ukraińskiej, Białoruskiej oraz Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej zostały podpisane układy o wymianie ludności. Treść tych układów była niemal identyczna. Różniły się w niewielkich szczegółach (Misiło, 1996: 38). Zdaniem białoruskiej historyk Lubou Kozik: „Należy podkreślić, że decyzja o przesiedleniu ludności zapadła w Moskwie, a nie

w Mińsku czy Kijowie. Władze tych republik zostały postawione przed faktem dokonanym. Podpisanie przez nie układu nie oznaczało, że władze radzieckiej Białorusi i Ukrainy mogły kontrolować proces przesiedlenia czy podejmować jakieś poważne decyzje w tej sprawie bez uzgodnienia z Moskwą.” (Kozik, 2016: 159).

Układ między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego (PKWN) a USRR, według oficjalnej wersji został podpisany w Lublinie dnia 9 września 1944 r. przez przewodniczącego PKWN Edwarda Osóbkę-Morawskiego oraz przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych USRR Nikitę Chruszczowa. Ze strony niektórych ukraińskich historyków wysuwane są wątpliwości czy istotnie doszło do podpisania wspomnianego układu w terminie, którym był sygnowany. Brak bowiem potwierdzonych informacji, że Nikita Chruszczow przebywał w dniu 9 września 1944 r. w Lublinie. Szczegół ten nie ma jednak żadnego znaczenia. Układ wszedł w życie a jego postanowienia były egzekwowane zarówno przez polskie jak i ukraińskie władze komunistyczne. Dokument nie został jednak opublikowany w „Dzienniku Ustaw RP”. Publikowane oficjalnie obwieszczenia jak również informacje prasowe zawierały jedynie ogólne omówienie jego treści (Misiło, 1996: 39).

Z formalnego punktu widzenia Nikita Chruszczow mógł podpisać układ o charakterze międzynarodowym. Konstytucja USRR umożliwiała władzom radzieckiej Ukrainy utrzymywanie stosunków z innymi państwami. W Kijowie funkcjonowało nawet Ministerstwo Spraw Zagranicznych USRR. Niemniej była to swoista „fasada”. Władze w Kijowie mogły podejmować tylko takie działania na arenie międzynarodowej na jakie otrzymały wyraźne zezwolenie od władz centralnych ZSRR w Moskwie. Liczba układów międzynarodowych, podpisanych kiedykolwiek przez rząd USRR była niezwykle skromna. Dlaczego układy dotyczące tak istotnej kwestii jak wymiana ludności nie zostały podpisane przez władze centralne ZSRR, lecz przez rządy republikańskie? Prawdopodobnie w Moskwie od początku zdawano sobie sprawę, że realizacji tego rodzaju układów będzie towarzyszyć ogromna liczba ludzkich tragedii. Władze centralne ZSRR pragnęły więc chociaż częściowo zrzucić z siebie odpowiedzialność za rzeczywiste efekty wspomnianych układów.

Układ między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w sprawie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski do USRR i obywateli polskich z terytorium USRR do Polski składa się z 22 artykułów, podzielonych na trzy działy: „Zasady ogólne”; „Pełnomocnicy i przedstawiciele”; „Organizacja

ewakuacji” (Misiło, 1996: 30-38). Jakkolwiek w historiografii utrwaliło się w stosunku do tego aktu prawnego określenie „układ o wymianie ludności” pojęcie to w dokumencie nie występuje. Posłużono się pojęciami: „przesiedlenie” oraz „ewakuacja”.

Zgodnie z artykułem pierwszym układu: „Obydwie układające się strony zobowiązują się po podpisaniu niniejszego układu przystąpić do ewakuacji wszystkich obywateli narodowości ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej i rusińskiej, zamieszkałych w powiatach chełmskim, hrubieszowskim, tomaszowskim, lubaczowskim, jarosławskim, przemyskim, leskim, zamojskim, krasnystawskim, biłgorajskim, włodawskim oraz w innych okręgach Polski, gdzie mogą się znaleźć obywatele ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej i rusińskiej narodowości, którzy zechcą przesiedlić się z terytorium Polski na Ukrainę, jak również przystąpić do ewakuacji wszystkich Polaków i Żydów będących obywatelami polskimi do 17 września 1939 roku mieszkających w zachodnich okręgach USRR i chcących się przesiedlić na terytorium Polski.” (Misiło, 1996: 30).

Z formalnego punktu widzenia po stronie polskiej „ewakuacji” do USRR podlegały cztery grupy narodowe: ukraińska, białoruska, rosyjska, rusińska. Wynikało to najprawdopodobniej z faktu, iż stopień rozwoju tożsamości narodowej ludności ukraińskiej w granicach państwa polskiego był zróżnicowany. Część tej ludności posługiwała się starą nazwą Rusini, a zwolennicy orientacji „moskalofilskiej” uważali się za Rosjan. Na Podlasiu etnos ukraiński mieszał się z białoruskim. Można domniemywać, iż „strony układające się” przewidywały, że część ludności ukraińskiej będzie starała się uniknąć „ewakuacji”, deklarując narodowość inną niż ukraińska. Niemniej w układzie nie posłużono się nazwą Łemkowie. Nie wspomniano również o powiatach, w których zamieszkiwała ludność łemkowska: sanockim, krośnieńskim, jasielskim, gorlickim, nowosądeckim, nowotarskim. Z drugiej strony tekst umowy zawierał zwrot: „...oraz w innych okręgach Polski”. Akcja „ewakuacyjna” mogła więc objąć całe terytorium państwa polskiego.

W przypadku USRR „ewakuacja” obejmowała jedynie „zachodnie okręgi” i dotyczyła wyłącznie Polaków oraz Żydów, którzy posiadali obywatelstwo polskie do 17 września 1939 r. Możliwości „ewakuacji” nie miała natomiast mniejszość polska we wschodniej Ukrainie, chociaż liczba Polaków zamieszkujących wschodnią część USRR była pokaźna. Także „przedwojenni” obywatele Rzeczypospolitej narodowości ukraińskiej, którzy poczuliaby się do związku z państwem polskim, nie mieli możliwości „ewakuacji”. Nie wspomniano o Ormianach, chociaż w Galicji istniały znaczne skupiska tej ludności. Z drugiej

strony w analizowanej Umowie nie sprecyzowano pojęcia narodowość. Nie stwierdzono jednoznacznie, czy chodzi o narodowość deklarowaną czy też ustalaną na podstawie innych kryteriów (np. wyznaniowych). Otwierało to szerokie możliwości do interpretacji.

Zarówno w USRR jak i w Polsce żyło wiele rodzin mieszanych ukraińsko-polskich. Kwestii rodzin „ewakuowanych” osób dotyczył artykuł piętnasty analizowanej Umowy: „Osobom ewakuującym się na podstawie niniejszego układu pozostawia się przy zbiorowym wyjeździe prawo zabrania ze sobą rodzin, przy czym w skład rodzin mogą wchodzić i mogą być ewakuowane na podstawie wyrażonego przez poszczególnych członków rodziny życzenia: żona, dzieci, matka, ojciec, wnuki i wychowankowie, a również i inni domownicy, o ile prowadzą wspólne gospodarstwo wraz z ewakuowanymi. Dzieciom do lat 14 przyznaje się prawo wyrażenia osobiście życzenia pozostania lub ewakuowania się” (Misiło, 1996: 36). Artykuł ten wskazuje, że członkowie mieszanych ukraińsko-polskich rodzin mogli się wspólnie „ewakuować”, jakkolwiek jednoznacznie tego nie stwierdzono.

Zgodnie z artykułem pierwszym Umowy: „Ewakuacja dotyczy jedynie tych wymienionych w ust. I osób, które wyraziły chęć do ewakuowania się i do przyjęcia których wyrażona jest zgoda Rządu Ukraińskiej SRR i Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Ewakuacja jest dobrowolna i dlatego przymus nie może być stosowany ani bezpośrednio, ani pośrednio. Chęć ewakuowania się może być wyrażona zarówno ustnie, jak i pisemnie.” (Misiło, 1996: 30). „Ewakuacja” miała mieć zatem charakter dobrowolny i dotyczyła osób, które wyraziły taką chęć. Określenie „dobrowolność” brzmiało w istniejącej sytuacji dosyć kuriozalnie. „Ewakuacja” została wymuszona zmianami granicznymi i w żadnym wypadku nie była w pełni dobrowolna. Zresztą wcześniejszy ustęp artykułu pierwszego analizowanej Umowy ograniczał poważnie dobrowolność pojmowaną jako wolność wyboru.

Ludność Polski i USRR nie mogła swobodnie decydować w jakim państwie pragnie żyć. Prawo do „ewakuacji” miały jedynie określone w Umowie grupy ludności, a na wyjazd konieczna była zgoda władz USRR oraz PKWN. Oczywiście było jasne, iż oba rządy nie będą w stanie udzielać zgody w każdym przypadku, lecz będą musieli zająć się tym specjalnie powołani pełnomocnicy. Niemniej „układające się strony” zastrzegły, iż w trakcie „ewakuacji” nie może być stosowana przemoc „ani bezpośrednio ani pośrednio”.

W artykule drugim Umowy ustalono, że „ewakuacja” rozpocznie się 15 października 1944 r., a zostanie zakończona do 1 lutego 1945 r. W rzeczywistości

termin ten był dwukrotnie przedłużany. Faktycznie „ewakuacja” trwała do końca 1946 r. Dla osób objętych „przesiedleniem” kluczowe znaczenie miała kwestia ich mienia, zarówno ruchomego jak i nieruchomego. Zagadnienie to ujęto w artykule trzecim analizowanej Umowy. „Ewakuowanym” zezwalano na wywóz: „...odzieży, obuwia, bielizny, pościeli, produktów żywnościowych, sprzętów domowych, wiejskiego inwentarza gospodarczego, uprząży i innych przedmiotów domowego i gospodarczego użytku należącego do ewakuowanego gospodarstwa bydła i ptactwa domowego. (...) osobom specjalnych zawodów, jak robotnikom, rzemieślnikom, medykom, uczonym itp., pozostawia się prawo wywozu przedmiotów niezbędnych do wykonywania zawodu.” (Misiło, 1996: 32).

Analizowana Umowa nie zezwalała natomiast „ewakuowanym” na wywóz:

„a) gotówki, pieniędzy papierowych, złotych i srebrnych wszelkich rodzajów, z wyjątkiem polskich złotych papierowych w granicach nie wyżej 1000 złotych na pojedynczą osobę lub też pieniędzy sowieckich nie wyżej 1000 rubli na osobę;

b) złota i platyny w stopach, proszku i w złomie;

c) szlachetnych kamieni w stanie nieobrobionym;

d) dzieł sztuki i starożytności, jeżeli jedno lub drugie stanowią kolekcję lub też w oddzielnych egzemplarzach, o ile nie stanowią własności rodzinnej ewakuowanego;

e) broni (z wyjątkiem strzelb myśliwskich) i przedmiotów wojennego rynsztunku;

f) fotografii (poza zdjęciami osobistymi), planów, map;

g) aut i motocykli;

h) mebli, drogą żelazną lub autami, z powodu trudności transportowych, spowodowanych okresem wojennym.” (Misiło, 1996: 32).

Zasady wywozu mienia były więc dla „ewakuowanych” niekorzystne. Mogli wprawdzie wywieźć bydło i ptactwo domowe, lecz nie zezwalano na wywóz pieniędzy (poza niewielką kwotą polskich złotych lub rubli radzieckich) oraz cennych kruszców. Tymczasem w realiach wojennych ludność „lokowała” posiadane rezerwy gotówki głównie w walutę wymienianą (np. dolary amerykańskie), lub w cenne kruszce (przede wszystkim w złoto). Niemniej nie ulegało wątpliwości, że „ewakuowana” ludność nie będzie w stanie zabrać ze sobą całego posiadanego majątku. Dotyczyło to przede wszystkim nieruchomości (domy, gospodarstwa rolne itp.).

Kwestia ta została również ujęta w artykule trzecim analizowanej Umowy:

„5. Strony układające się zobowiązują się, że dobytek pozostawiony na miejscu przez ewakuujących się będzie specjalnie opisany. Opisu dokonują wspólnie pełnomocnicy i przedstawiciele stron. Przy zestawieniu opisów dobytku pozostawionego przez ewakuujących się pełnomocnicy i przedstawiciele stron będą uwzględniać według ustalonych formularzy zarówno ilościowy, jak i jakościowy stan majątkowy (...)

6. Wartość pozostawionego po ewakuacji dobytku ruchomego, a również i pozostawionych nieruchomości, zwraca się ewakuowanym według oceny ubezpieczeniowej zgodnie z ustawami obowiązującymi w państwie polskim i odpowiednio w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Rad. W razie braku oceny ubezpieczeniowej majątek ocenia się przez pełnomocników i przedstawicieli stron. Układające się strony zobowiązują się do przestrzegania, aby domy w miastach i wiejskich osiedlach opróżnione na skutek przesiedlenia były zostawione w pierwszym rzędzie do dyspozycji przesiedlonych.

7. Pozostawiony dobytek oddaje się pod opiekę państwa. Za uszkodzenie powierzonego dobytku winni pociągnięci będą do odpowiedzialności.” (Misiło, 1996: 32–33).

Zacytowany fragment Umowy został zredagowany dosyć zawile. Jedna kwestia nie ulegała jednak wątpliwości. Mienie pozostawione przez „ewakuowanych” przechodziło „pod opiekę państwa” czyli Rzeczypospolitej Polskiej lub USRR. Zastosowana w dokumencie formuła „pod opiekę” była dosyć zřejczna. Gdyby mienie przechodziło na własność państwa, byłoby ono zobowiązane do wypłaty odszkodowania poprzedniemu właścicielowi. Natomiast tekst Umowy sugerował, że państwo nie przejmowało mienia na własność, lecz jedynie sprawowało nad nim „opiekę”. Niemniej zdanie: „Za uszkodzenie powierzonego dobytku winni pociągnięci będą do odpowiedzialności.” stanowi potwierdzenie faktu, iż państwo traktowało przejęte mienie jako własne.

Rzecz ciekawa, iż nie wspomniano w analizowanym artykule trzecim Umowy o zabezpieczeniu pozostawionego mienia przed kradzieżą, lecz zwrócono uwagę na jego „uszkodzenie”. Może to sugerować, iż obawiano się celowego uszkodzenia mienia przez osoby „ewakuowane”. Oczywiście osoba „przesiedlająca się” dobrowolnie nie miałaby powodu, aby uszkodzić pozostawione mienie. Prawdopodobnie dopuszczano więc, w sposób pośredni możliwość „ewakuacji” pod przymusem, jakkolwiek w punkcie pierwszym stwierdzono, iż „przesiedlenie” będzie mieć charakter całkowicie dobrowolny.

Jak wspomniano wcześniej, „układające się strony”, przejmując pozostawiony majątek „pod opiekę”, uwalniały się od obowiązku wypłaty

rekompensaty dawnym właścicielom. Niemniej dobytek pozostawiony przez „ewakuowanych” miał być dokładnie opisany, wartość jego oceniona na podstawie wyceny ubezpieczeniowej a w przypadku braku takiej wartości mienia mieli ocenić funkcjonariusze aparatu przesiedleńczego. Zdaniem Jana Pisulińskiego praktycznie żadna z osób „ewakuowanych” nie była ubezpieczona (Pisuliński, 2009: 90). Umożliwiało to bardzo swobodną ocenę wartości mienia pozostawionego przez „ewakuowanych”. Umowa nie zawierała natomiast żadnego trybu odwoławczego dla przesiedlanej ludności w przypadku, gdyby nie zgadzała się z szacunkiem wartości mienia dokonany przez funkcjonariuszy aparatu przesiedleńczego.

Zgodnie z Umową „ewakuowani” mieli otrzymać rekompensatę za pozostawione mienie, lecz nie od państwa, które przejmowało ich dobytek „pod opiekę” ale od państwa, do którego byli przesiedlani. Ludność ukraińska „ewakuowana” na radziecką Ukrainę miała więc otrzymać rekompensatę za pozostawione w Polsce mienie od władz USRR. Wielkość rekompensaty była faktycznie uzależniona od dobrej woli funkcjonariuszy aparatu przesiedleńczego, ponieważ w Umowie nie określono żadnego trybu odwoławczego dla przesiedlanych ludzi. Aby ubiegać się o większą rekompensatę, „ewakuowani” musieliby mieć zresztą ku temu podstawy. Tymczasem dysponowali jedynie szacunkowymi wycenami dokonanymi przez pracowników aparatu przesiedleńczego. Powinni zabrać ze sobą zdjęcia pozostawionych nieruchomości oraz ich plany. Jednak wywóz fotografii (poza zdjęciami osobistymi) oraz planów był formalnie zabroniony.

Z punktu widzenia „ewakuowanych”, zamiast pozostawiać mienie „pod opieką”, państwa korzystniejszym rozwiązaniem była po prostu sprzedaż tegoż mienia, aby za uzyskaną gotówkę dokonać w kraju przyjmującym ich zakupu nowego mienia. Jednak, jak wskazano wcześniej wywóz: „gotówki, pieniędzy papierowych, złotych i srebrnych wszelkich rodzajów, z wyjątkiem polskich złotych papierowych w granicach nie wyżej 1000 złotych na pojedynczą osobę lub też pieniędzy sowieckich nie wyżej 1000 rubli na osobę” był formalnie zabroniony. Kwestia majątku pozostawianego przez „ewakuowane” osoby została więc w Umowie ujęta bardzo niekorzystnie dla przesiedlanej ludności. W zamian za mienie oddawane „pod opiekę” państwa, z którego wyjeżdżali otrzymywali opis tegoż mienia oraz obietnicę, że uzyskają rekompensatę w drugim państwie. Jeżeli jednak urzędnicy państwa przyjmującego przesiedlaną ludność przyznali rekompensatę zbyt niską lub nie dali żadnej, „ewakuowani” nie mieli z formalnego punktu widzenia żadnych możliwości odwoławczych.

W Umowie zostały zawarte zapisy, które miały uczynić „ewakuację” atrakcyjną dla przesiedlanej ludności. Osobom ewakuowanym anulowano wszelkie zaległości dotyczące „dostaw w naturze, podatków pieniężnych i opłat ubezpieczeniowych”. Natomiast w nowym miejscu osiedlenia mieli być zwolnieni w latach 1944–1945 od podatków oraz opłat ubezpieczeniowych. Przesiedlonym do USRR obiecywano osiedlenie w gospodarstwie kołchozowym, lub wydzielenie ziemi na prowadzenie gospodarstwa indywidualnego „zgodnie z ich życzeniem”. Realizacja tych obietnic zależała jednak od dobrej woli funkcjonariuszy komunistycznych władz.

Akcja „ewakuacyjna”, przewidziana w analizowanej Umowie była przedsięwzięciem niezwykle trudnym z logistycznego punktu widzenia. Wymagała zebrania deklaracji od setek tysięcy ludzi, oszacowania pozostawionego przez nich majątku, przewiezienia „ewakuowanych” wraz z dobytkiem do sąsiedniego państwa, a następnie ich osiedlenia w nowym środowisku i wypłaty rekompensat za pozostawione mienie. Tymczasem sieć kolejowa była poważnie uszkodzona w wyniku wojny. W 1944 r. nadal trwały zresztą działania wojenne i transport kolejowy funkcjonował przede wszystkim na potrzeby wojska. Przeprowadzenie przewidzianej w Umowie akcji wymagało zatem bardzo sprawnego kierownictwa. Zgodnie z artykułem siódmym analizowanej Umowy: „Każda ze stron układających się na terytorium drugiej strony wyznaczy pełnomocników głównych. Druga strona w tych samych punktach wyznaczy przedstawicieli głównych. Pełnomocnicy główni i przedstawiciele główni mają po dwóch zastępców i wyznaczają ze swej strony pełnomocników okręgowych i przedstawicieli okręgowych.” (Misiło, 1996: 34).

Zakres czynności pełnomocników głównych oraz przedstawicieli głównych został określony w artykule dziewiątym:

„a) podanie liczby, miejscowości i narodowości wymienionych w artykule 2 niniejszego układu, podlegających ewakuacji osób jak również piecza nad ich rejestracją;

b) nadzór i kontrola prawidłowego wypełnienia niniejszego układu;

c) współdziałanie w regularnym funkcjonowaniu organizacji i planowym biegu ewakuacji i nadzór nad takową, a również opracowanie odpowiednich technicznych zarządzeń.” (Misiło, 1996: 34).

Rola pełnomocników głównych oraz przedstawicieli głównych polegała więc przede wszystkim na rejestracji osób chętnych do „ewakuacji”. Mieli także sprawować nadzór nad prawidłowym wykonaniem Umowy. Nie posiadali jednak uprawnień do bezpośredniego kierowania akcją. Ze współczesnego punktu

widzenia szokujące jest to, iż bardzo skomplikowana logistycznie operacja, wymagająca koordynacji działania wielu instytucji nie miała żadnego ośrodka kierowniczego. W artykule dziesiątym „układające się strony” zobowiązały się jedynie: „...zabezpieczyć możliwie szybkie współdziałanie przy wykonaniu niniejszego układu ze strony swych urzędów państwowych, samorządowych i instytucji społecznych.” (Misiło, 1996: 35).

Przesiedlenie ludności ukraińskiej z terytorium Polski do USRR i obywateli polskich z terytorium USRR do Polski realizowane na podstawie Umowy z dnia 9 września 1944 r. nie mogło więc odbywać się w sposób sprawny. Nieuchronnie towarzyszyć tej akcji musiał przeogromny bałagan i związane z tym cierpienie tysięcy „ewakuowanych” osób. Nie przewidziano także w Umowie realnych zabezpieczeń dla przesiedlanej ludności przed nadużyciami popełnianymi przez funkcjonariuszy aparatu przesiedleńczego.

REALIZACJA POSTANOWIEŃ UMOWY W LATACH 1944–1946

Według opinii Eugeniusza Misiła: „To, co rzuca się w oczy najbardziej podczas lektury tekstu układu z 9 września 1944 r., pisanego przy akompaniamencie toczącej się jeszcze okrutnej wojny, to jego niezwykle humanitarny charakter. Gdyby obie układające się strony przestrzegały wszystkich zawartych w nim postanowień i nie wywierały presji innymi metodami, istniało duże prawdopodobieństwo, że wyjechałby znikomy odsetek zarówno Ukraińców jak i Polaków. (...) Mit dobrowolności obowiązywał przez wiele lat w oficjalnej polskiej i radzieckiej historiografii. (...) W miarę poznawania kolejnych dokumentów, publikowania wspomnień przesiedleńców, układ z 9 września 1944 r. zaczął się jawić jako rodzaj propagandowego parawanu, za którym skrywano prawdę o zalegalizowanej formie przymusowych wysiedleń, przybierających w końcowej fazie postać brutalnej deportacji przeprowadzonej z udziałem wojska” (Misiło, 2017: 37).

Z przedstawioną opinią o „niezwykle humanitarnym charakterze” Układu z dnia 9 września 1944 r. trudno się w pełni zgodzić. Układ istotnie zawierał postanowienie o „dobrowolności” przesiedleń, lecz miał on, jak wykazano wcześniej w niniejszym rozdziale, charakter zdecydowanie niehumanitarny. W realnej praktyce Układ stał się jednak rzeczywiście, jak słusznie zauważył Eugeniusz Misiło, rodzajem „propagandowego parawanu”, za którym ukrywano brutalną prawdę o rzeczywistym charakterze akcji wysiedleńczej. Zdaniem Jana Pisulińskiego: „Chociaż przesiedlenie miało mieć charakter dobrowolny, od momentu podpisania umowy prawo do samostanowienia ludności ukraińskiej było

utożsamiane wyłącznie z prawem do przesiedlenia się na Ukrainę Sowiecką. Mówił o tym wprost w swoim *exposé* tuż po podpisaniu układu przewodniczący PKWN Edward Osóbka-Morawski.” (Pisuliński, 2009: 97).

Według opinii Eugeniusza Misiło w akcji przesiedlania Ukraińców z Polski do USRR można wyróżnić cztery etapy (Misiło, 1996: 10-11). W etapie pierwszym, trwającym od 15 października do końca grudnia 1944 r. wyjazdy miały charakter dobrowolny. Wyjeżdżała głównie ludność miejscowości, które zostały zniszczone w wyniku działań wojennych. Etap drugi trwał od stycznia do końca sierpnia 1945 r. Wobec niewielkiej liczby chętnych do wyjazdu polskie władze komunistyczne zaczęły wywierać presję na ludność ukraińską, aby zmusić ją do opuszczenia Polski. W tym celu egzekwowano rygorystycznie wszelkie powinności. Młodych ludzi, w wieku poborowym powoływano do wojska i wcielano do batalionów karnych. Działania te nie przyniosły zamierzonego efektu. Zdecydowana większość ludności ukraińskiej nie była skłonna do wyjazdu do USRR. Dotyczyło to zresztą również Białorusinów.

Zdaniem Lubou Kozik: „Ponieważ radziecka rzeczywistość była dość dobrze znana Białorusinom i Ukraińcom liczba chętnych do wyjazdu ciągle się zmniejszała. W tej sytuacji przedstawiciele radzieccy starali się zachęcać do wyjazdów wykazując dużą aktywność. Obiecywali gospodarstwa na żyznych glebach, nowe domy oraz wszelką opiekę ze strony państwa. (...) Ludzie pod wpływem propagandy niekiedy zapisywali się na listy wyjeżdżających, a później unikali wykonania tego zobowiązania.” (Kozik, 2016: 160–161). Jak słusznie zauważyła Lubou Kozik radziecka rzeczywistość była dobrze znana ludności ukraińskiej w Polsce. Zdawano sobie sprawę, że na radzieckiej Ukrainie, wyniszczonej rabunkową gospodarką oraz wojną panował głód. Rodziny ukraińskie były również silnie przywiązane do swej ojcowizny. O ile zatem ludność polska na ogół bez większego oporu wyjeżdżała z USRR mniejszość ukraińska w Polsce w większości odmawiała wyjazdu na radziecką Ukrainę.

Zdaniem Eugeniusza Misiło od września do końca grudnia 1945 r. trwał trzeci etap przesiedlania Ukraińców z Polski do USRR (Misiło, 1996: 12–13). Zgodnie z decyzją rządu polskiego do akcji wysiedleńczej skierowano wojsko, a wysiedlenie przybrało charakter przymusowy. W etapie czwartym, trwającym od 1 stycznia do 15 czerwca 1946 r. wysiedlanie ludności ukraińskiej do USRR przybrało najbardziej brutalny charakter. Wojsko dokonywało pacyfikacji wsi ukraińskich, czemu niekiedy towarzyszyło mordowanie mieszkańców (Misiło, 1996: 13). W niektórych przypadkach trudno mówić o „wysiedlaniu”. W pierwszych dwóch tygodniach czerwca 1945 r. żołnierze 34 pułku piechoty WP,

dowodzeni przez podpułkownika Jana Gerharda przepędzili 1722 rodziny ukraińskie (9617 osób) z wsi w powiecie leskim przez rzekę San na terytorium USRR, nie pozwalając im zabrać dobytku (Drozd, 2001: 54). Ponieważ przepędzone przez granicę rodziny nie wyposażono w dokumenty przesiedleńcze, ustalone w Umowie z dnia 9 września 1944 r. nie była to „ewakuacja” ani „przesiedlenie”, lecz po prostu wypędzenie. Działania żołnierzy podpułkownika Jana Gerharda wywołały protesty ze strony radzieckiego aparatu przesiedleńczego (Pisuliński, 2009: 491). Po 15 czerwca 1946 r. wysiedlanie ludności ukraińskiej z Polski do USRR trwało nadal, lecz na znacznie mniejszą skalę.

Świadectwem brutalności akcji wysiedleńczej ludności ukraińskiej z Polski do USRR, w latach 1944–1946 są raporty czechosłowackiego wywiadu wojskowego (Obranné spravodajstvo – OBZ), zachowane w archiwach czeskich oraz słowackich. Od początku 1946 r. czechosłowackie służby wywiadowcze monitorowały sytuację w strefie nadgranicznej między państwem polskim a północno-wschodnią Słowacją. W tym celu stworzono sieć tajnych informatorów, w skład której wchodziłi mieszkańcy terenów pogranicza, pozyskani do współpracy. Działania te określano jako „wywiad ofensywny” (ofenzívne spravodajstvo) (Šmigel, Halczak, Drozd, 2015: 13). W ramach tej operacji czechosłowacki wywiad wojskowy rozbudował sieć agenturalną po polskiej stronie kordonu granicznego. Funkcjonowała ona bez wiedzy polskich władz komunistycznych.

W sferze zainteresowania czechosłowackich służb wywiadowczych znajdowała się również akcja wysiedlania ludności ukraińskiej z Polski do USRR. Jak wynika z raportów wywiadowczych akcję wysiedleńczą poprzedzała na ogół intensywny rabunek ukraińskich wsi, dokonywany zarówno przez cywilne bandy rabunkowe, jak i oddziały Wojska Polskiego. Trudno było zresztą rozróżnić dokładnie te dwie grupy, ponieważ bandy rabunkowe stanowiły nierzadko oddziały wojska, przebrane w cywilne ubrania i wyposażone w starą broń (*VHA, f. Operace „Banderovci”, šk. 51, inv. č. 177*). Grupy te nosiły nazwę „jednostek karnego przeznaczenia”. Proceder miał charakter zorganizowany. Sztab „jednostek karnego przeznaczenia” – według wywiadowców czechosłowackich – znajdował się w Gorlicach (*VHA, f. Operace „Banderovci”, šk. 78, inv. č. 371*).

Napadów rabunkowych dokonywano głównie w godzinach nocnych, lecz w dzień ludność ukraińska także nie mogła czuć się bezpiecznie. Niejednokrotnie oddziały wojska otaczały wsie i dokonywały zaboru mienia. Jeśli mieszkańcy usiłowali stawiać jakikolwiek opór napastnikom, byli bici (*ABS, f. 307-95-22*). Żołnierze zabierali przede wszystkim ciepłą odzież i żywność, lecz również

wszystko co miało większą wartość (maszyny do szycia, narzędzia gospodarcze). Mieszkańcy wsi ukrywali swój skromny dobytek, najczęściej zakopując cenniejsze rzeczy. Żołnierze wiedzieli jednak o tym i starali się zmusić swe ofiary do ujawnienia skrytek przy pomocy bicia. Według jednego z raportów: „Dnia 22 stycznia 1946 r. przybyło do miejscowości Jaśliśka około 300 – 400 polskich żołnierzy, w pełnym uzbrojeniu. (...) Dnia 24 stycznia 1946 r. załoga z Jaśliśk pomaszzerowała do miejscowości Wisłok. Mieszkańcy tej wsi, ze strachu przed wojskiem rządowym uciekali gromadnie do pobliskich lasów. Wojsko rządowe otworzyło ogień do uciekających ludzi, otoczyło wieś i wkroczyło do niej. Wieś została doszczętnie obrabowana. Żołnierze domagali się od mieszkańców obcej waluty, głównie dolarów amerykańskich. Tych, którzy nie mogli spełnić tego żądania bito. Wielu mieszkańców wsi zostało pobitych do nieprzytomności. Na koniec podpalili wieś i wrócili do Jaśliśk” (AKPR, f. KPR – *protokol T (tajné) 1945–1963, sign. T 277/45 – Poľsko*).

Rabunki prowadzone przez polskich żołnierzy miały na celu przede wszystkim zastraszenie ludności ukraińskiej i zmuszenie jej do składania deklaracji wyjazdu do ZSRR. W wyznaczonym dniu oddziały Wojska Polskiego otaczały wytypowane wsie i zmuszały mieszkańców do wymarszu w kolumnie do komisji przesiedleńczej. Kiedy mieszkańcy wysiedlanej wsi pod eskortą wojska z dobytkiem załadowanym na wozy podążali w nieznane, część oddziału przeprowadzającego wysiedlenie pozostawała na miejscu. Wykorzystując nieobecność właścicieli żołnierze rabowali pozostawiony w gospodarstwach dobytek. Żołnierze eskortujący wysiedleńców także dokonywali zaboru mienia. Kolumna wysiedleńców była łatwą ofiarą. Zgromadzeni w niej ludzie nie mieli możliwości ukrycia dobytku. Dlatego wysiedlenie okazywało się niekiedy fikcją. Żołnierze formowali kolumnę, prowadzili ludzi w nieznanym kierunku, zawłaszczając po drodze ich mienie. Na koniec odchodzili z łupem, pozostawiając eskortowanych własnemu losowi. W późniejszym terminie odbywało się oczywiście „właściwe” wysiedlenie. Rodziny, które docierały przed oblicze komisji przesiedleńczych były często doszczętnie obrabowane.

Komisja domagała się od doprowadzonych osób deklaracji, iż pragną dobrowolnie przesiedlić się do ZSRR. Rodziny, które złożyły taką deklarację koncentrowano w specjalnych obozach, przy stacjach kolejowych, gdzie oczekiwały na przybycie składów pociągowych, które miały ich odwieźć na radziecką Ukrainę. Czasami okres oczekiwania wydłużał się do dwóch tygodni (VHA, f. *Operace „Banderovci”*, šk. 102).

Duża część wysiedlonych rodzin ukraińskich odmawiała jednak złożenia deklaracji o dobrowolnym przesiedleniu. Komisja przesiedleńcza nie miała wówczas podstaw, aby ich zakwalifikować do wyjazdu. Niedoszli przesiedleńcy usiłowali powrócić do swych chat. Jednak polskie wojsko obstawiało wysiedlone wsie i nie pozwalało rodzinom ukraińskim na powrót. Zdesperowani ludzie chronili się w lasach. Nie była to bezpieczna kryjówka bowiem wojsko zakazywało nawet zbliżania się do lasu. Do ludzi napotkanych w lesie żołnierze strzelali bez ostrzeżenia (*VHA, f. Operace „Banderovci”, šk. 102*). Przedstawiony „scenariusz” wydarzeń powtarzał się wielokrotnie w raportach czechosłowackich. Dnia 1 stycznia 1946 r. dowództwo zgrupowania armii czechosłowackiej w północno-wschodniej Słowacji informowało, w meldunku sytuacyjnym swych zwierzchników w Bratysławie: „Ludność cywilna za naszą północną granicą znajduje się w bardzo trudnym położeniu. (...) Polacy obchodzą się z nimi źle. Otaczają niektóre wsie, każą im wszystko zostawić, ponieważ zostaną wysiedleni do ZSRR. Prowadzą ich na miejsce odtransportowania, a w międzyczasie rabują chaty. Potem puszczają ich wolno, między puste ściany” (*VHA, f. Operace „Banderovci”, šk. 50*).

Podobnie charakteryzowało położenie ludności ukraińskiej Kierownictwo Okręgowe OBZ w Bratysławie, w sprawozdaniu o sytuacji we wschodniej Słowacji, z dnia 24 stycznia 1946 r.: „Ludność na północ od naszych północno-wschodnich granic, w większości pochodzenia ukraińskiego żyje bez prawnej ochrony. Nie otrzymuje żadnych przydziałów, lecz jest systematycznie rabowana przez polskie wojsko i urzędy. (...) Ludność ta jest wywożona do ZSRR, przy czym traci cały swój majątek” (*ABS, f. 307-97-25*).

W meldunku sytuacyjnym dowództwa zgrupowania armii czechosłowackiej w północno-wschodniej Słowacji, z dnia 8 lutego 1946 r. odnotowano: „W dniach od 21 do 23 stycznia polskie wojsko wysiedlało, w rejonie Sanoka ludność narodowości ukraińskiej. Wysiedlenie miało charakter przymusowy. Domy Ukraińców opieczętowano, a mieszkańcy zostali doprowadzeni do rosyjskiej komisji przesiedleńczej. Ta przyjęła jednak tylko tych, którzy stwierdzili, że przesiedlają się dobrowolnie. Pozostałych pobito i odesłano z powrotem. Do swoich domów nie mogli jednak wrócić, ponieważ wojsko ich nie wpuściło” (*VHA, Operace „Banderovci”, šk. 78*).

Raporty wywiadu czechosłowackiego informowały o paleniu przez polskie wojsko wsi ukraińskich, aby uniemożliwić wysiedlonej ludności powrót. W meldunku z 3 maja 1946 r. odnotowano: „Po wysiedleniu wojsko pali domy wysiedleńców” (*VHA, f. Operace „Banderovci”, šk. 102*). Noce na terenach

nadgranicznych rozświetlały nierzadko łuny pożarów. Spalenie ukraińskiej wsi przez żołnierzy Wojska Polskiego nie zawsze poprzedzone było wysiedleniem mieszkańców. W meldunku sytuacyjnym dowództwa zgrupowania armii czechosłowackiej w północno-wschodniej Słowacji, z dnia 8 lutego 1946 r. odnotowano: „W dniach 23-24.I.1946 polskie wojsko wyganiało ludność ukraińską z Sanoka, Baligrodu i Nowego Zagórza. Tam, gdzie ludność usiłowała stawiać opór polskie wojsko paliło zabudowania. Do ludzi, którzy usiłowali gasić swoje domy strzelano z karabinów maszynowych. Rannych pozostawili bez pomocy na śmierć. (...) Podobny oddział karny przyszedł w dniu 24.I.1946 do miejscowości Wisłok Wielki. Podpalili dom Andreja Betlya, którego postrzelili w prawą rękę i zastrzelili mu czteroletnią córeczkę. Potem spalili 36 domów. Dobytek i ubrania zabrali. 6 cywilów zostało zabitych, a 4 raniono. (...) W dniach 24-25.I.1946 została spalona miejscowość Karlików (16 km od Sanoka). 30 cywilów zostało zabitych, a jeszcze więcej rannych. Miejscowość, z wyjątkiem dwóch domów zmieniała się w popiół. (...) Dnia 30.I.1946 została spalona do fundamentów wieś Duszatyn (18 km od Medzilaborec). Spalił się także tartak, a wielu cywilów zatrzymano” (*VHA, f. Operace „Banderovci”, šk. 78*).

Powiatowe dowództwo policji czechosłowackiej (NB) w Medzilaborcach, w meldunku sytuacyjnym z dnia 10 maja 1946 r. donosiło: „Dnia 1 maja 1946 r. została spalona wieś Dołżyca. Spłonęły 42 chaty. Wieś Zawadka Morochowska została spalona już przed dwoma miesiącami. Spłonęło około 60 chat, a 73 osoby zostały zabite. Po miesiącu znowu zabili we wsi 12 mężczyzn. Wreszcie 14 kwietnia zabili w tej wsi 10 osób. Wszyscy zabici byli narodowości ukraińskiej. Radoszyce podpalono 29 kwietnia 1946. Spłonęło 25 chat. Wolę Michową podpalono dnia 5 maja 1946, a wieś Mimova także 5 maja 1946. Spłonęło 60 chat. Z całej wsi pozostały prawdopodobnie dwie chaty” (*ABS, f. 307-95-22*).

Ludność łemkowska mieszkająca przy granicy z Czechosłowacją z obawy przed wysiedleniem do USRR masowo uciekała na Słowację, przekraczając nielegalnie granicę polsko-czechosłowacką (Halczak, Šmigel', 2016: 102–107). Władze czechosłowackie odmówiły jednak uchodźcom azylu. W dniach 20–24 maja 1946 r. armia czechosłowacka oraz organy bezpieczeństwa przeprowadziły oblężenie uchodźców w północno-wschodniej Słowacji. Schwytych uchodźców zmuszono do powrotu do Polski. Łącznie za kordon graniczny usunięto około 4600 osób (Halczak, Šmigel', 2016: 104). Jednak część uchodźców nadal przebywała nielegalnie w lasach północno-wschodniej Słowacji (Šmigel', 2009: 107–112). Jeszcze w 1948 r. miały miejsce przypadki wykrycia łemkowskich rodzin z Polski, ukrywających się na terytorium Słowacji.

Raporty czechosłowackie ukazują często w sposób drastyczny wysiedlenia ludności ukraińskiej do USRR. Na terenach położonych dalej od granicy czechosłowackiej i nieinfiltrowanych przez czechosłowackie służby specjalne akcja ta przebiegała podobnie. Zdaniem Zdzisława Koniecznego: „Otaczano poszczególne wioski i wydawano polecenie przygotowania się mieszkańcom do wyjazdu w określonym przez dowódcę czasie. Mające wszelkie znamiona przymusu, wysiedlanie ukraińskich mieszkańców danej wioski, było przyjmowane wrogo i wywoływało mniejsze lub większe sprzeciwy tłumione przez wojsko siłą. (...) Dochodziło do nadużyć, polegających na przywłaszczaniu przez polskich chłopów mienia transportowanych rodzin ukraińskich lub pozostawionego na miejscu. Zdarzały się przypadki, że przesiedleńcy nie posiadali odpowiednich dokumentów komisji przesiedleńczych i byli zwracani z granicy, gdyż sowieckie władze graniczne odmawiały wpuszczania ich na teren USRR. Wysiedlani wracali więc do swych wsi, z których byli ponownie usuwani przez wojsko.” (Konieczny, 2010: 268).

Według Grzegorza Motyki: „W czasie tych operacji wojsko strzelało do każdego kto uciekał. A uciekali... prawie wszyscy. Żołnierze bowiem grabili mienie, bili mieszkańców, czasem gwałcili kobiety, palili zabudowania.” (Motyka, 1999: 285). Podobnie ukazuje akcję przesiedleńczą Andrzej L. Sowa: „W trakcie wysiedleń stosowano niezwykle brutalne metody, w rodzaju rozstrzeliwania części mężczyzn, palenia wsi lub wykonywania masowych egzekucji, będących odwetem za zabicie przez UPA żołnierzy polskich.” (Sowa, 1998: 291). Według Jana Pisulińskiego: „Należy podkreślić, że prawie wszędzie wojsko przesiedlało w sposób bardzo brutalny, bijąc i rabując opierających się. W grabieży przesiedleńców uczestniczyli też często polscy cywile z sąsiednich wsi.” (Pisuliński, 2009: 538).

Akcji wysiedlania ludności ukraińskiej z Polski przeciwstawiało się ukraińskie podziemie nacjonalistyczne związane z Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), a zwłaszcza z tzw. „frakcją banderowską” oraz Ukraińska Powstańcza Armia (UPA). Spowodowało to wzrost popularności OUN w społeczeństwie ukraińskim na terenach, na których organizacja ta nie posiadała do 1944 r. poważniejszych wpływów. Na przełomie 1944/1945 r. na obszarze południowo-wschodniej Polski nie działały większe siły UPA, chociaż w niektórych miejscowościach istniała tajna siatka OUN, która dysponowała uzbrojonymi bojówkami. Natomiast w maju 1946 r., w leśnych oddziałach UPA na terenie południowo-wschodniej Polski znajdowało się około 2 tysiące partyzantów (Drozd, 2001: 47; Motyka, 1999: 292). Według Grzegorza Motyki

skala ukraińskiego oporu, na przełomie 1945/46 r. była tak duża: „...iż wydaje mi się zasadne mówienie o czymś w rodzaju powstania” (Motyka, 1999: 296). Historycy ukraińscy wprost piszą o „ukraińskim powstaniu” w Polsce, w latach 1945–1947 (Wiatrowycz, 2013: 281). Działalność ukraińskiego podziemia nie obejmowała jednak w równym stopniu całego obszaru zamieszkałego przez ludność ukraińską.

Jak zauważył Jan Pisuliński: „...partyzantka ukraińska była zgrupowana w 90% w wąskim zalesionym pasie przygranicznym (do 30 kilometrów od granicy) od Hrubieszowa po Przełęcz Dukielską, sześciu południowo-wschodnich powiatów: hrubieszowskiego, tomaszowskiego, lubaczowskiego, przemyskiego, leskiego i sanockiego. (...) Prawdziwymi partyzanckimi „twierdzami” były górzyste i silnie zalesione Bieszczady oraz Góry Słonne wraz z Podgórzem Przemyskim pomiędzy Sanokiem a Przemyślem (...) a także wschodnia część pozostałego przy Polsce Roztocza...” (Pisuliński 2009: 49).

Aktywność podziemia była uzależniona od względów topograficznych jak również od poparcia ze strony ludności. Sprzyjające dla walki partyzanckiej były tereny górzyste, silnie zalesione. Natomiast na obszarach nizinnych, słabo zalesionych działalność większych oddziałów partyzanckich była praktycznie niemożliwa. Obszar zachodniej Łemkowszczyzny, zlokalizowany za Przełęczą Dukielską był wprawdzie górzysty i stosunkowo dobrze zalesiony, lecz poparcie ludności łemkowskiej dla podziemia ukraińskiego było słabe i działalność UPA na tym obszarze nie rozwinęła się poważniej (Halczak, Ondrák, 2021: 220–231). W niektórych regionach zamieszkałych przez ludność ukraińską UPA nigdy nie prowadziła działalności i nie miała takiej możliwości.

UPA starała się utrudnić prowadzenie akcji przesiedlenia ludności ukraińskiej z Polski na radziecką Ukrainę (Drozd, Halczak, 2010: 121–126). Partyzanci niszczyli listy przesiedleńcze, paraliżowali szlaki komunikacyjne, wysadzając mosty i tory kolejowe, napadali na urzędy przesiedleńcze i stacje załadowcze. Atakowano posterunki Milicji Obywatelskiej (MO) oraz strażnice Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP). Organizowano zasadzki na oddziały Wojska Polskiego. W odwet za dokonywane przez wojsko i organa bezpieczeństwa pacyfikacje wsi ukraińskich UPA dokonywała także napadów na wsie polskie, w których ginęła polska ludność cywilna. Dochodziło do brutalnych mordów. Z rąk ukraińskiego podziemia ginęli również Ukraińcy lojalni wobec polskich władz komunistycznych, uznawani za zdrajców.

Władze komunistyczne w Polsce pochłonięte były początkowo przede wszystkim walką z polskim antykomunistycznym podziemiem zbrojnym. Do

zwalczania UPA kierowano stosunkowo niewielkie siły wojskowe, które nie były w stanie pokonać ukraińskiej partyzantki. W 1946 r. działalność jednostek Wojska Polskiego koncentrowała się na przeprowadzaniu akcji wysiedleńczej ludności ukraińskiej na radziecką Ukrainę. Wsiedlenia ludności ukraińskiej do USRR nie spowodowały zaniku działalności ukraińskiego podziemia w Polsce. Jego aktywność jednak znacznie się zmniejszyła. Oddziały partyzanckie utraciły częściowo zaplecze, jakie stanowiła dla nich ukraińska ludność cywilna. Zdaniem Jana Pisulińskiego: „...partyzanci byli przemęczeni, chodzili głodni, ich bielizna, odzież i obuwie były zniszczone, nowych musiano mobilizować siłą.” (Pisuliński, 2009: 54). W oddziałach UPA nasiliło się zjawisko dezercji. Zaprzestanie przez władze polskie wysiedlania do USRR zmniejszyło poparcie społeczności ukraińskiej dla UPA. Ludność ukraińska była zresztą skrajnie wyczerpana długotrwałą wojną i pragnęła przede wszystkim spokoju.

WNIOSKI

W latach 1944–1946 wyjechało z Polski do USRR 488.057 osób. W tym samym czasie przyjechały z radzieckiej Ukrainy do Polski 787.674 osoby (Drozd, 2001: 55). Wiele wsi ukraińskich po polskiej stronie kordonu granicznego wyludniło się. Polskie władze komunistyczne oceniały, że w granicach Rzeczypospolitej pozostało jeszcze około 15 tysięcy ludności ukraińskiej. W rzeczywistości wysiedlenia na radziecką Ukrainę uniknęła znacznie większa liczba rodzin ukraińskich niż władze komunistyczne sądziły, a niektórym rodzinom, które wyjechały do USRR udało się nielegalnie powrócić do Polski. W granicach państwa polskiego nadal pozostawała mniejszość ukraińska licząca ok. 150 tysięcy ludzi. W 1947 r. zostali oni deportowani na zachodnie i północne ziemie państwa polskiego i osiedleni przymusowo w dużym rozproszeniu w ramach tzw. akcji „Wisła”.

Bohdan Halczak

AGREEMENT ON THE EXCHANGE OF THE POPULATION OF 9 SEPTEMBER 1944. BETWEEN POLAND AND SOVIET UKRAINE AND ITS IMPLEMENTATION AGAINST THE UKRAINIAN MINORITY IN POLAND

Summary

On September 9, 1944, an agreement on population exchange was signed between the governments of Poland and the Ukrainian Soviet Socialist Republic. For Poles living in Soviet Ukraine, the agreement allowed them to leave for Poland. On the other hand,

Ukrainians from Poland could leave for the USSR. According to the agreement, the population exchange was to be voluntary. The Polish population left Ukraine without resistance. On the other hand, the Ukrainian population massively refused to leave Poland. Ukrainian families were very closely connected with the land of their ancestors. Ukraine was devastated by war and the robbery of the communist economy. There was hunger there. Contrary to the provisions of the agreement of September 9, 1944, the Polish Army carried out the forced displacement of the Ukrainian population from Poland to Soviet Ukraine. The deportation action lasted in the years 1944-1946 and was often very brutal. This article presents the agreement of September 9, 1944 and the real implementation of the provisions of this agreement.

Key words: Poland, Ukraine, population exchange, Ukrainian Insurgent Army, Polish Army.

ŹRÓDŁA

- Vojenský historický archív Bratislava (VHA), Raport sytuacyjny za okres 25–28.01.1946 r. delegatury.
- OBZ przy zgrupowaniu ZPÚ, z dnia 30.01.1946 r., f. Operace „Banderovci”, šk. 51, inv. č. 177.
- VHA Bratislava, Raport sytuacyjny za okres 5–8.02.1946 r., Dowództwo Jánošík, 2. Sekcja, z dnia 8.02.1946 r., f. Operace „Banderovci”, šk. 78, inv. č. 371.
- VHA Bratislava, Informacje agenturalne – sprawozdanie, „Ocel’-9”, 27 maja 1946, f. Operace „Banderovci”, šk. 102.
- VHA Bratislava, Informacje agenturalne – sprawozdanie, „Ocel’-9”, 22 czerwca 1946, f. Operace „Banderovci”, šk. 102.
- VHA Bratislava, Meldunek sprawozdawczy nr 1 dowództwa zgrupowania ZPÚ, z dnia 1 stycznia 1946 r., f. Operace „Banderovci”, šk. 50.
- VHA Bratislava, Sprawozdanie sytuacyjne od 5 do 8 lutego 1946 r. dowództwa „Jánošík” z 8 lutego 1946 r., Operace „Banderovci”, šk. 78.
- VHA Bratislava, Informacje agenturalne, dowództwa „Ocel’-9”, z dnia 3 maja 1946 r., f. Operace „Banderovci”, šk. 102.
- VHA Bratislava, Sprawozdanie sytuacyjne od 5 do 8 lutego 1946 r. dowództwa „Jánošík” z 8 lutego 1946 r., f. Operace „Banderovci”, šk. 78.
- Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), Raport powiatowego dowództwa NB Medzilaborce o sytuacji na granicy czechosłowacko-polskiej, z dnia 10.05.1946 r., f. 307-95-22.
- ABS Praha, Raport Kierownictwa Okręgowego OBZ o sytuacji we wschodniej Słowacji dla Komisariatu Spraw Wewnętrznych Słowackiej Rady Narodowej, f. 307-97-25.

ABS Praha, Raport o sytuacji na granicy czechosłowacko-polskiej, powiatowe dowództwo NB Medzilaborce, 10 maja 1946, f. 307-95-22.

Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha (AKPR), Informacje Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z Polski, dla Kancelarii Prezydenta Republiki, f. KPR – protokół T (tajne) 1945–1963, sign. T 277/45 – Połsko.

LITERATURA

- Czubiński, A. (2003). *Historia Polski XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Drozd, R. (2001). *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*. Warszawa: Wydawnictwo Tyrsa.
- Drozd, R., Halczak B. (2010). *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*. Warszawa: Wydawnictwo Tyrsa.
- Filar, W. (2003). *Wołyń 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie. Studium historyczno-wojskowe zmagañ na Wołyniu w obronie polskości, wiary, godności ludzkiej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Halczak, B. (2014). *Dzieje Łemków od średniowiecza do czasów współczesnych*, TYRSA, Warszawa.
- Halczak, B., Ondrák V. (2021). *Działalność sotni Ukraińskiej Powstańczej Armii Romana Hrobelskiego „Brodyca” w latach 1944–1947*, „Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences” Vol. 43/2021.
- Halczak, B., Šmigel’ M. (2016). *Czechosłowacja wobec wysiedlenia ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1946*, (w:) *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom VI*, red. B. Halczak, R. Drozd, S. Dudra, O. Kozakevych, O. Kuzmenko, P. J. Best, M. Šmigel’, Wydawnictwo TYRSA, Słupsk.
- Iljuszyn, I. (2009). *UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie (1939–1945)*. Warszawa: Wydawnictwo Tyrsa.
- Konieczny, Z. (2010). *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947 (zarys problematyki)*, Przemyśl.
- Kozik, L. (2016). *Wymiana ludności między Polską a BSRR i USRR w latach 1944–1946 – podobieństwa i różnice*, (w:) *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom VI*. Słupsk: Wydawnictwo Tyrsa.
- Kulińska, L. (2001). *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943–1947. Tom I*. Kraków: Abrys.

- Kulińska, L. (2002). *Dzieje Komitetu Ziemi Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943–1947. Tom II. Dokumenty i materiały zgromadzone przez członków KZW*. Kraków: Abrys.
- Misiło, E. (2017). *Akcja „Wisła”. Dokumenty i materiały*. Warszawa: Archiwum Ukraińskie.
- Misiło, E. (1996). *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946. Tom I. Dokumenty 1944–1945*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”.
- Motyka, G. (2011). *Od rzezi wołyńskiej do Akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Motyka, G. (1999). *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Pisuliński, J. (2009). *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Siemaszko, W., Siemaszko E. (2000), *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. Tom I i II*. Warszawa: Wydawnictwo Von Borowiecky.
- Sowa, A. L. (1998). *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii.
- Šmigel’, M. (2009). *Lemkowscy uchodźcy na Słowacji (1946): zbiorowe ucieczki na terytorium czechosłowackie, internowanie w Strážskom i deportacja*, (w:) *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, red. S. Dudra, B. Halczak, I. Betko, M. Šmigel’, Zielona Góra-Słupsk.
- Šmigel’, M., Halczak B., Drozd R. (2015). *„Obce pogranicze” 1945–1946. Sytuacja w południowo-wschodniej Polsce w dokumentach czechosłowackich*. Warszawa: Wydawnictwo Tyrsa.
- Torzecki, R. (1993). *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Towpik, W. (2015). *Przesiedlenie ludności z ZSRS do Polski po II wojnie światowej*, (w:) *Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia*, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, wyd. Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Zielonej Górze, Zielona Góra – Gorzów Wlkp.
- Wiatrowycz, W. (2013), *Druga wojna polsko-ukraińska 1942–1947*. Warszawa: Archiwum Ukraińskie.

ГУ РЕДАКЦИЈ ЗБОРЊКА *РУСКИ НАРОДНИ ПИСЊИ* (2020)

У статі зме жадали указац на проблеми на яки зме наиходзели при рихтаню того зборніка до друку, насампредз проблем змистовой и стилскеј целосносци текста. Циль нам бул обявиц писні хтори змистово и стилски коректно обробени. При тим зме ше намагали же би оригинални текст писньох и после наших интервенцийох остал препознатліви.

Ключни слова: руски народни писні, змистова и стилска целосносц писні.

У рочніку Дружтва за руски язык, литературу и культуру *Studia Ruthenica* ч. 25/2020 (11–167. б.) обявени зборнік *Руски народни писні*. То вибор зоз зборнікох и текстох вецей авторох. До Зборніка унешени и даедни писні хтори потераз ище не були обявени (хтори зме перши раз чули и записали од старших Руснацох). У Зборніку обявени понад 470 народни писні (ту рахуеме и даскельо писні наших народних поетох хтори ше шпиваю у народзе). Шицки писні, подобно як у Гнатюковим зборніку, подзелени на тематични целосци: дзивоцки (142), легиньски (127), дзивоцки и легиньски (8), свадзебни (39), вояцки писні и писні о войны (52), писні з малженского живота (70), америцки (11), писні з каждодньового живота (14), жарти (4), писні о животиных (6). На концу Зборніка (145–154. б.), пре младших читачох, приложени *Словнік меней познатих словох*. Шицки похасновани жридла и литература наведзени на концу Зборніка, а на концу нашей статі наводзиме лем жридла зоз хторих зме вжали приклади за анализу.

При обробку материялу намагали зме ше унесц до Зборніка цо вецей писні, але зме заш лем не уношели шицки. Так зме зоз Гнатюкового зборніка не унесли даедни писні на историйни теми недосц ясного змисту, тиж и вецей писні на духовни теми, а з писньох з каждодньового живота не унесли

* ramacyu@gmail.com

зме даедни писні хтори настали у найновшим часе, т. є. концом 19. вику. Тот вибор, розуми ше, ише не конечни. Находзиме ише писні хторим було место у Зборніку, а не унешени су до нього. З другого боку, до Зборніка унешени даедни писні хторим по теми вироятно не место у тим вибору.

Приклади у тей роботы наводзиме зоз потераз видатих зборнікох и текстох наших народних писньох хтори после редакторскей интервенції вошли до Зборніка, а даедни вжати зоз Зборніка после його виходзения же би у ніх редактор зробел ише дзепоедни интервенції.

1.

При редагованю найменей проблеми єст з писнями хтори маю целосни и розумліви змист, та при їх читаню читачови цали опис ясни, у ніх нет ніяки звишни пасуци ані звишни слова. Така наприклад писня:

Пошол мой милєнки

Пошол мой милєнки, пошол до *тей* Америки,
ніч ми инше не зохабел, лєм *жаль превеліки*.
Америка *вихвалєна*, *широм розглашена*,
єст там у ней досц шицкогo, *але цо ми з того?*
(*РНП, 132; Лю. Медєши, РК*

1993, 53)

У писні ше виражує велька жалосц жени хторей муж пошол зарабляц до Америки. Уж у першим стиху *пошол ... до тей Америки* зоз заменовніком и словком *тота* дава ше негативне видзєне Америки. У другим стиху зоз синтагму *жаль превеліки* наглашена жєнова велька жалосц. У трецим стиху жєна виражує тиж негативну оцєну Америки: *вихвалєна, широм розглашена* – атрибут *вихвалєни* дава ше дакому кого пребарз хваля, а вон то не заслужує.

2.

У даєдних писньох находзиме часц писні хтора не у согласносци зоз змистом писні.

ИДЗЕ МИ НЕДЗЕЛЯ

1. Идзе ми недзєля, лєдво чекам стрєду,
2. лєдво чекам стрєду, милогo бєшєду.

3. Стреду вечар пришла милого бешеда,
 4. розисц ше требало, а шерцо не дало.
 5. Попод наш облачок дражка виходзена.
 6. „Цо ши, моя мила, така засмуцена?”
 7. „Не зато ше старам же ме шугай не сце,
 8. лем ше зато старам же ми губи щесце.”
 9. Най каждая мамочка дзівочки накаже
 10. же би не шедзела до дванац на драже,
 11. бо една шедзела, та побановала,
 12. фраєр ше оженел, а вона остала.
- (РНП 20; Бинд-Кост 58–59)

Перши штири стихи: дзівка несцерпено, вироятно полна надії, обчекуе бешеду зоз милим, але їх стретнуце „стреду” закончело ше з їх жалосним розходом: *розисц ше требало, а шерцо не дало*. Дзівка була ожалосцена. У шестим стиху легинь ше ей пита: „Цо ши, моя мила, така засмуцена?” (Вон ю ожалосцел, а тераз ше ей пита прецо є жалосна; того його питанє похопюєме як подшмих.) Зоз седмого и осмого стиха видзиме же вона жалосна, лем не прето же ю шугай не сце, але баржей прето же ей погубел щесце: длуго ходзел зоз ню (*попод наш облачок дражка виходзена*), а вец ше оженел з другу. Согласно змисту тей другей часци, седми и осми стих би требало иншак зложиц, т. є. треба же би ше дзівка директно легиньови обрацела и поведла: „Не старам ше же ме ти, шугаю, не сцеи, лем ше зато старам же ми губиши щесце!” У остатніх штирох стихох дзівка, поучена зоз своїм искуством, охабя поручене мацером: *Най каждая мамочка дзівочки накаже // же би не шедзела до дванац на драже...* У зредагованей вариянти наслов най будзе: *Попод наш облачок дражка виходзена*.

Писня би так глашела:

Попод наш облачок дражка виходзена

Идзе ми недзеля, ледво чекам стреду,
 ледво чекам стреду, милого бешеду.
 Стреду вечар пришла милого бешеда,
 розисц ше требало, а шерцо не дало.
 Попод наш облачок дражка виходзена.
 „Цо ши, моя мила, така засмуцена?”

*„Не старам ше же ме ти, иугаю, не сцеш,
 лем ше зато старам же ми губиш щесце!”*
 Най кажда мамочка дзивочки накаже
 же би не шедзела до дванац на драже,
 бо една шедзела, та побановала,
 фраер ше оженел, а вона остала.

УМАРЛА МИ ЖЕНА

Умарла ми жена, уж сом гдовец,
 дам я ю поховац под ядловец.
 ядловец желени, а я не мам жени,
 умарла ми жена тей ешенї.
 Викодем ей яму по колена,
 бо ту будзе лежац моя жена;
 викодем ей яму аж до паса,
 бо ту будзе лежац моя краса;
 викодем ей яму аж по шию,
 дам я ю обсадзиц з розмарию.
 Отверайце дзверка цинторово,
 12. бо там будзе лежац шерцо мойо!
 13. *Од цинтора дзверка отворена,*
 14. *уж ше дому збера моя жена.*
„Не зберам ше, мужу, лем ше ти жень,
лем ми мойо дзеци ти не розжень,
бо ци мойо дзеци ніч не робя,
[лем]до церкви ходза, та ше модля.
Вежнем себе жену з дзеци тройо,
я будзем мац штvero, вона тройо;
 21. *в єдним куце тройо, в другим штvero,*
 22. *па и то не вельо, лем седmero.*
 (Бинд-Кост 91–92)

У 14. стиху збунною слова *уж ше дому збера моя жена*: дзе ше збера? назад дому чи до теметова? Зоз одвиту покойней мужови розумиме же ше вона не збера назад дому, але до ей «вичного дому», а мужови гутори най ше оженї, лем най ше и далей стара о їх дзецох. Тоту часц од 13. по 22. стих предкладаме

вихабиц: после жалосней слики у першей часци преходзи ше на слику каждодньовой реалносци – будущей женїдби ожалосценого мужа – стихи в *едним куце тройо, в другим штверо, // па и то не вельо, лєм седмеро* вироятно виволаю ошмих при читачови, – а охабме лєм часц од 1. по 12. стих: тоти стихи нам гуторя о щирей любови ожалосценого мужа гу своєї жени: *моя жена, моя краса, шерцо мойо*. До Зборніка писня вошла без другой часци (13–22. стих) и без трецого и штвартого стиха (хтори зме у нашей статї врацели до текста):

Умарла ми жена

Умарла ми жена, уж сом гдовец,
дам я ю поховац под ядловец,
ядловец желени, а я не мам жени,
умарла ми жена тей ешенї.
Викопем ей яму по колена,
бо ту будзе лежац моя жена;
викопем ей яму аж до паса,
бо ту будзе лежац моя краса;
викопем ей яму аж по шию,
дам я ю обсадзиц з розмарию.
Отверайце дзверка цинторово,
бо там будзе лежац шерцо мойо!

(РНП 113)

ЧЕРЕШЕНКО МОЯ

1. Черешенко моя, чом ше не розвиваш?
Дзивко мацерова, чом же не зашпиваш?
„Зашпивала би я, але не знам яку,
придз на вечар, шугай, науч ме даяку
Вискладала би я писню лєм о тебе,
ти парадни легинь, тримаш лєм до себе.”
7. „*Зашпивала би я, але не знам яку,*
8. *а кед мам гоч яку, волїм вец нїяку.*
9. *Кед зна дахто шпивац, та най и зашпива,*
10. *а кед му не идзе, най ше не озива!”*
Ей, зашпивай, ташку, шпивай ти шивеньки,
але на тот глащок як цо мой миленьки!”

При читаню тей писні уважни читач віроятно почуствує же ше у ній шпивач у седмим, осмим, дзевятим и дзешатим стиху оддалоє од главней теми: бешеди дзивки з ей легиньом и ей думкох о нїм. А стихи о шпиваню (парафразуєме) *Не знам яку бим зашпивала, та волїм нїяку, Хто не зна шпивац та най не шпива* не маю вязу з дзивкову любову гу легиньови. Прето тоти штири стихи вихабме, а писня най глаши:

Черешенко моя

Черешенко моя, чом ше не розвиваш?
 Дзивко мацерава, чом же не зашпиваш?
 „Зашпивала би я, але не знам яку,
 придз на вечар, шугай, науч ме даяку
 Вискладала би я писню лем о тебе,
 ти парадни легинь, тримаш лем до себе.”
 Ей, зашпивай, тащку, шпивай ти шивеньки,
 але на тот глашок як цо мой миленки!”

ЖАЛІ МОЙО, ЖАЛІ

1. Жалі мойо, жалі, яки сце ми вельки,
 як того легиня, цо ма два фрасрки.
 Єдней обецує, од другей одпада,
 4. медзи тима двома превеліка звада.
 5. Жаль ми є, жаль ми є, жаль ми не поможе,
 кого сом любела, наврац ми го, Боже!
 Кого сом любела, у шерцу ношела,
 та сом тей ешені охабиц мушела.
 Кого сом мержела и ненавидзела,
 10. та сом тей ешені за нго пойсц мушела.
 (Бинд-Кост 86; Бодянец 24)

Перши штири стихи (о легиньови хтори ма два фрасрки хтори ше пре нго вадза) не складаю ше зоз зместом 5 – 10. стиха. Предкладаме перши штири стихи вихабиц, а охабиц 5 – 10. стих о нещещлївей дзивки хтора ше мушела одац за нелюбеного. За наслов тей писньочки вежнїме перши слова пиятого стиха: *Жаль ми є, жаль ми є:*

Жаль ми є, жаль ми є

Жаль ми є, жаль ми є, жаль ми не поможе,
кого сом любела, наврац ми го, Боже!
Кого сом любела, у шерцу ношела,
та сом тей ешені охабиц мушела.
Кого сом мержела и ненавидзела,
та сом тей ешені за нього пойсц мушела.

ФУЯРА, ФУЯРА О ДВА О ТРИ ДЗИРКИ

1. Фуяра, фуяра о два о три дзирки,
не сцела ми пискац на богати дзивки.
Кед себе подумам на єдну худобну,
дораз ми записка на ту саму сподню.
„Пискай, мили, пискай, и я би шпивала,
6. зиду ше нам гласи наконец валала.”
7. *Поконсц валала студня мурована,
дзе мой наймиленши конїчка напава.
А там куцик далей, там ше вода точи,
хто не ма фраерку, та най до ней скочи.
А у тей водички дзивки ше купаю,
12. на червену дринку хусточки вишаю.*
(Бинд-Кост 112)

У тей писні уж при першим читаню обачиме два целосци: перши шейсц стихи представляю целосц за себе: легиньова фуяра сце му пискац лем кед дума на худобну дзивку, а на богати не сце пискац. Мила го поволує лем най писка, а вона зашпива. У другей часци (7–12. стих) кажди два стихи шпиваю о иншакей теми: Стихи седми и осми ище ше тематично можу повязац зоз предходнима шейсцома стихами: дзивков мили, хтори писка на фуяри, на студні на концу валала напава коня. Але остатні штири стихи змистово не повязани з предходним текстом. Прето предкладаме другу половку писні (7–12. стих) вихабиц.

Фуяра, фуяра о два о три дзирки

Фуяра, фуяра о два о три дзирки,
не сцела ми пискац на богати дзивки.
Кед себе подумам на єдну худобну,

дораз ми записка на ту саму сподню.
 „Пискай, мили, пискай, и я би шпивала,
 зиду ше нам гласи наконец валала.”

3.

Даєдни писні маю два часци з розличним змистом.

МАМО МОЯ, МАМО, ЛЕМ ЄДНУ МЕ МАЦЕ

„Мамо моя, мамо, лем ме єдну маце,
 поведзце ми, мамо, за кого ме даце.”

„Дам це, дзивко моя, лем не за бетяра,
 бо я тебе, дзивко, барз чежко ховала.”

*„Ходзел ши ми пред нас, чи ши ме думал вжац?
 Ти ше не оженєл, а я годна остац.
 Цо би я остала, хиба би не була,
 лем да я зоз тобу зверена не була.”*

(*РНП 24*; Записали: Иван Лікар, Миклошевци;
 Чордаш ч. 72, Петровци)

У першей строфи дзивка-єдинїца пита ше мацери за кого ю ода. Мац єй одвитує: „Одам це, лем не за бетяра!” За легиња хтори ходзи з дзивку, а не женї ше людзе звичайно гуторя же є „бетяр”. Значи же мац уж упознала даєдного „бетяра” у валале. Хторого? Такого маме праве у другей строфи: Дзивка гутори свойому легињови: Ходзел ши пред нас, була сом и заручена (зверена) з тобу, а не вжал ши ме. Тот єй легињ то праве тот „бетяр” з першей строфи.

За тоту писню видзимо два рїшеня:

1) Можеме лем пременїц места строфох: друга строфа най тєраз будзе перша, а перша най будзе друга. Вєц мац, хтора у першей строфи тєй другей вариянти писнї уж упозна и «пречита» дзивкового легиња-„бетяра”, не ода за такого свою дзивку. Недостаток тєй вариянти у тим же не шицки читаче препознаю у першей строфи „бетяра”, гибаль же унєшеме вимєнку до предостатнього стиха: „Дам це, дзивко, лем не за *того* бетяра, // бо я тебе, дзивко, ... Наслов тєй другей вариянти були би початни слова першого стиха:

Ходзел ши ми пред нас

„Ходзел ши ми пред нас, чи ши ме думал вжац?
 Ти ше не оженел, а я годна остац.
 Цо би я остала, хиба би не була,
 лем да я зоз тобу зверена не була.”
 „Мамо моя, мамо, лем ме єдну маце,
 поведзце ми, мамо, за кого ме даце.”
 „Дам це, дзивко моя, лем не за бетяра,
 (Лебо: „Дам це, дзивко, лем не за *того* бетяра,
 бо я тебе, дзивко, барз чежко ховала.”

2) Можеме охабиц за писньочку лем першу
 строфу: *Мамо моя, мамо ... барз чежко ховала:*

„Мамо моя, мамо, лем ме єдну маце,
 поведзце ми, мамо, за кого ме даце.”
 „Дам це, дзивко моя, лем не за бетяра,
 бо я тебе, дзивко, барз чежко ховала.”

ДВАНАЦ РОЧКИ МАЛА

1. Дванац рочки мала, широта остала,
 од своєй мамочки благослов питала.
 А кед нешка рано широта ставала,
 зоз жалосним плачом мамочку волала:
 „Мамо моя, станьце, благослов ми дайце,
 бо я уж одходзим, та ме випровадзце.”
 А мац одпеда зоз цемного гроба:
 „Най ци благослов да Господь Бог зоз неба!”
 Кед гудаци граю, а свашки шпиваю,
 жалосну широту слизи облїваю.
 Найчежше ей було, кед ю виберали,
 кед ей люцки людзе благослов давали.
 Очи зармуцени, шерцо скаменєло,
 14. не могла прегвариц, бо ю барз давело.
 15. *Як то чежко, Боже, широти бидую,
 бо их люцки людзе лем барз уквїлюю.
 Бо тот не уквилї, хто лем Бога вери,
 18. але их мало єст тей правдивей вери.*

(РНП 82–83; Бинд-Кост 36; Жтанец ч. 5)

У першей часці піснi (1–14. стих) маме дзівку-шыроту, хторей пред одходом до винчаню родителъски благослов не може дац ей покойна мац, але ей благослов даваю «люцки людзе». Прето дзівка барз жалосна: *шерцо скаменело, не могла прегвариц, бо ю барз давело*. Идуци штири стихи (15–18. стих) уж не гуторя о жалосней шыроты хторей люцки людзе даваю благослов, але нам гуторя о чежкой судъбы шицки шыроtox, бо их людзе часто уквилюю. Цалу писню подзелъме на два піснi: перша (1–14. стих) з насловом *Дванац рочки* мала, а друга (15–18. стих) з насловом *Як то чежко, Боже, шыроты бидую*:

Як то чежко, Боже, шыроты бидую

Як то чежко, Боже, шыроты бидую,
бо их люцки людзе лем барз уквилюю.
Бо тот не уквилі, хто лем Бога вери,
але их мало ест тей правдивей вери.

ЗВОЛЯ МОЯ, ЗВОЛЯ

1. *Зволя моя, зволя, дзе ши ше подзела?
Чи ти по Дунаю з воду полецела?
Кед би я це могла ище раз улащи,
вера бим це дала седем раз позлащиц;
седем раз позлащиц, осми раз мальовац,
6. та би дзівки знали як зволю шановац (= почитовац).*

7. *Зволюй себе, дзівче, при своей мацери,
док придзеш гу моей звольовац не будзеш.
При твоей мамочки житни хлеб на столе,
а при моей, дзівче, ярчани в коморе;
у твоей мамочки хлеб з партком прикрити,
а у моей, дзівче, з ключиком замкнути;
у твоей мамочки печени рибочки,
а у моей, мила, гореньки слизочки;
у твоей мацери доброга и злога,
16. а у моей, мила, жалю велікого.*

(РНП 19. и РНП 48–49; Бинд-Кост 53)

То писня о дзивковей зволі (шлебоди) и звольованю (шлебодним живоце). У перших шейсцох стихох (1–6. стих) дзивка, одкеди ше одала, банує за свою дзивоцку шлебоду. У дальших дзешец стихох (7–16) легинь надпомина своєй дзивки най себе зволює при своєй мацери, бо ю у його доме обчекую велі бриги и чежкосци. О тих нових бригох вон єй гутори поровнуюци єй терашні безбрижни живот при своєй мацери зоз чежким животом яки ю чека при його мацери. Цалу писню по теми можеме подзеліц на спомнути два цалосци. Перша писня (1–6. стих) з насловом *Зволя моя, зволя*:

Зволя моя, зволя

Зволя моя, зволя, дзе ши ше подзела?
Чи ти по Дунаю з воду полецела?
Кед би я це могла ище раз улапиц,
вера бим це дала седем раз позлациц;
седем раз позлациц, осми раз мальовац,
та би дзивки знали як зволю шановац
(„почитовац”).

Друга писня з насловом:

Зволюй себе, дзивче, при своєй мацери

Зволюй себе, дзивче, при своєй мацери,
док придзеш гу моєй звольовац не будзеш.
При твоєй мамочки житни хлеб на столе,
а при моєй, дзивче, ярчани в коморе;
у твоєй мамочки хлеб з партком прикрити,
а у моєй, дзивче, з ключиком замкнути;
у твоєй мамочки печени рибочки,
а у моєй, мила, гореньки слизочки;
у твоєй мацери доброго и злого,
а у моєй, мила, жалю велікого.

4.

Даєдни стихи, зависно од места дзе ше находза у писні, даваю розлични значеня писні:

ДУБИНА, ДУБИНА

1. Дубина, дубина медзи дубинами,
 2. ніхто тото не зна, цо є медзи нами.
 3. *Да ми тото придзе цо ми одлецело,*
 4. *цо ми вчера вечар при бочку лсжело.*
 5. Ніхто тото не зна, ані не одгадне,
 6. за ким мойо шерцо мало не випадне.
 7. Паметай, дзивчино, на то єдно слово
 8. цо сом ци го гварел кед зме були двойо!
- (*РНП 59; Бинд-Кост 70–71*)

У тей писні треци и штварти стих меняю смисел цалей писні. Зоз тих двох стихох розумиме же дзивка уж охабела легиня, а вон ю и далей люби и банує за ню: *Ніхто тото не зна, ані не одгадне, // за ким мойо шерцо мало не випадне*. Його банованє за ню будзе яснейше кед треци и штварти стих преруциме после шестого стиха (после стиха *за ким мойо шерцо мало не випадне*). Писня би глашела:

Дубина, дубина

Дубина, дубина медзи дубинами,
 ніхто тото не зна, цо є медзи нами.
 Ніхто тото не зна, ані не одгадне,
 за ким мойо шерцо мало не випадне.
Да ми тото придзе, цо ми одлецело,
цо ми вчера вечар при бочку лсжело.
 Паметай, дзивчино, на то єдно слово
 цо сом ци го гварел кед зме були двойо!

Кед исти два стихи цалком вихабиме з писні, вец пременїме цали ей змист: у тей вариянти видзиме же легинь барз люби дзивку, шерцо му „мало не випадне” за ню. Надпомина ей же би запаметала слова хтори ей гуторел, вшелїяк, о своєй любови гу ней.

Дубина, дубина

Дубина, дубина медзи дубинами,
 ніхто тото не зна, цо є медзи нами.

Ніхто того не зна, ані не одгадне,
за ким мойо шерцо мало не випадне.
Паметай, дзивчино, на то єдно слово
цо сом ци го гварел кед зме були двойо.

5.

Єдна писня ма вецей вариянти.

ЗАШВИЦЕЛО СЛУНКО ЯСНЕ

А

1. Зашвицело слунко ясне зрана на ягоду,
ишла єдна *млада жена* на *студню на воду*¹*.
Ишла вона виплакана, шпива писню стару:
„Нацо ми є такі живот кед я не мам пару.
5. Вельо у нас млади жени на чарно ше ноша,
ище вецей такі дзеци, цо през оцох ходза.
Оцове им в Америци лем пенежи троша,
легко ше то америцки пенежи потроша!
А я млада и *желена*, шерцо у мне гине,
а мой человек дзеш за морйом з другу жену жие.”
(*РНП 133; Бинд-Кост 28*)

Б

Зашвицело слунко з рана под каждую ягоду,
ишла єдна *млада жена* на *студню на воду*.
Ишла вона виплакана, шпива писню стару:
„Нацо ми є такі живот кед я не мам пару.
Каждая птица *яребица* пару себе гледа,
а я млада и желена, и мне пару треба!”
(*Жтанец ч. 105*)

¹ У прешлосци людзе у своїх обисцох не вше мали добру воду у студні (за пице, варене), та на воду ходзели на студню викопану на улїци.

В

Зашвицело слунко ясне з рана *под ягоду*,
 ишло єдно младе *дзивче* на *студзену воду*.
 Ишла вона виплакана, шпива писню стару:
 „Нацо ми є таки живот кед я не мам пару.
 Кажда птица *ярабица* пару себе гледа,
 а я млада и желена, и мне пару треба!”

(Тон ч. 45)

Найстарши запис ту Биндасов-Костелников (1927), новши Жганцов (обявени по записох о. Инокентия Тимка) (1946), найновши запис Онуфрия Тимка (Тон-а) (1953. и 1989). У Биндасовим-Костелниковим запису не маме стих *Кажда птица ярабица пару себе гледа // а я млада...* У їх зборніку пяти стих *Вельо у нас млади жени на чарно ше ноша* розумиме ширше: стих не значи лем „ноша жалобу (за покойним)”, але значи и же ходза жалосни, бо им мужове дзешка далеко у швецe (у Америки). Жганец, о. И. Тимко и Тон ше не служели зоз Биндасовим-Костелниковим записом тей писні. Тон у своїм запису, понеже не знал праву причину женовей жалосци, у другим стиху место *млада жена* похасновал синтагму *млада дзивка* (ожалосцена дзивка без пари вироятно му баржей приставала гу писні); место *на студню на воду* Тон похасновал поетичнейшу синтагму *на студзену воду*, яка баржей пасирала гу младей дзивки. У Биндасовим-Костелниковим стиху *А я млада и желена, шерцо у мне гине* атрибут *желена* зме заменели з атрибутом *зармуцена*: *А я млада, зармуцена, шерцо у мне гине*; то прето же би ше атрибут *желена* не повторйовал два раз: маме го и у остатнім стиху конечней варианти писні: *а я млада и желена, и мне пару треба*. Стихи *Кажда птица ярабица пару себе гледа, // а я млада и желена, и мне пару треба!*» маю лем Жганец и Тон, а Биндас-Костелник их не маю. Стих *А я млада и желена* чули зме и з атрибутом *розкошна*: *а я млада и розкошна*, але ше найчастейше шпива стих *а я млада и желена*, та зме тот стих вжали и за конечну вариантыу.

Зашвицело слунко ясне зрана на ягоду

Зашвицело слунко ясне зрана на ягоду,
 ишла єдна млада жена на студню на воду.
 Ишла вона виплакана, шпива писню стару:
 „Нацо ми є таки живот кед я не мам пару.

Вельо у нас млади жени на чарно ше ноша,
ище вецей таки дзеци цо през оцох ходза.
Оцове им в Америци лем пенезжи троша,
лєгко ше то америцки пенезжи потроша!
А я млада, зармуцена, шерцо у мне гине,
а мой чловек дзеш за морйом з другу жену жиє.
*Каждая птица ярабица пару себе гледа,
а я млада и желєна, и мне пару треба.*”

Зоз таким змистом писня *Зашвицело слунко ясне* спада до наших америцких писньох.

Стилова офарбеносц часци стихох не у согласносци зоз писню.

А МАЦ НАДУМАЛА ЖЕ МЕ БУДЗЕ ЖЕНІЦ

А мац надумала же ме будзе женіц,
кед би ме з касарні могла гоч вименіц,
*попредала два кравички, преда и когута,
же би даяк вименєла з касарні регрута.*
„Ей, кед би то власци на то приставали,
та би им касарні празни оставали.
Сцерпиш ти ше, мила мамо, док я пушку влечем,
на женідбу думац будзем, док ше аж зоблечем.
Одкаж, мамо, милей, най ме не забува,
най ме вона мирно у серденьку чува.”
*Леца роки за роками, шлїди зохабяю;
воякови рок найдлуши, велі так думаю.*

(РНП 94; Тон ч. 213)

Треци и штварти стих тей писні (*попредала два кравички, преда и когута, // же би даяк вименєла з касарні регрута*) маю гумористични тон, та не пасираю гу писні як целосци: Остатні два стихи (*Леца роки за роками, шлїди зохабяю // воякови рок найдлуши, велі так думаю*) чуваю вязу з писню як целосцу (*воякови рок найдлуши*), але предкладаме заш лем же би ше писня закончела зоз стихами: *Одкаж, мамо, милей, най ме не забува, // най ме вона мирно у серденьку чува.*

А мац надумала же ме будзе женіц

А мац надумала же ме будзе женіц,
кед би ме з касарні могла гоч вименіц.
„Ей, кед би то власци на то приставали,
та би им касарні празни оставали.
Сцерпиш ти ше, мила мамо, док я пушку влечем,
на женідбу думац будзем, док ше аж зоблечем.
Одкаж, мамо, милей, най ме не забува,
най ме вона мирно у серденьку чува.”

Мама и єдну писню о родзинскей вязи медзи легиньом и дзивку.

МОЖЕШ, МИЛИ, МОЖЕШ

- Можеш, мили, можеш коло нас не ходзиц,
модлела я ци ше, не сцел ши ме любиц.
Модлела я ци ше з єшені до яри,
а ти себе нашол дзивче з другей страни.
Дзивче з другей страни, з другей фамеліі,
а я себе нашла хлапца зоз леліі.
Хлапец зоз леліі, а я з розмаріі,
8. *були бизме пара да зме не родзини.*
9. *Але зме родзини, пара не будземе,*
10. *гоч єдно за другим од жалю помреме.*
(**РНП 25**; Записана од кулского хору)

У тей писні младим генераційом можебуц буду незвичайни остатні три стихи писні (8–10): полюбели ше двойо хтори себе родзина. Попробуйме вихабиц осми, дзевяти и дзешати стих, а седми стих (*Хлапец зоз леліі, а я з розмаріі*) повторме два раз, та писня будзе глашиц:

Можеш, мили, можеш

Можеш, мили, можеш коло нас не ходзиц,
модлела я ци ше, не сцел ши ме любиц.
Модлела я ци ше з єшені до яри,
а ти себе нашол дзивче з другей страни.
Дзивче з другей страни, з другей фамеліі,

а я себе нашла хлапца зоз лелії.
*Хлапец зоз лелії, а я з розмарії,
хлапец зоз лелії, а я з розмарії.*

Повторйоване остатнього стиха строфи не будзе завадзац слухачом, як цо при шпиваню не завадза повторйоване остатніх стихох строфох и у даєдних других писньох, напр.:

Я до войны, з войны назад, мила ше не одала.
*Дзекуєм ци, моя мила, цо ши за мну чекала,
дзекуєм ци, моя мила, цо ши за мну чекала!*

Повторйоване другого одн. остатнього стиха строфи находзиме и у нотним запису тей истей шпиванки.

8. У дзепоедних писньох находзиме неясни места:

ЗАШВИЦЕЛО СЛУНКО ЯСНЕ ПОНАД ЛЕСИ

Зашвицело слунко ясне понад леси,
а цоже мне у тим доме ніч не цеши?
Цешело ме, але уж не, озда ме поцеси индзей дагдзе.
А цо на мне моя мила одказала, як кед би ми пол серденька одрезала,
пол серденька одрезала, же ме уж не люби одказала².
(Од Владу Ерделя у Керестуре)

У здогадованю нам тота шпиванка остала и зоз стихом: *а цоже мне в Керестуре ніч не цеши* (нажаль, не зазначели зме дзе зме ю з тим стихом пречитали або чули). Кед же старша вариянта шпиванки була зоз спомнутим стихом *а цоже мне в Керестуре ніч не цеши*, вец шицко у писні ясне: дія ше

² Надпомнуце: информатор ше не могол здогаднуц як глашели остатні стихи, та зме на концу писні додали тоти два стихи: *пол серденька одрезала, же ме уж не люби одказала*, хтори би логично шлідзели з предходного текста писні.

случує у Керестуре: дзивка на легиня одказала же го уж не любі, вон розчаровани и прето у Керестуре не находзи вецей поцешеня, але ше наздава же поцешене найдзе дагдзе индзей. Але кед старша вариянта зоз стихом *А цо же мнє у тим доме ніч не цеши*, вец з того стиха не знаме чи у писні непоцешени хлоп чи легинь, чи хлопа охабела супруга чи легиня охабела його дзивка. Але прето би легинь поведол же го у *тим доме* ніч не цеши кед дзивка ище не була член його фамелїї, т.є не була у його доме? Прето би у другим стиху синтагму у *тим доме* требало заменїц зоз синтагму в *тим валале* або у *валале*: *а цо же мнє в тим валале ніч не цеши* (або охабиц стих *а цо же мнє в Керестуре ніч не цеши* – можебуц писня настала праве у Керестуре).

Зашвицело слунко ясне понад лєси

Зашвицело слунко ясне понад лєси,
 а цо же мнє в *тим валале* ніч не цеши?
 Цешело ме, але уж не, озда ме поцеси индзей
 дагдзе.
 А цо на мнє моя мила одказала, як кед би ми пол
 серденька одрезала,
 пол серденька одрезала, же ме уж не любі
 одказала.

Зазначели зме и писню у хторей так повесц кажди стих «за себе»:

ШПИВАЙ, ДЗИВЧЕ, ШПИВАЙ

1. Шпивай, дзивче, шпивай, ей, жалю не задавай,
2. чежко то самому шерцу боляцому.
3. Пошпивайме себе, ей, до нового року,
4. а по новим року, ей, кажде уж на боку.
5. Хлапци ше поженя, ей, чи ше пременя!
6. Цо мам робиц – не знам, ей, бо я милу не мам.

(РНП 69; Тон ч. 211)

У першим стиху дзивче шпива жалосну шпиванку и розжалює когошик (вироятно особу з другого стиха). У другим стиху недосц ясне чи дзивче розжалює другу осамену особу з боляцим шерцом, чи то саме дзивче

виражує у пісні свої боль. Треци и штварти стих змистово повязани, але неясне хто то ту шпива и хто ше розиходзи по Новим року. Пияти стих „сам за себе”, шести тиж так.

Тон у *Нашей пісні* на LXV боку под. ч. 211. о истей пісні пише: „самотни легинь ше почува непоцешени кед видзи же ше му пайташе поженя, а вон не ма милей. З легучку мелодию и зоз пар словами вон ту ошпивал свою самотносц на свой способ – дакус з иронию. ... мелодию з текстом записал Тон у Вербаше од М. Г.” Ми писньочку унесли до Зборніка (69. бок), але тримаєме же є недосц ясна и же ю не требало унесц.

9.

У вецей писньох маме початково стихи як стилски фигури, хтори не маю значеньову и змистову вязу зоз саму писню (*parallelismus membrorum*; реторични питаня), напр.: *Червена курочка, били когут, // прецо це, моя мила, не мож забуц. (Бинд-Кост 96, РНП 134); Дубина, дубина медзи дубинами, // ніхто тото не зна, цо є медзи нами. (РНП 59; Бинд-Кост 70-71)*

У пісні *Сходзи куколь зоз репчення* маме аж два таки стилски фигури, та першу (перши два стихи) лепше вихабиц, а писня най почина зоз другу, т.є. зоз стихом *Посадзел я черешенку* (тота друга ма заш лем асоциативну вязу зоз змистом пісні). Пісні дайме наслов *Посадзел я черешенку*:

СХОДЗИ КУКОЛЬ ЗОЗ РЕПЧЕНЯ

*Сходзи куколь зоз репчення по бачванскей жеми,
посадзело шварне дзивче рузмарин желени.*

*Посадзел я черешенку, пару би ей гледац,
пойдземе ми дзивче питац нашого суседа.*

*Кед ми нешка на поладне Марчу виберали,
ей мамочки горки слизи аж на жем падали.*

„Дзивко моя, премилена, хто ми робиц будзе?

Хто ми мойо стари руки одменьовац будзе?”

*Остане вам младша шестра, цо вам робиц будзе,
цо вам ваше стари руки одменьовац будзе. ”*

(Бинд-Кост 33-34)

Посадзел я черешенку

*Посадзел я черешенку, пару би сй глядац,
пойдземе ми дзіваче питац нашого суседа... итд.*

* * *

Место заключеня

У тих осем групох писных (у 13 писных) не вичерпани шицки случаї у хторих зме як редактор интервенували. До Зборніка унешени и даедни незредаговани або недастаточна зредаговани писні. Тиж ест и писні у хторих пре читачох, окреме пре младих, тробало дац толкованя. Напр. толкованя хибя за шлідууюцу писню:

ГАЗДОВАЦ ЯК ТО, БОЖЕ, ЧЕЖКО, ПРЕЗ ГАЗДИ

1. Як то, Боже, чежко *през газди* газдовац,
 2. як то ніхто не зна *люцке* посановац!
 3. Бо з газдом ше може кажди час порадиц,
 4. а з *цудзим* ше муши кажди час повадиц.
 5. Як ми моя новта уж на жалосц вишла
 6. же я ше з моім мужом *надлуго* розишла;
 7. надлуго, надлуго, у тим ярнім чаше,
 8. у тим ярнім чаше, у *тим ширим швецце*.
 9. Можем я зашпивац, можем я заплакац,
 10. свойому серденьку не можем розказац.
 11. Розказала бим му да мам повесц кому!
 12. Яй, повем я, повем свойому милому,
 13. свойому милому док придзе до дому.
- (*РНП 123; Гнатюк ч. 319*)

При першим читаню тей писні читачови вироятно не будзе ясне хто то тот *газда* у першим стиху, хто то *люцке* у другим стиху, хто *цудзи* у штвартим стиху, цо у шестим стиху значи синтагма *надлуго* (ше) *розишла* з мужом. Аж при другим читаню розяшні ше нам цала ситуація: *газда* ту муж жени хтора вишпивала тоту писню, *люцке* ту тота иста жена, газдиня того

обисца, *цудзе* ту хлопска особа хтора помага газдині у польских роботах и у обисцу (можебуц хлоп з їх фамеліі або плацени роботнік) и з хтору ше жена дакеди радзи, а дакеди ше муши з нїм и повадзиц (кед ше радза о тим цо и як треба робиц); у шестим стиху зоз присловніка *надлуго* розумиме же тей жени муж роби дагдзе у цудзини (у тим чаше вироятно у Америки, цо нам сугеруе и осми стих: *у тим ширим швецє*). Жена у тих бригох «розкаже серденьку», т.е. виприповеда своєю бриги *своёму милому*, т.е. мужови док придзе дому зоз «широго швета».

У тей писні у поглядзе форми була потребна лем една редакторска интервенция: шести стих требало за еден склад скрациц же би стих мал 12 склади: место *же я ше з моїм мужом надлуго розишла* требало: *же я ше зоз мужом надлуго розишла* або *я ше з моїм мужом надлуго розишла*. Ту од редагованя форми були важнейши толкованя.

Розлични толкованя хибя и при велїх других писньох у нашим Зборніку.

Julijan Ramač

ON THE OCCASION OF EDITING THE COLLECTION OF RUTHENIAN FOLK
POEMS (STUDIA RUTHENICA, 25TH ISSUE, 2020)

Summary

In this article, our intention was to point out what problems we encountered in editing the Collection of Ruthenian Folk Poems (Studia Ruthenica, 25th issue, 2020). It is primarily the problem of the integrity of the content and style of the poems; in some poems, there are superfluous lines that distract the reader from the main theme; there are a lot of unclear lines and lines that do not agree with the content of the poem; there are poems in which two different themes are told; poems in which the stylistic coloring of some verses loses the meaning of the poem; poems whose meaning becomes clear only when two or more variants of the same poem are compared; poems that express several unrelated thoughts. The goal of editing each poem was to achieve completeness and clarity of its content. We do not consider this edited Collection to be final because there are more poems in which we find the same or similar problems as we have described here.

Key words: Ruthenian folk songs, content and stylistic integrity of the song.

ЖРИДЛА

- Bindas, Đ, Kostelnik, O. (1927). Južnoslavjanskih Rusinoh narodni pisnji. Pozberali i ušoreli Đura Bindas i Osif Kostelnik. R. Kerestur – Novi Sad. (Cyrillic)
- Latjak, Đ. (1972). *Ruski narodni pisnji u zapisoch V. M. Hnatjuka*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Žganec, V. (1946). *Pjesme jugoslavenskih Rusina*. Zagreb: Tisak nakladnog zavoda Hrvatske.
- Ramač, JU. (red.) (2022). *Ruski narodni pisnji*. Studia Ruthenica, č. 25. (Cyrillic)
- Timko, O. (1989). *Naša pisnja*. Integralne vidanje knjižkoh I–III zoz preušorenu notnu čascu i IV knjižki jak novim dodatkom. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Čordaš, J. (2008). *Ruski špivanki*. Petrovci: Sojuz Rusinoh i Ukrajincoh RH - KUD „Jakim Hardi”. (Cyrillic)
- Ivan, Lj. (1993). *48 ruski špivanki u rukopisu, zapisani od Mariji Mudri i Mariji Ljekar*. Mikloševci. (Cyrillic)
- Ljubomir, M. (1993). Ruski špivanki o roboti. *Ruski kalendar 1993*, 48–53. (Cyrillic)

Миливој Алановић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет Нови Сад
Одсек за српски језик и лингвистику

УДК 811.163.41'367.633
811.161.2'37.633
doi: 10.19090/rs.2022.6.133-154
Оригиналан научни рад
примљен 30.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

Александар Мудри**
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет Нови Сад
Одсек за русински језик и
књижевност

ЗНАЧЕЊСКЕ ВАРИЈАЦИЈЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ПРЕДЛОГОМ *ПРЕД* У СРПСКОМ И РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ***

Иако проучавање значења предлога у лингвистици има завидну традицију, чиме је на изванредан начин демантован раније увржен став да су у питању синсемантичне језичке јединице, у овом испитивању се иде трагом конструкционе целовитости језичких израза који, у зависности од контекстуалног окружења те лексичке селекције, показују мању или већу варијантност у погледу својих значењских ресурса. Тако ће на примеру значењског потенцијала конструкције с предлогом *пред* бити указано на поступак семантичке транспозиције, која подразумева удаљавање од просторног те реализацију неког секундарног, мање или више сродног значења, као што су темпоралност, каузалност, агентивност, пацијативност и сл. (нпр. *Седи пред кафаном; Стигао је пред сами час; Побегли су пред њима; Иде ногу пред ногу; Пред нама су велика искушења; Пред нас су ставили тежак избор* итд). Истраживање ће бити спроведено на грађи из српског и русинског језика, чиме ће бити потврђен општелингвистички и когнитивни карактер поступка семантичке транспозиције у језику.

Кључне речи: српски језик, русински језик, семантика, предлог *пред*.

* milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

** mudrisasa@ff.uns.ac.rs

*** Рад је реализован у оквиру пројекта „Мањински језици и књижевности у АП Војводини – семиотички и културни ресурси у изградњи етничког идентитета”, број 142-451-3125/2022-01 финансиран од стране Покрајинског сетаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност А.П. Војводине.

0. Интересовање за предлоге дуго је било у сенци потребе да се испитају облици, функције и значења пунозначних речи, пре свега именица, премда се на овом плану већ неко време прати промена и у србистици. Но, треба подсетити да се у структуралистички мотивисаним испитивањима предлог третира као експликатор падежног наставка, тако да је његов садржај посматран као неодојиви део семантике именице. Данас, у времену утицаја пројекционистичких теорија те нарочито когнитивне лингвистике, значење предлога се сагледава у контексту његових транспозиционих могућности, где се и у оним удаљеним семантичким варијацијама виде рефлекси његове значењске основе. Без обзира на то, није тешко сложити се с констатацијом да предлози немају лексичко већ релационо значење, које нужно проистиче из везе два појма. Тако је, на пример, улога учесника у ситуацији и његова веза са значењем конструкције с предлогом *од* сасвим прозирна у *Учим од понедељка; Побегла је од куће; Савија се од болова; Добио је од брата сат* и сл., али нас то још не уверава да кажемо да је предлог *од* употребљен са временским, просторним, узрочним или агентивним значењем. Заправо, ова су значења својствена за целу предлошку конструкцију, јер у њен састав улазе именице одговарајуће категоријалне семантике, што нас наводи да констатујемо да предлог само модификује значењски оквир који успоставља именица: тако је, у *од*-конструкцији, *понедељак* временски локализатор који одређује почетну тачку трајања радње, *кућа* је просторни локализатор који одређује почетну тачку вршења радње, *болови* су стање од којег долази импулс за настанак другог стања субјекта, *брат* је појам од којег потиче какав предметни објекат итд., на основу чега закључујемо да је свим наведеним значењским реализацијама *од*-конструкције иманентна – аблативност. Дакле, *од* означава удаљавање, одвајање, напуштање, потицање, порекло и сл. од појма означеног именицом у *од*-конструкцији. Ово истичемо јер ћемо на сличан начин третирати и конструкције с предлогом *пред*, при чему ћемо се нарочито усмерити на непросторна и невременска значења, те њихове везе са основном семантичком компонентом у садржају овог предлога.

Испитивања семантике предлога у србистици започета су још у времену описа значења падежних синтагми. У том смислу се треба сетити радова М. Стевановића о значењима генитивних и инструменталних синтагми с предлозима *од* (Stevanović 1965), *с(а)* и *код* (Stevanović 1966), истраживања Д. Гортан Премк о предлогу *до* (Premk 1963), М. Радовић Тешић о *код* (Tešić 1973), И. Грицкат о *за* (Grickat 2003), И. Антонић о *усред*,

наспред и *посред* (Antonić 2005), те о *од* (Antonić 2006), Т. Ашић о *по*, *на* и *у* (Ašić 2005), Ј. Стојановић о *према* (Stojanović 2007), М. Кубурић Маџуре о *без* (Kuburić Mačura 2018) и сл., при чему посебно треба истаћи студију Д. Кликовац о предлозима са значењем садржавања (Klikovac 2006). Истини за вољу, у неколико наврата је истраживачка пажња била усмерена и на предлог *пред*, а о томе више у наредним редовима.

1. Предлог *пред*, према дефиницији у РМС (RMS 4: 899), има два своја главна значења – просторно и временско, при чему се указује на значењске разлике између његове акузативне и инструменталне рекције. Тако с акузативом *пред* означава: а. 'место у непосредној близини предње стране кога, чега као крајњу, завршну тачку неког кретања, неке радње'; б. 'време кад се нешто догађа, збива'; док с инструменталом указује на: а. 'особу, предмет, место и сл. насупрот коме, испред кога'; б. 'приближавање, непосредну близину какве појаве, догађаја, стања'; в. 'време у које се нешто догодило, збило'. Међу периферним значењима наводи се 'поређење с ким' и 'узрок због чега се нешто чини'.

1.1. Слична је обрада и у дескриптивним граматикама српскога језика. Тако М. Стевановић за овај предлог најпре истиче да означава место с предње стране онога што именица у инструменталу означава, а што је обично веће или значајније у односу на појам испред њега (Stevanović, 1979: 482). Као друго значење М. Стевановић наводи временско, али додаје да се инструменталном конструкцијом с *пред* означава нешто другачији временски однос него генитивном конструкцијом с предлогом *пре*, а то је, како истиче, временска блискост, при чему се блискост читује и у просторном односу, нпр. у изразу *пред носом* (Stevanović, 1979: 484). Уз ова два значења, М. Стевановић углавном наводи још околосна значења, те значења односа, положаја и узрока (Stevanović, 1979: 486–487), нпр. *једнакост пред законом*, *крив пред неким*, *побећи пред послом* итд. За акузативне синтагме с *пред* М. Стевановић наводи опет најпре просторно значење, али да је у питању место завршетка неког кретања испред појма означеног именицом у акузативу (Stevanović, 1979: 428), *донети пред кућу*. Такође је наведено и временско значење, нпр. *доћи пред зору*, уз неколико примера допунске употребе акузатива, као у *довести пред дилему* или *бити пред главу* (Stevanović, 1979: 428–429).

1.2. Вредна пажње су и три србистичка рада посвећена, између осталог, и значењским реализацијама предлога *пред*. У првом се детаљније разматрају сличности и разлике у употреби простих и сложених предлога – *над*, *под*, *пред* те *изнад*, *испод* и *испред* – приликом обележавања просторних односа (Mršević, 1973), при чему је утврђено да се за означавање аблативности као и продужетка кретања ван граница означеног простора искључиво користе сложени предлози с генитивом (Mršević, 1973: 226). Други рад се на непосреднији начин бави употребом предлога *пред*, али у контексту разграничења у означавању спацијалне локализације у поређењу са *испред*. Уз истицање мале спацијалне или темпоралне дистанце између локализатора и објекта локализације, једно од кључних диференцијалних обележја предлога *пред* јесте да се употребљава када постоји функционална веза између спацијалних ентитета (Ašić, Stanojević, 2008: 147), што се преноси и на неспацијална значења. И коначно, посебно треба истаћи испитивање Т. Ашић (Ašić 2018) о спацијалним и апстрактним употребама предлога *пред*, с тим да и оне апстрактне сагледава у контексту спацијалне локализације, тако да за *пред*-конструкцију не утврђује предикаторско, субјекатско или објекатско значења.

Као што видимо, у речничкој и граматичкој обради нека значења конструкције с предлогом *пред*, барем према мерилима савремене лингвистике, нису остала прецизније идентификована, при чему мислимо на оно предикаторско, субјекатско (тј. агентивно) или пак објекатско (односно пацијативно или адресатно), за која се појавило веће интересовање тек након развоја семантике, падежне граматике те функционалних приступа језику. Међутим, не треба сметнути с ума да се и ова, условно атипична, значења могу довести у везу са оним примарним – просторним, које се увек истиче као прво или основно. Управо зато ваља указати на то да на нека 'специфична' значења конструкције с *пред*, уз раније поменута, пажњу скреће И. Антонић, издвајајући предикатско значење инструментала у копулативном и семикопулативном предикату (Antonić, 2005: 240, 242), нпр. *бити пред избором* и сл. Управо ће ова 'посебна' значења бити у жижи нашега интересовања, мада се ни она већ побројана и описана не могу изоставити.

2. Већ је истакнуто да се у србистици, у складу са когнитивнолингвистичким истраживањима, данас предлог сагледава у контексту његових транспозиционих могућности за разлику од претходних

истраживања, утемељених у структурализму, која су се чешће бавила испитивањем пунозначних речи, превасходно њиховим облицима, функцијама и значењима. У русинистици, с друге стране, присутна су искључиво структуралистички усмерена истраживања. То су пре свега испитивања Јулијана Рамача – *О применовнику спрам* [О предлогу спрам] (Рамач, 1983: 53–63), *О применовнику попри* [О предлогу попри] (Рамач, 1985: 28–39), *Применовнички конструкції у руским литературним језику* [Предлошке конструкције у русинском књижевном језику] (Рамач, 1998), затим Хелене Међеши – у раду *Дацо о писаним слове у школскеј работи* [Нешто о писаној речи у школском раду] где се посредно бавила овом темом (Међеши, 1976: 68–77), Александра Д. Дуличенка у *Ћу синтакси припадкох у језику југославјанских Руснацох (о специфичносци инструментала)* [Ка синтакси падежа у језику југословенских Русина (о специфичности инструментала)] (Duličenko, 1977: 14–19), те Александра Мудрог у *Хасноване применовничких конструкційох у језику Гнатюкових приповедачох* [Употреба падешких конструкција у језику Хнаћукових приповедача] (Mudri, 2008: 36–61).

Не постоји рад који се бави искључиво предлогом *пред*, иако се о овоме писало у оквиру споменутих студија и прилога. Податке о значењу и дистрибуцији овога предлога проналазимо у речницима русинског језика (Рамач, 2003; 2012; 2017), граматички русинског језика (Рамач, 2003), те монографији *Применовнички конструкції у руским литературним језику* [О предлошким конструкцијама у русинском књижевном језику] (Рамач, 1998).

2.1. Према речницима русинског језика основно значење предлога *пред* су правац/простор и време. Ова значења се исказују помоћу *пред*-конструкције и рекције у акузативу, инструменталу и генитиву. Помоћу акузативне *пред*-конструкције се исказује значење правца (*ишол предо мну* ‘ишао је испред мене’). Просторно значење исказано помоћу инструменталне *пред*-конструкције упућује на нијансе у значењу. Најпре значење места радње са глаголом *стац* ‘стајати’ (*стал предо мну* ‘стајао је испред мене’). Поред овог, са инструменталом *пред*-конструкција значи и ‘бити у нечијој присутности’ (*зварел му то пред иицкима* ‘рекао му је то пред свима’). Значење места је могуће исказати и помоћу генитива. Тада конструкција *пред* + генитив значи ‘место пред нечијом кућом’ (*пред Дудаша* ‘испред Дудашеве куће’) [Рамач, 2010: 600; 1997: 313].

Темпорално значење се, са именицом у инструменталу, према овом извору, употребљава са нијансом време пре неког догађаја/радње (*пред Крачуном* ‘пре Божића’, ‘пред Божић’; *пред трицец роками* ‘пре тридесет година’; *дзень пред Новим роком* ‘дан уочи Нове године’ (Рамаћ, 2010: 600).

Речник народног русинског језика је детаљнији у односу на претходно наведене изворе. Поред просторног значења, у речнику је детаљније представљена конструкција *пред* + инструментал, помоћу које се изражава значење времена. Оно може означавати радњу која претходи нечему или некоме: [*Давац працок*] *вечар пред спањом* (М. Скуб.); *Одпитују ше...* пред *одходом* (Дю. Папг.); или б) радњу која се дешава пред временом у којем је неко живео: [*По писаню даєдних историчарох християнство ше почало шириц*] *медзи русским народом еце пред св. Владимиром* (РНКЗаря 1935, 43) [Рамаћ, 2017: 297–298].

Поред споменуте употребе, наведена су и следећа значења: 1. циљ и намена („говорити одн. радити у нечијем присуству с одређеном намером”): *Не спомина ше предо мну моя будучносу* (М. Кан.). 2. компонента објекта (речи или радња су упућени односно намењени директно појму у инструменталу: *Мац ... чита наглас писмо пред сушедами* (Дю. Папг.) (= *мац чита писмо сушедом.*); 3. просторно-узрочно значење: *Други най ше предо мну скрию, бо були барз ніяки* (М. Скуб.); 4. компаративно значење у изразу *єден пред другим* један пред другим: *Кочи [зоз житом] ше сходза зоз шицких бокох до валалу, а єден пред другим висши* (= *а єден од другог*) *висши*) [М. Бирк.] (Рамаћ, 2017: 298).

Конструкције *пред* + акузатив се према *Речнику народног русинског језика* користе са просторним значењем, односно значењем усмерености на место које се налази пред неким или нечим: *Шицки зме бежали пред валалску хижу* (Дю. Папг.); *Кед нараз – з гуцави вибегнул пред нас хлапец* (М. Коч.); *Вони двою спокійно патра дзешка пред себе* (Лю. Соп.).

Ова конструкција изражава и значење времена, односно време радње пре некакве акције или догађаја: *Пред сциговане Штафети ... виведзена пригодна ... програма (РС); И тераз пред тот трицец шести ... святочни вечар* (М. Ков.); *Як крашине патриц пред запад слунка / воду у наду кед ше червені; / лебо кед у ней небо пред виход / сто раз на хвильку барву препені* (М. Ков.). Рамач наводи да конструкција *пред* + акузатив са значењем времена представља утицај српског језика те да је еквивалент у

русинском језику конструкције *пред* + инструментал (*Пред сцигованьом штафети; пред тим трицец шестим святочним вечаром*) (Рамаџ, 2017: 297–8).

Оно што представља разлику у рекцији овог предлога у односу на његову употребу у српском језику јесте конструкција *пред* + генитив са значењем 'место пред нечијим домом или усмереност пред нечији дом', која се користи са личним именима/презименима особа који су власници дома: *Пред Прегуна на угле Мижо уж чекал* (Е. Коч.); *Уж були пред Бадарки* (М. Скуб.); *Пошол пред Миді, ту їх капури* (М. Скуб.); *А влєце по драже зме ше оганяли, ходзели бавиц пред пайташкох* [Рускині 180] (Рамаџ, 2017: 297–8).

3. Ни наша грађа, коју смо за потребе овога истраживања прикупили користећи Корпус савременог српског језика Математичког факултета у Београду те претежно дигитализована издања на русинском језику, не показује другачије резултате од оних до којих су дошли наши лексикографи и граматичари – прилошки изрази са просторним и временским значењем најучесталији су, што је и било очекивано. Стога ћемо и ми, у складу са речничким и граматичким обрадама предлога *пред*, кренути управо од ова два типа конструкција – просторних и временских.

3.1. Као што је напред речено, предлог *пред* у просторноме значењу означава спацијални локализатор испред чије предње стране се налази или смешта објекат локализације, при чему конструкција *пред* + акузатив место модификује као циљ кретања или смештања, док *пред* + инструментал упућује на место где се већ налази објекат локализације, тако да акузативни израз иде уз глаголе усмеренога кретања (нпр. *сести/седати пред кога/шта*), док инструментал уз глаголе мировања или пак оне неусмерене (нпр. *седети пред ким/чим*). Колико је компонента усмерености важна за избор рекцијског модела, најбоље се види на примеру глагола *стајати* и *стајати*, од којих први захтева акузативни израз *пред*-конструкције, јер значи 'заустављати се на неком месту', док други инструментални, јер обележава место на којем неко или нешто стоји.

Тако се акузативна варијанта ове предлошке конструкције среће уз глаголе типа *бацити/бацати*, *истрчати/истрчавати*, *стати/стајати*,

избацити/избацивати, изаћи, клекнути, метнути/метати, позвати и сл. Нпр.:¹

И када их видиш да лете, а камоли кад рашире она крила од три метра и стану *пред тебе* (П); ...истрчава и стаје *пред свог излуделог коња*... (ИАП); *Пред Фила* су сада почели по сокацима да избацују јабуке... (ИАП); Волео је да, пратећи је до куће, уз пут баца своје бисере *пред њу*... (ДНП); ...иди на трем, ја ћу изићи *пред тебе*... (ФМДБ); Само с истином ми посланички кандидати излазимо *пред вас* овде у Краљеву... (П); Дошла је сва дрхтећи и клекла *пред мене* (ЈПР); ...меће му своје велике дланове *пред очи* и заклања му видике... (ВМБ); Јеврејин је ухваћен у превари и позван *пред комисију* која је имала на лицу места да испита вредност катрана (ИАП).

Као и у српском језику, и у примерима на русинском рекцијски модел конструкције је условљен избором глагола, па се тако уз глагол *ставац* 'зауостављати се на неком месту' употребљава *пред*-конструкција са акузативом, док се са глаголом *стац* 'стајати' употребљава инструментал.

Поред глагола *ставац* 'зауостављати се на неком месту' уз *пред*-конструкцију са акузативом се срећу и следећи глаголи: *висц* 'изаћи', *виходзиц* 'излазити', *указовац* 'показивати', *намесциц ше* 'наместити се', *винесц* 'изнети', *вивесц* 'извести', *зисц* 'сићи'. Нпр.:²

¹ Примери су преузети из електронских извора, а скраћенице означавају следеће публикације: АПС – Александар Поповић, *Судбина једног Чарлија*; АТШ – Александар Тишма, *Широка врата*; АТУ – Александар Тишма, *Употреба човека*; БЛ – Биљана Лазић, *Како постати волонтер и присуствовати конференцији*; БПЧ – Борислав Пекић, *Човек који је јео смрт 1793*; БСН – Борислав Станковић, *Нечиста крв*; БСТ – Борислав Станковић, *Ташана*; ВА – Владимир Арсенијевић, *У потпалуљу*; ВАП – Владимир Арсенијевић, *Предатор*; ВМБ – Вук Милићевић, *Беспуће*; ДА – Даглас Адамс, *Аутостоперски водич кроз галаксију*; ДНП – Душан Недељковић, *Понедељак*; ДНЦ – Данило Николић, *Цигански нож*; ЖЛ – Жарко Лаушевић, *Година прође, дан никако*; ИАЈ – Иво Андрић, *Јелена жена које нема*; ИАП – И. Андрић, *Прича о везировом слону*; ИСК – Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*; ЈПР – Јан Потоцки, *Рукопис нађен у Сарагоси*; М – Мостови; МАБ – Михаил Афанасјевић Булгаков, *Мајстор и Маргарита*; МНС – Мирјана Новаковић, *Страх и његов слуга*; МП – Мирослав Поповић, *Судбине*; МПП – Михаило Пупин, *Са паињака до научењака*; МПС – Миодраг Павловић, *Србија до краја века*; МПХ – Милорад Павић, *Хазарски речник*; МСФ – Милосав Савић, *Филип*; МЦД – Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*; НМС – Немања Митровић, *Снови и дани*; ОПО – Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији: од 1903. до 1914. године*; П – Политика; РПА – Растко Петровић, *Африка*; ПЛ – Пјер Лунс, *Жена и њена играчка*; РП – Растко Петровић, *Са силама немерљивим*; РТС – Радио-телевизија Србије; ФМДБ – Фјодор Михаилович Достојевски, *Браћа Карамазови*; ФМДИ – Фјодор Михаилович Достојевски, *Идиот*; ФМДП – Фјодор Михаилович Достојевски, *Понижени и увређени*; ЦТ – Џон Толкин, *Господар прстенова, део 1, Дружина прстена*.

² Примери на русинском језику су преузети из следећих извора који су у тексту означени скраћеницама: ОС – Славомир Олеяр, *Нашенс*; Јанко Сабадош, *Розваљани сапаш*; СП – *Святе писмо Нови завит*. Такође, коришћени су и примери које смо пронашли у раду Јулијана Рамача (1998): ДП – Дју. Папгаргај, *Конц швета*; ЕК I – Е. Кочиш,

Уж бул готови ришиц же остане дома, але теди му вишол *пред очи* сушед Стричко ... 'Већ је био готов решити да остане код куће, али му је тада пред очи изашао Стричко...' (ЈС); Такој му вишол *пред очи* радосни живот цо го чека у будучности 'Одмах му је изашао пред очи живот што га чека у будућности.' (ЈС); Таки з нами газдују – прежубротал Миколка указуюци *пред себе* и думуюци на Феча 'Такви са нама газдују – промрмљао је Николица показујући пред себе и мислећи на Феча.' (ЈС); Вона уцихла ослухуюци и винесла *пред дзвери* сакайтов... 'Она је утихла ослухуюћи и изнела пред врата саћуру...' (ЈС); Окраднул вас дахто, чи цо? – ставаюци *пред нього* опитал ше председатель. 'Да ли вас је нек покрао, или шта? – стајући пред њега питао је председник' (ЈС); Кед би виведли *пред суд* худобнейшого, могло би ше поступиц недосц политично. 'Када би извели пред суд сиромашнијег, могло би се поступити недовољно политички' (ЈС); А його тих днџох виведземе *пред суд*. 'А њега ћемо ових дана извести пред суд' (ЈС); По ходу Маря такој видзела же то не Данил, але ше заш лем озвала виходзаци *пред капуру*. 'По ходу је Марија одмах видела да то није Данил, али се ипак јавила излазећи пред капију' (ЈС).

Инструментални израз *пред*-конструкције срећемо уз глаголе типа (за)стајати, искрснути, низати се, чекати и сл. Нпр.:

...сваки је играч у исти мах на реду да баци своју карту на чоју *пред лихвара* који нам је изнајмио живот да нас после кињи (МПС); Дечак стоји *пред њим* накострешених трепавица... (НМС); А већ прије зоре чекаху кола *пред кућом* (ВМБ); Застаје *пред родитељском собом*... (НМС); *Пред нама* се указала капија која је чувала улаз у немачки део града (МНС); Пословођа и двојица калфи стајали су *пред радњом* (МП); *Пред њима* се нижу ђаконије (ВАП); ...одједном искрсне *преда мном* бела хартија пуна црних слова (ИАЈ).

Пред-конструкција са инструменталом је карактеристична и за русински језик, у нашем материјалу најчешће уз споменути глагол *стац* 'стајати'. Поред овог, забележени су примери са глаголима *остац* 'остати', *поставкац* 'цупкати', *затримц ше* 'задржати се', *спуцовац* 'спуштати се', *случовац ше* 'дешавати се' и сл. Нпр.:

Неодлучно стал *пред* капуру и не мог ше рушиц ‘Неодлучно је стајао пред капијом и није могао да крене...’ (ЈС); Док вон стал *пред* капуру... ‘Док је он стајао пред капијом...’ (ЈС); Кирила нагло виполнел страх и вон, не знаючи цо почац, остал *пред* капуру... ‘Кирила је нагло испунио страх и он, не знајући шта почети, остао је пред капијом...’ (ЈС). Затримал ше дакус *пред* капуру, бо го интересовало чи з Кирилом ище дахто ‘Задржао се мало пред капијом, јер га је интересовало да ли је са Кирилом још неко’ (ЈС); Несцерпезлјиво поставкал *пред* капуру оглядаючи ше раз на еден, раз на други бок ‘Нестрпљиво је цупкао пред капијом, осврћући се час на једну, час на другу страну...’ (ЈС); Медзитим, о кратки час *пред* тоту хижу ше цошка почало случовац ‘Међутим, убрзо се испред те куће почело нешто дешавати...’ (ЈС). Хибне колено му саме од себе поклекло и вон, [...], почал ше *пред* њим спуцовац на колена ‘Фалично колено му је само од себе поклекло и он се, [...], почео пред њим спуштати на колена. (ЈС).

3.2. На темељу просторнога значења, које подразумева смештање или смештеност објекта локализације са предње стране локализатора, развијено је транспозицијом и оно временско, што значи да локализатор није више фигура у простору већ тачка или период на временској оси. У временском значењу јавља се акузативни израз *пред*-конструкције, у којој се у служби временскога оријентира срећу именице са значењем неких догађаја, радњи, временских периода, празника и сл., нпр. *наступ*, *спавање*, *пазар*, *ручак*, *ударац*, *олуја*, *зора*, *вече*, *подне*, *Ускрс* и сл., којима непосредно претходни радња означења управним глаголом или предикатом. Нпр.:

Нагло се смрачило *пред олују* (НМС); *Пред наступ* у СКЦ-у на смену су мотрили на њега (ДНП); Непосредно *пред ударац* натерао је себе да отвори очи и изађе из филма (ДНП); Др Сук је заспао *пред зору* мислећи како никада неће сазнати шта му је Ђелсомина рекла те вечери (МПХ); Овако: кад год позове неку дактилографкињу *пред вече*, да му откуца хитан извештај, преврне је (ДНЦ); Бака ми је причала *пред спавање*, да, тако је било (МНС); И тек прошле недеље, у среду, два дана *пред пазар...* (ДНЦ); ...грдила их, утушквала и љубила *пред спавање...* (МП); Ноћ је била густа као вода *пред смрзавање* и исто толико хладна (МП); То је било *пред сами ручак...* (АПС); Трупe су ушле у град тек *пред подне* (МП); Али тешко, с питањима и тражењем у очима до *пред само издисање* (ИСК); *Пред Ускрс* би сваке године дао поправљати камене украсе на гробовима Грка... (ИСК).

Према Јулијану Рамачу, акузативна *пред*-конструкција представља утицај српског језика (Рамач, 1998: 123). У анализираном материјалу проналазимо тек понеки пример па стога наводимо и примере које нуди Ј. Рамач, нпр.

Вироятно то першираз було дзевездешатих рокох *пред сам початок войны...* 'Вероятно је то било деведесетих пред сами почетак рата...' (СО). Стримовал ше пристац такой, але ніби роздумуюци гварел же ше ей яви *пред конц роботного часу*. 'Суздржавао се да пристане одмах али је тобоже размишљајући рекао да ће се јавити пред крај радног времена' (СО). *Пред сциговане Штафети...* виведзена пригодна... програма 'Пред стицање Штафете ... изведен је пригодан програм' (РС); И тераз *пред тот трицец шести подаровани святочни вечар* так би Микола бул любел дознац 'И сада пред овај тридесет шести поклоњено свечано вече Никола би јако волео да сазна...' (МК).

Пред-конструкције са временским значењем у русинском језику се користе са инструменталом, а у позицији оријентира се у примерима налазе именице *война* 'рат', *суд* 'суд', *заруки* 'веридба', *Кирбай* 'црквена/сеоска слава', *буря* 'невреме', *пресадзоване* 'пресађивање' итд., нпр.:

Ей, Миколо, кед би ци *пред войну* дахто гварел же будзеш газдовац та биш го висобачел. 'Еј Никола, кад би пред рат неко реко да ћеш газдовати нагрдио би га' (ЈС). Вечар *пред заруками*. 'Вече пред веридбу' (ЈС). Слупи хтори мац каждеј яри *пред Кирбайом* фарбела на каменково... 'Стубови које је мајка сваког пролећа пред Кирбајом фарбала у светло плаву боју...' (ЈС). Вискочела... як *пред саму бурю* 'Искочила је ко пред само невреме...' (ЈС). Пресаду *пред пресадзованьом* треба гартвоац 'Пресаду пред пресађивањем треба калити...' (НК). Одпитую ше *пред одходом* 'Опраштају се пред одласком...' (ДП). Врацел ше *пред змерком* 'Вратио се пред сумраком...' (ЕК).

3.3. Као једно од учесталијих значења у нашој грађи јесте узрочно, и то у форми инструменталног израза *пред*-конструкције, која се, као по правилу, везује за глаголе или предикате са медијалним значењем, као што су *умирати од страха*, *паника стеже*, *бити срамота*, *стидети се*, *доказивати се*, *правдати се*, или чак за оне с просторним значењем, као *крити се*, *склањати се*, *уступати* итд., за које је заједничко да управна радња по правилу наступа као последица непосредног присуства појма у инструменталу. Нпр.:

...умирали од страха *пред везиром...* (ИАП); Свет се склања као *пред стихијом*, гута гнев и трпи штету (ИАП); ...правдају *пред самим собом* и *пред другима* (ИАП); ...па да он има потребу да се доказује *пред њом* (ДНП); Можда сам братоубица који се *пред осветом* крије... (МПС); Понеко је, уступајући *пред болешићу*, узимао ођедном више црних жетона но што је сматрао да треба... (МП); Толика ме је паника *пред том могућношћу* стегла, да сам морао да се искрадем напоље... (ВА); Неспokoјство *пред чињеницом* да нам није остављено ништа изузев безнађа... (ВА); Човек сам зрео, па ме је срамота *пред вама* више него пред иким другим (ИСК); Многи се посраме *пред Филиповим погледом* и врате се у строј (МСФ); Не боле ме очи, него се стидим *пред сваким живим створом...* (ИСК); ...па напослетку њен монашки и скоро светачки мир *пред смрћу* (ИСК); *Пред тобом* нећу да се кријем (БСТ); Госпођица, коју је знао самоуверену до опорости, открива се наједном разнежена, беспомоћна *пред животом* (АТУ); Човек сам зрео, па ме је срамота *пред вама* више него *пред иким другим* (ИСК); Његово је срце узбуђено ударало *пред тим величанственим тренутком...* (РП); Ако дозвољавате да питам, која су то зла која вас муче, а *пред којима* је љубав немоћна? (МНС); Погледали се, и госпа Нола, снажна и паметна госпа Нола, устукнула је *пред победником* (ИСК); ... затворе очи и запуше уши *пред оним* што чине (МП).

У русинском језику се узрочно значење среће са *пред-*конструкцијама и управним глаголима који значе: а) скривати се (*скривац ше* 'скривати се', *заверац ше* 'затварати се', *уклоніц ше* 'уклонити се'), бежати (*сцекац* 'бежати'); б) покоравати се (*згина главу* 'сагињати главу', *спаднуц на колена* 'пасти на колена', *клекац* 'клекнути'); или пак в) унутрашње стање човека (*злкнуц ше* 'уплашити се', *гнївац ше* 'љутити се', *червеніц* 'црвенети', *ганьбиц ше* 'стидети се', *задрхтати*, *чувствовац ше* 'глупо осећати се глупо') и сл. (Рамаџ, 1998: 123). Нпр.:

а) Други нај ше *предо* мну скрию бо були барз нїяки 'Други нека се преда мном сакрију јер су били никакви' (МС); Людзе ше *завераю* *пред* вонкашнім шветом 'Људи се затварају пред спољашњим светом'; Чувства ше муша *уклоніц* *пред* розумом 'Осећања се морају уклонити пред разумом' (ЕК); Жена муши *сцекац* *пред* пијаним Шандором 'Жена мора бежати пред пијаним Шандором'.

б) Гандруем управителя хтори *згина главу* *предо* мну 'Грдим управника који сагиње главу преда мном'; Покорно *спаднуц на колена* *пред* його спаситељску моцу 'Покорно пасти на колена пре његовом спаситељском

снагом’; Но не клекам *пред* ню, моцнейши сом як вона, ‘Не падам на колена пред њом, јачи сам од ње’.

в) А тераз ше злекла *пред* тима молитвама ‘А сада се уплашила пред тим молитвама’ (КМ); Гнївам ше, заганьбени *пред* собу ‘Љутим се, посрамљен пред собом’ (МК); Не жадам червенїц *пред* власцу пре вас! ‘Не желим црвениги пред влашћу због вас’ (КМ). Не будзем я на нїх робиц – одрезала Ондерка, а ценки оберва ше ей затресли як не *пред* добрим. (ЯС). Не будзе ше мушиц розводзиц зоз жену и ганьбиц *пред* дзеци пре одкриване цмих бокох и ей и свог характера, а заш лем не буду ведно. ‘Неће се морати разводити од жене и стидети се пред децом због откривања тамних страна и њеног и свог карактера, а ипак неће бити заједно’ (СО). Чувствовао ше глупо *пред* таким прагматичним и очиглядним роздумованьом.... ‘Осећао се глупо пред таким прагматичним размишљањем’ (СО).

3.3.1. Значење блиско претходноме јесте поређење или основ, при чему се оно управним глаголом или предикатом означено тиче појма именованог *пред*-конструкцијом, у односу на који се шта одмерава или на који се шта односи, а јавља се уз копулативне именске изразе типа *бити невин/крив/прав/искрен* итд., нпр.:

И макар ја био као анђеол невин *пред тобом*, ти ме ипак нећеш подносити докле год будеш мислио да она воли не тебе, него мене (ФМДИ); Па у томе и јесте цела ствар што изгледа као да сам ја крив *пред тобом*... (ФМДП); Нек сам подлац *пред тобом*, а не лопов! (ФМДБ); Госпођо Лазарић, *пред вама* ми је лако бити прав и искрен... (ИСК).

Одговарајуће примере са именским предикатима проналазимо и у русинском језику, нпр. *бити праведан, бити велик, имати изговор* итд. Нпр.

Обидвојо були праведни *пред Богом*... ‘Обоје су били праведни пред Богом’ (СП). Бо будзе вельки *пред Господом* и вино и нїяки оштри напој не будзе пиц... ‘Јер ће бити велик пред Господом и вино и никакво жестоко пиће неће пити’ (СП). Знал же не ма нїяку вигварку ані *пред людзми*, ані пред Богом. ‘Знао је да нема никакав изговор ни пред нити пред Богом’ (СО). Видзим, чесни ши человек и бул би грех *пред Богом* не помогнуц ци у неволї. ‘Видим, частан си човек и био би грех пред Богом да ти се не помогне у невољи’ (СО).

3.4. На темељу просторних односа врло лако се транспозицијом развијају друга, удаљенија значења. Напред смо видели да су то у првом реду темпоралност и каузалност, премда у прикупљеној грађи бележимо и друга, мање типична значења конструкција с *пред*, при чему мислимо на објектност, субјектност и предикативност.

3.4.1. Објекатско значење, или значење семантичког објекта, у многим примерима забележено је уз очување просторности, односно уз означавање за предлог *пред* типичног просторног односа међу учесницима, с том разликом да циљ деловања агенса није ограничен на регулисање просторног распореда елемената ситуације. Наиме, *пред*-конструкцијом се углавном означава појам коме је шта намењено, што понекад и могућа замена дативним или другим објектом потврђује – *сакрити пред неким/од некога, изнети пред кога/коме*. У овој употреби се срећу оба рекцијска модела. Нпр.:

...не трудећи се да бар *пред* њом покуша да то сакрије... (ВМБ); Он је просипао *пред заинтересоване* прегршт могућности... (МП); ...па ако је баш и то потребно, признаћу *пред свима* да сам измишљао... (АПС); Емилија је врло брзо учила шта се сме, а шта не сме рећи *пред овим човеком* (МП); Напротив, био је задовољан када би му се пружила прилика да га демонстрира *пред собом* и *пред другима* (МП); Мати јој се беше већ сасвим помирила с том мишљу: да ће се једном морати све то изнети *пред свет*, оголити... (БСН); Признајем да ничим нисте могли изнети *преда мном* на видело сву своју мржњу и све презрење ваше *према мени*... (ФМДП); А сад сам дочекао последњи дан, да сву душу *пред тебе* излијем (ФМДБ); Нико *пред мене* не износи такве услове (П); Ја указујем на изазов који књига *пред вас* поставља (ЖЛ); Ми са достојанством и без увијања стављамо *пред вас* питање... (ФМДИ); Услови под којима је гласање одржано, као и коначан резултат тог изјашњавања, постављају *пред мене* велике дужности (П).

У последњим примерима приметно је да управни глагол или предикат најчешће означава комуникативну или когнитивну радњу, тако да *пред*-конструкција садржи име појма као примаоца каквог когнитивног или комуникативног садржаја. Ово је отуда што се агенсова комуникативна или когнитивна делатност одвија уз непосредно присуство лица, или тачније – испред лица, у форми спацијалног оријентира, коме је дати садржај и упућен. Тако се на темељу спацијалности транспозицијом развија објектност, или адресатност у конкретним примерима.

Објекатско значење у *пред*-конструкцијама на русинском језику у анализираном материјалу је забележено у малом броју примера. Као и у српском, могућа је замена са дативом, нпр. *читац писмо пред сушедами/читац писмо сушемом, поставиц можљивосц пред Кирила/поставиц можљивосц Кирилови*. Нпр.:

Мац ... чита наглас писмо *пред* сушедами 'Мајка ... чита наглас писмо пред комшијама' (ДП); Не у такей далекеј прешлосци, єдного єшенського дня 1944. року *пред* Кирила „Натегача” ше по другираз поставела можљивосц охабиц дом на даскельо днї 'Не у тако далекој прошлости, једног јесењег дана 1944. године пред Кирила „Натегача” се по други пут поставила могућност оставити дом на неколико дана' (ЈС).

3.4.2. Не тако неуобичајено значење *пред*-конструкције јесте и оно субјекатско, или семантичког субјекта, тако да се овом предлошком конструкцијом уводи податак о вршиоцу радње или носиоцу осећања, стања или доживљаја. Транспозиција спацијалности у субјектност, или агентивност у најширем значењу, омогућена је специфичним распоредом информација у реченици – као по правилу, граматичким субјектом даје се податак о процесу, објекту радње или каквој околности. Нпр.:

И *пред њим* као да се рађа нов живот о коме није никада мислио ни сновио, млад, свјеж и крјепак (ВМБ); *Пред њим* дан врео који упија сву плаву боју неба и мора (РПА); ...оцртава се *пред нама* обрис чије стопе ни најгушћа глина живота није кадра да сачува (БПЧ) ...седео у сумрацима пред пејзажима који би промицали *пред нама* као на каквом бескрајном екрану... (РПА); *Пред њим* је био цео један дан (МП); ...живот се *пред њима* пружа као бесконачан црвени тепих (ВА); А кад би отишао, *пред нама* је остајао готово читав дан (ВА); ...јер могућности трепере *пред њим*... (ВАП); Познате речи промицале су *преда мно*м, странице су незадрживо постајале жуте са дна до врха... (МАБ); ...а *преда мно*м се пружао приказ који би био идиличан само да су околности биле нешто другачије... (ВА); ...и *преда мно*м "се овори нов живот и нада да ћу морално оздравити (ПЈ); У данима што стоје *преда мно*м опробаћу сваку од њих и прибележићу своја запажања о сваком од њих и сваком ћу наденути име... (ДА); Вратио сам се у колибу, али сам некако осећао да је *преда мно*м дугачка ноћ (МНС); *Преда мно*м је ноћ без сна, недогледна, јаросна, убилачка пустиња (ИАЈ); Велике су опасности *преда мно*м (ЦТ); Добро ће ми доћи за моја великосветска уживања и за каријеру која је *преда мно*м (ФМДП); *Преда мно*м се отварао нов вид рата: метеж и разарање... (АТШ); *Преда мно*м се одмах појавила

слика старог пријатеља Билхарца, пустињака из улице Кортланд стрит... (МПП); *Преда мном* је сада било избацивање из школе (МПП); Сви су се путеви отварали *преда мном*... (М); Али *преда мном* је искрсавао читав низ препрека да ија постанем студент у Принстону... (МПП); *Преда мном* су још две утакмице у групи и надам се још две касније. (П); Полако добијам своју прилику и верујем да је *преда мном* лепа будућност у Мадриду... (РТС); *Преда мном* је задатак описивања једног изузетног студентског искуства (БЛ); Али нећу дуже да те задржавам, јер је још дуг пут *пред тобом*... (ЈПР); Тада у магли већ излази *пред мене* моја стара кућа да ме дочека (МЦД); Ја баш мислим да је *пред вама* врло лак задатак... (П); Најзад се *пред вама* указује слика веома осећајне душе којој није лако да се уклопи у овај хладан, суров свет... (П); Имате максималну подршку свих нас у клубу, *пред вама* су дуге и квалитетне припреме, имате врхунске услове за рад... (П); *Пред вама* се нашло питање свих питања... (П); Прихватите све обавезе које су *пред вама* не као терет већ као жељу за успехом (П); *Пред вама* је данас доношење изузетно значајне историјске одлуке која има три основне сврхе (П); Као кроз какву провидну свилену заставу црвене узрујаности, која би му се изненада залепршала *пред очима*, Стеван је сад гледао како се мењају и зрачно таласају ликови његових суседа у колима (РПС); Љубав је искочила *пред нас* као што из земље изникне убица у сокаку, и погодила нас обоје оједном (МАН); А Ната, имајући *пред очима* угојену свињу, пристала је да ветеринаревом помоћнику и рубље опере (ИСК).

Субјекатско значење *пред*-конструкције у русинском језику проналазимо у следећим примерима:

Телі надії і плани були *пред* вами! 'Толике наде и планови су били *пред* вама' (ЈС); Але, широка драга хтора ше *пред* нїм указала не була му досц широка. 'Али, широки пут који се *пред* њим показао није му био довољно широк.' (ЈС). У Пешти достала роботу, нашла себе легиня тиж Мадяра, виселенца з Румуниї и одразу ше шицки драги, ..., отворели *пред* ню, а кажда була преполна з рижнима можлівосцами. 'У пешти је добила посао, нашла себи момка такође Мађара, исељеник из Румуније и одједном су јој се сви путеви, [...] отворили *пред* њом, а сваки је био препун разних могућности (СО); Одрозу ше *пред* нїм отворело цалком нове вигледовацке польо ... 'Питања су се постављала *пред* њега' (СО).

Наведени примери показују да се лице као спацијални оријентир у форми *пред*-конструкције преводи у семантички субјекат када је испуњен један од услова који се тичу значењских ограничења у погледу селекције граматичког субјекта. Тако је граматички субјекат: (а) фаза, период живота

којим ће агенс кренути, у који ће ући; (б) доба или део дана који ће агенс доживети/преживети; (в) предмет перцепције агенса; (г) предмет когнитивне радње агенса; (д) предмет комуникативне радње агенса; (д) радња, стање или околност која непосредно предстоји агенсу.

3.4.2.1. Има примера где се податак о носиоцу ситуације налази у границама именичке синтагме као атрибут, нарочито уз соматске именице *уши* и *очи*, али и *поглед*, које служе као језгро предикативности, будући да означавају перцептивну активност агенса радње. Нпр.:

Помислите само на језик и шта се са њим дешава *пред нашим ушима*, да не кажем језицима (МНС); Музика је напета, *пред њиховим укоченим погледима* неки лешеве одране коже и шупљих очних дупљи... (ВАП); Сада су му опет излазиле *пред очи* оне слике убијања... (АТУ); Па ми изађу *пред очи* Срба и Лука... (ИСК).

Одговарајуће примере проналазимо и у материјалу на русинском језику, нпр.:

Пред очми му преходзели товарише як на филме ‘Пред очима су му пролазили другови као на филму’ (ЕК). Звѣйовац ше *пред* попатрунком ‘Појављивати се пред погледом’ (ЯС.); Мам я шицко *пред* очми. Тераз кед би лем заруки були. ‘Све ми је пред очима. Као да је недавно била веридба’; *Пред* Кириловима очми шицко було неясне, крем гвиздох хтори з безконечних далінох посилали слаби шветлосци. ‘Пред Кириловим очима све је било нејасно, осим звезда које су из бесконачних даљина слале слабе светлости’; Вше ши ми *пред* очми, як тота препилка... ‘Увек сте ми пред очима, као ова препелица’; Кельо ше здогадовал, йому „пукло” *пред* очми кед раз видзел графит на будинку школи на хторим писало: „Ово є Србия”. ‘Колико се сећао, њему је „пукло” пред очима када је видео графит на згради школе на којем је писало: „Ово ја Србија”... (СО). Будучносц зоз смислом им ше одразу отворела *пред* очми и гоч кельо ше трудзели, не могли розумиц войну и шаленство од хторого сцекли. ‘Будућност са смислом им се одједном отворила пред очима и колико год се трудили, нису могли разумети рат и лудило од којег су побегли’ (СО).

3.4.3. У ограниченом броју случајева забележени су примери предикаторског значења *пред*-конструкције, која тада чини семантичко језгро предикативности у реченици и у коју се углавном укључују глаголске и сродне именице попут *избор*, *дилема*, *одлука* и сл., али и именице са модалним значењем као *обавеза*, *задатак*, *могућност* итд. С обзиром на

основно значење предлога, *пред*-конструкцијом се даје податак о процесу који агенсу непосредно предстоји. Нпр.:

Врло вешто, једном приликом, успео сам да га доведем *пред свршен чин*, односно да га натерам да проговори о вампирима (МНС); Лазар је стављен *пред свој први задатак*, који је гласио отприлике овако... (ВАУ); ...или је српска влада заиста спремна да Европску унију стави *пред дилему* "Србија или Косово"... (П); Као и увек у драматичним ситуацијама, промене су многе државе довеле *пред избор*: музеј или будућност (П); Београд би се у том случају још једном нашао *пред избором* "узми или остави"... (П); Сада смо опет *пред дилемом*: штрајк или стрпљиво чекање? (П); Црвена звезда се нашао *пред катастрофом*... (П); Власти у Сарајеву би, сугерише недељник, требало ставити *пред одлуку*... (П); Двадесет година касније Вашингтон је *пред одлуком* за колико војника да повећа своју војну присутност у Авганистану (П); А Јаншина влада нашао се *пред задатком* како да пред ЕУ оправда овај потез и пронађе "трајну локацију" за расељене Роме (П); ...не изненађује да се држава нашао *пред обавезом* смањења јавне потрошње (П); Краљ Србије данас стоји *пред могућношћу* да докаже како он није краљ једне странке... (ОПО).

У материјалу на русинском језику проналазимо следеће примере:

...питања постављали ше *пред* њого (МК). 'Питања су се постављала пред њега'; ... чувствовал ше безтілесно док ше *пред* нїм отверало ише едно питање хторе го непрерывно будзе мучиц у тим живоце '...осећао се безтелесно док се пред нїм отварало још једно питање које ће га непрестано мучити у овом животу'. (СО); ...церпел велќи прициски [...], так и з боку менаджменту хтори *пред* њого постављал вше оштрейши и векши обчекованя '...осећао се бестелесно док се пред нїм отварало још једно питање које ће га непрестано мучити у овом животу'(СО).

Предикаторско значење *пред*-конструкције предвиђа испуњавање неколико граматичких и семантичких околности у реченици: (а) субјекатски појам је у већини случајева агенс радње, изузев у пасивним конструкцијама, нпр. *Стављен је пред избор*; (б) *пред*-конструкција чини функционално-семантички интеграт с управним глаголом ослабљене семантике, попут *бити*, *довести*, *ставити*, *наћи се*, *стајати* итд.; (г) у састав *пред*-конструкције могу се укључити изрази, нпр. *свршен чин*, глаголске именице које непосредно означавају процес у коме ће се ангажовати агенс, или пак именички модални оператори уз које стоје одговарајуће именице као

предикатори, нпр. *обавеза смањења*, или пак клаузе, нпр. *могућност да докаже*. Уз именицу *затак* експликација конкретног процеса може и изостати, нпр. *ставити пред затак*.

4. С обзиром на то да је реч о словенским језицима, и то језицима који се налазе у непосредном контакту, сасвим је очекивано да предлог *пред* има истоветне значењске реализације и што се у највећем броју случајева може пратити исти механизам транспозиције спацијалности у неспацијалност – субјектност, објектност и предикативност. Овај закључак не умањује ни чињеница да је због природе корпуса број расположивих примера за русински далеко мање од оних за српски језик.

Податак да у погледу дистрибуције *пред*-конструкције у ова два језика нема битнијих разлика, доказује да овом врстом промена у језику управљају мисаони фактори, који подразумевају да се сложена или апстрактна значења развијају на темељу оних основних или простијих. Међутим, без обзира на то о којем се конкретном значењу ради, барем када је у питању предлог *пред*, и у оним удаљеним реализацијама се прати рефлекс примарног значења, а то подразумева и да субјектност, објектност и предикативност чувају елементе спацијалности – лицу непосредно предстоји ангажман у каквој радњи, испред лица је предметни објекат који му је намењен, лице се непосредно налази пред одлуком о деловању или пред почетком реализације какве радње.

Milivoj Alanović

Aleksandar Mudri

MEANING VARIATIONS OF THE CONSTRUCTION WITH THE PREPOSITION IN THE SERBIAN AND RUTHENIAN LANGUAGES

Summary

Although the study of the meaning of propositions in linguistics has an enviable tradition, which in a certain way refutes the previously established position that they are synsemantic linguistic units, in this research we follow the trail of the constructional integrity of linguistic expressions which, depending on the contextual environment and lexical selection, show less or greater variance in terms of its meaning resources. Thus, on the example of the semantic potential of the construction with the preposition *pred*, the procedure of semantic transposition will be pointed out, which implies moving away from the spatial and the realization of some secondary, more or less related meaning, such as

temporality, causality, agentivity, patientity, etc. (e.g. *Седи пред кафаном; Стигао је пред сами час; Побегли су пред њима; Иде ногу пред ногу; Пред нама су велика искушења; Пред нас су ставили тежак избор*, etc.). The research will be conducted on materials from the Serbian and Vojvodinian Ruthenian languages, which will confirm the general linguistic and cognitive character of the process of semantic transposition in the language.

Key words: Serbian language, Vojvodinian Ruthenian language, semantics, preposition *pred*.

ЛИТЕРАТУРА

- Antonić, I. (2005). Predlozi usred, nasred, posred u savremenom standardnom srpskom jeziku. Zbornik Matice srpske za slavistiku 67: 129–136. (Cyrillic)
- Antonić, I. (2006). Predlog od u standardnom srpskom jeziku. Naučni sastanak slavista u Vukove dane 35/1: 129–144. (Cyrillic)
- Ašić, T. (2005). Predlozi *po*, *na* i *u* u srpskom jeziku i njihova fizička i temporalna interpretacija, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku 68: 161–168.
- Ašić, T. i Stanojević, V. (2008). O predlozima *ispred* i *pred* u srpskom jeziku. U: Semantička proučavanja srpskog jezika (Milorad Radovanović i Predrag Piper, eds.), SANU, Beograd, 129–150. (Cyrillic)
- Gortan-Premk, D. (1963). Sintagme s predlogom *do* s obzirom na svojstva predloga uopšte, Naš jezik Knj. 13, sv. 1/2: 64–80. (Cyrillic)
- Grickat, I. (2003). O predlogu *za* u srpskom jeziku, Južnoslovenski filolog 59: 11–16. (Cyrillic)
- Duličenko, D. A. (1977). Gu sintaksi pripadkoh u jaziku juhoslavjanskich Rusnacoh (o specifičnosti instrumentalnala). Tvorčosc 3, str. 14–19. (Cyrillic)
- Klikovac, D. (2006). Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike, Beograd: Filološki fakultet.
- Kuburić Macura, M. (2018). Koncesivna interpretacija genitivnih konstrukcija s prijedlogom *bez* u savremenom srpskom jeziku. Srpski jezik: status, sistem, upotreba : zbornik u čast prof. Milošu Kovačeviću, 305–317. (Cyrillic)
- Međeši, G. (1976). Daco o pisanim slove u školskejoj roboti. Tvorčosc 1, str. 68–77. (Cyrillic)

- Mršević-Radović, D. (1973). Predlozi nad, pod, pred, i iznad, ispod i ispred s odgovarajućim padežnim oblicima u funkciji određivanja prostornih odnosa, *Naš jezik knj.* 19, sv. 4/5: 204–227. (Cyrillic)
- Mudri, A. (2008). Hasnovanje primenovnickich konstrukcijoch u jaziku Hnatjukovih pripovedačoh. *Studia Ruthenica* 13, (36–61). (Cyrillic)
- Piper P. (1997). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Radović-Tešić, Milica (1973). Predlog kod uz genitiv glagolskih i drugih apstraktnih imenica u funkciji određivanja vremena i njegove semantičko-sintaksičke opozicije, *Naš jezik knj.* 19, sv. 4/5: 228–255. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (1983). Primenovnjik “sram.” *Tvorčosc* 9, 53–63. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (1985). Primenovnjik “popri”. *Tvorčosc* 11, 28–39. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (1998). Primenovnjicki konstrukciji u ruskim literaturnim jaziku. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (2006). Gramatika ruskoho jazika: za I, II, III i IV klasu gimnaziji (2. vid.). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (ur.) (1995). *Serbsko-ruski slovník 1*. Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Filozofski fakultet, Katedra za rusinski jezik i književnost; Društvo za ruski jezik, literaturu i kulturu. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (ur.) (1997). *Srpsko-rusinski rečnik 2*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Filozofski fakultet, Katedra za rusinski jezik i književnost; Društvo za ruski jezik, literaturu i kulturu. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (ur.) (2010). *Rusko serbski slovník*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za rusinistiku; Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoč. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (ur.) (2017). *Slovník ruskoho narodnoho jazika I*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za rusinistiku; Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoč; Društvo za ruski jezik, literaturu i kulturu; Ruske slovo. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (ur.) (2017). *Slovník ruskoho narodnoho jazika II*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za rusinistiku; Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoč; Društvo za ruski jezik, literaturu i kulturu; Ruske slovo. (Cyrillic)
- RMS – *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Novi Sad: Matica srpska (I–VI) – Matica hrvatska (I–III), 1967–1976. (Cyrillic)
- Stevanović, M.(1965). Značenje i funkcije genitivne sintagme s predlogom od, *Naš jezik knj.* 14, sv. 4/5: 239–262. (Cyrillic)

- Stevanović, M. (1966). Genitivne sintagme s predlogom kod i neke njihove opozicije, *Naš jezik* knj. 15, sv. 3/4: 158–179. (Cyrillic)
- Stevanović, M. (1966). Sintagme s genitivom i predlogom s(a), *Naš jezik* knj. 15, sv. 1/2: 62–76. (Cyrillic)
- Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd: Naučna knjiga. (Cyrillic)
- Stojanović, J. (2007). Mjesto predloga prema u predložkopadežnom sistemu srpskog jezika (u dijahroniji i sinhroniji), *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 71–72: 405–415. (Cyrillic)

Тијана Балек*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

УДК 811.16/.17367
821.163.41.09 Andrić I. (=161.2)
821.163.41.09 Andrić I. (=161.1)
doi: 10.19090/rs.2022.6.155-169
оригиналан научни рад
примљен 29.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

О ВРЕМЕНСКОЈ (НЕ)ЛОКАЛИЗОВАНОСТИ У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА НА ПРИМЕРУ АНДРИЋЕВЕ ПРИПОВЕТКЕ „АСКА И ВУК” И ПРЕВОДА НА РУСИНСКИ И РУСКИ ЈЕЗИК**

Активности (као и стања), посматрано из перспективе говорника који време процењује управо у односу на тренутак у којем говори о одређеној појави, могу се налазити у једном од три временска плана – прошлом, садашњем или будућем. Овај податак непрецизно дефинише ту активност на оси времена јер је за такво одређење потребно установити, поред времена реализације предиката, и друге релевантне граматичке и синтаксичке особине не само глагола, него и субјекта, објекта, адвербијала и др. елемената, будући да је временска локализација комплексно неграматикализовано поље. Поред кратког прегледа литературе посвећене датом проблему, у раду дајемо одређена запажања у погледу (не)локализованости специфична за грађу приповетке И. Андрића *Аска и вук*, те превода овог дела на русински и руски језик.

Кључне речи: временска локализација, временска нелокализација, субјекти, глаголски вид, српски, руски и русински језик.

1. Уводне напомене. Рад је посвећен сагледавању семантичке категорије временске локализованости / нелокализованости у српском, русинском и руском језику на материјалу приповетке И. Андрића *Аска и вук*¹ код глаголских облика реализованих уз морфему *се*, на чијем се примеру настоји сагледати реализација и функционалне специфичности ове

* tijana.balek@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

¹ Прецизни библиографски подаци о изворима налазе се на крају рада; број страница се не наводи уколико је реч о електронској публикацији када је таква информација недоступна.

темпоралне категорије. У првом делу рада даје се кратак преглед теоријских становишта уз навођење примера из корпуса тамо где је то могуће, а у другом представљамо специфичности ексцерпираниог материјала на које, према нашим запажањима, није до сада, макар не експлицитно, указивано у литератури.²

Анализирајем семантичким категоријама одражава се објективна реалност из угла говорника или, ако је реч о књижевном делу, из угла наратора, када се временска локализација испољава кроз *хронометричко*, *догађајно* и *процесуално* време (Varlamova, 2017). Дистинкција локализације и нелокализације започиње на раном узрасту: прва се може дефинисати и као радња фиксирана за одређену тачку на временској осци, а потоња као понављање радње, чијем усвајању, са аспекта онтогенезе говора, претходи фаза употребе глагола у говору, али без диференцирања темпорално-аспектуалне семантике (Aharikina, 2007: 49–50).

2. Временска (не)локализованост кроз одабрану литературу. Анализирана семантичка категорија обухвата јединство супротстављених значења (1) *конкретности* односно *одређености* активности или ситуације у целини у једностраном протоку времена, везана за одређени тренутак или период у прошлости, садашњости или будућности (Smirnov, 2011a: 76); и, с друге стране, (2) *неконкретности*, *неодређености* у наведеном смислу, тј. ради се о уобичајености или временској уопштености (Smirnov, 2010a: 218), апстрахованости радње и, шире, ситуације у односу на конкретни тренутак или временски одељак (Smirnov, 2011a: 76).³

Поред темпоралних специфичности предиката, важни фактори идентификације (не)локализоване ситуације могу бити и други реченични чланови, укључујући субјекат и објекат, али важи и обрнуто – тј. да констатација понављања, учесталости или типичности радње претпоставља одређену карактеризацију субјекта (Smirnov, 2010a: 218). Наиме, уобичајеност, једна од манифестација нелокализованости, може и не мора укључивати генерализацију субјекта и објекта, док је за временску уопштеност генерализација ових двају елемената обавезна. Стога,

² Што показује да су овде дате тек почетне напомене о проблему, те да ово питање и изнесени наводи треба да буду подробније истражени.

³ И. Смирнов је указао на несугласице које постоје у погледу термина и садржинске структуре локализованости / нелокализованости у русистичкој литератури (в. Smirnov, 2011a: 75–83).

локализованост дефинише место одређених активности или процеса на једносмерној временској оси (подразумева асиметричност и неповратност времена); док нелокализованост обухвата процесе који се понављају са већим или мањим степеном регуларности (Bondarko, 1987: 211).

2.1. Посматрана на категоријалном нивоу, (не)локализованост, будући да је карактеристична за сваки исказ⁴, идентификује се помоћу различитих средстава, а није занемарива ни интерпретативна компонента. Уз то, реализација посматране категорије зависна је од сложености конкретне реченичне структуре, а понекад се реализују обе – присутна су два предиката, граматички прилагођена двама типовима субјеката (конкретном и генеричком): (1) а) *Иако није ништа знао о тој теми, [он] гледао га је с таквим самопоуздањем како обично гледају људи који се у све разумеју*; б) *Гоч не знал ніч о тей теми, [вон] **патрел** на нго з таким самодовиријом як звичайно **патра** людзе хтори ше до шицкогo розумя⁵*; в) *Хотя он ничего не знал об этой теме, он **смотрел** на него с такой самоуверенностью, с какой обычно **смотрят** люди, разбирающиеся во всём* (примери наши⁶).

2.2. Локализованост односно нелокализованост у времену не показује зависност од временског плана⁷ у којем се одређена активност реализује, стога што у оквиру истог временског плана, нпр. прошлог времена, одређена активност може бити како локализована тако и нелокализована – тада се помоћу вида глагола може лоцирати активност на временској оси, будући да свршени вид показује снажну тенденцију саодношења са локализованошћу, посебно у прошлом времену; док се несвршени вид подједнако користи и за означавање локализованих и нелокализованих ситуација (Bondarko, 2007: 39). Уп.: (2) а) *Она је тада **погрешила***. // *Она је често **грешила***; б) *Вона теди **погришила***. // *Вона често **гришила***; в) *Она ошиблась **тогда***. // *Она често **ошибалась***. Наиме, у наведеном примеру обе ситуације су у прошлости (прва је локализована, док

⁴ Не мора нужно бити идентификована помоћу предиката, поготово ако се узме у обзир да постоје предикати који су искључиво нелокализовани (нпр. глаголи понашања), што је условљено њиховим лексичким и видским особинама – класа *imperfectiva tantum* (Mathanova, 2012: 32, 33, 38).

⁵ Срдачно захваљујем колегиници Ани Римар Симуновић на преводу примера, који нису из корпуса, на русински језик.

⁶ Као и сви остали примери који нису из корпуса, или није наведено друкчије.

⁷ Према И. Смирнову, одређена глаголска времена могу означити нелокализованост, док за значење локализованости нема ограничења (Smirnov, 2010b).

друга није), а разлика се састоји у виду наведених глагола те у детерминантама *тада / теди / тогда* и *често / често / често*, којима се означава локација у прошлости везана за извршење радње означене предикатом, тј. понављање.

Поред глаголског вида, важан фактор је и повезаност конкретности/уопштености са бројем субјеката и објеката – уз конкретни субјекат радња може бити и конкретна и типична (за тај субјекат), али без могућности достизања највишег степена генерализације, који се остварује једино уз генерички субјекат, одговарајућу класу субјеката или апстрактне појаве (Plotnikova, 2012: 136).

Примери који следе у обе ситуације садрже глагол несвршеног вида *пити* (или његове аналогоне) у 3. лицу једнине садашњег времена. Међутим, прва ситуација је локализована у времену, а друга, где је реч о генеричком објекту, није временски одређена већ има значење узуалности: (3) а) *Она није лек*; б) *Вона ниє лик*; в) *Она **при**нимаєт лекарство*. // (4) а) *Она **није** лекове*; б) *Вона **ниє** лики*; в) *Она **при**нимаєт лекарства*. Дакле, будући да се не реализује генерички субјекат, не постиже се највиши степен генерализације (предикација општег типа) него само реферисање о конкретној или пак узуалној активности. Међутим, уколико је у исказу присутан генерички субјекат, могућа је једино реализација опште, временски недефинисане активности: (5) а) *Сваки човек има неке проблеме* (б) *Кажди човек ма даяки проблеми*; в) *У каждого человека какие-то проблемы*; (6) а) *Ко дође, добродошао је* (б) *Хто придзе, привитає го* [будзе привитани]; в) *Добро пожаловать*; (7) а) *Сваког чуда три дана доста* (б) *Кажде чудо – три дні*; в) буквално⁸: *Хватит любого чуда на три дня*.

2.3. Будући да је нелокализација сложенија⁹ у односу на локализацију, разликују се неколике врсте (Bondarko, 1987: 217–221): (1)

⁸ Адекватан идиоматски еквивалент би био *Блины, и то надоедают*.

⁹ Уп. различите типове квалитативне нелокализације које издваја Н. С. Смирнов: (1) *облигаторна квалитативност*, која се реализује једино у ситуацији потпуне уопштености уз актуелизовање значења одређене особине карактеристичне за субјекте одговарајуће класе; (2) *детерминисана квалитативност* – компонента по којој се субјекти издвајају од других субјеката из истоветне класе експлицирана је у исказу; (3) *ситуација нерашчлањене квалитативности*, где се актуелизује сема типичности субјектно-предикатско-објекатских односа; (4) *ванвременско-потенцијална ситуација* – међусобни утицај нелокализованости и потенцијалности (Smirnov, 2010a: 220–224).

*Просто понављање*¹⁰ – неузуално неограничено понављање активности унутар конкретне епизоде (нелокализованост је ограничена временским интервалом, тј. укључена у ширу ситуацију временске локализованости), на основу чега у датом типу ситуације удружено делују механизми и нелокализованости и локализованости (Smirnov, 2011c: 177), стога је важна видска семантика глагола (и глаголских облика – Т. Б.) у функцији предиката, а субјекат је искључиво конкретни: (8) а) *Погледај, он само отвара и затвара прозор.* // б) *Види, он само отвара и затвара прозор;* (9) а) *Патъ, вон лем отвера и завера облак.* // б) *Патъ, вон лем отвера и завера облак;* (10) а) *Посмотри, он постоянно открываает и закрывает окно.* // б) *Смотри, он постоянно открываает и закрывает окно.* У зависности од постојања показатеља понављања у исказу, којима се карактерише интервал између одређених понављаних активности, разликују се ситуације карактеризованог и некарактеризованог понављања (в. више код Smirnov, 2011b: 61–65).

(2) *Узуалност (убичајеност)* карактеристична је по томе што се, осим понављања одређеног догађаја, даје и његова оцена, а субјекти могу бити и генерички и конкретни: (11) а) *Морала је да понавља покрете, а бојала се да понављањем не изгубе од своје снаге и привлачности* (Andrić); б) *Мушела повторйовац рухи, а бала ше же би з повторйованьом не страцела од своей моци и прицагуюцосци* (Andrić, 1978: 167); в) *И Аска снова и снова повторяла заученные фигуры, боясь, что от этого танец утратит свою магическую силу* (Andrić). Термин ‘узуалност’ се у русистичкој литератури користи као синоним термина ‘хабитуалност’ и ‘итеративност’¹¹, означавајући радње које се понављају и апстраховане су од непосредног протока времена, мада се претпоставља постојање актова реализације који се врше с одређеном учесталошћу (Knjazev, 2007: 152).¹²

Највиши степен генерализације постиже се (3) *временском уопштеношћу*: говорник је експонент људи уопште; према томе, субјекат је

¹⁰ Просто (рус. *простая повторяемость*) и обично (узуално) понављање (рус. *обычная (узуальная) повторяемость*) И. Смирнов одређује као типове итеративности (Smirnov, 2010c: 106–115).

¹¹ С. Танасић итеративе назива „бесконачним мноштвом”; време вршења радње итератива није ограничено, а временска специфика огледа се само у постојању три временска плана (Tanasić, 1996: 26)

¹² Дакле, временска нелокализација је шири појам, па је свака хабитуална ситуација временски нелокализована, али не и обротно.

обавезно генерички, као и објекат, уколико је присутан. Глагол је најчешће у садашњем времену, премда у оквиру пословица и изрека може бити и у прошлом или будућем: (12) а) *Тела се на хладноћи скупљају* – **Тела су се на хладноћи скупила* (б) *Цела ше на жимним сцагуо* – **Цела ше на жимним сцагли*; в) *Тела на холоде сжимаются* – **Тела на холоде сжались*); (13) а) *Сит гладном не верује* – *Никад сит гладном није веровао* – *Никад сит гладном неће веровати* [поверовати] (б) *Сити гладному не вери* – *Нігда сити гладному не верел* – *Нігда сити гладному не будзе вериц*; в) *Сытый голодному не верит* – *Сытый голодному никогда не верил* – *Сытый голодному никогда не поверит* [будет верить]).

Будући да се у приповеци која представља наш корпус описује конкретни догађај у целости лоциран у прошлости, дати тип временске нелокализације не појављује се често. Наредним примером се догађај (балетска игра) смешта у будућност, без дефинисања временског ограничења и са тренутком говора као „тачком одмеравања”, иако је употребљен глагол у садашњем времену уз детерминатор *и данас*, па сматрамо да је одговарајући за илустрацију датог типа нелокализованости: (13) а) *И данас, после толико година, игра се тај њен чувени балет у ком уметност и воља за отпором побеђују свако зло, па и саму смрт* (Andrić); б) *И нешка, после теліх рокох, танцуе ше тот ей виславени балет у котрим уметносоц и воля за одупераньом победзую кажде зло, та и саму шмерц* (Andrić, 1978: 172); в) *Но и по сей день, спустя много лет после ее смерти, со сцены не сходит ее знаменитый балет, в котором искусство и воля побеждают всякое зло и даже самую смерть* (Andrić).

2.4. Временска нелокализованост кореспондира са различитим модалним елементима потенцијалног реализовања ситуације, те се издвајају следећи типови (Bondarko, 1987: 224–226): (1) уобичајена или уопштена активност са елементима подразумеване могућности или немогућности: *Мало ли се тога људима дешава* [може да се деси]?; *Рад, ред, дисциплина доводе* [могу да доведу] *до успеха*. Оператор (не)могућности је модални глагол, који може бити експлицирана или имплицитно присутна компонента исказа, уп.: (14) а) *Био је почетак јесени са још јаким сунцем [...]* и *топлим кишама од којих се ствара* [може да се створи] *радосна дуга изнад влажних и обасјаних предела* (Andrić); б) *Бул почеток ешені зоз ище моцним слунком [...]* и *цеплима краткима диждами од котрих ше прави радосна дуга над влажнима и ошвиценима преділами* (Andrić, 1978: 165–166); в) *Стояла ранняя осень с еще яркими солнечными днями [...]* и *теплыми короткими*

дождями, которые перекидывали сверкающую радугу над влажными, светлыми просторами (Andrič).

Даље, издваја се и (2) уобичајена или уопштена активност чија стална (не)могућност остварења чини особину субјекта (или класе субјеката): *Животиње нападају [могу да нападну] у самоодбрани; Храбри не нападају [не могу да нападну] слабије од себе. (15) а) А игра је најплеменитија од свих вештина, једина код које се служимо искључиво својим рођеним телом (Andrič); б) А танец то најблагороднија од ишциких схопносох, једина при котреј ше служиме виключно зоз своім власним целом (Andrič, 1978: 165); в) К тому же балет – самый благородный вид искусства, в котором превыше всего ценится то, что дано человеку природой (Andrič).*

Поред наведених, у приповеци *Аска и вук* може се идентификовати и модална компонента (3) уобичајене или уопштене активности са елементима неизбежности будућих реализација, тј. говорник изражава увереност да ће се одређена активност десити и у будућности. Сматрамо да се у примеру (16) неизбежност реализује кроз узрочно-последичну везу активности, тј. спуштање низ стрмину као неминовна реакција када се на такав терен наиђе, и, с друге стране, вук који иде за Аском јер би у супротном изгубио из вида свој плен: (16) а) *Кад би наишла на отворену стрмину, спустила би се стрмоглавце, опонашајући смелу скијашицу... А вук би се сашуљао за њом што брже може, само да не изгуби из вида ништа од игре (Andrič); б) Кед би наишла на отворену прикрину, спуцела би ше каркиламуци, подражујуци имелу скияшкуну... А вовк би ше зошмикнул за ню цо швидше мог, лем же би не страцел з виду ніч зоз танцу (Andrič, 1978: 169–170); в) И, выскочив на край обрыва, вихрем неслась с него вниз по тропе, напоминая бесстрашную лыжницу... Волк бесшумно скользил за Аской, стараясь не пропустить ни одного движения поразительного танца (Andrič).* У српском и у русинском језику реч је о модалној (погодбеној) употреби потенцијала уз везник *кад*, будући да је и протазни и аподазни предикат исказан тим обликом (Tanasić, 2007: 17–18).

2.5. На основу карактеристика семантичке категорије (не)локализованости активности (ситуације), које су доступне у релевантној литератури посвећеној датој проблематици, као и примера из самог корпуса, можемо потврдити да су приликом детерминације (не)локализованости у

исказу значајни следећи чиниоци: временски план радње (тј. прошлост, садашњост и будућност), вид глагола и глаголски облици¹³, те типови субјеката и објеката; док модалне компоненте помажу да се лакше идентификује временска нелокализованост.

3. Када је пак реч о анализи специфичности временске (не)локализације на корпусу приповетке *Аска и вук*, коју смо посматрали у реченицама где се реализују глаголи са морфемом *се* у српском језику те еквиваленте датих структура у преводу на русински и руски језик, анализа корпуса је показала да се „чиста” нелокализација појављује у 27 случајева у српском језику са 100% преносом на русински језик, док, када је реч о руском језику, често нису присутни глаголи којима би се могло пренети значење српских лексема или се значење ситуација преноси знатно измењеним лексичким саставом¹⁴. Под *чистом нелокализацијом* подразумевамо само реализацију наведеног типа временске детерминације у (најчешће сложеној) реченици, па се успостављају различити односи међу догађајима формално означеним глаголима. С друге стране, 19 случајева у корпусу на српском језику представља семантичку категорију локализованости, док се у 11 у оквиру једне реченице двама глаголима означавају како локализованост тако и нелокализованост.

4. С обзиром на особине граматичког система српског језика, условно смо издвојили неколико специфичности када је реч о реализовању локализованости. Наиме, поред типичних случајева, када се она означава глаголом свршеног вида у српском и русинском, као и у руском (премда у одређеним примерима није употребљен постформант *-ся* нити друга форма еквивалентна морфемама *се* и *ше*)¹⁵, може се издвојити неколико друкчијих.

¹³ Посебно се мисли на потенцијал, чија је реализација у приповеци врло фреквентна, којим се изражава хабитуалност са најмање ограничења у употреби (Veljović, 2017: 46). Да је вид глагола важан за реализацију нелокализованости показује и то што се хабитуалност може представити и помоћу транспонованог презента глагола свршеног вида, док се на плану прошлости она представља глаголима несвршеног вида (Tanasić, 1996; 2005: 381; Veljović, 2017: 46).

¹⁴ Понекад је у руском преводу реч о нелокализованој, док су у српском и русинском језику у питању временски локализоване ситуације.

¹⁵ Уп. нпр.: а) *Крв се у Аски следила и ножнице су под њом одрвенеле* (Andrić); б) *Крв се у Аски стидла а ножки под њу здрвенели* (Andrić, 1978: 166); в) *Крoвь похолодела в Аскиных жилах, а ноги одрeвенели* (Andrić).

4.1. Први условни квалитативни тип издвојили смо јер адвербијали попут *најпре* (17) и *унапред* (18) носе фазну вредност која имплицира неуспешност или кратко трајање радње означене глаголом било свршеног (у 17) било несвршеног вида (у 18): (17) а) *Мајка се најпре одлучно одупрла*; б) *Мац ше насампредз одлучно одупарла* (165); в) *Сначала Айя упорно сопротивлялась*. (18) а) *Али познавајући нарав своје кћери, унапред је знала да се њеној жељи неће моћи дуго одупирати* (Andrić); б) *Але познаюци натуру својој дзивки, напредок знала же ше ей жаданю не годна дуго одуперац* (Andrić, 1978: 165); в) *Заботливая и добропорядочная мать, Айя отговаривала свою дочь, хотя заранее знала, что долго противостоять упрямству Аски она не в силах* (Andrić).

4.2. Други условно издвојени квалитативни тип подразумева реализацију глаголских прилога, којима се активност „везује” за извршење неке референтне активности означене глаголом у независној реченици, а оба облика функционишу у оквиру једног временског плана: (19) а) *Уписала је малу у балетску школу, надајући се да ће тако можда донекле укротити њен урођени немир...* (Andrić); б) *Уписала малу до овчей балетней школи, надавајуци ше же так можебуц дакус укроци ей уродзени нсмир...* (Andrić, 1978: 165); в) *В конце концов мать отступилась и отдала Аску в балетное училище, втайне надеясь укротить своей уступчивостью строптивый характер дочери...* (Andrić). (20) а) *Дошли су до ивице шуме и ту су мало оклевали, питајући се у ком правцу да крену* (Andrić); б) *Дошли ту рубу леса и ту дакус оклевали, питаюци ше же у котрим напряме руша* (Andrić, 1978: 170); в) *Дойдя до опушки леса, чабаны помедлили, совещаясь, в каком направлении двинуться дальше* (Andrić).

4.3. Трећи подтип обухвата безличне маркере субјективне процене попут (не) *може се* X¹⁶ или (не) *чини се* X. Оба подразумевају да је исказ у којем се користе резултат ранијих сазнања. Примери (21) и (22) показују да се наведена конструкција јавља у русинском језику уз присутна еквивалентна морфосинтаксичка средства, док се у руском ни на који начин не реализује: (21) а) *Ту је трава била, како се Аски чинило, нарочито сочна и што дубље у шуму, све сочнија* (Andrić); б) *Ту трава була, як ше Аски видзело, особліво соковита и цо глібше до леса, више соковитиша* (Andrić, 1978: 166); в) *Здесь трава показалаь Аске на редкость сочной и чем дальше в лес, тем вкуснее* (Andrić). (22) а) *Не би се могло рећи да је Аја била*

¹⁶ X представља допуну којом се конкретизује значење датог израза.

равнодушна према замеркама и оговарањима оваца и овнова у тору и на паши... (Andrić); б) *Не могло би ше повесц же Ая була равнoдушна спрам пригваркох и огваряньох овцох и баранох у аклю и на паши...* (Andrić, 1978: 165); в) *Конечно, Айя не оставалась равнодушной к тем нареканиям, которые ей приходилось выслушивать от овец и в загоне и на пастбище...* (Andrić).

5. Када је пак реч о нелокализованости, истаћи ћемо одређене запажене специфичности без посебног осврта на раније у раду дате примере или класификацију.

5.1. Наиме, имајући на уму врсту текста из којег су ексцерпирани примери, те чињеницу да је реч о опису конкретнoг догађаја из прошлости, не изненађује претежна употреба глагола несвршеног вида у прошлом времену и потенцијалу. Поред тога, запазили смо да су субјекти у највећем броју случајева конкретни, што сугерише да је реч о тзв. простом понављању или пак узуалности.¹⁷ Уп.: (23) а) *Морала је да понавља покрете, а бојала се да понављањем не изгубе од своје снаге и привлачности* (Andrić); б) *Мушела повторйовац рухи, а бала ше же би з повторйованьом не страцела од својей моци и прицагуюоџоци* (Andrić, 1978: 167); в) *И Аска снова и снова повторяла заученные фигуры, боясь, что от этого танец утратит свою магическую силу* (Andrić).

Из доступних примера може се закључити да се ради о имплицатури дугог трајања, што се у примеру (24) препознаје по фазном оператору почетка активности – глаголу несвршеног вида *почињати*: (24) а) *Време пролази, вук још гледа и чека, али већ почиње да се приближава, а пред њом су немилосрдно затворена сва даља знања класичне игре...* (Andrić); б) *Час преходзи, вовк ище патри и чека, але уж ше почина приближовац, а пред ню немилосердно заварти ишцки дальши знания класичного танцу...* (Andrić, 1978: 167); в) *Время шло. Волк продолжал не отрываясь смотреть на танцовщицу, но начал постепенно приближаться* (Andrić).

¹⁷ У поређеним језицима не долази увек до поклапања када је реч о (не)локализованости. Уп. следећи пример, где се у српском и русинском ситуација препознаје као нелокализована, док је у руском локализована, а и употребљени глаголи су свршеног вида: а) *Присећала се да треба да позове своје, и отварала је уста, али гласа није било* (Andrić); б) *Здогадовала ше же треба же би доволала својх, и отверала уста, але гласа не було* (Andrić, 1978: 166); в) *Она вспомнила, что надо позвать на помощь, и открыла было рот, но голоса не было* (Andrić).

5.2. У приповеци *Аска и вук* ретко се среће генерички субјекат, а махом је представљен безличним пасивним реченицама: (25) а) *По свету се писало и причало и певало о том како је овчица Аска надиграла и преварила страшног вука* (Andrić); б) *По швецџе ше писало и приповедало о тим же як овечка Аска надтанцовала и спрџведла страшногo вoвкa* (Andrić, 1978: 172); в) *Вџџ мир расказывал, писал и пџл о том, как молодая овечка вышла победитџлем в поединке со страшным волком* (Andrić). (26) а) *И данас, после толико година, игра се тај њџн чувџени балџет у ком уметност и воља за отпором побеђују свако зло, па и саму смрт* (Andrić); б) *И нешка, после телџх рокох, танцуџе ше тот џй виславџени балџет у котрим уметносу и воля за одупџраньом побџдзую кажде зло, та и саму шмерц* (Andrić, 1978: 172); в) *Но и по сеџ день, спустя много лет после џеџ смерти, со сцџены не сходит џе знаменџтый балџет, в котром искусуство и воля побеждают всякое зло и даже самую смерть* (Andrić).

5.3. У појџединим примерима истовремено се реализују и локализованост и нелокализованост. Такав је случај сложене реченице са условним значџџњем, где се налазе нелокализовани у времену предикати, те сам исказ у том сегменту има модални карактер. С другџе стране, у независној се налазе глаголи свршеног вида, којима се процџеси или активности локализују. У примеру који слџеди услов да би се живџло представља игра: (27) а) *Знање изневерило, школа не уме ништа више да јој каже, а ваља живџети и, да би се живџло, – играти* (Andrić); б) *Знанџ зневерџло, школа не зна вџецџй ниџ цо би џй повџдла, а треба жиц и, же би ше жиџло, – танцовац* (Andrić, 1978: 167); в) *Школьные знания, честно сослужив свою службу, тепџрь ничџм не могли џй помочь. Они изменили џй, но Аске хотџлось жить, а чтобы жить, надо было танцевать* (Andrić).

Осим тога, нелокализованост у независној реченици може бити и лексџички додатно означџена (уп. прилог *дуго / длуго / долго*), али се у супротној даје информација која анулира ту темпоралну карактеристику: (28) а) *Аска је дуго боловала и споро се опорављала од страшног доживљаја, али су њџна младост и воља за живџотом, мајчина добра неџа, и опште саучџешџе свих становника Стрмих Ливада најпосле савладали болџст* (Andrić); б) *Аска длуго хоровала и помали виздрављовала од страшног дожица, але џй младосц и воля за живџотом, мацџерино добре допатране, и обџце сочувство шицких житџельоџ Стрмих Ливадох конечно звладали хороту* (Andrić, 1978: 171); в) *Аска долго не могла оправџться после страшног случая, которџй довелось џй пережить, но молодость, жажда жизни, нежная забота*

матери и единомушное участие всех обитателей Крутых Лугов побороли болезнь (Andrić).

6. Закључне напомене. Спроведена анализа временске (не)локализованости на корпусу приповетке *Аска и звук* И. Андрића и превода на русински и руски језик показала је већи степен подударача у српском и русинском језику, него у руском и српском. Наиме, еквивалентност обухвата, поред реализације саме (не)локализованости, и лексичко-граматичка средства којима је дата категорија изражена, као и знатно мање присутне лакуне, чему свакако доприноси територијална блискост и дуготрајни контакт ових двају језика, што је резултирало утицајем српског језика на русински. Културна интерференција, без сумње, имплицира богаћење лексичког фонда, што може бити један од узрока поклапања који је идентификован у грађи.

Настојали смо да ексцерпирани примери који садрже глаголе са морфемом *се* (*ше* или постформантом *-ся*), и остварују се на плану прошлости (доминантни облици су прошло време и потенцијал), прилагодимо класификацији доступној у литератури, приликом чега је закључено да је у корпусу заступљенија нелокализација, тј. просто понављање или узуалност, а да се временска уопштеност ретко среће. Као специфичност нелокализације у анализираном делу истакли бисмо оне случајеве када се у реченицама са условним значењем препознају и локализација и нелокализација као посебно занимљиве за потоња истраживања.

Иако за локализацију важи да је мање комплексна од нелокализације, на основу доступне грађе условно смо издвојили три квалитативна типа (када се у контексту налазе безлични маркери субјективне процене, адвербијали са фазном вредношћу која имплицира неуспешност или краткотрајност, као и глаголски прилози којима се активност „везује” за другу, референтну).

Истраживањем је потврђена теза да (не)локализованост јесте својствена (макар имплицитно) сваком исказу, да су вид глагола, конкретни облици и тип субјекта (конкретни или генерички) значајнији од самог временског плана, с обзиром на то да се радња у оквирима истог временског плана може сврстати у оба типа посматране семантичке категорије. Даљим испитивањима требало би обухватити и друге жанрове (новинске текстове, коментаре читалаца на разне теме са интернета, те разговоре (дијалоге)),

чиме би се могао употпунити опис ове категорије, имајући на уму да наведене врсте корпуса нису биле до сада претерано заступљене.

Tijana Balek

ON TEMPORAL (NON)LOCALIZATION IN SLAVIC LANGUAGES ON THE
EXAMPLE OF SHORT STORY *ASKA I VUK* BY IVO ANDRIĆ AND THE
TRANSLATION INTO RUTHENIAN AND RUSSIAN

Summary

This paper is devoted to the analysis of the semantic category of temporal (non)localization in Serbian, Ruthenian and Russian on the material of the short Ivo Andrić's story *Aska i vuk*. Special attention is paid to verbs with the morpheme *se* (*še* or postformant *-sja*). In the first part of the paper, a brief overview of the theoretical viewpoints is given, citing examples from the corpus where possible; and in the second part, we present the specifics of the excerpted material, which, according to our observations, have not been explicitly pointed out in the literature so far. We distinguished three possible qualitative types of temporal localization and indicated specific cases of temporal non-localization in the analyzed text. The research confirmed the thesis that (non)localization is inherent (at least implicitly) to every statement, that in Slavic languages aspect of the verb and concrete forms are more significant than the timeline itself, considering that the action within the same timeline can be classified in both type of the observed semantic category.

Key words: temporal localization, temporal non-localization, subjects, verbal aspect, Serbian, Russian and Ruthenian languages.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahapkina, Ja. È. (2007). Tipy vremennoj lokalizovannosti na rannem ètape reèevogo ontogeneza. V: Cejtlin, S. N. (otv. red.) (2007). *Semantièeskie kategorii v detskoj reèi*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija. 49–77. (Cyrillic)
- Bondarko, A. V. (1987). Vremennaja lokalizovanost'. V: Bondarko, A. V. (otv. red.) (2007). *Teorija funkcional'noj grammatiki. Vvedenie. Aspektual'nost'. Vremennaja lokalizovanost'. Taksis*. Leningrad: Izd-vo Nauka. 210–233. (Cyrillic)
- Bondarko, A. V. (2007). O vzaimosvjzjah komponentov aspektual'no-temporal'nogo kompleksa. *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy instituta lingvistièeskih issledovanij*, № 1, T. 3, 37–49. (Cyrillic)
- Knjazev, Ju. P. (2007). *Grammatièeskaja semantika. Russkij jazyk v tipologièeskoj perspektive*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury. (Cyrillic)

- Mathanova, I. P. (2012). Specifika vremennoj lokalizovannosti / nelokalizovannosti v russkikh vyskazyvanijah s semantikoj povedenija. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologija*, №3(19), 30–39. (Cyrillic)
- Plotnikova, E. V. (2012). Kategorija vremennoj lokalizovannosti v vyskazyvanijah obobšennno-ustupitel'nogo tipa. *Vestnik ČGPU im. I. Ja. Jakovleva*, № 1 (73), Č. 2, 132–136. (Cyrillic)
- Smirnov, I. N. (2010a). Semantika kačestvennosti v situacijah vnevremennosti (na materiale sovremennogo russkogo jazyka). *Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A. I. Gercena*, 124, 217–225. (Cyrillic)
- Smirnov, I. N. (2010b). Kategorija vremennoj lokalizovannosti/nelokalizovannosti dejstvija i ee vzaimodejstvie s temporal'nost'ju i aspektual'nost'ju. *Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A. I. Gercena*, 126, 186–194. (Cyrillic)
- Smirnov, I. N. (2010c). Kratnost' glagol'nogo dejstvija i sredstva ee vyraženiya v sovremennom russkom jazyke. *Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A. I. Gercena*, 137, 106–115. (Cyrillic)
- Smirnov, I. N. (2011a). Protivopostavlenie dejstvij po priznaku lokalizovannosti / nelokalizovannosti vo vremeni: spornye slučai istolkovanja. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Puškina*, № 1, T. 1, 75–83. (Cyrillic)
- Smirnov, I. N. (2011b). Vyraženie intervala v situacijah neograničennno-kratnogo dejstvija (na materiale sovremennogo russkogo jazyka). *Vestnik Čerepoveckogo gosudarstvennogo universiteta*, № 3, T. 1, 61–65. (Cyrillic)
- Smirnov, I. N. (2011c). Priznak vremennoj lokalizovannosti / nelokalizovannosti dejstvija v aspektual'noj semantike russkogo glagola. *Sibirskij filologičeskij žurnal*, 2, 172–180. (Cyrillic)
- Tanasić, S. (1996). *Prezent u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. (Cyrillic)
- Tanasić, S. (2005). Sintaksa glagola. U: Ivić, M. (ur.) (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd–Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU–Matica srpska. 345–476. (Cyrillic)
- Tanasić, S. (2007). Iz problematike rečenica sa veznicima *kad, dok i čim*. *Naš jezik*, knjiga XXXVIII, sveska 1–4, 15–26. (Cyrillic)

- Varlamova, V. V. (2017). Vremennaja lokalizovannost' kak osobaja kategorija sovremennogo russkogo jazyka. *European research*, 7(30). Preuzeto 30. 08. 2022. sa <https://cyberleninka.ru/article/n/vremennaya-lokalizovannost-kak-osobaya-kategoriya-sovremennogo-russkogo-yazyka> (Cyrillic)
- Veljović, B. (2017). Obeležavanje prošlih ponavljanih radnji u pripovetkama Ćamila Sijarića. *Ishodišta*, 3, 45–61. (Cyrillic)

ИЗВОРИ

- Andrič, I. *Aska i volk*. Preuzeto 31. 08. 2022. sa https://bookscafe.net/read/andrich_ivo-aska_i_volk-165100.html#p1 (Cyrillic)
- Andrič, I. (1978). *Pripovedki*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Andrić, I. *Aska i vuk*. Preuzeto 01. 09. 2022. sa <https://gimnazijadg.files.wordpress.com/2016/09/aska-i-vuk.pdf> (Cyrillic)

Канаме Окано*

Универзитет за стране студије у

Кобеу

Факултет за стране студије

Одсек за русистику

УДК 811.161.2'367.622(497.113)

doi: 10.19090/rs.2022.6.171-190

Оригиналан научни рад

примљен 25.10.2022.

прихваћено за штампу 01.12.2022.

ГЛАГОЛИ АУДИТИВНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У ВОЈВОЂАНСКОМ РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ У СВЕТЛУ СЛОВЕНСКЕ ЕТИМОЛОГИЈЕ**

У раду се разматра семантика базичних глагола са значењем аудитивне перцепције у војвођанском русинском језику са посебним освртом на њихову етимологију и паралеле у другим савременим словенским језицима. У словенским језицима наведена перцепцију најчешће лексикализују глаголи настали од **slyšati*/**slušati*, **sluxati*/**slyxati* и **čuti*. У сваком савременом језику, међутим, разликује се дистрибуција глагола аудитивне перцепције, јер се три основна аудитивноперцептивна значења, тј. значења активне, инертне и пасивне аудитивне перцепције лексикализују на различите начине. У раду се анализирају глаголи *слухац* 'слушати' и *чуц* 'чути' који функционишу као базични глаголи аудитивне перцепције и праве семантичку опозицију активне и инертне аудитивне перцепције. Приликом анализе скреће се пажња на пропозицијску употребу наведених глагола и повратну конструкцију са глаголом *чуц ше* 'чути се', а такође и на безличну предикативну конструкцију *буц чуц* 'чути се' која се употребљава за изражавање могућности аудитивне перцепције и пореди са истом конструкцијом у другим словенским језицима.

Кључне речи: семантика, етимологија, историјска семантика, глаголи аудитивне перцепције, русински језик.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Русинистика као универзитетска дисциплина постоји већ 5 деценија на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду и 2022. године слави 40 година од оснивања Катедре за русински језик и књижевност која је касније преименована у Одсек за русинистику. Поводом ове свечане прославе аутор овог рада би скренуо пажњу на место војвођанског русинског

* okano_kaname@inst.kobe-cufs.ac.jp

** Рад је настао у оквиру истраживачког пројекта који финансира JSPS KAKENHI (број гранта JP21K13004).

језика међу савременим словенским језицима на примеру анализе базичних глагола са значењем аудитивне перцепције. Савремена лингвистика је у великој мери усмерена на проучавање глагола перцепције и постоји значајан број истраживања посвећених тој теми као што су, на пример, Viberg 1984; Sweetser 1991; Apresjan 1995; Padučeva 2004; Ivić 2006; Mihaljević 2009; Gisborne 2010; Ristić 2012; Grković-Mejdžor 2013; Popović 2016 и др. Глаголима перцепције, међутим, до сада није било посвећено довољно пажње у области русинистичке лингвистике и не постоји детаљна анализа њихових семантичких и синтаксичких особина осим неких лексикографских описа у речницима (в. СРР; РСС; СРНЈ). Циљ овог прилога јесте да изврши семантичку анализу војвођанских русинских базичних глагола аудитивне перцепције, односно глагола *слухац* ‘слушати’ и *чуц* ‘чути’ чији се когнати распрострањују у свим словенским језицима, али се разликују по семантичком и синтаксичком понашању. Приликом анализе посебна пажња ће бити посвећена функционисању наведених глагола и њиховим посебним карактеристикама како бисмо установили сличности и разлике између војвођанског русинског и других словенских система глагола аудитивне перцепције.

2. ГЛАГОЛИ АУДИТИВНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У СВЕТЛУ СЛОВЕНСКЕ ЕТИМОЛОГИЈЕ

2.1. Актантна структура глагола аудитивне перцепције

Аудитивна перцепција је један од основних когнитивних процеса код човека и његово одражавање се остварује помоћу чулних органа слуха, односно ушију. Аудитивна перцепција је други најважнији процес код човека после визуелне перцепције и то потврђује чињеница да у многим језицима света чула вида и слуха служе као изворни домени за когнитивне домене као ‘знати’ и ‘разумети’, док се остала чула (мирис, укус) пре свега метафоризују у мање објективне, односно емоционалне домене (Grković-Mejdžor, 2013: 232). У многим језицима света се ситуација аудитивне перцепције вербализује помоћу глаголског предиката који представља једно ситуације и актаната који су обавезни учесници те ситуације. У наведеној ситуацији су актанти експеријенсер (Experiencer), који је живо биће и способан да опажа гласове помоћу чулних органа слуха, и стимулус (Stimulus), који представљају гласови, бука, или извор који издаје гласове или буку. Ови актанти се обично реализују у виду субјекта и објекта на

синтаксичком нивоу. Као што је већ забележено у многим типолошким и славистичким студијама, ситуација аудитивне перцепције (али и других врста перцепције) има три основна значења: (I) значење активне перцепције, (II) значење инертне перцепције и (III) значење пасивне перцепције¹. Прво значење је пре свега повезано са активним перцептивним процесом који се налази под контролом субјекта-експеријенсера (Padučeva, 2004: 203; Viberg, 1984: 123; Gisborne, 2010: 4). На друго значење односи се перцептивни процес који је неконтролисаног карактера од стране субјекта-експеријенсера (Padučeva, 2004: 202; Viberg, 1984: 123; Gisborne, 2010: 4–8). Треће значење представља пасиван перцептивни процес у којем је субјекат-експеријенсер најчешће изостављен или излази ван кадра и постаје посматрач ситуације (Padučeva, 2004: 203; Viberg, 1984: 123; Gisborne, 2010: 4). У словенским језицима, као и у многим језицима света, могу се уочити овакве семантичке разлике у начину лексикализације ситуације аудитивне перцепције: на пример, у српском језику глагол *слушати* описује активан процес аудитивне перцепције (*Ја слушам X*), а глагол *чути* изражава инертну аудитивну перцепцију (*Ја чујем X*), док се помоћу глагола *звучати/чути се* описује пасивни перцептивни процес са учешћем посматрача ситуације (*X звучи / X се чује*).

2.2. Глаголи аудитивне перцепције у светлу словенске етимологије

Са становишта етимологије словенских језика могу се приметити неке сличности и разлике између глагола аудитивне перцепције у савременим словенским језицима. Етимолошке студије показују да су словенски базични глаголи аудитивне перцепције наслеђени из најстаријег слоја прасловенског лексикона и њихови корени су чак праиндоевропског порекла. У овом одељку ћемо скренути пажњу на семантичке особине најближих војвођанском русинском језику когната у другим словенским језицима, односно на глаголе **slyšati/*slušati*, **sluxati/*slyxati* и **čuti*.

Глаголи **slyšati/*slušati* и **sluxati/*slyxati* су добијени од заједничког прасловенског корена **sluxъ*, који долази из пие. **klou-s-* (< **kleu-s-*) ‘слух,

¹ Слична класификација може се уочити код Апрејана (1995: 357) који даје тернарну опозицију појмова „опажати“ (тј. значење инертне перцепције) – „опажати се“ (тј. значење пасивне перцепције) – „користити способност за опажање“ (тј. значење активне перцепције) за описивање унутрашње организације система глагола перцепције.

чути' (ЕСУМ 5: 301, 310–311; Fasmer 3: 678–680; Brückner, 1974: 501–501; Derksen, 2008: 455–456; Králik, 2015: 540–541). Према тумачењима у етимолошким речницима и претходним студијама, можемо рећи да је облик **slušati* добијен од **slyšati*, док глагол **slyxati* представља итеративни облик од глагола **sluxati* (Padučeva, 2004: 205; Králik, 2015: 540–541). Рефлекси наведених облика су широко распрострањени у свим савременим словенским језицима, али њихова семантика и дистрибуција се у мањој или већој мери разликују у сваком посебном језику. На пример, глагол **slyšati* поседује когнате само у руском (*слышатъ*), пољском (*słyszec*), чешком (*slyšet*), горњолужичком (*slyšec*), доњолужичком (*slyšaś*) и словеначком (*slišati*) језику и наведени когнати означавају ситуацију инертног стања аудитивне перцепције (DNS; ISSČ; SDS; SJP; SSKJ; MAC). Глагол **slušati* је широко распрострањен међу савременим словенским језицима: когнати у руском и јужнословенским језицима имају значење активне аудитивне перцепције, тј. 'слушати', а пољски когнат *sluszać* се употребљава искључиво у метафоричном значењу 'слушати се', док чешки когнат *slušet* је развио сасвим друго значење, односно '(коме) стојати', уп. *Krátké vlasy mi sluší víc* 'Кратка коса му боље стоји' (ISSČ). Когнати добијени од **sluxati* распрострањују се у источно- и западнословенским језицима који указују на ареалну близину, уп. блр. *слухаць*, укр. *слухати*, крсн. *слухати*, пољ. *sluchać*, гл. *sluchać*, дл. *sluchaś*, чеш. *poslouchat* и слч. *slúchat'*. У белоруском, украјинском, пољском, чешком, горњолужичком, доњолужичком и карпаторусинском језику наведени глагол употребљава се у значењу 'слушати' (DNS; ISSČ; SDS; SJP; PPC; СУМ; ТСБМ), док се у словачком језику глагол *slúchat'* најчешће употребљава за означавање метафоричног значења 'слушати се' (SSJ). Глагол **slyxati* се употребљава у руском (*слыхатъ*), пољском (*slychać*), словачком (*slýchat'*) и карпаторусинском (*слыхати*) језику. Међутим, наведени когнати немају статус базичног глагола аудитивне перцепције и заузимају периферно место у свом лексичком систему (SJP; SSJ; MAC; PPC). Дистрибуција когната насталих од **slyšati*/**slušati* и **sluxati*/**slyxati* може се приказати у облику табеле представљене доле (в. Табела 1). Као што се види из табеле, глаголи **slušati* и **sluxati* употребљавају се за означавање активног процеса аудитивне перцепције и њихови когнати имају статус базичног глагола активне аудитивне перцепције скоро у свим словенским језицима сем у словачком, а

у македонском језику глагол *слуша* покрива не само значење активне перцепције (‘слушати’), већ и инертне перцепције (‘чути’)². Глагол **slyšati* има статус базичног глагола инертне аудитивне перцепције у руском, пољском, чешком, горњолужичком, доњолужичком и словеначком језику, док когнати настали од **sluxati* имају статус периферне или стилски маркиране лексеме и срећу се само у руском, пољском, словеначком и карпаторусинском језику.

Табела 1. Дистрибуција когната насталих од **slyšati/*slušati* и **sluxati/*slyxati*

	<i>*slyšati</i>	<i>*slušati</i>	<i>*sluxati</i>	<i>*slyxati</i>
руски	<i>слышать</i> ‘чути’	<i>слушать</i> ‘слушати’	–	<i>слыхать</i> ‘чути’
белоруски	–	–	<i>слухаць</i> ‘слушати’	–
украјински	–	–	<i>слухати</i> ‘слушати’	–
карпато- русински	–	–	<i>слухати</i> ‘слушати’	<i>слыхати</i> ‘чути’
пољски	<i>słyszeć</i> ‘чути’	<i>śluszać</i> ‘слушати се’	<i>śluchać</i> ‘слушати’	<i>słychać</i> ‘чути се’
чешки	<i>slyšet</i> ‘чути’	<i>slušet</i> ‘(коме) стојати’	<i>poslouchat</i> ‘слушати’	–
словачки	–	–	<i>slúchat’</i> ‘слушати се’	<i>slýchat’</i> ‘(књиж.) чути’
горњолужички	<i>słyšeć</i> ‘чути’	<i>slušeć</i> ‘припадати’	<i>śluchać</i> ‘слушати’	<i>słychać</i> ‘(застр.) чути’
доњолужички	<i>słyšaś</i> ‘чути’	–	<i>śluchaś</i> ‘слушати’	–
словеначки	<i>slīšati</i> ‘чути’	<i>slušati</i> ‘слушати’	–	–
српски	–	<i>слушати</i>	–	–
хрватски	–	<i>slušati</i> ‘слушати’	–	–
македонски	–	<i>слуша</i> ‘слушати;	–	–

² Пошто македонски и бугарски немају инфинитив, у раду се наводе македонски глаголи у трећем лицу јединине, а бугарски – у првом лицу јединине.

		чути'		
бугарски	–	слушам 'слушати'	–	–

Глагол **čuti* је такође широко распрострањен међу савременим словенским језицима. Исконска семантика наведеног глагола је повезана са перцепцијом уопште о чему сведочи његов праиндоевропски корен *(s)keu- 'давати пажњу, опајати помоћу чулних органа' (ЕСУМ 6: 358–359; Fasmer 4: 390; ЭССЯ 4: 134–136; Králik, 2015: 109). У словенским језицима наведени глагол означава различите врсте перцепције, односно аудитивну, олфакторну и тактилну перцепцију. У неким словенским језицима глагол **čuti* је стекао статус базичног глагола аудитивне перцепције и изражава инертно стање датог перцептивног акта, уп. блр. *чуць*, укр. *чути*, крсн. *чути*, с. *чути*, х. *čuti*, буг. *чувам* 'чути' (РБЕ; РМС; РСЈ; РРС; СУМ; ТСБМ). У словачком језику уочава се пар когната *ročut'* (/čut') и *ročívat'* од којих се први односи на инертно стање аудитивне перцепције (тј. 'чути'), док се други употребљава за изражавање активног процеса аудитивне перцепције (тј. 'слушати') (SSJ). Будући да македонски когнат *слуша* покрива значење и 'слушати' и 'чути', когнат *чуе* употребљава се само у резултативном значењу и функционише као глагол свршеног вида, уп. *Чув дека си тука* 'Чуо сам да си ту'; *Се чу пукот* 'Чуо се пуцањ' (ДРМЈ). У словеначком језику такође постоји глагол *čuti* 'чути; разумети помоћу чула слуха' који заузима периферно место у систему глагола аудитивне перцепције (SSKJ). У пољском и чешком језику глагол **čuti* има значење 'осећати, опајати' и 'мирисати', и руски глагол *чують*, добијен од истог глагола путем проширења основе такође се односи на значење олфакторне и тактилне перцепције (Brückner, 1974: 81; Derksen, 2008: 91; ISSČ; Fasmer 4: 390). Судаћи по горе наведеном, може се представити дистрибуција значења глагола насталих од прасловенског глагола **čuti* на следећи начин (в. Табела 2).

Табела 2. Дистрибуција перцептивних значења глагола **čuti* у савременим словенским језицима

	Аудитивно	Олфакторно	Тактилно
руски	–	<i>чують</i> 'мирисати'	<i>чують</i> '(говор.) осећати'
белоруски	<i>чуць</i> 'чути'	–	–
украјински	<i>чути</i> 'чути'	–	–

карпаторусински	<i>чути</i> 'чути'	–	–
пољски	–	<i>czuć</i> 'мирисати'	<i>czuć</i> 'осећати'
чешки	–	<i>čít</i> '(књиж.) мирисати'	<i>čít</i> 'осећати'
словачки	<i>počuť/čuti'</i> 'чути' <i>počúvať</i> 'слушати'	–	–
горњолужички	–	<i>čuć</i> '(застр.) мирисати'	<i>čuć</i> '(застр.) осећати'
доњолужички	–	<i>cuś</i> 'мирисати'	<i>cuś</i> 'осећати'
словеначки	<i>čuti</i> 'чути, разумети помоћу чула слуха'	–	–
српски	<i>чути</i>	–	–
хрватски	<i>čuti</i> 'чути'		
македонски	<i>чуе</i> 'чути'	–	–
бугарски	<i>чувам</i> 'чути'	–	–

Кад је реч о опозицији између активне и инертне перцепције, у словенским језицима могу се уочити три типа семантичке организације глагола аудитивне перцепције: (I) у белоруском, украјинском, карпаторусинском, српском, хрватском и бугарском језику постоји семантичка опозиција између активних **slušati/*sluxati* и инертног **čuti*; (II) у руском, пољском, чешком, словеначком и словачком језику остварује се семантичка опозиција у оквиру лексема насталих од истог корена (уп. словеначки *slušati* vs. *slišati*; чешки *poslouchat* vs. *slyšet*; словачки *počuť* vs. *počúvať*); (III) у македонском језику оба значења се изражавају помоћу једне лексема настале од **slušati* (уп. *слуша* 'слушати; чути').

3. ГЛАГОЛИ АУДИТИВНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У ВОЈВОЂАНСКОМ РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом одељку ћемо размотрити семантику глагола аудитивне перцепције у војвођанском русинском језику. Међу претходно размотреним глаголима у војвођанском русинском могу се наћи когнати настали од **sluxati* и **čuti*.

3.1. Глагол *слухац* (< **sluxati*)

У војвођанском русинском језику може се наћи глагол *слухац* добијен од прасловенског **sluxati* (SRNJA 2: 493). Према опису двојезичног и једнојезичног речника (RSS: 718; SRNJA 2: 493) наведени глагол функционише као један од базичних глагола аудитивне перцепције и пре свега одговара за значење активне аудитивне перцепције.

- (1) *Вон гвари же школяре у класи з вельку увагу слухали о Руснацох и же пано будзе зарамиковани и виложени у голу школи.*
‘Он говори да су ђаци у разреду са великим интересовањем слушали о Русинима и да ће пано бити урамљен и изложен у холу школе’ (РС: 14.5.2019)
- (2) *Шедза на мире на балох вимичкових, поважно слухаю, одмахую з руками и упераю погляд високо до неба одкадз з часу на час злетую длугоки стриберністи пантлічки, руцени з американских авионох.*
‘Седе на миру на балама повесма, озбиљно слушају, одмахују рукама и упиру поглед високо ка небу, одакле с времена на време слећу дугачке сребрнасте пантљике, бачене из америчких авиона’ (ЂП)
- (3) *На Институту зме мали нагоду слухац велі цікави преподаваня котри вязани за русийски язык, а тиж зме слухали преподаваня вязани и за журналистику – приповеда Венчельовскова.*
‘У Институту смо имали могућност да слушамо многа занимљива предавања која су била везана за руски језик, а такође смо слушали предавања везана и за журналистику – прича Венчельовски’ (РС: 5.7.2019)

Поред значења активне перцепције, како Ј. Рамач примећује у свом речнику (SRNJA 2: 493), глагол *слухац* може имати и значење ‘чути, сазнати од других; више пута чути (*чуц, дознац од других; вельо раз чуц*)’. Уопштено

речено, у словенским језицима се обично преферира употреба глагола инертне аудитивне перцепције када субјекат-експеријенсер није сигуран у тачност информације која се преноси, јер је добијена помоћу чула слуха што је мање сигурније од чула вида. Дакле, у српском језику глагол *чути* појављује се са пропозицијом, јер говорник није потпуно сигуран и просто преноси ту информацију: на пример, реченица *Чуо сам да је шефица добила отказ на послу* имплицира да је информација мање тачна од реченице *Видео сам да је шефица добила отказ на послу* (примери аутора). У војвођанском русинском језику, међутим, пропозицијска употреба се појављује не само код глагола инертне аудитивне перцепције *чуц*, већ и код глагола активне аудитивне перцепције *слухац*. Глагол *слухац* са пропозицијом имплицира да је субјекат-експеријенсер у знатној мери сигуран у тачност информације стечене путем аудитивне перцепције, јер је то чуо или више пута, или од неке конкретне особе према којој има поверење и при томе је аудитивна перцепција остварена на свестан начин, док се за информацију приказану у пропозицији уз глагол *чуц* подразумева да је мање тачна или мање сигурна.

- (4) *Слухал сом же Немци маю моцне оружис и модерни машини за мучене зарабених.*
 ‘Чуо сам да Немци имају јака оружја и савремене машине за мучење заробљеника’ (ЋП)
- (5) *Од мацери сом слухал же сї мац и оцец, а моя баба и дїдо були барз роботни и шпоровни.*
 ‘Од мајке сам чуо да су њени мајка и отац, односно моји баба и деда, били много вредни и штедљиви’ (СРНЈ 2: 493)
- (6) *Слухал сом од дїда ми же тот салаш дакеди була чарда.*
 ‘Чуо сам од свог деде да је овај салаш некад био чарда’ (ЈБ)

3.2. Глагол *чуц* (< **čuti*)

Глагол *чуц* добијен од **čuti* такође функционише као један од базичних глагола аудитивне перцепције, али се разликује од свог синонимског глагола *слухац* по неким семантичким особинама. Као и у другим словенским језицима у којима **čuti* има значење аудитивне перцепције, војвођански русински глагол *чуц* употребљава се у значењу инертног стања перцепције и описује ситуацију у којој субјекат-експеријенсер учествује у процесу перцептивног акта независно од своје интенције или свесности.

(7) *Веџ, аж дома, чула сом як маџ приповеда оцови же дїдо барз хори и же неодлуга будзе мушиџ пойсџ дзешка далеко, на неждану драгу.*

‘Онда, тек код куће, чула сам како мајка прича оцу да је деда јако болестан и да ће ускоро морати да крене негде далеко, на нежељен пут’ (БП)

(8) *Мойо ме дзеци вельо раз чули кед сом дома рецитовал, бо тото любим.*

‘Моја деца су ме више пута чула кад сам код куће певао, јер ја то волим’ (РС: 8.6.2019.)

(9) *Одмалючка сом бул активни у Каритасу, там сом чуд за путованя котри ше организуоу преїг теї организациї, и то ме такої заџикавело – так Владимир почина свою приповедку.*

‘Одмалена сам био активан у Каритасу, тамо сам чуо за путовања која се организују преко ове организације и то ме је одмах заинтересовало – тако почиње своју причу Владимир’ (РС: 25.7.2019)

Поред значења аудитивне перцепције (*чуџ*¹), наведени глагол има друга перцептивна значења: у СРНЈА (SRNJA 2: 732) су регистрована значења ‘осећати’ (*чуџ*²) и ‘мирисати’ (*чуџ*³) као и у руском, пољском и чешком језику у којима, међутим, код глагола **čiti* недостаје значење аудитивне перцепције. Ваља приметити да се значења тактилне и олфакторне перцепције срећу врло ретко у савременој језичкој пракси и сматрају се архаичним.

(10) *Я лем чуд џеплу крив у своїх ногох – чувствовал, же жиџем.*

‘Само сам осећао топлу крв у својим ногама – осећао сам да живим’

(11) *Коза бизовно чуџ же џ котна, та џ немирна, не да ше доїџ.*

‘Коза сигурно осећа да је трудна, те је немирна и не даје да је муземо’

(12) *Тот џо најстарии гутори: „Чи ви чуџџе як барз пахне?“*

Гевтот други гвари: „Я давно чуџем.... “

‘Овај што је најстарији говори: „Осећате ли ви како јако мирише?“ Тај други каже: „Ја одавно осећам [мирис]...“ (SRNJA 2: 732)

3.3. Повратни глагол *чуџ* ше

За изражавање значења пасивне аудитивне перцепције постоје два начина везана за глагол инертне аудитивне перцепције *чуц*. Први начин за изражавање наведеног значења јесте употреба повратног глагола *чуц ше*. При употреби повратног облика објекат-стимулус се помера на позицију синтаксичког субјекта, а субјекат-експеријенсер се изоставља. Повратна конструкција са изостављеним субјектом-експеријенсером најчешће се употребљава за пасивну аудитивну перцепцију.

- (13) *Зоз тим ше сце оможлївиц наставніком же би уплївовали на тото цо треба зробиц на системским уровню же би ше образоване унапредзело, же би ше чуло и їх глас, окреме теди кед ше приноши реформи.*

‘Овим желимо да дамо могућност наставницима да врше утицај на оно што је потребно да се уради на системском нивоу да би се образовање развило, да би се чуо њихов глас осим када се доносе реформе’ (РС: 10.7.2015)

- (14) *Јак ше то у спорту гвари, о нїм ше ище будзе чуц.*
 ‘Као што се каже у спорту, о њему ће се још чути’ (РС: 19.8.2017)
- (15) *Крочаї ше чули вше яснїше з гевтого боку брега.*
 ‘Кораци су се чули све јасније од оне стране брда’ (МК)

3.4. Предикативна конструкција *буц чуц*

Поред повратне конструкције, за изражавање пасивне аудитивне перцепције постоји безлична предикативна конструкција *буц чуц* (буквално – *бити чути*). У наведеној конструкцији глагол *чуц* служи као безличан предикат и стога се не мења по лицима и по временима, док се копулативни глагол *буц* који прати наведени предикат у презенту изоставља и у перфекту се појављује у облику трећег лица једнине средњег рода. Навешћемо примере:

- (16) *Цепли напитоки намесцели ше у своїх шолькох и було чуц черкане ножох и видлїчкох.*
 ‘Топла пића су се сместила у својим шољама и чуло се звецкање ножева и виљушака’ (ЗГ, 2/2019)
- (17) *Микола напнуто обчековал кеди пушка истрелї, бо крочаї було чуц уж при верху брега.*

‘Никола је напето очекивао када ће пушка опалити, јер су се чули кораци већ код врха брда’ (МК)

(18) *Чуц страки у пољу.*

‘Чују се свраке у пољу’(ШВ: 2020/1)

(19) *Ходзим даље по гарадичох и на стред истих дзвери отворени и чуц гук машинох.*

‘Идем даље степеницама и насред истих су врата отворена и чује се шум машина’(ИМ)

Употреба сличне конструкције са глаголом перцепције уочава се и у украјинском, чешком, словачком и словеначком језику. Колико нам је познато из релевантних студија, конструкција „**byti* + инфинитив“ је у одређеној мери стабилна категорија у наведеним језицима и употребљава се са другим глаголима перцепције и чак са глаголима других класа. У чешком језику, на пример, наведена конструкција се појављује са различитим глаголима и употребљава се у два значења, односно у значењу потребе и могућности (Šmilauer, 1947; Havránek, Jedlička 1981; Kanazashi, 2019). Конструкција употребљена у првом значењу се и дан-данас сматра књижевном или архаичном и најчешће је праћена субјекатским дативом, јер се употребљава као безлична реченица (нпр. *Bylo jim_{DAT} obejít nádražní skladiště* ‘Морали су да обиђу станично складиште’ [Šmilauer, 1947: 107]). С друге стране, иста конструкција у значењу могућности је најчешће праћена глаголима перцепције као *cítit* ‘осећати’, *poznat* ‘знати’, *rozumět* ‘разумети’, *slyšet* ‘чути’, *vidět* ‘видети’, *znát* ‘знати’ и такође се употребљава у безличној реченици (нпр. *Je vidět hory_{ACC}* ‘Виде се планине’ [Havránek, Jedlička 1981]; притом допуна предиката стоји у облику акузатива). У савременом говорном језику, међутим, уочава се и употреба дате конструкције у личној реченици и у овом случају допуна глагола стоји у облику номинатива, јер врши функцију синтаксичког субјекта (уп. *Jsou vidět hory_{NOM}* ‘Виде се планине’ [Havránek, Jedlička 1981]). Ситуација са словеначком истом конструкцијом је доста слична ситуацији са чешком (в. Toporišič, 2000; Piper, 2009; Kanazashi, 2019 и др): према Kanazashi 2019, у словеначком језику дата конструкција означава само могућност неке радње и појављује се углавном са глаголима перцепције у безличној реченици (нпр. *Z one strani zidu je slišati korake_{ACC}* ‘Са оне стране зида су се чули кораци’ [NB]). Као и у чешком, „*biti* + инфинитив“ може се употребити у личној реченици, али је фреквенција ове употребе много нижа од оне у безличној реченици и то се појављује само са

глаголима перцепције *čutiti* ‘осећати’, *slišati* ‘чути’ и *videti* ‘видети’ и то најчешће у књижевним делима XIX века (Kanazashi, 2019: 214–216). У словачком језику такође је присутна конструкција „*byť* + инфинитив“ у којој на месту инфинитива најчешће стоје глаголи перцепције као *badat* ‘примећивати’, *zbadat* ‘приметити’, *vidiet* ‘видети’, *vidat* ‘изгледати’, *vidavat* ‘виђати’, *dovidiet* ‘ухватити видом’, *čuť* ‘чути’, *počuť* ‘чути’, *chyrovat* ‘осећати’, *ciťit* ‘осећати’, *poznať* ‘знати’, *rozoznať* ‘разазнати’, *rozpoznať* ‘препознати’, *tušiť* ‘посумњати’ и *rozumiet* ‘разумети’ (Ružička, J. et al. 1966: 372–373). Као што се види из примера, наведена словачка конструкција изражава значење могућности и појављује се само у безличној конструкцији: глагол *byť* је увек у облику трећег лица једнине (а у перфекту – у облику трећег лица једнине средњег рода) и допуна инфинитива стоји у облику косог падежа који захтева инфинитив – нпр. *Takto by ťa_{ACC} nebolo počuť ani v tret'om rade* ‘Овако не бисмо могли да те чујемо ни у трећем реду’ (Ružička, J. et al., 1966: 373). Украјински језик такође поседује исту конструкцију која означава могућност и спаја се са глаголима инертне перцепције и мишљења као *чути* ‘чути’, *знати* ‘знати’ и *пзнати* ‘знати’ (Slyn’ko et al., 1994: 213; Шульжук, 2010: 130), мада се чини да је број глагола који могу да се употребе у датој конструкцији доста ограничен.

О ситуацији у војвођанском русинском језику забележено је у „Граматици русинског језика“ (Рамаџ, 2006: 220). Безлична предикативна конструкција *буц чуц* означава два перцептивна значења, тј. олфакторно и аудитивно значење – нпр. *Чуц це_{ACC} на доган* ‘Миришеш на цигарету’; *Зоз едней карчми було чуц шпиванє_{ACC} и музику_{ACC}* ‘Из једне крчме су се чули певање и музика’. Поред наведеног, у Граматици се говори и о разлици између безличне конструкције *буц чуц* и конструкције са повратним глаголом *чуц ше*: прва конструкција је карактеристична за народни језик војвођанских (или бачванско-сремских) Русина, док друга конструкција постаје фреквентнија под утицајем српског језика са којим се војвођански русински језик налази у тесном и трајном контакту. У додатку овом опису можемо рећи следеће: прво, у савременој језичкој пракси обе конструкције функционишу као синонимна средства за изражавање пасивне аудитивне перцепције, али се често дешава да један аутор активно користи обе конструкције бирајући једну од њих у зависности од значења/контекста. Уколико безлична предикативна конструкција *буц чуц* означава могућност као и формално еквивалентне конструкције у другим словенским језицима, дата конструкција би се преферирала у контекстима у којима се ради о

могућности перцепције, а повратна конструкција би била изабрана кад се не ради о могућности перцепције, него о томе да се остварује дата перцепција пасивним путем. Друго, у војвођанском русинском језику, осим глагола *чуц*, безлична предикативна конструкција може се образовати помоћу других глагола као што су *обачиц* ‘уочити’ и *познац* ‘препознати’. Као и примери са глаголом *чуц*, примери са *обачиц* и *познац*, приказани доле, појављују се у контекстима у којима се ради о могућности перцепције.

- (20) *Таки приступ охарактеровани як либерални, а под час протестох у ЗАД ше зявели и транспаренти "Будзме як Шведска", гоч було обачиц же у державох у хторих применъовани благии мири смертельносиц була векша.*

‘Овакав приступ је окарактеризован као либералан, а за време протеста су се у САД појавили транспаренти „Бићемо као Шведска“ иако је било уочено да је у државама у којима су примењиване блаже мере смртност била већа’ (РТВ: 24.6.2020)

- (21) *Вельке интересоване за представу було обачиц по преполней сали, а на основи моцних аплаузох и шмиху хтори виволала тота комедия, воно було и оправдане.*

‘Велико интересовање за представу је било уочено по препуној сали, а на основу огромног аплауза и смеха које је изазвала та комедија, то је било и оправдано’ (БП)

- (22) *У Сиску ище було даскельо Сримчанъох, було их познац по шматох.*

‘У Сиску је било још неколико Сремаца, могли смо да их препознамо по оделима’ (МЖ)

Међутим, не можемо рећи да је наведена конструкција војвођанско русинског језика стабилна као у горенаведеним језицима, јер је број глагола који могу да се комбинују са копулативним глаголом *буц* веома ограничен и *чуц* је скоро једини глагол који се регуларно појављује у датој конструкцији. Даље би требало да се детаљније истражи ова конструкција на већем корпусу који би обухватио различите стилове и жанрове како бисмо одредили порекло и историјски (не)развој дате конструкције у војвођанском русинском језику и везу са истом конструкцијом у другим словенским језицима.

4. ЗАКЉУЧНИ КОМЕНТАР

У раду је размотрена семантика базичних глагола аудитивне перцепције у војвођанском русинском језику са посебним освртом на њихову етимологију и паралеле у другим словенским језицима. У војвођанском русинском језику као базични глаголи аудитивне перцепције функционишу *слухац* (< **sluxati*) и *чуц* (< **čuti*), од којих први изражава ситуацију са активном аудитивном перцепцијом, док се други употребљава за означавање инертне аудитивне перцепције. Поред тога постоје повратни глагол *чуц ше* и безлична предикативна конструкција *буц чуц* који одговарају за означавање ситуације пасивне аудитивне перцепције. Обе синонимне конструкције су доста фреквентне у савременом језику и претпоставља се да прва од њих описује ситуацију пасивне перцепције без фокусирања на могућност перцепције, док се друга преферира у контекстима у којима се ради о могућности перцепције. Дистрибуција базичних аудитивних глагола у војвођанском русинском језику може се представити на следећи начин (в. Табела 3):

Табела 3. Дистрибуција базичних глагола аудитивне перцепције и везаних за њих конструкција у војвођанском русинском језику

I. Активна аудитивна перцепција	II. Инертна аудитивна перцепција	III. Пасивна аудитивна перцепција
<i>слухац</i> 'слушати'	<i>чуц</i> 'чути'	<i>чуц ше</i> 'чути се' <i>буц чуц</i> 'чути се'
<i>Я слухам X</i> 'Ја слушам X'	<i>Я чуєм X</i> 'Ја чујем X'	<i>X ше чує</i> 'X се чује' <i>X чуц</i> 'X (може да) се чује'

Из перспективе типологије словенских језика војвођански русински језик као и белоруски, украјински, карпаторусински, српски, хрватски и бугарски, спада у тип у којем постоји семантичка опозиција између активних **sluшati*/**sluxati* и инертног **čuti* (в. 2.2). Међутим, у војвођанском русинском језику глагол активне аудитивне перцепције *слухац* може да се употреби са пропозицијом и, за разлику од глагола инертне аудитивне перцепције *чуц*

који се такође употребљава са пропозицијом и најчешће имплицира да добијена информација може бити несигурна или нетачна, саопшти да је субјекат-експеријенсер у знатној мери сигуран у тачност информације добијене помоћу чула слуха. Такође, глагол *чуц* се спаја са копулативним глаголом *буц* и образује безличну предикативну конструкцију *буц чуц* чије паралеле могу се наћи у чешком, словеначком, словачком и украјинском језику. Дата конструкција се, као што је већ споменуто горе, употребљава у контекстима у којима се ради о могућности аудитивне перцепције и у граматизи су регистровани само примери са глаголом *чуц*. Пошто је нађен ограничен број примера са другим глаголима, односно *обачиц* и *познац*, потребно је детаљније истраживање са синхронијског и дијахронијског становишта.

Kaname Okano

VERBS OF AUDITORY PERCEPTION IN VOJVODINA RUTHENIAN
IN THE LIGHT OF SLAVIC ETYMOLOGY

Summary

This paper provides a semantic analysis of the Vojvodina Ruthenian basic verbs expressing auditory perception with particular reference to their etymology and parallels in other contemporary Slavic languages. In Slavic languages, auditory perception is most often lexicalized by the verbs coming from **slyšati*/**slušati*, **sluxati*/**slyxati*, and **čuti*. However, the distribution of these verbs differs in every contemporary language since they lexicalize the three main meanings of auditory perception, i.e., the meaning of active auditory perception, inert auditory perception, and passive auditory perception, in different ways. The first part of the paper deals with the etymology of the Slavic verbs of auditory perception and their semantic distribution in contemporary Slavic languages. The system of the Slavic verbs of auditory perception can be divided into three types: (1) Belorussian, Ukrainian, Carpatho-Rusyn, Serbian, Croatian, and Bulgarian use **slušati* or **sluxati* for the meaning of active auditory perception and **čuti* for the meaning of inert auditory perception; (2) Russian, Polish, Czech, Slovak, and Slovene uses different verbs coming from the same root for the active and inert auditory perception; (3) Macedonian lexicalizes the two meanings of auditory perception using only one verb (*sluša* 'listen/hear'). The second part of the paper analyzes the Vojvodina Ruthenian verbs of auditory perception *sluxac* 'listen' and *čuc* 'hear'. It is pointed out that in Vojvodina Ruthenian, the verb of active auditory perception *sluxac* 'listen' can be used with a proposition, and in such case, the verb with a proposition implies that the subject-Experiencer is sure that the information received by auditory perception is correct or certain, while the verb of inert perception *čuc* with a proposition implies that the information may be incorrect or uncertain. In this part, the two constructions for expressing the meaning of passive auditory perception are also analyzed: the construction with the reflexive verb *čuc še* 'be heard' is usually used in the

passive contexts but without any focus on the possibility of passive auditory perception, while the impersonal predicative construction *buc čuc* '(possible to) hear/be heard' is preferred in the contexts referring to the possibility of passive auditory perception. In addition to that, it is pointed out that there are some parallels in some other Slavic languages such as Czech, Slovene, Slovak, and Ukrainian, and that a few other verbs such as *obačic* 'spot' and *poznac* 'recognize' can also appear in this construction and this fact requires more detailed investigation in the future.

Key words: semantics, etymology, historical semantics, verbs of auditory perception, Vojvodina Ruthenian.

СКРАЋЕНИЦЕ

ACC = акузатив, DAT = датив, NOM = номинатив, блр. = белоруски, буг. = бугарски, гл. = горњолужицки, говор. = говорни, дл. = доњолужицки, застр. = застарели, књиж. = књижевни, крсн. = карпаторусински, лем. = лемковски, мак. = македонски, пољ. = пољски, слч. = словачки, слн. = словеначки, с = српски, укр. = украјински, х. = хрватски, чеш. = чешки.

ЛИТЕРАТУРА

- Apresjan, JU. D. (1995). *Izbrannye trudy. Tom II. Integral'noe opisanie jazyka i sistemnaja leksikografija*. Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury. (Cyrillic)
- Gisborne, N. (2010). *The Event Structure of Perception Verbs*. Oxford: Oxford University Press.
- Grković-Mejdžor, J. (2013). *Istorijska lingvistika: Kognitivno-tipološke studije*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka kuća Zorana Stojanovića. (Cyrillic)
- Havránek, B. – Jedlička, A. (1981). *Česká mluvnice*. Praha: SPN.
- Ivić, M. (2006). Relevantna uloga čula mirisa egzemplifikovana srpskim jezičkim faktima. *Jezik o nama*. Beograd: Biblioteka XX vek. 53–62.
- Kanazashi, K. (2019). On Some Features of Slovene Sentence Construction biti+infinitive: From the Viewpoint of the Czech Parallel Sentence Construction [in Japanese]. *Slavia Iaponica* 22, 197–226.
- Mihaljević, M. (2009). The structure of complements of verbs of perception in Croatian. Franks, S., Chidambaram, V., Joseph, B. (Eds.) *A linguist's linguist: studies in South Slavic linguistics in honor of E. Wayles Browne*. Bloomington: Slavica Publishers.
- Okano, K. (2017). Glagoli vizuelne percepcije u vojvođanskom rusinskom jeziku u svetlu slovenske etimologije. *Limes Slavicus* 2, 148–162. (Cyrillic)

- Padučeva, E. V. (2004). *Dinamičeskie modeli v semantike leksiki*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury. (Cyrillic)
- Piper, P. (2009). Slovenski jezik. 3. Skladnje. Piper, P. (Red.) *Južnoslovenski jezici*. Beograd: Beogradska knjiga. 300–370.
- Popović, D. (2016). *Predikati percepcije u ruskom i srpskom jeziku* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad. (Cyrillic)
- Ramač, JU. (2006). *Gramatika ruskogo jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Cyrillic)
- Ristić, S. (2012). Glagoli vizuelne percepcije u srpskom jeziku. *O rečima u srpskom jeziku: Tvorbeni i leksikografsko-leksikološki aspekti*. Beograd: Institut za srpski jezik. 121–131. (Cyrillic)
- Ružička, J. et al. (1966). *Morfologija slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Slyn'ko, I. I. – Hujvanjuk, N. V. & Kobyljans'ka, F. M. (1994). *Syntaksys sučasnoji ukrajins'koji movy: problemni pytannja*. Kyjiv: Vyšča škola. (Cyrillic)
- Sweetser, E. E. (1991). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toporišič, J. (2000). *Slovenska Slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Založba Obzorja.
- Viberg, Å. (1984). Verbs of perception: a typological study. Butterworth, B., Comrie, B., Dahl, Ö. *Explanations for language universals*. Berlin-New York–Amsterdam: Mouton. 123–162.
- Šul'žuk, K. F. (2010). *Syntaksys ukrajins'koji movy*. Kyjiv: Akademija. (Cyrillic)
- Šmilauer, V. (1947). *Novočeská skladba*. Praha: Nakladatel Ing. Mikuta.

РЕЧНИЦИ

- Brückner, A. (1974). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- DNS: *Dolnoserbško-nimske słowniki*. Preuzeto sa <http://www.dolnoserbški.de/ndw/>
- DRMJ: *Digitalen rečnik na makedonskiot jazik*. Preuzeto sa <http://www.makedonski.info/> (Cyrillic)
- ERHSJ: Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1–4*. Zagreb: JAZU.

- ESUM: (1982–2012). *Etymolohičny slovnyk ukrajinskoji movy, 1–6*. Kyjiv: Naukova dumka. (Cyrillic)
- ÈSSJA: Trubačev O.N. (red). *Ètimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov: praslavjanskij leksičeskij fond, vypusk 1–37*. Moskva: Nauka. (Cyrillic)
- Fasmer, M. (1986–1987). *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka, I–IV*. Moskva: Progress. (Cyrillic)
- ISSČ: *Internetový slovník současné češtiny*. Preuzeto sa <https://www.nechybuje.cz/slovník-soucasne-cestiny>
- Králik, P. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA.
- MAS: Evgen'eva, A. P. (Red.) (1999). *Slovar' russkogo jazyka : v 4 t*. Moskva: Russkij jazyk, Poligrafresurs.
- RBE: (1977–2012). *Rečnik na b'lgarskija ezik, 1–12*. Sofija: BAN, AI „Prof. Marin Drinov“. (Cyrillic)
- RMS: (1967–1976). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, I–III*. Novi Sad: Matica srpska – Zagreb: Matica hrvatska; *IV–VI*. Novi Sad: Matica srpska. (Cyrillic)
- RRS: Kerča, I. (2007). *Rusyns'ko-rus'kŷj slovnyk, I–II*. Užhorod: PoliPrint. (Cyrillic)
- RSJ: (2007). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska. (Cyrillic)
- RSS: Ramač, JU. (Red.) (2010). *Rusko-serbski slovnjik*. Novi Sad: Zavod za kulturu vojvođanskix Rusnacox. (Cyrillic)
- SDS: *Serbske digitalne slowniki*. Preuzeto sa <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/index.html>
- SES: Snoj, M. (2005). *Slovenski etimološki slovar*. Spletna izdaja. Preuzeto sa <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>
- SJP: (1997). *Słownik języka polskiego PWN*. Preuzeto sa <https://sjp.pwn.pl/>
- SRNJA: Ramač, JU. (Red.) (2017). *Slovnjik ruskoho narodnoho jazika, I–II*. Novi Sad: Zavod za kulturu vojvođanskix Rusnacox. (Cyrillic)
- SSJ: (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka, I–VI*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SSKJ: (2000). *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Spletna izdaja. Preuzeto sa <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>
- SUM: Bilodid, I.K. (Red.) (1970–1980). *Slovnyk ukrajins'koji movy v 11 tomox*. Kyjiv: Naukova dumka. (Cyrillic)
- TSBM: (1977–1984). *Thumačal'ny sloŷnik bielaruskaj movy ŷ 5-ci tamach*. Minsk: Bjełarus. Sav. Encykłapiedyja imia Pjetrusia Broŷki. Preuzeto sa <http://www.skarnik.by/tsbm> (Cyrillic)

ИЗВОРИ ПРИМЕРА

- BP: *Bačka Press*, 23.3.2017. broj: 0032. (Cyrillic)
- DP: Paphrahaji, D. (2009). *Zapor: vibrana proza*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- IM: Međeši, I. (2011). *Špaciri po spodku dunca*. Novi Sad: Ustanova studentski kulturni centar. (Cyrillic)
- JB: Barna, JA. (2022). *Tak pripovedali našo đidove*. Novi Sad: Društvo za ruski jazik, literaturu i kulturu. (Cyrillic)
- MŽ: Žiroš, Miron. (2015). *Americki men: pravdivi pripovedki o živoce Rusnacox u Ameriki*. Novi Sad: Društvo za ruski jazik, literaturu i kulturu. (Cyrillic)
- MK: Kočiš, M. M. 1963. *Kročaji*. Ruski Kerestur: Ruske slovo. (Cyrillic)
- NB: *Nova beseda*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Preuzeto sa http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html
- RS: *Ruske slovo*. Preuzeto sa <http://www.ruskeslovo.com/> (Cyrillic)
- RTV: *Radio-televizija Vojvodina*. Preuzeto sa <http://www.rtv.rs/rsn/> (Cyrillic)
- ŠV: *Švetlosc*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- ZH: *Zahradka: časopis za dzeci*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)

ЧИСЛОВЊИЦКИ ПРИСЛОВЊИКИ У РУСКИМ ЯЗИКУ

Каждая група присловнікох ма својо специфичности спрам способу твореня, продуктивности, словотворчих моделох, фреквентности формох. Присловніки праве прето и таки рижнородни, бо каждая група у процесу адвербиялизациі затримуе својо специфичности. У работи анализуеме творене присловнікох у руским язiku. У фокусу анализи присловніки хтори ше твора од числовнікох. Каждая група присловнікох ма свою специфику з оглядом на способ твореня. Указуе ше на походзене присловнікох и форми хтори ше стретаю у язикох карпатского ареала.

Ключни слова: присловнік, префикс, суфикс, числовнік, творене.

По својој структури присловніки рижнородни, а вшеліак су файта словох котра ше медзисобно найвецей розликуе. Розликую ше, у першим шоре по походзеню, то файта словох котра могла буц створена зоз найвекшого числа других файтох словох (зоз меновнікох, прикметнікох, заменовнікох, числовнікох, дієсловох, присловнікох...). Можеме их подзеліц и на прости, зложени, на означуюци и обставиново. Вшеліак перша анализа присловнікох мала би рушиц од їх походзена. Розликую ше першобутни присловніки, общеславянски, котрих мало. Найвекша часц створена уж на основи каждого языка окреме. За нас интересантне преанализовац яка структура нашеј системи присловнікох. За келі з нїх можеме найсц паралели у бешедох Горніци, а келі зме створели уж по приселеню.

Количество присловнікох у бешеди вельке, а створени модели твореня допушюу непрерывне творене нових словох.

Присловніки файта словох котру мож створиц зоз гоч якеј другеј полнозначнеј файти словох. Медзитим, не каждая група еднак словотворча. Найвекша часц присловнікох створена зоз прикметнікох и меновнікох. У тих групох присловнікох уж створени модели по котрих ше непрерывно можу твориц нови присловніки.

* okditko@ffzg.hr

З другого боку, числовнічки тип адвербіялізації непродуктивні, несистематичні. Числовніки як файта слівох малочислена, заварта, не пополнює ше з новима лексемами. Вон твори невелике число присловнікох, але досц рижнородне. З другого боку, гоч кельо малочислени и непродуктивні, але велька часц тей файти присловнікох ма свойо паралели и у бешедох нашого походзєня цо потвердзує факт же то давни слова, котри нашим предком були познати ише до преселєня до тих крайох.

Таки присловніки подзеліме на даскельо групи справм того яка з формох числовнікох адвербіялізована.

- Присловніки од числовніка **єден**

Присловніки котри створени зоз числовніка єден творя ше и префиксално и суфиксално. То невелика група присловнікох у котрей кажди морфологийни способ твори по єден присловнік.

Присловніки створени зоз числовніка єден:

єдно – слц. jedno.

Присловнік **ведно** / **веднак** хаснує ше и у укр. діял. уїєдно, вост.слц. vjedno (Їуцка, 1998: 36). Форма **веднак** вироятно створена справм инашак. Але присловнік **єднак** ма паралели у укр. діял. йєднàк (Їуцка, 1998: 37; Турчун, 2011: 94); слц. діял. jednak (SSN I, 345);

Присловнік **завєдно** часто ше толкує як сербска позичка, але така форма зафиксована и у укр. діял. заїєдно (Врошпjak, 1996: 161). Присловнік виведзени зоз применовніка за + присловнік **ведно**, а вон походзи од числовніка єдно и применовніка в. Можебуц хаснованє зачуванє под впливом серб. заїєдно.

Числовніку **о єдно** зме не нашли паралели. Вироятно є новшого походзєня, бо ше и правописно ише не лексикалізовал и применовнік не прешол до префиксу.

довєдна – присловнік створени з додаваньом двох префиксох до- и в-

суффикс префикс	-о	-ак	-а
-	єдн-о	єдн-ак	
в-	в-єдн-о	в-єднак	
(за-, до-)-в	за-в-єдн-о		до-в-єдн-а
о	о єдн-о		
на-	на-єдн-о		

Таблічка 1. Присловніки виведзени зоз числовніка **єдн**

Цо ше дотика суффиксального твореня видземе же найпродуктивнейши суффикс -о, ягод у прикметніцких присловнікох (весело, здраво, розумно...).

2. ПРИСЛОВНІКИ ОД ЧИСЛОВНІКА ПЕРШИ

Числовнік перши походи од компаратива числовніка пьрьвь, котрому додати суффикс компаративу -ши- **-пьярьвь-ши**. У нашим языку не зачувани числовнік од форми прв-, але лем од форми компаративу, але присловніки створени од обидвох формах. Звичайнейши и частейши тоти котри створени од числовніка перши. Гевти од *перви архаизовани. Шицким присловніком тей файти найдзени паралели у бешедох нашого походзеня.

Присловніки створени од числовніка перши: **перше** – укр.диял. перше (Їуцка, 1998: 37; Брошњак, 1996: 162), всл. ретше; **найперше** укр. диял. найперше (Брошњак, 1996: 162), слц. најрѣв; **першираз** – укр.диял. першираз (Їуцка, 1998: 36; Турчун, 2011: 232); порядкови числовнік + раз;

Од числовніка *перви єст меней деривати: **одпервоци** – од перв (= перши), псл. рѣвѣ; **одперву** – од початку, арх.; слц. одрѣву.

префікс основа		по-
*първь-ш-и	перше	по перше
	найперше	
*първь-и	одперву	
	одпервоци	

Таблічка 2. Присловніки виведзени зоз числовніка **перши**

- Присловніки од збирних числовнікох **двойо, тройо...**

Присловніки тей групи створени од перших штирох числовнікох.

Безпрефіксални присловніки тей групи створени лем зоз суфіксом -ак: **двоаяк**, але и тот присловнік ма паралели укр. двоаяко.

Други присловніки тей групи то префіксални твореня.

Зоз префіксом на- створени присловніки аж на два способи:

на + -ак: **надвоаяк**, и

на + -не: **надвойне, натройне...**

Зоз префіксом о- творя ше присловніки по моделу

о- + -не: **одвойне, отройне...**

Присловніки зоз префіксом во- архаизовани и ридше ше у бешеди хасную: **вотройне, воштверне**.

Присловніки створени зоз числовніка и суфікса -ністо творя ше без префіксу: **двойністо, тройністо, штверністо**.

У таблічки яснейша дистрибуция префіксох и суфіксох.

суффикс / префикс	-ак	-нє	-нїсто
-	двоак, трояк		двойнїсто, тройнїсто, штвернїсто
на	на двоак	надвойнє, наштвернє	
о-		одвойнє, отройнє, оштвернє	
во-		вотройнє, воштвенє	

Таблічка 3. Присловніки виведзени зоз збирних числовнікох **двойо, тройо**

- Зложени присловніки зоз формантом **раз** ...

Найпродуктивнейши числовніцки модел твореня присловнікох у руским языку то модел зоз формантом **раз**. Ма тельо можлівосци кельо єст числовніки.

Таки способ твореня ма уж розробени модели по котрих ше могу твориц присловніки од шицких числовнікох одредзеной групи:

Порядкови числовнік + раз	першираз, другираз, другераз и др.
Основни числовнік + раз	двараз, трираз, стораз, раз-два и др.
Неодредзени числовніки вельо, кельо, тельо + раз	вельораз, кельораз, тельораз, даскельораз и др.

Таблічка 4. Зложени присловніки зоз формантом **раз**

У тей групи **раз** ше не може додац лем гу збирним числовніком, тиж так нет ограніченя на перши штири числа як у других групох. То потвердзує тверденє же створени модел по котрим ше творя присловніки тей групи.

Формант **раз** продуктивни у твореню присловнікох зоз других файтох словох. Зоз раз можліви и други зложени присловніки.

- Присловніки пожички, зложени присловніки

И у групи числовніцких присловнікох єст пожички, але и зложени форми.

Од пожичкох зме лем зазначели пожичку зоз сербского **дупла** / **дупло** гоч за ню маме свой присловнік одвойне, але ше пожичка, ягод и пожички у других файтох словох вше частейше хаснує.

Зложени присловніки рижнородни, сложени су зоз рижних комбинацийох.

Злучованє збирного числовніка и меновніка маме у присловніку **штвернож, оштвернож**.

Зложени присловнік зоз присловніка и основного числовніка маме у форми: **єдногласно**.

Зложени присловнік зоз зєдиньованя двох числовнікох маме у лексеми: **надва-натри**.

Числовнік + меновнік	(о)штвернож
Присловнік + числовнік	єдногласно
Числовнік + числовнік	надва-натри, єден по єден

Таблічка 5. Присловніки пожички, зложени присловніки

ЗАКЛЮЧЕНЄ

Як зме видзели, присловніки числовніцкого походзєня малочислєни, прето же и сами числовніки наймалочислєнша файта словох, але и медзи нїма єст вєцєй и менєй продуктивни модели творєня. З другого боку, вєкшина присловнікох тєй групи ма паралєли у бєшєдох нашого походзєня, цо доказує же ше хасновали у бєшєди ищє до присєлєня до тих крайох.

У тєй групи найвєцєй форми повязани зоз лексєму раз (и у значєню числа, и у значєню «дакєди»): **двараз, трираз, штирираз**, та ин., **вєльораз, кєльораз, тєльораз**, та ин. Лєксєма раз, окрєм того, можє ше додавац до шицких порядкових числовнікох: **пєршираз, другираз** та ин.

И у нас, ягод и у закарпатских и лємковских бєшєдох три присловніки створєно зоз лєксикализацию примєновнікових формох присловніка єден: **довєдна, насєдно, вєдно**

За моделом присловнікох **двояко, трояко**, створєно и даскєльо присловніки зоз заменовнікох **иншак, вшєлїяк, нїяк**, и у нас и на Закарпатю.

Зоз форми порядкового числовніка *пєрвєи, котри у нас не зачувани, але єст присловнік котри вивєдзєни з тєй форми: **одпєрвоци, одпєрву**.

Гоч числовніцки присловніки малочислени, вони и рижнородни, не маю єден модел твореня. То доказ же наставали през длуґши час. З другого боку, очевидно и же наставали през длуґи час бо ше правописно ище не цалком лексикализовали, та пишеме и **на двояк и надвойнє**.

Гоч кельо су малочислени, але и числовніцки присловніки, яґод и присловніки походзєня з других файтох словох богатство языка и важни способ збоґацованя языка.

Oksana Timko-Đitko

NUMERAL ADVERBS IN THE RUTHENIAN LANGUAGE

Summary

In this paper we are analyzing formation of adverbs in Ruthenian language. In focus of our research are adverbs derived from numbers. Each group of adverbs has its own peculiarities in terms of formation, productivity, formation models, frequency of forms. Adverbs are so much diverse because each group retains its peculiarities in the process of adverbialization. We are presenting origins of adverbs and forms which are present in languages of Carpathian area.

Key words: numerical adverbs, prefix, suffix, number, formation.

ЛИТЕРАТУРА

- Brošňjak, O. (1996). *Pryslivnyky v ukrajins'kyx hovorax Zakarpattja, Dysertacija na zdobuttja naukovocho stupenja kandydata filolohičnyx nauk (rukopys). Užhorod. (Cyrillic)*
- Ramač, JU. (2002). *Gramatyka ruskocho jazyka – za I,II, III, IV klasu gymnazyji. Beograd: Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Cyrillic)*
- Turčyn, JE. (2011). *Slovnyk sela Tylyč na Lemkivščyni, L'viv: Ukrajins'ka akademija drugarstva. (Cyrillic)*
- Čučka, P. (1998). *Pryslivnyky starožytnocho peryferijnocho hovoru // Naukovyj visnyk Užhorods'koho universytetu, Filolohija, 3, 33–40. (Cyrillic)*
- SSN (1994–2022). *Slovník slovenských nářečí t. 1-3 / red. I. Ripka, Bratislava.*

EFFECTIVE PARTICIPATION OF RUTHENIANS IN SERBIA AND CROATIA¹

The project is based on the fieldwork conducted during first two weeks of June 2022 in Slavonia and Vojvodina and includes 13 interviews with local representatives of Ruthenian minority. It aims at exploring and evaluating respect and effectuation of the right to effective participation of Ruthenians in Serbia and Croatia in the light of the Article 15 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM). Interpretation of the effective participation is further elaborated in cultural, socio-economic and political spheres. The work is based on two hypotheses: (1) that the rights are not fully effectuated due to inadequate funding (2) that the rights are not fully effectuated due to excessive assimilation causing limited identity awareness, administrative/bureaucratic hurdles and shifted perception of discrimination. The work contributes to academic literature in plenty of ways. Firstly, it applies a bottom-up approach involving interdisciplinary ethnographic and highly empirical research philosophy towards legal analysis on participation of minorities currently dominated by systemic and design discourses. This rather technical way of legal researching is present in FCNM regular reports which mention about “minor issues” of Ruthenian community neglecting many details of the actual situation. Secondly, it contributes to the study on Ruthenian minority in itself as the existing literature lacks the perspective of legal analyses dwarfed by historical and linguistic focus. The work might eventually serve as the role model for small and prone to assimilation minorities across South and Eastern Europe.

Key words: Ruthenians in Serbia and Croatia, effective participation, identity, assimilation.

INTRODUCTION

With this paper, I would like to shed the light on new debates within interpretative sphere of the principle of effective participation of national minorities. I believe that the bottom-up approach analysing empirical challenges and concrete needs of the investigated national minority might enrich the current

* jakub.stepaniuk.17@alumni.ucl.ac.uk

¹ Supervised by Ass.-Prof. Mag. Dr. iur. Emma Lantschner 22S 975.007 Minderheitenrechte in Südosteuropa und jenseits SE

academic literature with new valuable perspectives. Referring to my research experiences, I would like to argue that effective participation inscribed into quite abstract and normative system design of legal protections and guarantees very often falls into discrepancy with practical implementation and adherence to principles, at least in the contextual study of the Southeastern Europe (SEE). From my previous studies, this discrepancy has been well observed in the case of law on non-discrimination in Serbia. Despite the existence of very advanced legal provisions on the protection from discrimination often exceeding standards and recommendations set by international and European institutions, limited implementability caused by non-transparent financial and political independence of non-discrimination bodies severely undermined efficiency of these legal provisions, consequently questioning the whole system of non-discrimination. Therefore, my hypothesis on discrepancies between legal provisions and practical effects of the law on protection of national minorities in SEE based on previous experiences encouraged me not only to apply a bottom-up approach but also to merge interdisciplinarity of desk research of legal reports provided by the monitoring body of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM) with ethnographic approach involving fieldwork and interviews with concerned individuals. The main reason inspiring me to the application of methodological and scientific interdisciplinarity of this research stems from repetitive use of “relatively good” assessment of the protection and effectuation of minority rights of Ruthenians by FCNM reports disturbed by existence of unspecified “some issues” (FCNM, 2018) (FCNM, 2019).

Since the paper is going to investigate the rights of the national minority of Ruthenians in Croatia and Serbia from a comparative perspective in the sphere of effective participation, I would like to suggest the following **research question**:

Why the implementation of rights on effective participation of Ruthenians in Croatia and Serbia is impaired despite overall satisfactory legal framework?

I would like to argue that the existence of “minor issues and challenges” mentioned in FCNM reports is the consequence of two phenomena that are going to serve as two hypotheses leading throughout the paper:

- **Inadequate** application of the positive responsibility from the side of the government to ensure sufficient **economic resources** to effectuate the rights in cultural, social and political spheres impairs effectuation of these rights.

In other words, despite the fact that both Serbian and Croatian governments endeavour to satisfy the responsibility to support national minorities with funding, inadequate design of the system according to which the funds are allocated impairs the effectuation of cultural, social and political rights in practice.

- **Excessive assimilation** of Ruthenians into majority population reduces effectuation of rights due to minor phenomena classified into the categories of: limited awareness of national identity, administrative hurdles and changing perception of discrimination.

For the sake of clarity, the paper is going to follow the subsequent order. Next sections will be devoted to literature review explaining at the same time the motivation for a specific selection of case study and comparative structure of the work, methodology and theoretical framework suggesting my own model of effectuation of rights on participation in cases of small and exposed to assimilation minorities. Then, my hypotheses will be analysed on the ground of empirical material I have gathered during the fieldwork and structured accordingly to the theoretical model.

LITERATURE REVIEW

Majority of the academic literature analysing the aspect of effective participation of national minorities reduces the interpretation of participatory concept to the political sphere inscribed into efficient design of the legal system expressed with the respect for human rights (Verstichel, 2005), (Pejic, 1997) or conflict prevention and resolution (Marko & Constantin, 2019), (Bieber, 2001). Other area of research focusing on specific legal basis underpinned by European standards on protection of national minorities in the context of effective participation, let it be the article 15 of FCNM (Weller, 2003) or OSCE Lund Recommendations from 1999 (Henrard, 2005) usually prioritises the aspect of effective participation in political life or overall public affairs neglecting alternative expressions of effective participation such as the cultural or social dimension. Consequently, academic literature on effective participation of national minorities incorporates foundational legal framework into political theorisation as: effects for voting rights and electorate phenomena (Nurumov & Vashchanka, 2019), (Reynolds, 2007) representation (Palermo & Woelk, 2003) or self-determination and autonomy (Marko, 2008), (Suksi, 2005).

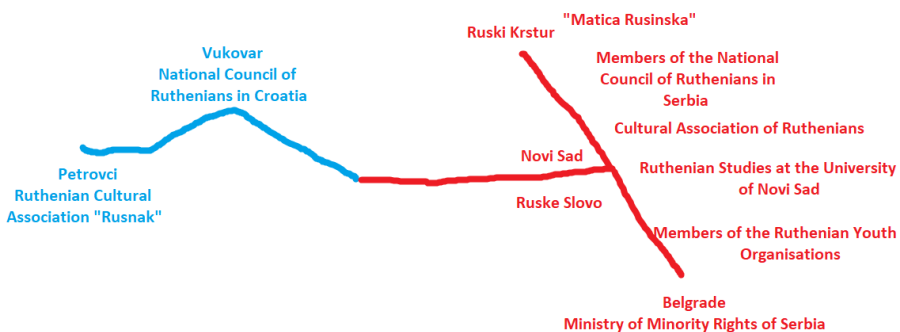
Alternatively, Tove Malloy suggests more diversified interpretation of the effective participation understood in terms of the article 15 of FCNM which is perceived as the overarching effectuation of participatory rights involving as well language, media or education rights (Malloy, 2018). Drawing upon theoretical fundamentals outlined by Malloy, I would like to justify the use of Ruthenian minority as the case study of a community whose status of a historically well-integrated minority deprived of the leverage of kin-state, security threat to majority population and state structure, and representation by a very small number of members. In other words, given contextualisation of the Ruthenian minority offers an interesting empirical ground reducing the importance of classic claims on effective political representation due to more relevant non-territorial and cultural aspects of effective participation. Hence, I believe that the case of Ruthenian minority might serve as an interesting contribution to the study of positive obligation to ensure effective participation not only due to very small number of people expressing themselves as Ruthenians which makes such aspects as territorial autonomy or state-level representation pretty irrelevant but also with reference to excessive assimilation. Speaking about small minorities vulnerable to partial or complete assimilation into majority population in SEE including Vlachs and Aromanians (Ebert, 2013), Gorani (Steinke, 2016) or RAE (Visoka, 2008) opens a new research area on effective participation which might require a redefinition of positive obligation of a state to effectuate participation easily confronted with “shifting blame” as if it was the fault of the “passive” and “ungrateful” minority lingering or refusing to enjoy provided rights.

Research on effective participation of Ruthenians contributes also to the exploration of the minority rights from the sole perspective of Ruthenians. Interest about Ruthenians within legal aspects in international academic literature is severely limited in contrast to other Vojvodinian regional communities (Ilić, 2002), (Beretka, 2014) including Slovaks (Marušiak & Zlatanović, 2020), Hungarians (Petsinis, 2008) or Romanians (Maran & Cinc, 2011), whose research is usually funded from kin-state educational institutions motivated by revisionist national interests. Consequently, majority of the research on Ruthenian minority centres upon assimilation question from identity or historical aspects (Fejsa, 2017), (Hardi, 2012) that is further peripheralised due to Serbian/Croatian or Ruthenian language of publications. Introducing comparative perspective into the research might open additional insights regarding effective participation due to contextual nature of Serbo-Croatian borderlands. Therefore, (1) it is not only the comparison of legal frameworks of Croatia and Serbia perceived by EU/non-EU

belonging but also (2) comparison of the rights additionally effectuated by autonomous status of Vojvodina in contrast to unitary administrative nature of Slavonian provinces in Croatia, (3) juxtaposition of different contexts of wars between Zagreb and Belgrade from 1991-1992 and impacts on relations with majoritarian population, (4) different geopolitical positions of Croatia and Serbia towards ongoing war in Ukraine with regard to relations between Ruthenians and Ukrainians or (5) a sole aspect of contrasting numbers between almost 2 thousand of Ruthenians in Croatia and 14 thousand in Serbia impacting various levels of institutionalisation. I believe that these five aspects provide a well-funded and justified comparative background that might render the analysis even more precise.

METHODOLOGY

As I have mentioned in the introductory paragraph, I had decided to apply the bottom-up approach for this paper incorporating ethnographic elements of the research in order to observe and generate new empirical information for the heuristic value of my work. Therefore, during first eleven days of June 2022, I organised a fieldwork and conducted 13 semi-structured interviews (4 on Croatian side and 9 on the Serbian one). A detailed auxiliary map portraying my route is provided below:

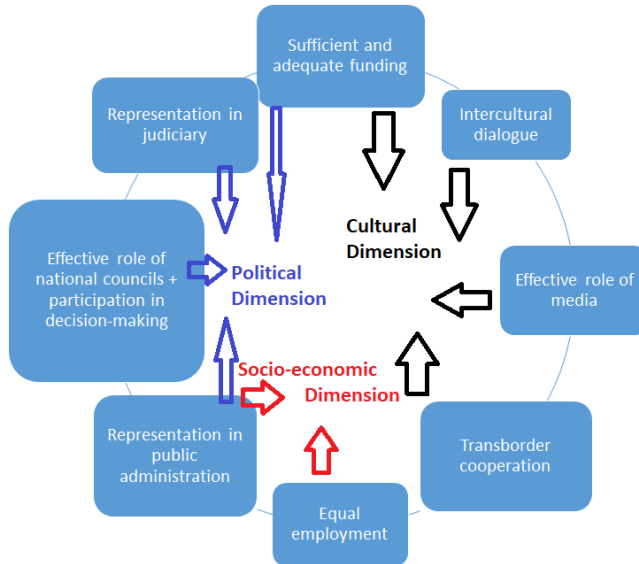

Taking into consideration different institutionalisation of Ruthenian cultural, social and political structures as well as various polarisations over identity interpretations, I have endeavoured to select highly diverse spectrum of

representatives. I believe that semi-structured nature of interviews allowed me to receive direct answers to the most poignant issues articulated by FCNM reports simultaneously opening the way to discovering and sharing new minority protection-related aspects and experiences. In the empirical section below the theoretical framework, for the sake of a clear navigation of the paper, I am going to address the source of information by equivalent Roman number (I – XIII) relating to the conducted interview including, namely, representatives of the Ruthenian cultural association in Petrovci “Rusnak” (I and II), political representatives of the National Council (Savez) of Ruthenians in Croatia (III and IV), representative of the cultural association of Ruthenians in Novi Sad (V), representative of the biggest independent Ruthenian media *Ruske Slovo* (VI), members of the National Council of Ruthenians in Serbia interviewed in *Ruski Krstur* (VII and VIII), representative of Ruthenian language association *Matica Rusinska* (IX), academic representative of the Ruthenian Studies at the University of Novi Sad (X), Ruthenian representative in the Ministry of Minority Rights of Serbia (XI), youth representative of Ruthenians in Novi Sad (XII), Ruthenian representative of independent media in Serbia (XIII).

THEORETICAL FRAMEWORK

Referring to Malloy’s analysis of the key elements of cultural, socio-political and political participation, FCNM interpretation of effective participation, my desk research and categorisation of issues outlined by collected empirical material, I would like to suggest the following theoretical model of different dimensions of effective participation:

This diagram is going to serve as the model for the subsequent analysis of the paper. At the same time, I believe it can be used as the role guideline investigating small, well-integrated and prone to assimilation minorities, at least in the area of SEE where states are pressured by conditionality standards of international institutions to introduce advanced legal frameworks but whose implementability and control of positive obligations remains questionable. Comparatively speaking, in contrast to substantial by the number of members Hungarian minority in Vojvodina whose rights are ensured and effectuated by proportional quotas, minorities in Kosovo or North Macedonia whose post-conflict participation is to be determined by autonomous power-sharing or Roma minority prioritising socio-economic inclusivity, the role model of small, well-integrated and prone to assimilation minorities assumes the following aspects. Firstly, cultural participation as the key expression of distinctiveness is to be ensured by the number of positive obligations of the state including adequate allocations of funds, fostering intercultural dialogue between other minorities as well as the majority population in order to underpin awareness raising, supporting effective role of media and transborder cooperation with kin communities. Secondly, socio-economic participation of well-integrated communities supposedly ensures equal access to state resources and services but might be exposed to discrimination practices in employment. Thirdly, political participation aims to ensure legitimacy of all consulting bodies including national councils and provision that minority members are part of the decision-making process, especially on the local level.

SUFFICIENT AND ADEQUATE FUNDING

This section is presumably the most essential one when it comes to effective cultural participation, however, sufficient and adequate funding is also indispensable ensuring socio-economic as well as political participation. Referring to the first hypothesis of the paper, despite Croatian and Serbian governments attempt to fulfil this positive obligation and provide the Ruthenian community with funds essential for cultural participation, the way how the allocation proceeds is far from desired expectations. The key difference between allocation of funds between Croatia and Serbia regards the fact that whereas in Croatia state ministry and local administration unit of Vukovarsko-srijemska županija and several občinas (smallest administration units) where Ruthenians live allocate the funds according to various grant schemes (III), in Serbia a big part of the financial support is transferred to national councils from the state budget of Serbia and autonomous budget of Vojvodina following proportional principle (VII). Such systemic design of fund allocation does not satisfy anyone. *“We in Serbia do not receive enough money due to proportional principle since there is not many of us but we want to retain our activities preserved and institutionally continued since Yugoslav times which are as professional and developed as the ones of Hungarians or Slovaks. Ruthenians in Croatia do not have enough people in order to take advantage of all available funds because it is difficult to write all grant applications successfully when lacking competent human resources”* (VIII). This statement summarises quite accurately the major challenge of the allocation scheme.

Whereas my interviewees on the Croatian side in Petrovci mentioned that the state offers enough funds for anything including publication of a new book, printing of journals or organising cultural festivals (I) some initiatives involving new actors are more challenging since the grant scheme assumes that 20% of funds might be allocated before realisation of the project and remaining 80% is transferred only when the project reaches visible finalisation, let it be the concert being organised or a book printed. Therefore, new actors representing private sector might feel discouraged from participation in minority activities in Croatia since their contribution cannot be covered in advance and depends on a successful realisation of a given project. Nonetheless, an alternative view (IV) summarised that the grant scheme procedure motivates Ruthenian and other small minorities in Slavonia to actively participate in cultural life which in case of constant financial inflows would have had a discouraging effect. Everyone

however shares the opinion that the ongoing brain-drain of young and educated Ruthenians to Zagreb or abroad leading to the dramatic rise of an average age within the community exceeding 60 years in 2011 (III) poses a challenge to deal with all bureaucratic aspects of grant schemes.

Proportional allocation of funds in Serbia from autonomous and state budgets to national councils responsible for further distribution raises a number of minor challenges. Firstly, majority of my interviewees complained about the lack of transparency and clear principles according to which funds are allocated (VI, X, XI, XIII). They mentioned that widespread cronyism serving as the key prerequisite deepens internal divisions over identity interpretation as the majority of Ruthenian institutions is unofficially labelled as being either pro-Ruthenian or pro-Ukrainian. Therefore, conflicting issue regarding interpretation of ethnic origin of Ruthenians and their relation with the contemporary state of Ukraine on individual level affects decision-making process of financial allocations. Secondly, unequal distribution of funds argued by the members of the council as generally insufficient due to proportional principle (VII) leads to such critical aspects as the annual budget of Matica Rusinska amounted to 255 EUR annually allowing the members to solely cover phone bills (IX) or refusal of the University proposal to organise stipends for students of Ruthenian studies who cannot afford a place in a dormitory in Novi Sad (X) which often decreases the number of first year students of Ruthenian studies to absolute zero. Thirdly, some institutions experienced as well drastic budgetary cuts with the most prominent example of the Ruthenian theatre whose annual budget was reduced in 2011 from 25000 EUR to 2500 EUR rendering professional realisation of performances pretty impossible (X). Fourthly, some minorities including the Egyptian community attempt to abuse access to proportional funds allocated by the autonomous budget of Vojvodina and register their national councils on the territory of Vojvodina despite having neither the minority representatives nor historical connection with the autonomous province of Vojvodina which eventually reduces proportional allocation of funds provided for traditional Vojvodinian minorities including Ruthenians (XI). Fifthly, the sector of minority rights has been the only one which did not receive inflation readjustments in the past decade, nonetheless, after minority rights were separated from the Ministry of Public Administration and Local Self-Government and inscribed into newly established Ministry of Human and Minority Rights in 2020, the pressure on authorities to grant more financial resources has been more effective (XI). One of the positive signals of this reform was the avoidance of Covid related cuts. In conclusion, with reference to the first hypothesis, the cases

of Croatia and Serbia demonstrate that the allocation of funds cannot meet all demands to cover effective cultural participation while the lack of transparency makes the situation in Serbia more alarming.

FOSTERING INTERCULTURAL DIALOGUE

One of the crucial aspects of the effective cultural participation regards also the issue of intercultural dialogue. In practice, the state as well as the minority shall make sure that the outreach of its cultural activity is not reduced solely to its closed community but leaves an impact on the whole multicultural neighbourhood and fosters relations with majoritarian population and other minorities. Positive obligation to ensure intercultural dialogue is expected to raise awareness about the existence of other minorities, enhance social cohesion and prevent emergence of discriminatory behaviour. Representatives of Croatian Ruthenians acknowledged that the awareness about Ruthenians in Slavonia among Croats is more than satisfactory (I, IV), however certain nationalisms and memory of the civil war from 1991-1992 sporadically increase interethnic tensions. Presumably, the most poignant issue regards the use of Ruthenian alphabet called “azbuka” in public space which very closely resembles Serbian Cyrillic. Due to ongoing controversy over the use of Serbian alphabet in public space, Ruthenian “azbuka” managed to fall victim on numerous occasions to Croatian nationalists who damaged information boards or festival promotion materials wrongly identifying “azbuka” with Serbian Cyrillic (I). A similar issue regarded as well the distribution of the Ruthenian journal “Nova Dumka” by Croatian post office whose workers confused alphabets of the cover page and periodically hampered delivery of journal editions. Supposedly, packaging every journal into blank envelopes solved the trouble and since then all issues are delivered on time (II), however, the alphabet controversy clearly indicates how ethnic cleavages between Croats and Serbs might affect other minority groups. Moreover, controversies around the use of problematic alphabet encouraged a handful of Ruthenian activists to advocate for shifting the alphabet into the Latin one to resemble Croatian standard, however, the proposal was highly criticised within Ruthenian community and condemned for evoking unnecessary internal divisions that stay in contrary to Ruthenian language traditions (IV). Beyond the aspect of the alphabet, Croatian Ruthenians do not experience other major challenges and attempt to foster intercultural dialogue through educational means. Ruthenian language classes opened in the primary school Jankovci attract as well Croatian and Serbian children serving as a great platform for intercultural exchange whereas summer

school for Ruthenian language offers places for other nationalities (II). Eventually, manners of a “decent host” suggest to invite representatives of other minorities for cultural festivals to make sure the cooperation with other seven minorities registered in Vukovar continues to foster intercultural dialogue (III).

Ruthenians in Serbia are not exposed to similar alphabet challenges as the Croatian Ruthenians. Similarly, they enjoy high level of recognition being commonly classified as a traditional Vojvodinian community along Hungarians, Slovaks and Romanians (XII). Some of the interviewees pointed out the alarming phenomenon as if systemic design of the activity of national councils disregarded intercultural dialogue contributing to the so-called “ghettoization” of minorities locked in small communities since the model of fund allocations prevents the control to ensure cultural participation fostering intercultural dialogue (XIII). Older members of the Ruthenian community recall the Yugoslav times when intercultural education of learning each other languages was a common practice, nowadays perceived solely as the right of minorities to preserve own identity and traditions and not as something to be shared with majoritarian or other minority populations (XI). Speaking about education, ideas to open Serbian classes in Ruthenian schools for the sake of enhancing intercultural dialogue failed completely as during past 20 years they led to gradual closures of Ruthenian classes and strengthened assimilation tendencies (XI). Today, the only school with full instruction in Ruthenian in Ruski Krstur serves as the bone of contention with local authorities in Kula. Supposedly, current president of the local council known for nationalist stances exerts pressure on Serbian minority or simply people having Serbian surnames in Ruski Krstur in order to request establishment of the Serbian class in the school (XI). Such activities are greatly feared by local Ruthenians worried about the fact that opening Serbian division will replicate scenarios experienced in other educational facilities and could lead to ultimate closure of Ruthenian education in Vojvodina (XI). Other small aspect regards the fact that despite Vojvodinian minorities are well-integrated in local multicultural society there is utterly no interaction with non-Vojvodinian minorities especially coming from southern Serbia (XI). Similarly to the case of Slavonia, multicultural participation to cultural festivals is a common practice across Vojvodina.

Hungarian representation at the Ruthenian culinary festival

EFFECTIVE ROLE OF MEDIA

Another aspect of effective cultural participation regards the way how media facilitate the access to information and support social cohesion. *“When watching broadcasts about us in the local media we feel like a ZOO, as if Ruthenians would only dance and eat”* (III). This view is shared equally by Croatian and Serbian Ruthenians. *“Folklorisation”* prevailing in TV and radio programmes on minorities cannot contribute to enhanced social cohesion as majority population receives highly distorted picture of the daily life of Ruthenians (V). Autonomous Vojvodinian broadcaster RTV attempted in early 2010’ to offer quite a vanguard approach towards produced materials including as well the focus on modern and alternative cultural aspects of the life of minorities that even dragged the interest of non-Vojvodinian audience, however, political changes in 2012 brought about the return to traditional folk focus (XIII). Interestingly enough, state RTS does not have a single broadcast that would be devoted to the aspect of minorities despite 20% of Serbian population being comprised of minorities. The only opportunity for Ruthenians to appear on RTS are culinary shows where *“folk distortion”* continues. In the prism of ministerial intervention in the RTS office to change the attitude towards minorities, RTS crew produced a rather irrelevant material of children cycling to their school in Ruski Krstur completely disregarding the minority aspect of the visited place and mocking the reason for ministerial intervention (XI). A positive note however is inscribed to the

introduction of subtitles to all broadcasts at RTV so that users of other languages can follow minority programmes (XIII).

TRANSBORDER COOPERATION BETWEEN SERBIAN AND CROATIAN RUTHENIANS

Looking into the details of effective cultural participation, I believe that quite significant aspect concerns as well the way how cultural participation is being affected by the fact of Ruthenians living on both sides of Danube serving nowadays as the state border between Croatia and Serbia. Despite the prevailing discourse of a common origin of Ruthenians coming from the same place of Ruski Krstur expressed today with a number of family relations (IX), some aspects have negative effects that hinder transborder cooperation. Firstly, the war of 1991-1992 left a vivid trail taking into consideration the fact that popular mobilisation of Serbian and Croatian divisions incorporated to a great extent local minorities which paradoxically contraposed Ruthenians on two adversary sides of the armed conflict (I). Despite minorities did everything possible to prevent bloodshed within own national communities divided by newly erected boundary, devastating effects leading to the loss of 3% of Croatian Ruthenians (IV) antagonised the sense of shared lands and considerably limited transborder contacts. Secondly, Croatia joining the EU is often portrayed by Serbian Ruthenians as entering irreconcilable legal framework which precludes the organisation of transborder initiatives, however, this argument is often utilised as an excuse to avoid cooperating with the Croatian side (VII). On the other hand, a positive aspect regards the implementation of the “Dunav nas spaja” (Danube connects us) project supported by the EU which is interpreted as a political pressure on Croatia to support EU candidates with cultural transborder cooperation. Interestingly enough, Zagreb reinterpreting the aim of the project by concentrating on transborder cooperation of Hungarians and Ruthenians so that financial support for Belgrade could have been considerably limited satisfies both the EU and transborder minorities being key recipients of the project (I).

EQUAL EMPLOYMENT

Moving to the aspect of socio-economic participation, one of the few aspects that might be relevant for the case of Ruthenians regards equal employment opportunities and representation of minority quotas in public sector where applicable. Despite no major issues expressed on both sides of the border,

Serbian Ruthenians sometimes pointed to common nepotism that might be understood as derivative form of discrimination since there is no “Ruthenian tycoons” on the market whereas the Serbian ones tend to select only “own people” (VI). Two interesting issues were observed however. Firstly, Croatian regulation on employment preference of children of homeland defenders sometimes collides with minority quotas established by state legislation as deciding actors unlawfully prioritise the claim of regulatory preference to employ children of homeland defenders instead of members of national minorities (I). Secondly, minority quotas are sometimes abused in Serbia as in the case of the Pedagogical Institute in Novi Sad where all minority quotas are filled by Hungarians despite presence of other minorities in the city (X).

REPRESENTATION IN PUBLIC ADMINISTRATION

Public administration is another essential aspect for effective participation which at the same time affects cultural, socio-economic and political dimensions having a significant connection with the aspect of language rights. On both sides of the border administrative hurdles regard the challenge to receive documents in Ruthenian which is the reference to the second hypothesis of this paper concerning excessive assimilation. *“When you go to the office and ask someone for the documents in Ruthenian they will tell you anything possible to discourage you explaining the complex procedure that will take months whereas Serbian documents can be received within days”* (XI). *“We wanted to get our IDs in Ruthenian but the procedure was very long, administration sent us documents with spelling mistakes a couple of times and then we had to send them back, getting documents in Ruthenian is like playing ping-pong, less than ten people in Croatia dared to get their IDs in Ruthenian”* (II). *“In Sombor they told me I cannot get my ID in Ruthenian because there is no Ruthenian translator. In Kula they said the procedure is too complex because they have to proceed this through Sombor”* (V). These experiences portray very accurately the absurdity of administrative hurdles and the lack of implementability of one of the key guarantees written in legal frameworks. Eventually, excessive assimilation discourages the majority of Ruthenians from enjoying this particular right as the administrative argument of *“why do you need to complicate, Ruthenian and Serbian are almost identical”* prevails and reassures that the use of own language in public administration is nothing more than creating redundant effort (VII). This goes even further as one of my interviewees reported that a doctor in Vrbas hospital refused to talk in Ruthenian later explaining it: *“I did not want to disturb*

my Serbian colleagues” (X). Other aspects include deliberate spelling mistakes so that Ruthenian names are written in the same way as Serbian ones (X), lack of translators with the most critical example of Vrbas that even refused to inform the Ministry about knowledge of minority languages in administration offices (XI) or blatant mistakes on Ruthenian information boards and traffic signs (XI). Interestingly enough, numerous constraints of Ruthenian language limiting participation in public administration are not interpreted as discrimination practices unless state services prevent Ruthenians from economic exclusion or physical violence (XII) being another consequence of excessive assimilation. This phenomenon was coined as the “self-colonisation” (XIII) triggered by the fear of exposing to unnecessary curiosity and potential loss of hitherto ensured rights.

Traffic sign of the city of Begeč written with Macedonian "r" instead of Ruthenian "r"

EFFECTIVE ROLE OF NATIONAL COUNCILS

The final aspect of this paper takes into consideration political participation in inclusive decision-making processes. On the Croatian side, my interviewees mentioned that the law enables Ruthenians to establish advisory councils to Vukovarsko-srijemska županija (over 500 minority representatives required) and concerned občinas (over 150 minority representatives required) which effectively consult implementation of local regulations (III, IV). A point of criticism has been directed towards several politicians who concealed their Ruthenian identity when running in županija level elections, however, Ruthenian background did not preclude one candidate winning council elections in Croatian majoritarian town of Jankovci becoming vice- and then key governor for the period of 12 years (I). National councils supposed to effectuate the role of political

representation in Serbia are coming under rising criticism. Despite previous governments endeavoured not to interfere into elections to national councils, there is a considerable pressure from the side of ruling SNS attempting to control the Ruthenian National Council and introduce own party members manipulating Ruthenian electorate by inviting to abundant dinners or organising trips to monasteries (XI). At the same time, previous elections noted a number of alarming issues such as excessive turnout in the town of Đurđevo (X) that eventually delegitimises the role of national councils and discourages Ruthenians from political participation. Knowing the context of rising authoritarianism in Serbia, ruling SNS attempting to extend control to small national councils of minorities demonstrates that inclusive political participation is under serious threat.

REPRESENTATION IN JUDICIARY

No major issues were observed when it comes to the representation in judiciary as small number of Ruthenians does not require complete representation. Interestingly enough, one of my interviewees mentioned that some people abuse the right and demand the conduct of proceedings in Ruthenian in order to extend the time of the whole procedure (X) whereas 2 Ruthenian judges across whole Serbia cannot handle all proceedings being realised in Ruthenian (XI).

CONCLUSION

In summary, this paper attempted to use a bottom-up approach in order to offer an alternative interpretation of effective participation analysed from the perspective of Ruthenian minority providing a vast empirical material to the literature on small, well-integrated and assimilated minorities in SEE. With reference to the research question and two hypotheses, the following conclusions might be observed:

- [1] Inadequate allocation of funds, lack of transparency and controlling mechanisms as well as politicised decision-making process impacted by cronyism all impair effectuation of cultural participation of Ruthenians otherwise ensured by legal frameworks of Croatian grant schemes and Serbian national councils;
- [2] “Folklorisation” of media, unrealised potential of Vojvodinian multiculturalism and limited effect of transborder cooperation

additionally negatively impact effectuation of cultural participation of Ruthenians;

- [3] Excessive assimilation discourages Ruthenians to enjoy language rights to effectuate participation on the level of public administration whereas preference mechanisms or common stigmatisation motivates some to hide Ruthenian identity impairing effective participation in socio-economic and political dimensions;
- [4] A negative trend of rising governmental influence on the National Council of Ruthenians in Serbia poses a threat to effective political participation.

Јакуб Степањук

ЕФЕКТИВНО УЧЕШЋЕ РУСИНА У СРБИЈИ И ХРВАТСКОЈ

Пројекат је заснован на теренском раду током прве две недеље јуна 2022. године у Славонији и Војводини и обухвата тринаест интервјуа са локалним представницима русинске националне мањине. Има за циљ истраживање и евалуацију поштовања и остваривања права на ефективно учешће Русина у Србији и Хрватској у светлу члана 15 Оквирне конвенције за заштиту националних мањина (ОКНМ). Тумачење ефективног учешћа даље је представљена у културној, социо-економској и политичкој сфери. Рад је заснован на две хипотезе: (1) да права нису у потпуности остварена због неадекватног финансирања (2) да права нису у потпуности остварена због прекомерне асимилације која узрокује ограничену свест о идентитету, административне/ бирократске препреке и измењена перцепција дискриминације. Рад доприноси академској литератури на много начина. Као прво, примењује приступ одоздо према горе, који укључује интердисциплинарну етнографску и високо емпиријску истраживачку филозофију ка правној анализи учешћа мањина у којој тренутно доминирају системски и дизајнерски дискурси. Овај прилично технички начин правног истраживања присутан је у ОКНМ извештајима у којима се помињу „мањи проблеми“ русинске заједнице занемарујући многе детаље актуелне ситуације. Као друго, овај рад доприноси проучавању русинске мањине јер у постојећој литератури недостаје перспектива правних анализа које су замућене историјским и лингвистичким фокусима. Рад би на крају могао послужити као модел за истраживање малих и асимилацији склоних мањина широм Јужне и Источне Европе.

Кључне речи: Русини, ефективно учешће, национална мањина, идентитет, асимилација.

BIBLIOGRAPHY

- Beretka, K. (2014). Fragile Autonomy Arrangements in the Republic of Serbia: The Territorial Autonomy of Vojvodina and the National Minority Councils. *Autonomy Arrangements Around the World: A Collection of Well and Lesser Known Cases*, 247–273.
- Bieber, F. (2001). Balancing political participation and minority rights: the experience of the former Yugoslavia. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2(2).
- Ebert, K. (2013). The Balkan Romanian populations and the issue of identity in the multi-ethnic Balkans. *Europäisches Journal für Minderheitenfragen*, 6(1), 25–44.
- FCNM (2018) Fourth Report submitted by Serbia pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities.
- FCNM (2019) Fifth Report submitted by Croatia Pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities
- Fejsa, M. P. (2017). Ruthenian Minority in Vojvodina and its Language. *Балканистичен Форум*, (3), 66–77.
- Hardi, D. (2012). SEOBE KAO UZROK GUBLJENJA ISTORIJSKE TRADICIJE I PRONALAZENJA NOVOG IDENTITETA–PARADIGMA MIKROZAJEDNICE RUSINA U SRBIJI. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 37(1), 289–299.
- Henrard, K. (2005). 'Participation', 'Representation' and 'Autonomy' in the Lund Recommendations and their Reflections in the Supervision of the FCNM and Several Human Rights Conventions. *International Journal on Minority and Group Rights*, 12(2–3), 133–168.
- Ilić, V. (2002). Attitudes of the ethnic elites members in Vojvodina to minority rights and to interethnic relations. *Sociologija*, 44(1), 25–40.
- Malloy, T. H. (2018, February). Commentary of Article 15 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. In *The Framework Convention for the Protection of National Minorities* (pp. 269–288). Brill Nijhoff.
- Maran, M., & Cinc, E. (2011). Education in the Romanian language in the context of multiculturalism and multilingualism in Vojvodina-The past, the present and the future. *International Journal of Arts & Sciences*, 4(18), 325.

- Marko, J. (2008). Is there a South Tyrolean 'Model' of Conflict Resolution to be Exported?. In *Tolerance through Law* (pp. 371–388). Brill Nijhoff.
- Marko, J., & Constantin, S. (2019). Against marginalisation: The right to effective participation. In *Human and Minority Rights Protection by Multiple Diversity Governance* (pp. 340–395). Routledge.
- Marušiak, J., & Zlatanović, S. (2020). Slovakia as a Safe Country-The Perspective of the Slovak Community Members of Vojvodina. *Slovak Ethnology/Slovensky Narodopis*, 68(2).
- Nurumov, D., & Vashchanka, V. (2019). Effective Participation of National Minorities in the Electoral Process. In *Effective Participation of National Minorities and Conflict Prevention* (pp. 197–214). Brill Nijhoff.
- Palermo, F., & Woelk, J. (2003). No representation without recognition: The right to political participation of (National) minorities. *Journal of European Integration*, 25(3), 225–248.
- Pejic, J. (1997). Minority rights in international law. *Human Rights Quarterly*, 19(3), 666–685.
- Petsinis, V. (2008). Serbs and ethnic Hungarians in Vojvodina. Ethnic conflict placed within a framework beyond groupism. *Sociológia*, 40(3), 258–277.
- Reynolds, A. (2007). Effective participation through elections: creating the space for minorities and majorities in the political sphere. *Towards Good Governance and Social Integration*, 41–52.
- Steinke, K. (2016). Identity problems of the Gorani in eastern Albania and Kosovo. In *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders* (pp. 360–375). Palgrave Macmillan, London.
- Suksi, M. (2005). Keeping the lid on the secession kettle—a review of legal interpretations concerning claims of self-determination by minority populations. *International Journal on Minority and Group Rights*, 12(2-3), 189–226.
- Verstichel, A. (2005). Recent Developments in the UN Human Rights Committee's Approach to Minorities, with a Focus on Effective Participation. *International Journal on Minority and Group Rights*, 12(1), 25–42.
- Visoka, G. (2008). Political parties and minority participation: case of Roma, Ashkalia and Egyptians in Kosovo.

Weller, M. (2003). Creating the Conditions Necessary for the Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities. *Int'l J. on Minority & Group Rts.*, 10, 265.

Virdinija Popović*
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za rumunistiku

Ivana Ivanić**
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za rumunistiku

УДК 821.135.1:316.722(510)
doi: 10.19090/rs.2022.6.219-228
Оригиналан научни рад
примљен 29.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

UTICAJ KINESKE KULTURE NA RUMUNSKU KNJIŽEVNOST***

“Despre zidul acesta chinezii spun, lăudându-se, că, atunci când s-a clădit, în munți n-a mai rămas nici o piatră, pe șesuri n-a mai rămas nisip, în râuri a secat apa iar în pământ n-a mai rămas niciun copac.”

“Kinezi kažu za ovaj zid, hvaleći se, da tada kada se on izgradio, na planinama nije ostalo kamena, polja su ostala bez zemlje, reke su presušile a iz zemlje nije raslo nijedno jedino drvo.”

Nikolae Milesku Spataru

Najstarija civilizacija na svetu je bila oduvek predmet inspiracije za mnogobrojne svetske pisce pa tako i rumunske, među koje spada i najpoznatiji rumunski pesnik, Mihaj Eminescu kao i veliki pisac putopisa Nikolae Milesku Spataru. Kineske religije i filozofija Dalekog istoka, lepote Kine pa čak i ekonomija su bile citirane, slavljene i upoređene sa evropskom i balkanskom kulturom na oko 15.000 stranica rumunske publicistike a lepote Kine su bile opisane u rumunskim putopisima koji datiraju još iz 19. veka. U radu će biti prikazana rumunska literatura u kojoj je Kina bila predmet inspiracije za pojedine rumunske pisce, u kojoj je meri kineska kultura prisutna u rumunskoj književnosti i da li su publicistička i beletristička dela u 19. veku u Rumuniji mogla pronaći put ka čitaocu.

Ključne reči: Kina, kultura, rumunska književnost, publicistika, putopis.

* popovic.virdinija@ff.uns.ac.rs

** ivana.ivanic@ff.uns.ac.rs

*** Rad je realizovan u okviru projekta „Maђински језици и књижевности у АП Војводини – семиотички и културни ресурси у изградњи етничког идентитета”, број 142-451-3125/2022-01 finansiran od strane Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost AP Vojvodine.

Kineska kultura stara je više od pet milenijuma. Kineski izumi: papir, barut, štamparija, kompas, astronomija i kalendar, filozofija i koncepcija sveta i postojanja imali su dubok uticaj na čovečanstvo, podstičući evolutivni proces ljudske civilizacije. S druge strane, smeštena na ušću Dunava u Crno more, „biser Crnog mora“, Rumunija se nalazi na drevnom Putu svile i povezuje istočnu i zapadnu civilizaciju. Kineska kultura i rumunska kultura su se razvile trajnim inovacijama, izgradile su svoju istoriju prihvatanjem i asimilacijom različitosti, bivajući dragulji svetske kulturne riznice i glavne komponente ljudske civilizacije. Kineska kultura je još od Srednjeg veka privukla pažnju rumunskim ljubiteljima istorije, a najviše posle Gutenbergovog pronalaska štamparije 1455. godine. Mnogo godina pre Gutenberga je Kinez Dan Chiech 868. štampao svoju prvu knjigu, a 1045. godine je Pi Sheng izumeo mobilnu mašinu za štampanje. Posle povratka Marka Pola sa Dalekog istoka u Veneciju, pohvalio je kineske štampare kao i korišćenje papira u štamparskom procesu.

Najstarija civilizacija na svetu oduvek je bila predmet inspiracije za mnogobrojne svetske pisce pa tako i rumunske, među koje spada i najpoznatiji rumunski pesnik Mihaj Eminescu kao i veliki pisac putopisa Nikolae Milesku Spataru. Kineske religije i filozofija Dalekog istoka, lepote Kine pa čak i ekonomija su bile citirane, slavljene i upoređene sa evropskom i balkanskom kulturom na oko 15.000 stranica rumunske publicistike, a lepote Kine su bile opisane u rumunskim putopisima koji datiraju još iz 19. veka. U radu će biti prikazana rumunska literatura u kojoj je Kina bila predmet inspiracije za pojedine rumunske pisce, u kojoj je meri kineska kultura prisutna u rumunskoj književnosti i da li su publicistička i beletristička dela u 19. veku u Rumuniji mogla pronaći put ka čitaocu.

Bilateralni diplomatski odnosi Kine i Rumunije traju oko 70 godina, dok saradnja u oblastima obrazovanja, nauke i tehnologije, kulture i politike ima dužu istoriju. Štaviše, postoji tradicionalno prijateljstvo između rumunskog i kineskog naroda. Kada govorimo o prvoj recepciji kineske književnosti i kulture u Rumuniji, ne možemo zaobići doprinos Nikolaja Mileskua Spatarula koji je napisao knjigu *Putovanje u Kinu (1675–1678)*¹.

Zbog geografske udaljenosti između Kine i Rumunije postoje razlike u pogledu istorije, kulture i civilizacije, osim toga, rumunski jezik i kineski jezik spadaju u dve potpuno različite porodice jezika: međutim, zbog činjenice da su dva naroda kroz istoriju prolazila kroz slična, pa i identična iskustva i teškoće, sa

¹ *Jurnal de călătorie în China.*

iznenađenjem konstatujemo da u sadržaju dva jezika možemo otkriti slične ili identične delove rečnika ili oblike izražavanja. Komunikacija između različitih etničkih grupa postoji još od najstarijih perioda. Kina i Rumunija pripadaju različitim istočnim i zapadnim kulturama, dok su njihovo istorijsko poreklo, kulturna pozadina i književna tradicija kao i nacionalna psihološka struktura potpuno različita. Poznato je da u rumunskoj istoriji, u poređenju sa kineskom kulturom ili širenjem sopstvene kulture, Rumunija je relativno zaostajala. Međutim, kulturna saradnja između Kine i Rumunije je izuzetak, ona ne samo da je održala dobar kontinuitet, već je imala i bogat sadržaj i raznovrsne oblike, a posebno književni uticaj je jedno od najvažnijih i najstabilnijih oblasti. Ovaj rad će pokazati prvu recepciju kineske književnosti i kulture u Rumuniji.

Nikolae Spatarul Milesku je imao značajan doprinos u razvoju kulturnih veza između Rumunije i Kine. Krajem 17. veka, na svom proputovanju u Kinu, napisao je putopis *Putovanje u Kinu* na osnovu sopstvenog iskustva za vreme svog diplomatskog perioda. Bio je jedan od prvih evropskih izaslanika koji su upoznali Kinu. Smatra se pionikom diplomatskih veza između Rumunije i Kine. Nikolae Milesku Spatarul (1636–1708) rođen je u Vasluj, gradu u istočnoj Rumuniji. Godine 1675. imenovan je za ambasadora Ruskog carstva u Peking. Na dvoru cara Alekseja i u slovensko-grčko-latinskoj školi koju je osnovao Petru Movila, Milesku ostavlja dobar utisak, tako da mu car poverava razne diplomatske misije, te je bio primljen za prevodioca za grčki, latinski, ruski i rumunski jezik.

Virđil Kande, poznati rumunski istoričar kulture, je u svojoj knjizi *Rumunska svedočanstva u inostranstvu*² spomenuo nekoliko dokumenta koja svedoče o kinesko-rumunskoj kulturi. Prvi dokument je pismo ruskog cara Alekseja I Mihajloviča (oca Petra Velikog, 1645–1676) kineskom caru Kang-Xi (1661–1722), koji datira od 28. maja 1675. godine u kojem ruski car preporučuje Rumuna Nikolaja Mileskua Spatarua (1636–1708) za izaslanika kojeg će kasnije poslati u Kinu kako bi uspostavio diplomatske i ekonomske veze sa ovom velesilom. Kao poznavao stranah jezika, car Aleksej I mu je poverio zadatak da reši granične sporove između Rusije i Kine, duž reke Amur i da uspostavi trgovinske odnose sa carstvom Čing, kao i da bi detaljno opisao nove ruske posede u Zabajkaliji i Amurskoj oblasti, kao i na susednim teritorijama. Za razliku od prethodnih izaslanika, Spataru je ozbiljno počeo da proučava Kinu i kineski jezik, što mu je omogućilo da prikupi mnogo dragocenih informacija o ovoj zemlji.

² Prim. Prevod naslova *Mărturii românești peste hotare*.

Pored održavanja odnosa sa carstvom Ćing, putovanje Spatarua odigralo je ogromnu ulogu u razvoju Sibira i Transbaikalijske: sačinjeni su detaljni opisi velikih teritorija, koji su potom korišćeni kako u Rusiji, tako i u inostranstvu, na primer, od strane jezuita koji su pokazali interesovanje za Kinu.

Princ Yu Fuquan je 27. juna 1876. godine za kineskog cara sastavio izveštaj u vezi sa njegovim razgovorom sa Mileskuom Spataruom. Saradnja rumunskog izaslanika sa kineskim zvaničnicima je trajala duži period o čemu svedoči i memorandum koji datira od 3. septembra 1677. kojeg je taj isti Yu Fuquan napisao na mandžurijanskom jeziku (Kandea, 1991: 230). Na istom, mandžurijanskom jeziku se u *Carevoj hronici* spominje da je „petnaestog dana petog meseca petnaeste godine” vladavine cara Kang-Xi, tj. 1676. godine, u Dvoranu Vrhovne Harmonije koja se nalazi u carskom dvoru, bio primljen ruski vesnik Milesku Spataru, kojeg je car bogato ugostio zajedno sa svojom pratnjom (Ibidem, 1998: 52). U ovoj hronici se ipak ne kaže da Milesku Spataru nije video kineskog cara nijednom, što se saznalo tek kasnije iz njegovog putopisa. Neki istoričari kulture spominju da jedini prihvatljivi motiv je Spataruovo neprihvatanje carskog protokola za koji je smatrao da je ponižavajući. Ruski car je zaposlio Nikolaja Mileskua Spatarua u Departmanu vesnika 1671. godine odakle će ga poslati u Kinu 1675. godine na mestu ambasadora i gde će ostati do 5. januara 1678. godine. Milesku Spataru je pre toga bio poznat kao rumunski učenjak, prevodilac, geograf. Govorio je latinski, starogrčki, turski, staroslovenski, francuski kao i novogrčki koje je naučio za vreme studiranja i Patrijarhijskoj školi u Carigradu. U rumunskoj književnosti je ostao zapamćen po njegovim putopisima, najviše po putopisu *Putovanje u Kinu*³ u kojem su opisane kineske prirodne lepote, ljudi, običaji, hrana, zanimanja ljudi, govor, itd. Njegovo putovanje od Sibira do Kine kreće od grada Tobolska i traje do granice carstva Kine. Druga njegova knjiga je *Opis Kine* (1685) koja je bila veoma čitana u to vreme kako u Rusiji tako i na Dalekom istoku. U ruskoj historiografiji, poznat je kao Nikolai Spathari, ne spominjajući se da je bio po nacionalnosti Rumun.

Opšte je poznata istorijska činjenica da su prvi rumunsko-kineski diplomatski kontakti bili povezani sa onim rumunskim diplomatima koji su poslati u zapadnoj Evropi kako bi druge zemlje priznale nezavisnosti Rumunije posle rata, 1877–1878. godine. Prvi rumunski izaslanik u Parizu bio je istoričar i publicista, Mihail Kogalnićanu koji je uspostavio diplomatske kontakte u tu svrhu s ministrom Velikog carstva King, Zengom Jize, u glavnom francuskom gradu, a

³ *Jurnal de călătorie în China*

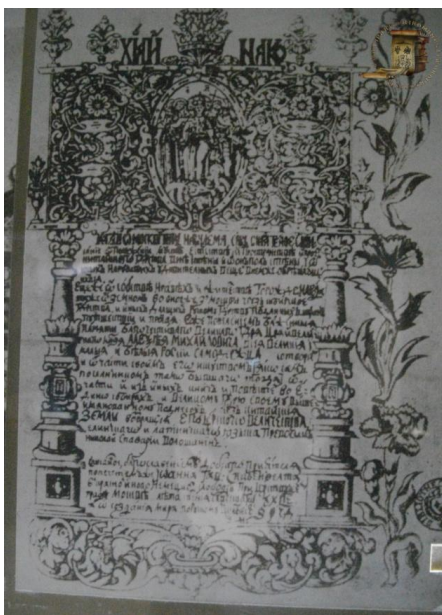
razmena diplomatskih poruka sa Kinom nastavljena je i tokom svoje misije u Sankt Petersburgu.

Rumunsko-kineskim kulturnim vezama bavili su se i drugi rumunski pisci, jedan od njih je bio i najpoznatiji rumunski pesnik, Mihaj Eminescu (1850–1889) kojeg je zainteresovala kineska filozofija i religija Dalekog istoka još od kada je studirao filozofiju u Beču i Berlinu. U preko 15.000 stranica publicistike, Eminescu je pisao mnogo puta o Kini, o poznatim ličnostima i o orijentalnom mentalitetu. Često je citirao rumunska i strana dela koja su pisala o Kini. Eminescu je 1881. godine prilikom njegovog pisanja o Uskrsu, napravio komparaciju između rumunske Biblije i drugih spomenika nacionalnih kultura: „Ni Budine pouke, ni Sokratov život, ni principi stoicizma *kao ni Lao Ce-ov put ka vrlini*, iako slični sa hrišćanskim poukama, nisu nikad imali toliki uticaja niti su uzdizali toliko čoveka koliko je to uradila Evangelija...“⁴. Od kineskog mislioca Lao Ce je Eminescu preuzeo ideju o ekonomskom protekcionizmu, koju je kasnije iskoristio u svojim ekonomskim studijama. Ovom prilikom, pesnik komentariše knjigu *Chine moderne au Description historique géographique et littéraire de ce vaste empire*, de Gillaume Pauthier și Antoine Louis Bojin (Paris, 1853) (Nedelcea, 2016: 23). Rumunski pesnik je napisao i veliki broj komentara u vezi sa francuskim putopisima posvećenim Kini: *Voyage en Chine pendant les années 1847, 1848, 1849, 1850* (Paris, 1854) i *Voyage de la Bayonnaise dans les mers de la Chine* (Paris, 1972) autora Juriena de la Gravieria kome zamera veoma slabo poznavanje balkanskih naroda i da je u svojoj knjizi *Le situation du Levant* (Paris, 1877) zapisao da će Grke dostići sudbina mandžurske rase, koja je nadvladala Kinom i da su Mandžursku zemlju morali ostaviti Kinezima.“ I u drugim člancima koje je Eminescu objavio u časopisima: „Timpul“, „Convorbiri literare“, „Curierul de Iasi“ je kritikovao intelektualce tog vremena zbog niskog stepena poznavanja istorije, a najviše je govorio o političarima, u kojima mu je Kina bila sredstvo za komparaciju, npr. u sledećim citatima, prvi je vezan za analizu stanja različitih nacionalnosti koji žive u Austrougarskoj: „Kad bi Kina osvojila Mađarsku, prvi koji će reći da su poreklom Kinezi su Jevreji i advokati“ ili kad je govorio o mešanju Austrougarske u unutrašnje poslove Rumunije napisao je da „Austrougarska nema pravo mešanja u Dunavskim vodama, apsolutno nijedno pravo, kako nemaju ni Kina ni Japan niti druga zemlja na svetu“ (Ibidem: 25). U drugim člancima Eminescu je pokazao odlično poznavanje kineske istorije. U

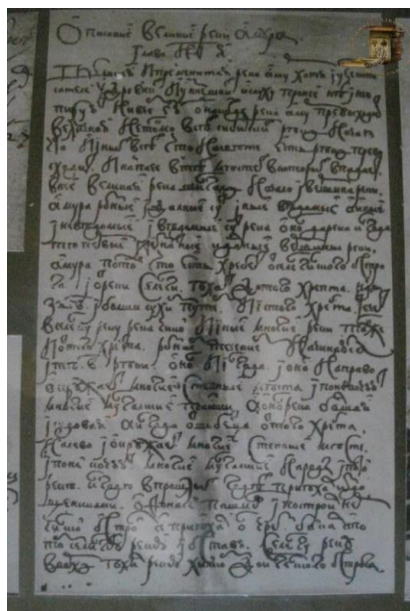
⁴ Prim. prev., Mihai Eminescu, Timpul, VI, nr. 81, 12 april, 1881, p.1, apud. Tudor Nedelcea, *China și valorile ei în viziunea lui Eminescu*, "Lumina", nr.4-6, 2016, p.22.

jednom članku u časopisu „Curierul de Iasi“ (br. 4, 14. jul, 1877, str. 3) govoreći o radu studentskog kluba u Jašiju, osnovan 1875. godine, čija aktivnost je bila bavljenje historijom, jezikom i kulturom rumunskog naroda kao i razvojem rumunskog obrazovanja, Eminesku je citirao Kinu rekavši da ako govorimo o tome *koliko* znaju Kinezi, onda je ona jedna od najobrazovanijih zemalja sveta a ako postavljamo pitanje *kako* toliko znaju, kod ovog „kako“ prestaje uloga obrazovanja i ulazimo u način njihove edukacije“ (Ibidem: 26).

Što se tiče kulturnih relacija, XX vek je bio veoma značajan za promovisanje rumunske književnosti u Kini. Prevode se na kineski jezik najpoznatija rumunska dela i autori 19. veka među kojima je i Mihaj Eminesku. Kineski studenti koji su učili rumunski jezik na rumunskim univerzitetima, pri njihovom povratku kući, neki su počeli svoju diplomatsku karijeru, neki su se zaposlili kao lektori ili profesori na katedrama za rumunski jezik u kineskim gradovima, u medijima ili u različitim javnim ustanovama. Od pojavljivanja, 1922. godine prvih komentara kineskog pisca Shen Yanbing na račun Emineskuove poezije, njegova je poezija bila veoma dobro primljena i hvaljena na kineskom prostoru. Poslednje dve decenije su se umnožili prevodi proznih i dramskih dela na kineski jezik, ali i kineskih dela na rumunski jezik, za razliku od prethodnih decenija kada se kineska književnost najviše prevodila na engleski, francuski, nemački i ruski jezik. Kinezi manifestuju veoma veliko interesovanje za promovisanje njihove književnosti u Centralnoj i Istočnoj Evropi i zbog toga pisci pri Kineskom društvu pisaca često posećuju Rumuniju i promovišu ovde svoja dela. Sama činjenica da kineski pisci uspevaju da prevedu njihova dela na rumunski jezik predstavlja veoma značajan faktor njihovog stvaralaštva. Poslednjih godina ulažu i finansijska sredstva za prevođenje i objavljivanje rumunske književnosti u Kini. U Rumuniji su prevedena i objavljena „Knjiga pesama. Konfucijanski poetski kanon“ (kineska antologija poezije, koja obuhvata 305 pesama različite dužine, datiranih uglavnom između XI i VII veka pre Hrista), „Analekti Konfucije“ (Najpoznatiji izvor njegovih mudrosti), „San o crvenom paviljonu“ (Cao Suecin) i druga remek dela kineske književnosti. U Rumuniji su nagrađivani dokumentarni filmovi, pevači, svirači na raznim instrumentima, pisci iz Kine, dok su dela kompozitora Džordža Eneskua, pesnika Mihaja Emineskua, slikara Nikolaja Grigoreskua, vajara Konstantina Brankušija i drugih istaknutih predstavnika rumunske kulture cenjena i pohvaljena u Kini. Filmovi poput „Štefan Veliki“, „Mihajlo Hrabri“, „Dunavski talas“ i brojne druge kreacije rumunske kinematografije poznati su kineskoj publici i uticali su i impresionirali kineske gledaoce.

Slika br. 1: Okružni muzej „Ștefan cel Mare” iz Vasluja

Slika br. 2. Rukopis Nikolaja Mileškua, opis reke Amur, koja odvaja ruske koloniste od Kineza

Kineska kultura je bila predmet interesovanja više rumunskih književnika i književnih kritičara. Možemo spomenuti da su za Kinu i kinesku kulturu bili zainteresovani i rumunski klasici, kao što je Joan Slavić i Mihaj Eminescu, kao i rumunski književni kritičar Titu Majoresku. Razni časopisi u istoriji književnosti su pisali o bogatstvu i lepoti kineskih tradicija i književnosti, dok se jezikom bave veliki broj sinologa koji posmatraju oba jezika kao specifični društveni fenomen, čiji se jezici kontinuirano menjaju i obogaćuju. Kineska književnost se sve više prevodi, dok u oba naroda kruže rumunske odnosno kineske poslovice, npr. rumunska poslovice „Priatelj se u nevolji poznaje” dobro je poznata u Kini dok stara kineska pesma pretvorena u poslovicu, koristi se u Rumuniji: „srodna duša, čak i ako je na kraju sveta, uvek ti je negde blizu” (Mereanu, 2018: 92).

U cilju produbljivanja prijateljstva između dva naroda, sagledavanja i sumiranja dostignuća uzajamnog učenja i kulturnih razmena i novih težnju za budućnost, iz štampe je izašla rumunska antologija „Kina i Rumunija - Dijalozi između civilizacija i kulturne razmene“⁵, koju je uredila kineska ambasada u Rumuniji, nedavno je objavljena u Rumuniji. Dijalog između kineske i rumunske kulture predstavlja veoma značajnu etapu međusobnog upoznavanja i prevazilaženja stereotipa između ova dva naroda.

Slika 3: *Kina i Rumunija - Dijalozi između civilizacija i kulturne razmene*

Slika 4: Večernjak, po Mihaju Eminesku, rumunsko-kinesko dvojezično pozorišno delo

⁵ *China și România - Dialoguri între civilizații și schimburi culturale.*

Slika 5: *Kineski filmski festival*, Bukurešt-Arad, Kluž-Napoka, 3. oktobar 2022

Virđinija Popović, Ivana Ivanić

INFLUENCE OF CHINESE CULTURE ON ROMANIAN LITERATURE

Summary

The oldest civilization in the world has always been the subject of inspiration for many writers world including Romanian, along with the most famous Romanian poet Mihai Eminescu as well as a travel writer Nicolae Milescu Spataru. Chinese religions and philosophies of the Far East, China beauties and even the economy have been cited, celebrated and compared with European and Balkan cultures and about 15,000 pages of Romanian journals and beauty of China have been reported in the Romanian travel writings dating back to the 19th century. The work will display Romanian literature in which China has been the subject of inspiration for some Romanian writers, the extent to which Chinese culture were present in Romanian literature and whether the publicist and fiction works could not find the way to the reader in the 19th century in Romania.

Key words: China, Culture, Romanian literature, journalism, travel literature.

LITERATURA

Caiyu, Li (2016). *The First Reception of Chinese Literature and Culture in Romania*, in Management of Sustainable Development Sibiu, Romania, Volume 8, No.2, December 2016. 35–36.

Călinescu, George (1982). *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, adăugită și îngrijită de Al. Piru, București, 1982.

Chao, Ding (2008). *O istorie a relațiilor literare chino-române*. Beijing: People's Literature Publishing House.

Dugan, Oana (2008), *Actualitatea informațiilor prezentate de Nicolae Spătaru-Milescu în Jurnal de călătorie în China și Descrierea Chinei*. In *Danubius*, vol. XXVI, nr. 1, 347-358.

- Magheru, Paul (2018). De la Jurnalul de călătorie în China de Nicolae Milescu-Spătaru, prin Oradea, la sentimentul național și european al finite. În *Studii de Știință și Cultură*, iunie 2018, Vol. 14, nr. 2, p. 91–99.
- Mereanu, Vitia (2018). A compared insight into the paramyologic translation romanian – chinese, În *Studii de Știință și Cultură*, vol. XIV, Br. 2, 89–93.
- Spătaru, Nicolae Milescu (1962). *Jurnal de calatorie in China*, Ediție îngrijită, traducere, note și prefață de Corneliu Bărbulescu, 1962.
- *** *Cultura și civilizația chineză. Dialoguri culturale româno-chineze*, Editura Casa Româno-Chineză, Filiala Arad, 2017.

Ispánovics Csapó Julianna*
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za hungarologiju

УДК 821.161.1(497.113):930.85(439)
doi: 10.19090/rs.2022.6.229-249
Оригиналан научни рад
примљен 31.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

RUSZINOK A (VAJDASÁGI) MAGYAR (IRODALMI) KULTÚRA TÖRTÉNETÉBEN

A szétszóratott görögkatolikus rutén/kis-orosz/magyar-orosz/ruszin nép Magyarországon is házára lelt. Legnagyobbrészt Kárpátalján telepedtek meg. Krúdy Gyula szerény, jámbor népként jellemzi őket, akikkel a magyarok mostohán bánnak, noha a kárpátaljai ruszinok büszkék magyarországi gyökereikre. A magyarországi ruszin közösségek a 21. században is megőrizték, esetenként újraélesztették nemzeti identitásukat, ugyanakkor a magyar kultúra számára is nyitottak maradtak, amint azt az egyes gasztronómiai kiadványok, vagy a nyelvészeti, folklorisztikai, irodalmi egybevető vizsgálatok is jelzik. A vajdasági magyar irodalom vonatkozásában magyar nyelvű antológia, verseskötetek, gasztronómiai kiadvány jelzi, a két nép számontartja egymást. Jelen munka célja a ruszin–magyar kulturális kapcsolatok felkutatása, szintetizálása.

Kulcsszavak: ruszinok, kultúra, irodalom, magyar, Vajdaság.

1. RUSZINOK MAGYARORSZÁGON

A magyarokhoz szorosan kötődő, szétszóródva, saját haza, önálló államiság nélkül élő nép. Lakóhelye az Északkelet Felvidéknek a Szepességétől a máramarosi Visó-völgyig terjedő része, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung és Zemplén megye területei. Ebből az etnikai tömbből, földrajzi közegeből szakítja ki Trianon a hol Kárpátaljának, hol Ruszinföldnek, Ruténiának, Ruszka Krajnának vagy Kárpátontúlnak nevezett területet. Ung és Zemplén megye ruszin etnikuma, a máramarosi Visó völgy és a Magyar Alföld magyarlakta síkföldi darabkája Csehszlovákiához kerül (Benedek, 2003).

A ruszinokat több néven is ismerhetjük, attól függően, melyik 'hazában' élnek éppen: rutének (lat. ruthenicus), kis-oroszok, magyaroroszok (uhroruszkij)¹,

* csapo@eunet.rs

¹ Az elnevezés a XVII. században tűnik föl a ruszin értelmiségiek szóhasználatában.

Nyomtatásban 1699-ben jelenik meg egy nagyszombati ruszin katekizmus címében. A

kárpátukránok (az utóbbi népnevet visszautasítják) (Ádám, 2020a). A 'soknevűség' kialakulásához a ruszinokkal foglalkozó nagyszámú tudományos és ismeretterjesztő forrás változatos névadása is hozzájárul. Hívják őket a fentiek mellett oroszoknak, kárpátorosznak (karpatoruszkij)², ruszákoknak, ruszinyákoknak, rusznyákoknak, uhro-ruszinoknak. A nép maga a XIX. századtól a rusznák és a ruszin népnevet használja (Udvari, 2017).

Történelmük jellemző mozzanata, a mindenkori európai (magyar, lengyel, török, osztrák, orosz) birodalmi elgondolásoknak köszönhetően, a vándorlás. A ruszin etnogenézis elméletei közül (a romantikától a pozitívizmussig) az *őshonos elmélethez* kapcsolódik a legtöbb tévhit, legenda, szándékos torzítás. A *csatlakozó népként történő bejövétel elmélete* szerint a rutének Álmos fejedelem népével érkeznek Pannóniába. Leszármazottaik Anonymus korában az ország különböző részein laknak. A Kijevi Ruszt erős állammá szervező varégek (normannok) által kiképzett segédcsoportok katonáiként, vár- és határvédőként, „a gyepűrendszer őrzésébe betagozódnak katonáskodó népelem”-ként (Benedek, 2003) telepsznek le pl. a Magyar Királyság nyugati határszélein, Oroszváron, de élnek Nógrád és Szilágy megyében is. Eleinte önálló Ruszkaja Krajnába szerveződnek, kiváltságaikat csak a XV. század végén veszítik el. A ruszin etnogenézis elméletei közül leginkább az oklevelekkel is bizonyítható *beköltözéses elmélet* fogadható el, amely szerint a ruszinok a tatárjárás után, a gyepűrendszer megszűnését követően érkeznek magyar földre, hogy benépesítsék és megműveljék a gyepűn túl elterülő hatalmas földterületeket. A Kárpátokon túlról, Halicsból, Bukovinából, Podóliából érkeznek a jobb élet reményében a ruszin telepések. A rutének áttelepítését nyugaton a soltészek, keleten a kenézek intézik a XIV-től a XVI. századig (Hodinka, 1923). A kortárs kutatás, antropológiai és genetikai eredmények mentén haladva, a ruszin nép etnogenézisében nemcsak a fehér-horvát populáció jelenlétét, hanem az avarok, a honfoglaló magyarok, a német és román telepések, az óoroszok, a lengyelek és az ukránok szerepét is meghatározónak tartja, hiszen mindezek az etnikumok hozzájárulnak ahhoz, hogy a kárpát-medencei

magyarorosz népnév Décsy Antalné: *A magyar oroszokról való igen rövid elmélkedés* (Kassa, 1797) című munkában olvasható először (Udvari, 2017).

² „A ruszinok megjelölésére a két világháború között bukkan fel a *karpatoruszkij* (*kárpátoros*) név, melyben már kifejeződött, hogy használói az orosz nép részének tekintették a ruszinokat. A *kárpátoros* szó mintájára alakult ki nyelvünkben, szintén fordításként, a *kárpátukrán* népnév, amelyben viszont az fejeződik ki, hogy alkalmazói az ukránság részének tekintik a ruszinokat.” (Udvari, 2017).

olvasztótégelyben, a keleti és nyugati szlávok érintkezési zónájában létrejön a ruszinként ismert közép-szláv, köztes etnikum (Popovics, 2001). A mindenkori (birodalmi, ruszofil, ukranofil) politikai szándékok a ruszínofil mozgalom ellenére gátolták/gátolják az önálló független ruszín állam vagy akár 'minimum' egy politikai/közigazgatási autonómia létrejöttét (Popovics, 2011).

A magyarországi ruszínok a Rákóczi-szabadságharcban is részt vesznek. „Jelentős számú ruszín szolgált a fejedelem palotás ezerében. A Rákóczi mellé állt ruszín kuruc katonák közül – a szabadságharc bukása után – sokan, félve a retorzióktól, nem tértek vissza eredeti lakóhelyükre, hanem magyar falvakban kerestek menedéket” (Udvari, 2017). II. Rákóczi Ferenc a ruszínokat („Gens fidelissima”) „a leghűségesebb népének” tartja.

1718-ban a mai Délvidék területe is felszabadul a török hódoltság alól. Vidékünk, a mai Vajdaság lakossága a Habsburg Birodalom 1720-as katonai összeírásai szerint 90.000 lélekre apad. A középkorban sűrűn lakott, termékeny terület tervszerű betelepítésének köszönhetően a Délvidék a XIX. század közepére Magyarország legsűrűbben lakott (másfél millió lakos), legvirágzóbb gazdasági régiójává válik. „A betelepítések során legtervszerűbben a németeket telepítették Délvidékre, mégpedig három nagy hullámban. Ezek a tervszerű német telepítések III. Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) nevéhez fűződnek. A többi népcsoportokat, köztük a szlovákokat, ruszínokat és magyarokat, jobbra Délvidék új földesurai telepítették a birtokaikra. Legnagyobb telepítő a Magyar Kamara volt, mint az állami birtokok igazgatója” (Hegedűs, 2000).

A reformkorban esély mutatkozik a nemzetté válásra, a ruszín irodalmi nyelv, a nemzeti kultúra kialakulására, a pánszláv propaganda azonban megszakítja ezeket a törekvéseket (Benedek 2003). Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményei sem múlnak el Magyarországon a ruszínok nélkül. Popovics Brazil, a munkácsi püspök bujdosni kényszerül a világsi csatavesztés után, mert a 'márciusi ifjak' egyik vezéralakjának, a görögkatolikus papfiúnak, Vasvári Pálnak a példáján fölbuzdulva 82 felszentelt görögkatolikus pap nemzetörtisztnek áll, és több ungvári kispap is honvédként harcol a magyar seregben. (Udvari, 2017). Az 1867-es kiegyezés után Hegyköz ruszín és vegyes, ruszín-szlovák falvaiban megkezdődik a szlovák nyelv erőteljes térhódítása, ami, a ruszín lemkó és a keleti szlovák dialektus közelsége mellett, elsősorban a nagyobb létszámú és erőteljesebb szlovák értelmiségi elszlovákosító propagandájának, a

szlovák nyelv presztízsének tudható be, s nem utolsósorban a magyar közvélemény etnikai közösségeket egybemosó hozzáállásának (gyakran nemcsak a szlovákokat, hanem a ruszinokat és a horvátokat is tótoknak nevezik).

Az 1880–90-es években fellángoló magyar nacionalista, elmagyarosítási törekvések (pl. a szláv földrajzi nevek magyarosítása), az 1906. évi Apponyi-féle oktatási törvény, majd a XX. század 20-as, 30-as éveiben kibontakozó erőteljes elmagyarosítási törekvések hatására egyre nagyobb teret hódít a ruszin-magyar kétnyelvűség (Popovics, 2011). A Károlyi-kormány azonban, az I. világháború végén, 1918. december 15-én a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról szóló X. számú néptörvénnyel megnyitja az utat az önrendelkezési jog gyakorlati megvalósítása előtt. Megalakul Ruszka Krajna autonóm jogterület, amit az antant 1919. március 13-án eltöröl, a terület pedig Csehszlovákia része lesz. A bécsi döntés visszacsatolja Kárpátalját Magyarországhoz, ami önálló kétnyelvű (ruszin-magyar) kormányzati egységként indul el ismét az autonómia felé vezető úton. Megalakul a Kárpátaljai Tudományos Társaság, a ruszin iskolák számára pedig külön tanügyi igazgatóságot hoznak létre (Udvari, 2017). 1939–1944 között a Debreceni Egyetemen a magyar állam ösztöndíját tehetséges ruszin származású kárpátaljai fiatalok is elnyerik (Benedek, 2003).

1945 után a Rákosi- majd a Kádár-rendszer is a ruszinok lakta magyarországi falvak lakosságát (főleg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) nem ukránoknak, hanem szlovákoknak nyilvánítja, hogy elejét vegye a Szovjetunió esetleges területi követeléseinek (Popovics, 2011). A fenti elszlovákosodási és -magyarosodási folyamatok ellenében kell majd revitalizálni a magyarországi ruszinok nyelvhasználatát, identitástudatát.

Napjaink ruszinjai Közép-Európa kurdjai. Szétszórva, több országban (Ukrajna, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország, Szerbia, Horvátország, Románia) élnek autonómia nélkül. A Kárpátalján honos 770–800.000 fős tömbruszinág esetében elképzelhető lenne egy önálló állam létrejötte. Ezzel szemben Ukrajnában nem ismerik el még a ruszin etnikai közösség nemzeti mivoltát sem. Ukránoknak tekintik őket, nyelvüket pedig az ukrán egyik nyelvjárásának (Popovics, 2011). A nagyvilágba szakadt ruszinság összlétszámát nehéz felbecsülni, egyes vélemények szerint másfél millióra tehető (Hattinger-Klebasko, 1996).

Magyarországon jelenleg, az ország északkeleti részén a ruszinok két nagyobb csoportja él, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a lemkók, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a dolisnyánok (síkidékiek). Előbbi esetben a népesség elmagyarosodása, kisebb mértékben elszlovákosodása jellemző. Az ország más részein is élnek ruszinok, szétszórtan: Budapesten, Miskolcon, Debrecenben, Nyíregyházán, Szegeden, Pécsen stb. A mai Magyarország legruszinabb faluja a 440 lakosú Komlóska (az ottaniak 95 %-a ruszin), a 3600 fős Múcsonyban a lakosság fele ruszin. Az utóbbiban jött létre 1995-ben Magyarország első ruszin önkormányzata. 1996-ban a helyi általános iskolában fakultatív ruszin nyelvoktatás indult. A ruszin/magyar/szlovák nemzeti identitás vállalása hullámzó, a mindenkori politikai, társadalmi viszonyok határozzák meg, hogy ki, mikor, hol vallja magát csak ruszinnak, magyarnak vagy szlováknak, illetve kettős vagy hármas nemzeti identitásúnak (Popovics, 2011).

Jelenleg Magyarországon az Országos Ruszin Önkormányzat állami és helyi (önkormányzati) szinten képviseli a 42 helyi és 2 területi önkormányzatba (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a főváros) szerveződött ruszin etnikai közösség érdekeit. A 2011-es népszámlálás országos szinten 3882 ruszin nemzetiségű lakost regisztrál, ami több mint háromszorosa a 2001-es adatnak. Az öntudatra ébredés sajnos nem jelent egyben nyelvi ébredést is, a ruszin nyelvet beszélők száma 1113-ról 999-re csökken. Magyarországon a ruszinok, származásuk helyétől függően, három nyelvjárást beszélnek: a bács-szerémit, a szlovákiait és a kárpátaljaiakat. Az önkormányzatnak köszönhetően ruszin helyesírási szótár, kétnyelvű (magyar-ruszin, ruszin-magyar) szótárak, olvasókönyv és munkafüzet, népismereti tankönyv, kétnyelvű közéleti tájékoztató lap (*Ruszin Világ*) valamint ruszin nyelvű tévé és rádióműsorok támogatják az anyanyelv elsajátítását, megőrzését. A ruszin nyelv és népismeret oktatása a borsódi Komlóska faluban egyedülálló módon helyi, önkormányzati fenntartású nemzetiségi óvodában és általános iskolában történik. Az ország legkisebb iskolája ez. Múcsonyban, a görögkatolikus egyház által működtetett Szent Péter Görögkatolikus Általános Iskolában már hosszú ideje oktatják a ruszin nyelvet és népismeretet. Néhány helyen hétvégi iskolákban tanulható a ruszin nyelv.

II. Rákóczi Ferenc emlékére a fejedelem születésnapján, tiszteletük jeléül, a magyarországi ruszin közösségek képviselői megkoszorúzzák II. Rákóczi Ferenc szobrát Sárospatakon. Az Országos Ruszin Önkormányzat közgyűlése a kisebbség nemzeti ünnepéül május 22-ét, a Rákóczi-szabadságharc beregszászi zászlóbontásának a napját választja. Ezen a napon adják át (más-más ruszinok

lakta településen) a ruszin kultúra, hagyományok, anyanyelv és görögkatolikus értékek megőrzése terén jeleskedőknek a Hodinka Antal Díjat. Négy éve, decemberben a budapesti Stefánia Palotában megrendezik *A ruszin művészet remekei* rendezvényt is (Ádám, 2020b).

A ruszin nyelv a görögkatolikus liturgiából ismert egyházi szláv nyelvhez áll közel. A rutén identitás része a görögkatolikus vallás. A 2011-es népszámláláskor a ruszinok 46 százaléka vallja magát e felekezethez tartozónak. A Ferenc pápa által 2015-ben alapított Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház hajdúdorogi és nyíregyházi főegyházmegyéje mellett a Miskolci Görögkatolikus Egyházmegyét Orosz Atanáz vezeti, aki kezdeményezi az első ruszin búcsú megtartását Sajópálfala kegyhelyen. Ezt minden szeptemberben, Kisboldogasszony táján tartják.

A magyarországi ruszin kulturális örökség megőrzése céljából hozzák létre a ruszinok budapesti székházukban a Fedinecz Atanáz Magyarországi Ruszinok Közérdekű Muzeális Gyűjteményét és Kiállítóhelyét, az Udvari István Magyarországi Ruszinok Könyvtárát és a Hodinka Antalról elnevezett tudományos intézetet. A budapesti mellett Debrecenben alakítják ki a második görögkatolikus ruszin közösségi házat. A Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke szintén fontos bázisa a ruszin tudományosságnak (Ádám, 2020b). A ruszin kiadványok többsége Budapesten és Nyíregyházán jelenik meg. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola külön sorozatban adja közre a ruszin (és az ukrán) filológia kutatási eredményeit (Lukáts, 2014).

A magyarországi ruszin közösségek önálló entitásának kibontakozását, nemzeti mivoltát görögkatolikus vallásuk, nyelvjárásaik, gazdag szellemi és tárgyi néprajzuk s nem utolsósorban a sok évszázados ruszin-magyar együttélés teremti meg (Benedek 2003). Jogilag magyar szemszögből az 1993/LXXVII. magyarországi törvény értelmében tekintendők önálló nemzetiségnek a Kárpát-medencében (Hattinger-Klebasko, 1996).

2. RUSZINOK A MAGYAR KULTÚRÁBAN

A rutén/ruszin/kárpátukrán népnév a magyar nyelv értelmező valamint történeti etimológiai szótárának köszönhetően is jelen van a köztudatban. Az Arkánium Digitális Tudománytár a rusznyák elnevezést is rögzítette (MNYÉSZ, 1961; MNYTESZ, 1976; ADT, 1989).

A magyar nyelvtudományban Csopey László és Mazuch Ede a XIX. század végén a rutén nyelvben megjelenő magyar jövevényszavakat vizsgálja. Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* (1887–1901) című reprezentáns kiadványban Werchratskij Jánosnak köszönhetően a rutén nyelvjárásokat is bemutatják. A XX. század elején Bonkáló Sándor elkészíti *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtanát* (1910). Hodinka Antal (1864–1946) történész, etnográfus, filológus 1922-ben ruszin–magyar ígetárat állít össze. Udvari István a ruszinok XVIII. századi hivatalos írásbeliségét, Botlik József pedig a kárpátaljai magyar-rutén kétnyelvűséget vizsgálja. A XXI. századi magyar nyelvészeti kutatások egyik eredménye a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyvének (Genát, 2004) az összeállítása, amelyben természetesen a ruszin nép is helyet kap. Firisz Hajnalka a bács-szerémi ruszinok magyar eredetű családneveit vizsgálja (Firisz, 2008).

A magyar irodalomtörténetírás egyik fejezete a sok közül a rutén/ruszin irodalom történeti feldolgozása. Az ezredfordulós Monarchiát és Magyarországot bemutató szintézisben, *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* (1887–1901) című, díszkötésben megjelenő nagymonográfiában Kuźniacki Emil összefoglaló fejezetben mutatja be a rutén nyelv és irodalom történetét. 1913-ban Munkácsy Mihály, „a szlavista könyvtáros” (Udvari, 1987) adja közre *Tót nyelvű rusznákok Bács és Szerém-megyében* című forrásmunkáját. A két világháború között Pécssett jelenik meg Bonkáló Sándor: *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés* (1935) című munkája. A XX. század második felében figyelmet érdemel a *Világirodalmi Lexikon ruszin irodalom* címszava. A szócikk szemle jellegű, és a bács-szerémi ruszinok irodalmát mutatja be bő három oldalon, rejtett bibliográfiával, mivel a jugoszláviai ruszinok megőrizték a ruszin önelnevezést, és irodalmukra is ezt a nevet alkalmazzák. A szerző Udvari István (Szerdahelyi–Király, 1991).

A ruszin nép történetírásának (historiográfiájának) gazdag anyaga Udvari István nyomán érhető el magyar nyelven (Udvari, 1992).

A ruszin népismeret magyarországi történeti forrásaihoz szépirodalmi, néprajzi, folklorisztikai, művészettörténeti és turisztikai tudományos/ismeretterjesztő tanulmányok, cikkek társulnak.

Csopey László 1881-ben *Hazai táj- és néprajzok. A hazai ruténokról* címmel, öt képpel illusztrált cikkben mutatja be a magyar nagyközönségnek a

ruszin népet a népszerű *Vasárnapi Újságban*. Barwińskij Sándor 1899-ben *Galiczia népe. A rutén nép élete* szerkeszti meg tanulmányát *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* (Budapest) című kiadvány XVI. kötetében.

Krúdy Gyula *Havasi kürt* (1919) című könyvecskéjében ír a ruszin emberekről. Népjellemzése a *Vasárnapi Újságban* is napvilágot lát 1920-ban. Bemutatja a ruszin vidéket, a nép természetét, a magyarokhoz való viszonyát. Lakóhelyének szépsége páratlan, de az élet itt küzdelmes: „A mi rutén vidékünk szépségében hasonlatos a muszka Kaukázushoz, ámde a nagyvilág keveset tud e helyről, a hol a Tisza ered, a máramarosi só terem, a hol legzordabb a Kárpát, hosszú, alig elviselhető a tél, asszú nyár soványkeblű földet fonnyaszt, medve bőg a rengetegben és közel az országhatárhoz fénylő kis város, egy második kis Budapest csillogtatja lámpásait, Ungvár nézegeti magát az Ung folyóban” (Krúdy, 1919). A hosszú, kemény télben, árvizekkel pusztító tavaszban, aszályos nyárban élő rutén családok megélhetését gyakran a fenyvesek biztosítják. Talán ezért hasonlítja Krúdy a ruszin férfiembert a fenyőfához: „szálasak, megtermettek, mint a fenyőfa, a melyet úgy fuvaroznak, mintha ágyút vinnének. A fenyőfa szállító szekérnek elöl van két kereke, aztán hosszan nyúlik a fenyő szála, míg a végére ismét két kereket köt a fuvaros. Ezek a hosszú, nyikorgó szekerek jönnek lefelé százesztendők óta a Kárpát-hegységből” (Krúdy, 1919). A fuvarozás mellett pásztorkodással és földműveléssel foglalkoznak. Magányos pásztoraik hangszerükről, fából faragott, emberméretű kürtjeik messzire hangzó zenéjéről ismertek. Krúdy Gyula sokat túrt, istenfélő, jámbor és szelíd népként jellemzi a hegyvidéki ruténeket. Az ismert magyar író szerint Európa legszegényebb népe. Nemcsak a vallási előírások miatt böjtölnek 250 napot az esztendőben, hanem földjeik sovány termése miatt is: „A rutén ember jóformán kétszer lakik jól életében. Először: mikor megházasodik. Egy hétig is tart némely vidéken a lakodalom. Másodsor jóllakik a halotti toron, a mit az elhalt házastársért tart. (...) Az evés és az ivás boldog mámore után jön a kemény böjt, a melyet panasz nélkül visel az orosz ember” (Krúdy, 1919). A kisoroszok, Krúdy szerint, büszkék magyarországi gyökereikre, holott a magyarság sokszor mostohán bánt velük. A rutén szívesen nevezi magát magyarnak, népi szólásában dicséretnek veszi, ha magyarhoz hasonlítják (Olyan, mint egy magyar.) Másrészt a legnagyobb helység falvaikban a kocsma, kedvelik a pálinkát, és kevés közöttük az írástudó (Krúdy, 1919).

Krúdy Gyulát követően Bonkáló Sándor a rahói születésű irodalomtörténész, szlavista az, aki 1940-ben egy majd kétszáz oldalas

monográfiában mutatja be a magyar nagyközönségben és szakmának a ruszin népet *A rutének (ruszinok)* című munkájában a budapesti Franklin Társulat Magyarságismeret című sorozatának első, sorozatindító kötetében. Bonkáló munkája máig ható érvénnyel bír, a múlt század végén megjelent a mű második, bővített kiadása (Bonkáló, 1996). A rahói szlavista pályatársa Udvari István 1994-ben *Ruszinok a XVIII. században* címmel adja közre Nyíregyházán terjedelmes, a nép történetének egy fontos periódusával foglalkozó 390 oldalas monográfiáját.

Fábián László doktori értekezése témájául választja a magyar és ruszin népballadák összehasonlító vizsgálatát. Kapcsolatok után kutatva elsősorban a téma, az alaptörténet, a cselekmény, a motívumok megfeleléseit vizsgálja. Eredményeit tekintve megerősíti a kétirányú kölcsönzések, hatások működését: a ruszinok a magyarból, a magyar balladamondók a ruszin anyagból vesznek át típusokat, másrészt kettős kötődésű balladák is születnek (Fábián, 2007). A folklorisztika területén mozogva a népi emlékezetben a ruszin és a magyar nép sorsa, helyzete kiegyenlítődik: „A Rákóczi felkelés története úgy maradt meg, hogy ez a harc érettük, a szegény népért történt. A magyar és ruszin jobbágyág egyaránt visszavárta a fejedelmet vagy legalábbis hozzá méltó és céljait betöltő fiát. Legendák keletkeztek a bujdosó és visszatérő fejedelemtől, a nép hite visszavárta a szabadító Rákóczit” (Ortutay, 1939: 15). A magyar népzene terén a máramarosi rutén népdalokat kutatja Kovács Zoltán (Kovács, 1980). A ruszinok népdalaikat, táncaikat harmonikával, hegedűvel, bőgővel, citerával és cimbalommal kísérik. Egyedi hangszerük a trembita, egy hosszú havasi kürt, amelyen dallamot is lehet játszani, de eredetileg jeladásra használták a hegyekben, ezzel jelezték a hazaindulást (Benedek, 2003). Borsod-Abaúj-Zemplén megyében vannak még olyan települések, ahol nemcsak értik és/vagy beszélnek anyanyelvüket a ruszinok, hanem esetleg népdalokat és imaszövegeket is tudnak (Popovics, 2011).

A magyar művészettörténetben a zenetörténet előszeretettel foglalkozik a bartóki életműben megjelenő rutén népdallal (Somfai, 1971; Hollós, 2006).

A Magyar Görögkatolikus Egyház művészeti alkotásait (ikonok, ikonosztázionok, ötvöstárgyak) nagyrészt XVII–XVIII. századi vándorfestők készítik, mind a magyar- mind a ruszinok lakta vidéken. Az egyik, név szerint ismert ikonfestő Spalinszky Mihály (Sasvári, é. n.).

A magyar képzőművészetben is ihlető erővel bírnak a ruszin műveltség, népi kultúra alakjai, motívumai. A pesti születésű Ujváry Ignác pályája kezdetén, felvidéki barangolása során, 1885-ben festi meg *Rutén pásztorfiú* című munkáját, amellyel felhívja magára a figyelmet. A pécsi Janus Pannonius Múzeumban található Ferenczy Károly: *Rutén parasztfiú* (1898) című olajfestménye. Ferenczy követőjének vallja magát a kárpátaljai születésű Erdélyi Béla, Boksay József pályatársa, aki az 1930-as években megfesti *Rutén falu* című olajképét. Az erdélyi örmény gyökerű magyar festőművész, Hollósy Simon, híres magyar naturalista, realista festőművész, a nagybányai művésztelep egyik alapítója, vezető mestere 1903-tól nyaranként Nagybánya helyett többek közt a kárpátaljai Técsőre, a máramarosi magyarok, rutének, örmények, németek és zsidók közé viszi müncheni magániskolájának növendékeit. Budapesten, a Magyar Nemzeti Galériában őrzik Boksay József: *Ruszin tánc* (1930-as évek vége) című olajfestményét valamint Mándics Istvánné: *Ruszin dal* (1930) című bronzszobrát. Itt található Szandai Sándor 1961 előtt készült ruszin parasztot formázó bronzszobra is.

Andy Warhol, a popart ikonikus művésze ruszin származású. Vajon mi köze a ruszinokhoz és a magyarokhoz? Szülei a lemke ruszinokhoz tartoznak, az Osztrák–Magyar Monarchiából, a magyarországi Mezőlaborcból (szlovákul Medzilaborce) vándorolnak ki Amerikába. Itt születik fiuk Andrew Warhola (Pittsburg, 1928). Andy édesanyja soha nem tanul meg angolul, ezért egy magyar–ruszin keveréknyelven³ beszélnek egymással (Terényi-Kelemen, 2022). A kívülállóként aposztrofált, köztes élethelyzetekben alkotó művész élete végéig őrzi és használja a görögkatolikus szülők régi, családi imakönyvét (Pál, 2019).

A magyar filmtörténet világhírű alkotása a Szabó István rendezte *Redl ezredes* (1985) című játékfilm⁴, melynek hőse Alfred Redl, egy szegény rutén családban született fiú, aki a Monarchia katonatisztjeként, a magyar Kubinyi Kristóf gróf barátjaként hátat fordít ugyan ruszin identitásának és kultúrájának, pályája, élete mégsem lesz sikeres.

³ Mezőlaborcot 1920-ig ruszinok, németek, magyarok lakják. Idővel a németek és a magyarok helyére szlovákok és ukránok érkeznek.

⁴ Foratókönyv: Dobai Péter, Szabó István, Rend. Szabó István. Főszereplő: Klaus Maria Brandauer, magyar hangja Szakácsi Sándor.

Czirbusz Géza a *Turisták Lapjában* „csinosnak” és erősnek látja a rutén népet, leírja a jellemző férfi és női viseletet. A nép jellemét csak dicsérni tudja: „csöndes, türelmes, hallgatag nép”, melyet sajnos rossz életkörülmények és műveletlenség sújt, melynek egyik fokmérője Czirbusz magyar nézőpontja szerint, hogy „még rántott levest sem tud főzni a rutén asszony”. A ruszin nép lojalitását a magyar értelmiség nem méltányolja. A nép elhanyagolt állapotáért Czirbusz „a felvidéki kabátos osztályt” okolja, „mert pap, tanító, jegyző, prókátor, szolgabíró, erdész stb. csöppet sem kiméletesek e néppel szemben” (Czirbusz, 1899). A rutén asszony létező ’konyhakultúrájával’, főzőtudományával, a ruszin gasztronómiával elég későn, csak a XXI. század elején ismerkedhet meg a magyar kultúra, köztudat. Morilják Valéria kétnyelvű könyve (Morilják, 2009) a ruszin szakácsművészet gazdag hagyományával ismerteti meg olvasóját.

3. RUSZINOK VAJDASÁGBAN

A ruszinok betelepedése a történelmi Magyarország területére két hullámban történik. Először a XIII. században, a tatárjárást követően, majd az országon belüli migráció időszaka következik a XVI–XVIII. század közötti periódus (Egey, 2015). Vajdaságba a monarchiabeli földesúri telepítések nyomán érkeznek ruszinok a Felvidékről a szlovákokkal együtt. Betelepedésük kezdőévének 1745-ös évet tekintik, amikor a szervezett állami telepítések nyomán az első telepescsoport megérkezik a bácskai Kúlára. 1751-ben Bácskeresztúron (Ruski Krstur), 1763-ban Kucorán (Kucura), később Sajkásgyörgyén (Đurđevo), Verbászon, Topolyán és Újvidéken is megtelepednek. Szerémségben leginkább Siden (Šid), Hosszúbácson (Bačinci), Petrocon (Petrovci) és Miklósevcén (Mikluševci) élnek ruszinok. A népszámlálási adatok szerint Jugoszláviában 1971-ig növekszik a létszámuk. Az 1971-es népszámlálásig nem különböztetik meg az ukránt a ruszintól. Amint ez megtörténik csökken a népességszám⁵ (Mirnics, 2000).

Jugoszláviában az ország (JSZSZK) alkotmánya szavatolja a nemzetek és a nemzetiségek nyelvének és írásmódjának az egyenjogúságát. A vajdasági ruszin nyelv (pannon-ruszin, bácskai ruszin, szerémségi ruszin) kiszakad a kárpátaljai ruszinból, önálló nyelvi normájú keleti szláv nyelv. A szerémségi és

⁵ 1910: 13479, 1921: 13644, 1948: 22083, 1953: 23043, 1961: 24548, 1971: 20109, 1981: 19305, 1991: 17652 (Mirnics 2000).

bácskai változat a nyelvcsalád legtávolabbi tagja, és az egyetlen ruszin nyelvváltozat, amely elismert hivatalos nyelv. Az ukrán nyelvtudomány és politikum ennek ellenére csak egy újabb nyelvjárásként kezeli.

A XX. század második felében a vajdasági ruszinok, magyarok, szlovákok, románok és szerbhorvátok a *Gondolat = Misao = Myslenka = Gindul = Dumka* című 1975–1993 között megjelenő hetilapban találnak közös művelődési, ’ismerkedési’ felületre. Már korábban, 1973-ban felmerül *Kultúra* címmel egy ötnyelvű kulturális szemle kiadásának a gondolata, de a szükséges tartományi megállapodás csak 1974 októberében születik meg. Ennek eredménye a fenti, kéthetente, majd hetente megjelenő lap, melynek alapvető feladata a régió művelődési és oktatási dolgozóinak a tájékoztatása, ideológiai ’eligazítása’ (Gerold, 2017).

1995-ben alkalmi tudományos tanácskozással ünneplik meg Újvidéken a ruszinok betelepülésének 250. évfordulóját.

4. VAJDASÁGI RUSZIN IRODALOM MAGYARUL

A Bácskában letelepedő ruszinok népi kultúrája a XVIII. században a rutén–szlovák–magyar–lengyel kölcsönhatások nyomait őrzi (Veselinović-Šulc, 1978). Az etnikai érintkezés az új, a népesség tekintetében szintén igen sokszínű hazában, a XIX. és a XX. században is folytatódik. Népviseletükben magyar és német, dalaikban, táncaikban magyar és szerb hatás figyelhető meg (Veselinović-Šulc, 1995).

A bácskai ruszinok népmesekincsében a délszláv és a magyar népmesék hatása egyaránt jellemző. A kucorai és a keresztúri mesefáktól gyűjtött anyagban magyar népmesei motívumok (Hamupipőke, halálvőlegény, Babszem Jankó), nevek (Tündérszép Ilona, Babszem Jankó, Vörös Álnok Vitéz) és kifejezések (hintó, forint, krajcár, buzogány, sárkány, pajtás, rétes, kocsis stb.) bukkannak föl. A ruszin mesék megjegyzései utalnak a viselet terén megmutatkozó hatásokra is, hiszen „a királyné magyar módra öltözött fel” (Veselinović-Šulc, 1995: 158). A ruszin mesemondók a magyar és délszláv mesék közvetítésével építik be az általánosan elterjedt témákat és motívumokat (Veselinović-Šulc, 1995).

A vajdasági etnikai közösségek népi kultúrájában tetten érhető motívumvándorlásokkal foglalkozó Jung Károly a lakodalmi hajnali mosdatás szokását vizsgálva a vajdasági, dél-alföldi magyar adatok mellett szerb, bolgár,

vajdasági román, ruszin, szlovák, lengyel, orosz és ukrán hasonlóságokat és azonosságokat igazoló adatokat is közöl (Jung, 1992).

A vajdasági magyar irodalmi kultúra egyedi próbálkozása az *Anonymus* írói csoport és folyóirat, amelyet 1977 és 1981 között éltetnek, írnak és szerkesztenek Topolyán a helyi ifjúsági otthon köré tömörülő fiatal, zömmel kezdő írók. A csoportja tagjai: Barta György, Fenyvesi Ottó, (Harkai) Vass Éva, Majoros Sándor, Rácz Rózsa, Raffai Zoltán, Toldi Éva, Tóth László, Varga Szilveszter stb.) A csoport programja a négy nyelvű – magyar, szerb, szlovák, ruszin – lap kiadása mellett vitaestek szervezését, rölapok megjelentetését, faliújságok készítését és vidéki tagozatok (Moravica-Bácskossuthfalva, Pacsér, Bajsa, Gunaras) létrehozását látja elő. Nem minden elképzelést sikerül megvalósítani. A csoport legjelentősebb vállalkozása a Solymosy Lajos szerkesztésében 1978-tól napvilágot látó *Anonymus* folyóirat, amely kezdetben évi négy, majd két, végül pedig évi egy lapszámmal van jelen irodalmunkban, s mint ilyen több jelentős, később kibontakozó életmű (Fenyvesi Ottó, (Harkai) Vass Éva, Majoros Sándor, Toldi Éva) kezdőpontja (Gerold, 2017).

A népi kultúra, a folklorisztika magyar–ruszin ’kapcsolati tőkéje’ mellett jelentős a lassan gyarapodó vajdasági ruszin-magyar fordításirodalom. Az újvidéki Forum Könyvkiadó műfordításpolitikáját természetesen a jugoszláv ideológia, a testvériség–egység szellemisége, az ország nemzetei és nemzetiségei közötti kétirányú közeledés elősegítése határozza meg. Fennállása óta a kiadó 250 fordításkötetet, 1980 és 1988 között pedig 43 könyvet és 4 antológiát és több mint tíz kétnyelvű kiadványt jelentet meg a jugoszláv népek és nemzetiségek irodalmából (Bordás, 1988). 1976-ban Miron Budinszki: *Furfangos Jankó kakasa* (1976) című mesekönyve (Karig Sára fordításában) az első magyarul megjelenő ruszin irodalmi mű a Forum Könyvkiadónál.

A gunarasi születésű Brasnyó István (1943–2009) vajdasági magyar író, költő ülteti át magyarra Julijan Tamas, Gyura Papharhaji, Mihai Ramacs, Ahneta Bucsko, Havrijil Nagy, Irina Hardi-Kovacevic és Jakom Csapko verseit, hogy 1984-ben a magyar olvasó számára is hozzáférhetővé váljon *A messzeség virraszt* cím alatt a kortárs vajdasági ruszin költészet reprezentatív antológiája (Szopka–Tamas, 1984). A Forum Könyvkiadó nyolcvanhárom oldalas kiadványát Bori Imre méltatja a szabadkai *7 Nap* hetilapban (Bori, 1985), Juhász Géza pedig a szintén

szabadkai *Üzenet* folyóiratban (Juhász, 1986) emeli ki a nemzetiségi antológiák sorába⁶ illeszkedő vállalkozás kapcsolatépítő lehetőségeit. A ruszin költészetet bemutató versantológia mellett a magyar olvasó a ruszin irodalom középgenerációbeli alkotójának, Gyura Papharhajinak a verseivel is megismerkedhet Brasnyó István fordításában. Az *Ordas évek* (1988) költője a ruszin költészet megújítójaként jelenik meg a magyar irodalmi köztudatban (Udvari, 1984), s mint ilyen, méltó képviselője a ruszin kultúrájának.

A Forum Könyvkiadó 1987-ben (az újvidéki *Dnevnik* és más kisebbségi kiadókkal – Ruszke szlovo, Libertatea, Obzor – karöltve) egy újabb, ezúttal füzetes, gyermekeknek szánt, színes, illusztrált kiadvánnyal, mesekönyvvel népszerűsíti a ruszin műveltséget. Jung Károly folklorista fordítja magyarra Mihail Ramacs és a ruszin próza megújítója (Udvari, 1984), Ljubomir Szopka *Szkazka o gusljarovi i guslji (Rege a cigányról és a hegedűjéről)* című, háromezer példányban publikált népies, romantikus, verses műmeséjét (Ramacs–Szopka, 1987). Az irodalom az az eszköz, ami leginkább a maga valóságában látja és láttatja az embert. Eszköz a tolerancia, a türelem, a békés együttélés felé vezető úton. „Az emberi méltóság azt jelenti, hogy tiszteljük egymás világát”, mert „az irodalomnak elsősorban humánusnak kell lennie” nyilatkozza Ramacs a *Magyar Szóban*, a verses mese megjelenése kapcsán készült interjújában (Roncsák, 1986: 13). A mű forrása egy az Újvidéki Rádióknak írt zenés, verses gyermekhangjáték, melynek stábjában ruszinok, szerbek, magyarok, románok és szlovákok együtt dolgoznak. „Az alapmotívuma: a kényszer megöli a dalt. Parancsszóra nem lehet értékes alkotást létrehozni, mert akkor a dal, a vers hamisan zeng” – emeli ki Ramacs (Roncsák, 1986: 13). A hangjátékot a szerző szerbre, Miroslav Demak pedig szlovákra is lefordítja. Könyv alakban Ljubomir Szopka modern illusztrációival jelenik meg. A könyv szerb nyelvű kiadása 7000, szlovák változata 2000, magyar fordítása 3000, ruszinul pedig 1000 példányban olvasható. Ramacs azt is megjegyzi, hogy a kisebbségi írók nyelvi akadályok miatt sajnos nem ismerik eléggé egymás munkáját.

A jugoszláv nemzetek és nemzetiségek költészetét bemutató magyar nyelvű antológiákban⁷ a ruszin versírók is helyet kapnak (Udvari, 1984). A

⁶ Az alábbi két antológia készül el a magyar olvasóközönség számára: Mélyföld. A jugoszláviai szlovák költők antológiája (1981), A lehetséges változat. A jugoszláviai román költészet antológiája (1990).

⁷ *Találkozások*. Szerk. Sárosi Károly. 1980. A kötetben Miroslav Sztriber és Gyura

jugoszláviai magyar napi- és hetilapok, folyóiratok (*Magyar Szó, 7Nap/Hét Nap, Dolgozók/Családi Kör, Mézeskalács, Pionír Ujság/Jó Pajtás, Képes Ifjúság, Híd, Üzenet, Új Symposion*) több alkalommal adnak teret ruszin szerzőknek. A fenti kiadói politikába illeszkedve jelenik meg a ruszin irodalom a XX. század második felében a vajdasági magyar olvasó könyvespolcán.

5. VAJDASÁGI MAGYAR IRODALOM RUSZINUL

„Jugoszlávia népei és nemzetiségei irodalmának ruszin nyelvű antológiáiban természetesen magyarok is olvashatók, így a fent említett *Találkozások* ruszin nyelvű változatában *Zsadajući zivot (Az életre vágyva)* Fehér Ferenc és Ács Károly versei, ford. Gyura Varga, Irina Hardi-Kovacevics, Jakim Rac, Gyura Szopka. A középiskolai olvasókönyv első osztályosok számára Petőfi és Mikászth életútját, költészetét elemzi illusztrációval. A középiskolai olvasókönyv 2. osztályosok számára hasonló elvek alapján Adyt, Lukács Györgyöt mutatja be. A *Svetloszcban* minden számban bemutatnak egy-egy nemzetiségi szerzőt, köztük magyarokat is, a folyóirat drámai melléklete jugoszláviai magyar darabokat is közöl, így például Gobby Fehér Gyula: *Vallatás (Vislidzovanye)*, ford. Mikola Szegedi 1978/3); Deák Ferenc: *A tor (Obed)*, ford. Miron Kanyuh, 1975/1) stb.” – írja Udvari István a múlt században (Udvari, 1984: 70–71).

Monografikus kiadványokban gondolkodva négy önálló kötet ad ízelítőt a vajdasági ruszin olvasónak anyanyelven a (vajdasági) magyar irodalomból. Az első nyomtatvány Major Nándor: *Ihracske od krompira (Krumplilovacsák)* című meséjét tartalmazza 1959-es évjellel. A Mikola Szkuban fordította füzetecske az 1945-ben Bácskeresztúron létrehozott Ruszke szlovo Könyvkiadó gondozásában lát napvilágot a ruszin gyerekek olvasmányául. 1979-ben Molnár Ferenc: *Hlapci z Pavlovejulici (Pál utcai fiúk)* című regénye jelenik meg Szerafina Megyesi fordításában az újvidéki Tankönyvkiadó *Házi olvasmányok* sorozatában⁸. A nagyfényi születésű Fehér Ferenc: *U sercu mórja pritajenoho (Szívemben nyugvó tengerek)* című verseskötete a fenti, népszerű ifjúsági regényhez hasonlóan a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek minden nyelvén olvasható. Ruszinul 1979-ben lát napvilágot, szintén a Tankönyvkiadó házi olvasmányai között. Fehér Ferenc verseihez hasonlóan a verseci születésű Jódal

Papharhaji 8–8 versét közlik Fehér Ferenc fordításában.

⁸ 1982-ben elkészült a regény második kiadása is.

Rózsa, újvidéki író hang- és mesejátékait is sok (szerb, szlovák, román, ruszin és macedón) nyelvre átültetik, az Újvidéki Rádió és a Szkopjei Rádió sugározza munkáit. 1979-ben a vajdasági ruszinok 1968-tól Újvidéken működő kiadója, a Ruzske szlovo publikálja a sikeres (vajdasági) magyar prózaíró, Gion Nándor: *Z togo boku (Ezen az oldalon)* című, Borbély János fordította regényét (Horváth Futó, 2022). 1985-ben a Ruzske szlovo Herceg János: *Belavi topolynyik (Kék nyárfás)* című novelláskötetét bocsátja ki Natalija Kanyuh költő fordításában.

A ruszin-magyar, magyar-ruszin irodalmi kapcsolatok egyik fontos fejezete az irodalmi alakvándorlás. Időnként magyar hősök, szereplők jelennek meg ruszin irodalmi alkotásokban., és ruszin alakok tűnnek föl magyar szövegekben.

A *Világirodalmi Lexikon* ruszin irodalommal foglalkozó szócikke ad számot a jugoszláviai ruszin szerzők szövegeiben felbukkanó magyar szereplőkről. Magyar témájú V. Bilnya *Novotni Ferenc* című novellája, amely motiváltsága és struktúrája révén az egyik legértékesebb ruszin elbeszélés (Udvari, 1991). V. Kirda *Za horami (A hegyeken túl)* című 1974-ben megjelent „regényének hősei a Kárpát-medencében bolyongó ruszinok, számos magyar alakkal” (Udvari, 1991: 312). A fiatal ruszin költők közül Natalija Dudas egyik szabadversében, *Nad hrobom Beli Bartoka (Bartók Béla sírjánál)* című poémájában emlékezik meg 1989-ben a világhírű magyar zeneszerzőről.

Gion Nándor prózájában a rusnyák/rutén népnév is felbukkan. Regénytetrológiájában „A rokonszenves „Szekszer Johák bácsi” és a Török Ádám által leszúrt, név szerint nem említett „rusnyák kupec” személyében pedig az őshonos, de a vidéket nem ismerőknek egzotikus ruszinok is reprezentálva vannak a tetralógiában. Török Ádám egyetlen áldozata, akiről nagyjából biztosan tudjuk, hogy meghalt, ez a „rusnyák” lókereskedő volt. Ezért viszont talán nem véletlenül hívják majd Török Ádám szeretőjét Rusznyák Marisnak, akinek a családneve szintén ’ruszin’-t jelent. (Ez talán írói jóvátétel a magyarokhoz lojális ruszinokkal szemben?) Nos, Szekszer Johák bácsinak – mint az a bácskai ruszinok körében gyakori – a valódi neve a sokkal magyarosabb Dudás Joachim volt. Gion valószínűleg azért (is) szerepelteti kizárólag ragadvány-, illetve becenevén – és nem a valódi, magyaros hangzású nevéen – Szekszer Johák bácsit, amiért a németek is a legnémetesebb nevükkel szerepelnek: hogy a nevében is markánsan jelenjen meg nemzetiségi mivolta” (Kurcz, 2017: 102–103) Ruszin származású szenttamásiak még Mudri Péter és felesége, Borbála.

A vajdasági magyar irodalom modern szerzői közül Gion Nándor mellett Tolnai Ottó szövegeiben is rendszeresen felbukkan a multietnikus háttér és az ennek megfelelő szereplők kavalkádja. *Árvacsáth* című versciklusában a bosnyák, bunyevác, ruszin, szerb hivatkozásai, szójátékai egy „közös hagyatéknek és alapnak az elemei” (Thomka, 1994: 133), miközben a párbeszéd cinkos hangnemben folyik. Tolnai *Vizesnyolcas-tüzesnyolcas* című versében egy rongyszőnyeget áruló újvidéki ruszin nénikével szembesül az olvasó.

A XXI. századi vajdasági magyar irodalomban Mirnics Gyula: *Jan Berger hazatér* (2008) című, rövid prózákat tartalmazó könyvének egyik szereplője Zlatkó, a ruszin borbély, egy vélhetően valós alakról mitázott figura (Lódi, 2015).

6. GASZTRONÓMIA ÉS NŐIRODALOM

A (vajdasági) ruszin–magyar, magyar–ruszin kulturális és irodalmi kapcsolatok, kölcsönhatások nem kevésbé mellékes ’kontextusa’ Svenka Savićnak, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar emeritus tanárának kurzusa, a női stúdiók keretében folytatott vizsgálódások, melyek mind a ruszin, mind a magyar kultúrát érintik. A vajdasági magyar nők ezer példányban megjelent élettörténetei (Savić–Mitro, 2006) rávilágítanak a vajdasági többségi és kisebbségi nőkről alkotott sztereotípiákra is. Ennek értelmében a ruszin nők „általában észrevétlenek a modern városi életben, de a népviseletük szépsége és kék színe mégis szembetűnő. A ruszin nőkről jobbra szépen és pozitívan vélekednek, kifejezett a közeliség is, amely számos személyi ismeretségben, és barátságban nyilvánul meg, nincs utalás arra sem, hogy nem a mi régiókon kívül élnek, mivel ennek a nemzeti csoportnak nincs látható földrajzi tere Vajdaságon kívül, amelyhez a megkérdezettek tudatosan kötődnének” (Savić–Mitro, 2006: 18). A vajdasági ruszin nő szembeötlő ékessége népviselete, gasztrokultúrájáról nem esik szó, sem rosszalló, sem jó értelemben. A vajdasági ruszin gasztronómiáról már korábban 1988-ban informálódhat a magyar olvasó, szintén a testvériség–egység ideológiájának a jóvoltából. Az újvidéki *Magyar Szó* napilap 5000 példányban megjelenő *Egymás asztalánál* (Miskolczi, 1988) című különkiadványa a ruszin konyha rejtelseibe is bevezeti olvasóját.

Јулијана Ишпановић Чапо

РУСИНИ У ИСТОРИЈИ МАЂАРСКЕ (КЊИЖЕВНЕ) КУЛТУРЕ (У ВОЈВОДИНИ)

Резиме

Грkokатолички рутенски/'мали-руски'/мађарски-руски'/русински народ разбацан у свету, нашао је своју домовину и у Мађарској држави. Највећим делом живе на подручју Закарпатске области. Мађарски писац Ђула Круди (1878–1933) представља их као један скроман, побожан народ који од стране мађарског народа није поштован у толикој мери колико су заслужили, иако су Русини поносни на своју историју заједничког живота са Мађарима у Мађарској. Русинске заједнице у Мађарској и у 21. веку су сачувале и ојачале свој национални идентитет, а истовремено су остале и даље отворене према мађарској култури. Везу са мађарском културом означавају поједина гастрономска издања, као и контрастивна, лингвистичка, фолклористичка и књижевна истраживања. У мађарској књижевности у Војводини књижевне антологије, збирке песама и гастрономска издања говоре нам о постојећим везама двају народа. Циљ рада је истраживање и синтеза постојећих русинско–мађарских културних веза.

Кључне речи: Русини, култура, књижевност, Мађари, Војводина.

IRODALOM

Ádám, E. (2020a). Így éltek hajdan Kárpátalján a ruszinok. = *National Geographic*, 2, 27. Így éltek hajdan Kárpátalján a ruszinok | National Geographic (24.hu) (12. avg. 2022.)

Ádám, E. (2020b). Ruszin közösségek Magyarországon. = *National Geographic*, 3, 2.

Ruszin közösségek Magyarországon | National Geographic (24.hu) (16. maj. 2022.)

ADT, *Arcanum Digitális Tudománytár* 1989– . Budapest: Arcanum Adatbázis Kiadó <https://adt.arcanum.com/hu/> (2022. 12. 10.)

Benedek, A, S. (2003). *A gens fidelissima: a ruszinok*. Budapest <https://mek.oszk.hu/03200/03292/html/> (2. sept. 2022.)

Bonkáló, S. (1996). *A rutének (ruszinok)*. Sajtó alá rendezte, jegyzetek, utószó Salga Attila. 2., bővített kiad. Basel, Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem EPMSZ Könyvbarátai Köre

Bordás, Gy. (1988). A fordítás helye a Forum kiadói politikájában. *Hungarológiai Közlemények*, 4, 557–562.

http://epa.oszk.hu/02400/02401/00035/pdf/EPA02401_Hungarologiai_kozlemenyek_1988_77_557-562.pdf (12. avg. 2022.)

- Bori, I. (1985). A „virrasztó messzeség” költői. *7Nap*, jan. 25., 4, 33.
- Czirbusz, G. (1899). A Keleti vagy Rutén Kárpátokban. *Turisták Lapja*, str. 13–31.
- Egey, E. (2015). A ruszinokról. *Vasi Szemle*, 3 <http://www.vasiszemle.hu/2015/03/egey.htm> (2. sept. 2022.)
- Fábián, L. (2007). *A magyar és ruszin (ukrán) népballadák összehasonlító vizsgálata*. Doktori disszertáció. Debrecen https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/118050/ertekezes_fabian%20laszlo-t.pdf?sequence=6&isAllowed=y (22. sept. 2022)
- Genát, A. [2004]. *Magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve. Bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, örmény, roman, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán*. Budapest: Aranyhal
- Gerold, L. (2017). *Vajdasági magyar irodalmi lexikon (1918–2014)*. Újvidék: Forum Könyvkiadó Intézet
- Hattinger-Klebasz, G. (1996). A ruszinok. U: Eperjessy Ernő (Red.). *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából I*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- Hegedűs, A. (2000). Vajdaság története 1944-ig. U: Gábrityné Molnár Irén, Mirmics Zsuzsa (Red.). *Vajdasági marasztaló. Tanulmányok, kutatások*. Szabadka: MTT. 11–21. https://www.mtt.org.rs/publikaciok/mtt_konyvsorozatok/03_Vajdasagi_Marasztalo.pdf (22. sept. 2022)
- Hollós, M. (2006). Éremművészet a zenében. Bartók: Rutén nóta. *Parlando*, 6, 24–25.
- Horváth Futó, H. (2022). *Gion Nándor. Bibliográfia, dokumentum- és fotótár*. Szenttamás: Gion Nándor Kulturális Központ, Gion Nándor Emlékház
- Juhász, G. (1986). A nemzetiségi kontextusnál szélesebb körben... *Üzenet*, 6, 358–362.
- Jung, K. (1992). *Köznapok és legendák*. Újvidék: Forum Könyvkiadó
- Kalapis, Z. (2002). *Életrajzi kalauz I*. Újvidék: Forum Könyvkiadó http://adattar.vmmi.org/konyvek/23/kalapis_zoltan_eletrajzi_kalauz_a-gy.pdf (12. jun. 2022.)
- Kovács, Z. (1980). Máramarosi rutén népdalok. *Etnographia*, str. 630–631.
- Krúdy, Gy. (1919). *Havasi kürt. Ruszin-Krajna kistükre*. [Budapest]: Kiadja Ruzska-Krajna Népbiztossága <https://mek.oszk.hu/21800/21830/21830.htm> (12. jun. 2022.)

- Kurcz, Á. I. (2017). *Gion Nándor. Művei és műhelyitkai*. Budapest: Napkút Kiadó, Cédrus Művészeti Alapítvány
http://www.keskenyut.hu/news/1387/kurcz_.,_gion_n._mvei_s_mhelyitka_i.pdf (3. dec. 2022.)
- Lódi, G. (2015). *Regionalitás és intertextualitás az elmúlt két évtized vajdasági magyar novelláiban*. Doktori értekezés. Újvidék: BTK
<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/12078/Disertacija.pdf> (11. nov. 2022.)
- Lukáts, J. (2014). A nemzetiségi irodalmak és a magyar irodalom kölcsönkapcsolatai. *Barátság*, 3, 7878–7883.
- Mirnics, K. (2000). Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók. Vajdaság története 1944-ig. U: Gábrityné Molnár Irén, Mirnics Zsuzsa (Red). *Vajdasági marasztaló. Tanulmányok, kutatások*. Szabadka: MTT. 23–52.
- Miskolczi, Zs., G. (Red). (1988). *Egymás asztalánál*. A szerb és a bunyevác konyha ízei. Vajdasági magyar konyha. Vajdasági szlovák konyha. Vajdasági román konyha. Vajdasági ruszin konyha. Hal sokféleképpen. Így süttöttek nagyanyáink (százéves tapasztalatok). [Újvidék]: a Magyar Szó különkiadánya
- Morilják, V., ötletgazda (2009). *Magyarországi ruszin háziasszonyok receptjei*. Budapest: Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Fővárosi Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Óbuda Ruszin Kisebbségi Önkormányzat
- MNYÉSZ, *A Magyar Nyelv Értelemző Szótára* 5. (1961). Budapest: Akadémiai Kiadó
- MNYTESZ, *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára* 3. (1976). Budapest: Akadémiai Kiadó
- Ortutay, Gy. (1939). *Rákóczi két népe*. Budapest: Mefhosz Kiadó
- Pál, A. (2019). A rejtőzködő celeb. *Kultúra.hu*, febr. 21. [A rejtőzködő celeb – kultúra.hu \(kultura.hu\)](http://kultura.hu) (10. dec. 2022.)
- Papharhaji, Gy. (1988). *Ordas évek*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Popovics, T. M. (2001). *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a XX. század végén*. Budapest: Osiris Kiadó-MTA, Kisebbségkutató Műhely
- Popovics, T. M. (2011). *A magyarországi ruszinok identitásmegőrzési törekvései*.
<https://web.archive.org/web/20160304235038/http://popovichtibor.blogspot.hu/2011/08/magyarorszagi-ruszinok.html> (12. dec. 2022.)
- Ramacs, M. – Szopka, Lj. (1987). *Rege a cigányról és a hegedűjéről*. Ford. Jung Károly. Újvidék: Dnevnik, Forum Könyvkiadó, Libertatea, Obzor, Ruszke szlovo

- Roncsák, A. (1986). A kényszer megöli a dalt. Találkozás Mihál Ramacs ruszin íróval. *Magyar Szó*, márc. 30., 87, 13.
- Sasvári, L. (é. n.) *Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában*. <https://mek.oszk.hu/01600/01676/01676.htm> (20. nov. 2022.)
- Somfai, L. (1971). Bartók 2. hegedúrapszódíájának rutén epizódja. *Muzsika*, 3
- Savić, S. – Mitro, V., (Ured.). (2006). *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Újvidék: Futura publikációk, Női Stúdióok és Kutatások
- Szopka, Lj. – Tamas, J. (Ured.) (1984). *A messzeség virraszt. A mai ruszin költészet antológiája*. Ford. Brasnyó István. Újvidék: Forum Könyvkiadó
- Terényi–Kelemen, É. (2022). Andy Warhol, a különc művész és világsztár. *Magyar Szó*, Kilátó, szept. 25. [Magyar Szó Online - Mellékletek - Kilátó - Andy Warhol, a különc művész és világsztár \(magyarszo.rs\)](https://magyarszo.rs) (12. dec. 2022.)
- Thomka, B. (1994). *Tolnai Ottó*. Pozsony: Kalligram.
- Udvari, I. (1984). A bács-szerémi (jugoszláviai) ruszin irodalom történetének alapvonalai. *Tiszatáj*, 6, 66–71. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/12606/1/tiszataj_1984_006_066-071.pdf (21. avg. 2022.)
- Udvari, I. (1987). Adalékok egy szlavista könyvtáros életrajzához. *Magyar Könyvszemle*, 1, 53–56 http://epa.niif.hu/00000/00021/00332/pdf/MKSZ_EPA00021_1987_103_01_00332.pdf (12. nov. 2022.)
- Udvari, I. (1992). *Ruszinok a XVIII. században*. Nyíregyháza: Bessenyei György Kiadó
- Udvari, I. (2017). *Ruszinok. Kultúra és hagyományok*. [Kultúra és hagyományok \(ruszin.com\)](https://www.ruszin.com) (16. maj. 2022.)
- Udvari, I. (1991). Ruszin irodalom. U: Szerdahelyi István – Király István (Red.). *Világirodalmi lexikon* 12. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Veselinović-Šulc, M. (1978). A ruszinok művelődési életéről a szocialista Vajdaságban. *Hungarológiai Közlemények*, 35, 151–154. http://epa.oszk.hu/02400/02401/00009/pdf/EPA02401_Hungarologiai_kozlemenyek_1978_35_151-154.pdf (2. nov. 2022.)
- Veselinović-Šulc, M. (1995). A magyar és délszláv mese motívumai a bácskai ruszinok népmeséiben. U: Bosnyák István (Red.) *Jugoszláviai magyar folklór III*. Újvidék: BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. 153–160.

Ана Римар Симунович*
Филозофски факултет
Оддзелене за русинистику

УДК 821.161.2.09(497.113) Коџиш М. М.
821.161.2. 09(497.113) Ковач М.
doi: 10.19090/rs.2022.6.251-267
Оригиналан научни рад
примљен 20.10.2022.
прихваћено за штампу 01.12.2022.

АРХЕТИП МАЦЕРИ ЖЕМИ У ЛИТЕРАТУРНЕЈ ТВОРЧОСЦИ МИКОЛИ М. КОЧИША И МИХАЙЛА КОВАЧА**

У теј работи будземе анализовац архетип мацери Жеми хтори вяже литературну творчосц Миколи М. Кочиша и його литературного учителя Михайла Ковача по питаню укореньованя. Тема укореньованя Руснацох до ровніни одноши ше на присельоване Руснацох на територію нешкайшей Бачки и витворйоване вязи зоз жему од хторей им на тих просторох по приселеню почал завишиц живот. През анализу Кочишових литературних творох будзе представене розвиване вязи медзи човеком и жему по значене жеми як мацери Жеми Руснацох.

Ключни слова: Микола М. Кочиш, Михайло Ковач, жем, мац Жем, руска литература.

У литературах хтори припадаю поднебю у хторим ше найвекша часц жительство заніма зоз земледілством, часта тема мацери Жеми. Зоз способу живота хтори приспособбени гу земледілству народзуе ше и моцна вяза медзи човеком и жему. По присельованю зоз Горніци, хторе урядово почало 1751. року¹, Руснаци пременели и природне окружене у хторим по

* anarsimunovic@ff.uns.ac.rs

** Робота настала у рамкох проєктох *Дискурси менишинских язикох, литературах и культурах у юговосточней и средней Европи* (178017) хтори финансиуе Министерство просвити, науки и технологійного розвою Републики Сербії як и *Вигледоване и розвой функционалних сферах руского языка оможлівени зоз доставаньом ISO кода rsk* хтори финансиуе Покраїнски секретариат за високе образование и наукововигледовацку діялносц, (ч. 142-451-2159/2022-01).

¹ „Од штерациетих рокох XVIII века до Бачки ше починаю присельовац и Русини зоз Закарпат’я, перше поєдинечно и неорганизовано, а од 1751. року организовано” (Рамаџ, 2007: 49).

„Под термином Закарпат’е або историйне Закарпат’е ше подроумюе територія сиверовосточних угорских жупанийох (Земплин, Шариш, Спиш, Мараморош, Унг, Угоча, Берг, Сабољч, Сатмар, Абауй, Торна, Гевеш, Боршох), у хторих Русини жили компактно або у островах и творели там векшу або меншу часц жительство, а на теј

теди жили (Konstantinović, 2011: 28). „Идила брегох, лесох, потокох, пасовискох и пахняцого воздуху заменена у случаю Бачки, зоз ровну жему, прахом, блатом, жемуніцами або хижами хтори були направени зоз набиваного блата, високима под’земнима водами и вил’вами” (Konstantinović, 2011: 28). Сама селідба и здогадоване на такв. стари край, односно край зоз хторого ше приселели Руснаци, у усней литератури² не остал запаметани, гоч опис природного амбиента старог краю остал у ней присутни. Зоз пременку природного окруженя пременени и „способ продукованя материалних доброх, цо ше одражело и на литературну творчосц” (Konstantinović, 2011: 30). Приход до ровніни за Руснацох означовал и период укореньованя до самей ровніни, витворйованє вязи зоз жему од хторей им почал завишиц живот, и на концу, подполне зоживйоване зоз таким способом живота, цо ше одражело и на уметніцку литературу. Уж у першим ділу рускей уметніцкей литератури, у Идилским венцу *З мойого валала* (Костельник, 1904) препознаваме моцну вязу човека, Руснака, зоз жему, як и афирмацию работи, цо єдна з характеристикох земледілског архетипу спрам Мика Франтишека³. „Розширеносц земледілског архетипа у рускей литератури и розумліва. У огромней векшини Руснаци у Бачки и Сриму виками земледілци” (Таташ, 1997: 413).

Михайло Ковач, после Костельника, єден з перших писателюх хтори творели и створели фундамент за розвой рускей литератури.

З нїм преважно, на другим полу зоз Евгенийом М. Кочишом, як антиподом по националних и церковних ориєнтаційох, почина наш литературни живот. [...] Писателе хтори нашлїдза Ковача и Кочиша уж могли виберац медзи традицию социалней литератури (Кочиш) и поетским реализмом (Ковач). Талантованши виберу Ковача, и вон

території ше пресцрала юрисдикция грекокатолицких епархийох, Мукачевскей и Пряшовскей (Таташ, 2007: 23).

² Кед слово о рускей усней литератури, думаме на усну литературу хтору 1897. року записал Володимир Гнатюк перебуваюци два и пол мешаци у Коцуре и Руским Керестуре. Анализуючи одношене гу краю зоз хторого ше Руснаци приселели, а на основи литератури хтору В. Гнатюк зазначел, Стеван Константинович гвари: „Мало єст случаї носталгичного шпиваня о старим краю, глорификації, идеализації гоч лем природного амбиента хтори напушцели” (Konstantinović, 2011: 28).

³ „Робота смисел живота” (Konstantinović, 2011: 30).

за ніх бул и будзе Учитель; меней талантовани виберу Кочиша (Тамаш, 2009: 208–209).

Юлиян Тамаш у монографії *Євангелиста Михайло Ковач* (Тамаш, 2009) наводзи писательох рускей литератури хтори упиваюци до своїх литературних ділох одредзени елементи Ковачовой творчосци, витворюю континуитет литературней творчосци Михайла Ковача. То, як Тамаш пише, шлїдуюци писателе: Микола М. Кочиш, Мирон Колошняї, Мирон Будински, Штефан Гудак, Дюра Латяк, Дюра Папгаргаї и Михал Рамач (Тамаш, 2009: 209–211). Як вредносни ориентири хтори Ковач пренесол на Миколу М. Кочиша Тамаш наводзи еднаку националну и язичну ориентацию, осудзоване войны, еднаки воспитни и морални порученя, афирмацию роботи, як и питане укореньованя (Тамаш, 2009: 209).

У роботи *Мајка Земља у ауторском миту Михајла Ковача* (Rimar Simunović, 2021) дефиновали зме значене мацери Жеми у рамикох Ковачового авторского мита. Окремни акцент у тей студії бул на анализи Ковачового циклуса *Адаме, дзе ши?* (1989), понеже аж у тим циклусу автор виєдначел мацер Жем зоз Еву и же „Ковач зоз виєдначованьом мацери Жеми зоз Еву праве у тим циклусу дефиновал часи початкох, а зоз тим и час перших предкох руского народу” (Rimar Simunović, 2021: 289). Медзитим, у Ковачовой литературней творчосци архетип мацери Жеми зявює ше ище у драми *Ораче* (1954) и писні *Руснакова мац* (1955). Архетип мацери Жеми у Ковачовим миту завичаю анализовали зме поволуюци ше на Юнгово учене о архетипох, та го так будземе анализовац и у Кочишовой литературней творчосци. Михайло Ковач през цалу свою литературну творчосц прецагує мотив укореньованя человека, Руснака – земледїлца, а источашне и народу хторому припада до жеми. Тот мотив повязує литературну творчосц Михайла Ковача и Миколи М. Кочиша. Кочиш праве у циклусу *Ми ту не гosci* (Кошіш, 1973) дотика тему присельованя Руснацох зоз горнього краю и укореньованя до нового простору у ровніни, до жеми. У тей роботі будземе анализовац питане укореньованя Руснацох у литературней творчосци Миколи М. Кочиша, питане хторе тот писатель нашлїдзел од Михайла Ковача.

Питане укореньованя при Кочишови означує укореньоване человека, односно припаднікох руского народу, до жеми у ровніни на простору нешкайшей Бачки. Зоз питаня укореньованя при Кочишови ше розвиваю и значене архетипа жеми-супруги, архетипа мацери Жеми, як и мит о вичним

вращанню мацери Жеми, цо резултує зоз моцну вязу медзи человеком и жему. Тиж так, як и при Ковачови, так и при Кочишови препознаваме любов гу своєй давней оцовщини, гу краю зоз хторого ше Руснаци приселели, так же укореньованє и при Кочишови значи не лєм зоживйованє зоз жему у ровніни, але и вична свідомосц о походзеню своїх давних предкох.

Микола М. Кочиш (1928–1973) „витворел литературне діло зоз хторим, после пионирскей роботи Г. Костельника и фрагментарней Г. Надя, у добрей мири описал и систематизовал зоз языком и поняцами сучасней лингвистики бешеду Руснацох Югославиї и зоз тим ю привел на уровень стандартного литературного языка” (Тамаш, 1997: 191). Окром доприношеня рускей литератури, значне и його ангажованє у обласци педагогийней діялносци. Робел як учитель и наставнік у основних школах у Коцуре, Руским Керестуре и Новим Садзе, а 1963. року позарядово закончує студії югославянских языкох и югославянскей литератури на Филозофским факултету у Новим Садзе (Varga, Laćak, 1979: 15–16). Потим ше опредзелел за роботу у науки. Кочиш автор учебнікох и роботних кніжкох за основну школу, як и *Правопису руского языка* (1971). „3 друкованима науковима роботами здобул право на докторованє з обласци языка. Предложил и тему за докторску дисертацию, котра глаши: „Бешедна югославянских Русинох”” (Varga, Laćak, 1979: 17). Тиж так, бул замерковани и по дружтвеной ангажованосци у култури. „Як мисионер нашеї литератури, Микола М. Кочиш 1976. року, ведно з Михалом Ковачом, бул госц Союзу писательох Українскей Советскей Социалистичней Републики. З тей нагоди „Литературна Україна” и дзепосєдни литературни часописи, попри поетичних творох наших писательох обявели и значни информации о нашеї литератури” (Varga, Laćak, 1979: 18).

За кніжку *Крочаї* хтора обявена 1963. року Тамаш гварел же то кніжка зоз хтору „почина правдиви рост рускей литератури у Югославиї” (Тамаш, 1997: 191). Кочиш дал значне доприношенє и революцийней поезиї по руски, але у тей роботі будземе избрани анализовац писні зоз циклусу *Ми ту не госци* зоз кніжки под истим насловом (Коїш, 1973), писню *Пламень под стреху* з циклусу Немири з истей кніжки и приповедку 3 отворенима очми (Коїш, 1978).

Потерашні виглєдоваче литературней творчосци Миколи М. Кочиша препознали и отворели питанє укореньованя у його литературней творчосци, як и питаня хтори узко повязани зоз укореньованьом. То вшелїяк Юлиан Тамаш (Тамаш, 1997), Дюра Папгаргаї зоз студию *Антейска моц*

Кочишового поетского вислову (Paprhariji, 1979), Дюра Варга и Дюра Лятяк зоз студию *Обици погляд на творчосц Миколи М. Кочиша* (Varga, Laćak, 1979), о вязи человека и жеми у Кочишовой литературней творчосци писала Ирина Гарди-Ковачевич у работи *Творчосц Миколи М. Кочиша за дзеци и ей место у нашей литератури за дзеци* (Hardi-Kovačević, 1979), а о питаню мацери єдного народу Михал Ковач у работи *Поезия Миколи М. Кочиша* (Kovač, 1992–1993). Аж и Микола М. Кочиш сам почувствовао тоту вязу зоз жему хтора присутна не лем медзи припаднікама його народу, але и у литератури, та о ней так писал:

Єст у нас досц розплаканих шорикох о чежким живоце, о бирешованю и надніци, о рису и гладованю. Видзи ми ше же то не прави живот, бо вимучени рисар не плакал над свою долю, але ше намагал зисциц свойо мали и вельки сни, и у тей борби зоз животом чувствовао подполну животну радосц, а того невелико єст у нашей литератури. Писательови легчейше и милше розплакац читателя як указац тоту нашу нукашню силу котра нас трима у верхох и у польодїлстве и у других привредних конарох (Kočiš, 1978: 8).

Ирина Гарди-Ковачевич тиж так замерковала вязу медзи человеком и жему яка присутна при Кочишови:

Вязани за ровніну, тоту панонску, чежку и плодну, розкошну, Кочиш черпа вири и любви зоз ей оранїни и ей желенїдла, зоз ей богатосци и напава зоз нїма и вяже гу ней дзеци през свойо писнї: „Злато”, „Веє” [...] И не мож вериц же ше найдзе дагдзе таке дзецко, таки человек, котри народзени ту на тей ровнї прикритей зоз белавидлом шлебодного неба, котре не почувствує у своім инстинкту терашнього чи давного параста у себе тоту исконску вязу зоз жему, природу, та зоз ей вичним циклуом живота и шмерци (Hardi-Kovačević, 1979: 56).

У дальней анализи укажеме як тота нукашня сила о хторей Кочиш писал, а хтору препознали и потерашнї вигледоваче його литературней творчосци, у його литературних творох доставала риси митологийних моделох роздумованя.

Карл Г. Юнг медзи аспектами у хторих ше зявює архетип мацери наводзи насампредз власну мацер и бабу, а потим и жени зоз хторима ше человек стрета през живот. „До тей категорії припадаю богині, окреме Мац Божа, Дівица и Софія. Митология понука велі вариянти архетипа мацери” (Jung, 2015: 91).

Други символи мацери у фигуративним смислу зявюю ше у стварох хтори представляю цель нашей жажди за викупйованьом, як цо Рай, Царство Боже, Божански Єрусалим. Велі ствари хтори означую одданосц або чувство страхопочитованя, наприклад Церква, университет, город або держава, небо, жем, лес, морйо або гоч яка мирна вода, аж и материя, поджемни швет и мешац, можу буц символи мацери (Jung 2015: 91–92).

Так як зме у Ковачовим миту завичаю Еву препознали праве як мац Жем у фигуративним смислу (Rimar Simunović, 2021), так препознаваме и мац Жем у Кочишовей литературней творчосци. „Архетип мацери вязани за ствари и места хтори представляю плодносц и плодотворносц, обробене польо, заграду” (Jung, 2015: 92).

Мотив укореньованя до ровніни, хтори означує укореньоване человека, у тим случаю припадніка руского народу до цела мацери Жеми, ясно препознаваме у писні *Ми* (Коџиш, 1973). То писня у хторей автор ошпивал историйну хвильку присельованя Руснацох на простори нешкайшей Бачки. Дюра Папгаргаї препознал крижну драгу на хторей ше нашол Кочишов Руснак кед крочел на бачку ровніну. Тоту хвильку Папгаргаї представел през слику Кочишового поетского троугельніка у хторим на першим углу стої Руснак, розпяти медзи старим и новим крайом на ровніни, на другим углу ровніна, ище вше за ньго цудза жем, а носталгия за старим крайом ище вше мощна, а на треци угел Папгаргаї змесцел чарну кромку хлеба (Paparhaji, 1979: 64). „У тим троугелніку, зачатим з писню „Ми” часц историй бачванского Руснака” (Paparhaji, 1979: 65). Наводзиме Кочишово стихи хтори шпиваю о тей розпятиосци Руснака.

Пукла пред друком ровніна цудзей жеми,
а погляд смутни преїг кочох назад леци.
Карпати гори у молги стоя неми,
до нових крайох провадза свойо дзеци.

За родним домом боль ше з надію зліва,
страх од цудзини жажда за хлебом гаци
и кажди глащок селенца з думох зрива:
дума – чи пойдзе, або ше назад враци? (Кошіш, 1973 15).

У наведзених стихох читае о хвильки у хторей перши приселенци зоз Горніци ище паметаю свою оцовщину, односно простор зоз хторого ше виселели. За ніх ровніна ище вше цудзина. Одношене гу своєї оцовщини хтора у тей писні символично представена з Карпатами, праве так як и Михайло Ковач шпива о оцовщини своего народу:

„[...] ми вични блукаче, народ бездомни, дзеци цо пре якешик проклятво, пред стотками рокох були одорвани зос подольских пространствох, преведзени преїг хрибта Карпатох на велічезну Славянску степу” (Ковач, 1970: 31).

Михайло Ковач у своїм миту завичаю, завичай у найширшим смислу означує Україну (Rimar Simunović, 2020: 329). Анализовани Кочишово стихи тиж указую о його ширшим похопеню завичаю своего народу. Свою и оцовщину своїх сонароднікох Кочиш представя зоз Карпатами, цо вшеліяк географски представя простор України. Препознаваме то и у писні *Руска твердиня*:

З биди ше родзел тварди камень,
росла твердиня на ровніни,
з Карпатох горох грал нас пламень
и швицел дух нам дідовщини (Кошіш, 1973 14).

„Так поета зоз своїм стихом не заобиходзи ані найчувствительнейшу тему исторії югославянского Руснака, тему похопеня отечества, яку вон зоз писню „Руска твердиня” зводзи на релацию отечество – дідовщина” (Paparhađi, 1979: 65). Тоту розпятосц Руснацох медзи прешлосцу и терашньосцу, о якей шпивал Микола М. Кочиш, анализовал и Ю. Тамаш:

Основна позиція ше одредзує медзи боляцу и чежку, а у глібини, у естве присутну прешлосцу, хвилькох одлуки кед требало рушиц зоз крижней драги гу новому дому, дзе ше тераз уж кажди од нас народзує, спознава красу виходу слунка обачену з истого домашнього прага, спознава ше фалат неба и любви гу своему роду и своєї жеми, дзе ше, конечно, умера, и дзе нас як прах витри

шицких рознешу понад жем намочену зоз нашим знойом и роботу (Тамаш, 1997: 194).

Початки укореньованя Руснацох до ровніни Микола М. Кочиш описує зоз стихами:

На пустей жеми вирости руски хижи,
виорал бразду ту вредни син Горніци.
Ожила пустош, запахнул хлебик швижи,
а зной лєє на плодни ораніци.
Под вредну руку мочар ше швидко траци,
о каждой грудки чесни ше Руснак стара,
у биди жиє, але шорово плаци
з дзешату часцу паноца и ерара (Кошіш, 1973: 15).

Потерашні вигледоваче литературней творчосци Миколи М. Кочиша, Дю. Папгаргаї и Ю. Тамаш, препознали розпятосц Руснацох медзи старим и новим простором, медзи давним завичайом и ровніну хтора постане завичай генераційом после перших приселенцох, але спатраюци тоту историйну ситуацію руского народу описану на способ на яки то зробел Микола М. Кочиш, можеме ю дефіновац як ситуацію у хторей препознаваме митологийни образци роздумованя, та ю, спрам того, наволац сакрализация. То поняце Мирчи Елиядеа, та можеме повесц же закончене процесса укореньованя можеме наволац и закончене процесу сакрализации.

Настаніц ше на єдней території, то у крайнім случаю значи сакрализовац ю. Кед того настаньованє не дочасове, як при номадох, але є непрерывне, воно подроумює єдну виталну одлуку, хтора обовязує єгзистенцію цалей заєдніци. „Змесциц ше” на єдним месце, организовац го, настаніц – то значи вивесц ряд поступкох хтори предпоставяю єден єгзистенциялни вибор: вибор Универзума, до хторого ше приходзи „стваряюци” го” (Elijade, 2003: 85).

У митологийним значеню, кед слово о процесу сакрализации, зоз простору хтори нови приселенци доживюю як цудзи простор треба направиц свой власни простор хтори по ушореню будзе у себе ношиц гевти традиційни вредносци яки мал простор зоз хторого ше виселели. Вирастанє

руських хижох, оживйоване пустоши и хвилька кед запахнул хлѣбик, а ораніци плодни, лем змоцнюю значене сакралізації кед маме у оглядзе факт же не лем у духовним смислу требало створиц обисце хторе будзе место очуваня традиції, язика и култури хтору зоз собу Руснаци принесли зоз Горніци, але и у буквалним смислу, кед зоз жеми хтора не була вигодна за обрабяне требало створиц жем хтора да порив за правдиве укореньоване до ней. Зоз того укореньованя, увидзимо у дальшей анализи, народзи ше ище єден елемент похопйованя завичаю при Руснацох, а то праве архетип мацери Жеми.

Писня Миколи М. Кочиша *Ми ту не госци* приноши похопйоване ровніни як мацери Руснацох, та ю на основи Юнгового ученя о архетипох, наволуєме архетип мацери Жеми, аналогно тому як зме ю наволали при Ковачови. Наводзимо на тим месце цалу писню *Ми ту не госци*.

Оголєли зме перши нашей матки ровніни
и цицаме як чада сок животворни, богати
приросли зме за ню
як верба гу бегелю,
як тополя гу доліни,
пришли гу ней нашо думи
и мрії,
нашо жаданя и песци гузловати.

Родза нас мацери нашо
у житних одкосох як препилчата,
котуляме ше з кукурицох високих
як бундави у богатей ешенї,
рошнєме на тей ровніни богатей
як несташни гачата,
як густа щец,
як младніки багрени до жеми масней
пушаме свойо коренї...

Оголєли зме перши нашей матки ровніни
и, притулени гу ней, коренї свойо пушаме,
були зме госци,
странци,

на цудзим,
без оцовщини,
а тєраз братом здалєка
свой дом з гордосцу отвєрамє (Кошіш, 1973: 13).

На основи тих стихох заклєчуємє жє поєта шпива о заклєченим процесу укорєньованя Руснацох до цєла мацєри Жєми – ровніни. Тот процес, у митологийним значєню, заклєчени тєди кєд людзє хтори шє присєлєли до новогò простору вєцєй тот простор нє чувствую як нови, абò странски, алє як свой власни простор. Заклєчуємє то у случая наведзєних Кочишових стихох хтори означую часи у хторих *були змє гòсци, странци, на цудзим, без оцовщини*, по хвильку у хторєй *братом здалєка свой дом з гордосцу отвєрамє*.

Початок процесу укорєньованя до цєла мацєри Жєми поєта описал як огольованє першох матки ровніни, а правє Михайло Ковач похасновал исти мотив у приповєдки *Вона єдина*, односно мотив першох мацєри Жєми за описованє блуканя своїх предкох, гєвтих сонароднікох хтори глєдали мєсто за свой будучи живот: „Блукали змє глєдаючи мєсто на першох мацєри жєми; ставали змє там дзє вона була дарєжлїва, дзє сцєла розгарнуц свою шмату и напоїц нас зòс своїх першох, сладким своїм млєком...” (Ковач, 1970: 31).

Кочиш у писні *Ми ту нє гòсци* мотив першох мацєри Жєми похасновал жє би означєл хвильку кєд його сонародніки уж почали чувствовац тоту ровніну як свою мацєр. Сущна вяза мєдзи члòвєком и мацєру Жєму символічно шє витворює правє зòз цицаньом млєка зòз єй першох, як гварєл Ковач у наведзєним прикладу, а Кочиш тогò исте млєко наволал сок живòтвòрни и богати. Значєнє и при Ковачови и при Кочишови исте. Зòз починаньом вицицованя млєка зòз першох мацєри Жєми означує шє насампредз початок вязи зòз мацєру Жєму, а млєко абò сок хтори жєм будзє давац Руснакови – парастови символізує моц хтору Руснак будзє черпац зòз жєми ищє вєльò роки.

Мотив мацєри-супруги чийò шє значєнє глїбшє розвива до значєня мацєри Жєми прєнаходзимє у писні *Мойò писні* (Кошіш, 1973):

Залюбєни сом до цє, ровніно-нєвєсто справєдлїва (Кошіш, 1973: 9).

Михайло Ковач тиж так жем виедначел зоз супругу, у писні *О тайни постаня*⁴. „Препознаваме же ключни елемент Ковачового мита завичаю родна груди, хтору поета идентификує зоз свою жену, а себе зоз першим человеком” (Rimar Simunović, 2021: 289). Так як зме при Ковачови, спрам Юнгового ученя тото виедначованє жеми зоз супругу препознали як архетип мацери – супруги, так препознаваме исти архетип и у Кочишовой литературней творчосци.

Писня *Ровніни* (Кошіш, 1973) тиж писня пошвечена ровніни, у хторей ше автор директно обраца зоз словами гу ровніни. То писня у хторей читаєме же у хвилькох гніву и розпуки ровніна дала мир и спокій авторовой души:

Предо мну була ти
без скалох,
питома,
ніжна,
розлята як цепле ранше млеко
пред дзецком спричним, нагніваним,
з ошмихом ніжним на плотох и вербох,
як мац зоз цеплу руку пред сином (Кошіш, 1973: 20).

Поровнанє мира хтори поетови дава ровніна зоз руку хтору мац дава синови ище еден крочай гу подполному виедначаваню жеми зоз мацеру у митологийним значеню. У писні *Ми ту не госци* Кочиш виедначує жем – ровніну зоз мацеру його народу:

Оголели зме перши нашей матки ровніни
и цицаєме як чада сок животворни, богати (Кошіш, 1973: 13).

Препознал то у Кочишовой писні и сам Михайло Ковач: „Мац то може буц и – народ. Дзеци одховани можу буц не лем дзеци тей мацери цо мирни, цихи ноци на вреценко спредала, але и народу котри на свой способ доживйовал час вельких бригох” (Ковач, 1992–1993: 26).

⁴ „Вола це мац твоя, а жена моя Жем,
Цо яблуко здоззела у стредку раю” (Ковач, 1989: 17).

У идущих стихах препознаваме мотив положу на жеми, мотив хтори присутни у писні *Руснакова мац*⁵ Михайла Ковача и у хторим ше зоз змесцованьом положу на жем хтора уж у предходним стиху дефинована як мац народу хторому припада поет, препознава митологийне роздумоване кед слово о архетипу мацери Жеми.

Родза нас мацери нашо
у житних одкосах як препилчата,
котуляме ше з кукурицох високих
як бундави у богатаей ешені,
рошнеме на тей ровніни богатаей
як несташни гачата,
як густа щец,
як младніки багрени до жеми масней
пуцаме свойо корені. . . (Кошіш, 1973: 13).

Зоз значеня ровніни хтора означує мацер Жем розвива ше при Кочишови и мотив оплодзения або зачаца на жеми, хтори глібоко вязани за митологийне роздумоване. Олга Фрейденберг, виучуюци глібше походзене жридла жанрох и сижеох през спатране швета першобутней заедніци, як єдну зоз сликох наводзи слику бразди и плугу хтори змецени до мотиву ораня – любви (Frejdenberg, 2011: 231). Тот мотив находзиме у писні *Швето плодзения* (Кошіш, 1973) хтору у цалосци наводзиме. Кочиш у тей писні у хторей зачаце змесцує на польо, поровнує жену жадну любви зоз жему хтора чека нашенє, хторе у символичней ровні зоз собу поволує и мотив ораня, односно любви.

Цихе под вельким слунком жито младе,
у долінкох длані-ровніни белаво трепеца води,
упар дзень свой дих до цеменя травки,
зволує витрик модри ластовки на зводнічки преходи.

⁵ „Руснака мац дала на швет на полю,
на паньским полю у мукох и болю.
Широки ліст коравого лопуха
бул Руснакови як перша пелюха” (Kovač, 1989: 45).

Цеплота ше розляля по плоднікох хліпацях,
розбуйнета оплодна сила як вилів гаці розмика.
Ганьблїво а жадно упива голота небо згуснуте
и младосц яри у млосци облапяня зніка.

Лежала ши у розкошним желенїдлу молодого жита,
по твоїх жилох струяло исконске швето плодзєня,
скора ци баршоньова пахла на полєн невиних травкох,
жадна як жем под нами любви и нашєня.

Трепаци нам жренка заквитли з косатку белаву,
цєла нам ше у корчу сплетли як живородни нация.
Опушена и сита мирно ши з ошмихом гласкала
на опаленим сцєгну лістки першоноцного пипиня.

У голубосци неба над нами швето плодзєня дзвонєло,
класки ше коло нас зоз младим млеком налївали,
розкошни перши нїжни жем плодна розголєла,
та зме з нєй живот за нови живот упивали (Кошіš, 1973: 64).

У символічней ровні Кочиш шпива о любви медзи человеком и жену хтори праве зоз плодней жеми упиваю живот за нови живот, цо вшелїяк же характеристика митологийного способу роздумованя. Таке похопїованє народзованя нового живота кружно повязанє зоз мотивом вичного врацаня мацери Жеми по човековой шмерци, але и зоз похопїованьом значносци мацери Жеми за цали живот вообщє, окреме по рокох у хторих человек нє бул пошвєцєни животу на жеми, або жил далеко од нєй.

Мотив врацаня мацери Жеми после човековой шмерци препознаваме у писні *Пламень под стреху* (Кошіš, 1973).

Нє прєставали зме буц людзе,
и дражки нашо, неровни, кривулькави
були зляти по драги чесней,
драги узкей,
плянтацєй,

прикрей,
и ровней,
широкей,
недоглядней
як тота ровніна наша хтора нас родзи и хова (Коціш, 1973: 44).

Врацане мацери Жеми, у форми споведзи у хторей поета од жеми гледа пребачене пре хвильки розпуки и гніву хтори чувствовал гу ней, находзиме у писні *Ровніни* (Коціш, 1973):

Уквилел сом це у думках нераз,
ровніно моя, недоглядна,
як упрекосне дзецко мацер
цо дзецка жадна на розходу.

уквилел сом це кед уквилени
себе сом не знал ради дац,
але бим иншак ані не мог
твою доброту спознац и мац (Коціш, 1973: 21).

Тото врацане спатраме през освидомйоване о значносци мацери Жеми за поетов, односно чловеков живот. Подобне освидомйоване Кочиш описал у приповедки *З отворенима очми* (Коціш, 1978), у хвильки кед, врацаюци ше з войны, юнак мал прејсц остатні сто метери дильова хтори водзел по його салаш:

Того дильова з котрого би вон нігда по своєї дзеки не пошол. Котра часц його самого. Три крочаї не поднесли ноги. Спаднул, и мутни слизи ше помишали з прахом. Гикал, незвикнути на плач, а цепла жем му, як мацерино млеко, врацала моц.
– Живи сом ци ше врацел ... живи... – шептал и сцискал до гарсци
гліну пред собу.

[...]
– Живи сом ше врацел, матко моя! (Коціш, 1978: 154).

Ище раз препознаваме мотив мацерових першох хтори чловекови даваю моц, як и директне похопйоване жеми як мацери. За писню *Мойо писні* (Коціш, 1973) Тамаш гварел же то Кочишова програмна писня и же вона

и „поволанка и факля хтора ошвицує драгу по хторей треба исц” (Таташ, 1997: 193). Ми у тей писні препознаваме обединени шицки анализовани мотиви хтори ше одноша на архетип мацери Жеми у Кочишовой литературней творчосци. Наводзимо стихи хтори тото илуструю.

Не зрадзел сом це, чарна моя кромко хлеба,
[...]
Не зрадзел сом це, Руснаку мой, не зрадзел,
У стихох моїх катуляю ше пацерки твоего зноя,
И зарно пахне ешеньске, родне, богате,
И слизи-бисери дзєцох, брига и радосц твоя.

Залюбени сом до це, ровніно-невесто справедліва,
Мой стих лєм прах бисерни на твоім чудесним облєчиве;
Гоч сце ми часто шицки тройо давали и одберали,
Не зрадзел сом вас – и мойо шерцо щєшлїве (Кошіш, 1973: 9)

Тота писня представя свойофайтове поетово оцєнованє власней литературней творчосци, хтора, ясно зоз наведзєних стихох видно, пошвєцена жеми – символично през слику кромки хлеба хтора ше зоз жеми народзує, як и ровніни – невести. Зоз пошвєцованьом своїх стихох жеми у тих значєньох, поет свойо стихи источашнє пошвєцує и Руснакови – парастови, односно своім сонародніком.

Рушаюци од питаня укорєньованя хторе Микола М. Кочиш нашлїдзел у своїх литературних творох од свойого литературного учителя Михайла Ковача сцигли зме по значєнє мацери Жеми у значєньох яки характеристични за митологийни образци роздумованя. Значєнє мацери Жеми у литератури тих двох писательох повязани през шлїдуюци мотиви: мац Жем, полог на жеми, оплодзєнє на жеми, вяза чловека и жеми и мотив врацаня мацери Жеми. Тиж так, анализа указала же так як за Михайла Ковача його власни завичай и завичай його сонароднікох комплекснє поняцє и одноши ше як на жем – ровніну до хторей ше укорєнєли, так и на давну оцовщину зоз хторей ше присєлєли, так тото поняцє завичаю комплексно представєнє и у Кочишовой литератури и тиж ше звює и як вична свидомосц о походзєню своїх предкох.

Ana Rimar Simunovič

MOTHER EARTH IN MIKOLA M. KOČIŠ'S AND MIHAJLO KOVAČ'S LITERARY WORKS

Summary

This paper analyzes the archetype of Mother Earth which connects Mikola M. Kočiš's literary works with the literature of his literature teacher – Mihajlo Kovač. Kovač presents his homeland through a myth of a symbolic space dominated by the Ruthenian agricultural class whose life is deeply rooted in the lifestyle inherently organised to follow the mythological reflection of Mother Earth. The Analysis of Mikola M. Kočiš's literary works shows that the mythological reflection of Mother Earth is set in those moments of Ruthenian history that refers to their immigrations to Bačka. That is the moment when the Ruthenians made a connection with the Earth because that lives began to depend on it. Through the analysis of Mikola M. Kočiš's literary works we are presented with the development of that connection between man and the earth at the moment when the earth became Mother Earth to the Ruthenians, with its mythological meanings that are very similar to the ones in Kovač's literary works.

Key words: Mikola M. Kočiš, Mihajlo Kovač, earth, Mother earth, Ruthenian literature.

ЖРИДЛА

Kovač, M. (1970). *Cihi vodi*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)

Kočiš, M. M. (1973). *Mi tu nje hosci*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)

Kočiš, M. M. (1978). *Pozberana proza*. Novi Sad: NVP „Ruske slovo”. (Cyrillic)

Kovač, M. (1989). *Ja dub červotočni*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)

ЛИТЕРАТУРА

Varga, Đ.–Laćak, Đ. (1979). *Obšči pohljad na tvorčosc Mikoli M. Kočiša*. U: Laćak, Đ. (Red.). (1979). *Ruski jazik i literatura 1978*. Novi Sad: Novinsko-vidavateljna robotna organizacija „Ruske slovo”, Društvo za ruski jazik i literaturu. 13–19. (Cyrillic)

Hardi-Kovačević, I. (1979). *Tvorčosc Mikoli M. Kočiša za dzeci i jej mesto u našej literaturi za dzeci*. U: Laćak, Đ. (Red.). (1979). *Ruski jazik i literatura 1978*. Novi Sad: Novinsko-vidavateljna robotna organizacija „Ruske slovo”, Društvo za ruski jazik i literaturu. 50–60. (Cyrillic)

Elijade, M. (2003). *Sveto i profano*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. (Cyrillic)

Jung, K. G. (2015). *Arhetipovi i kolektivno nesvesno*. Beograd: Narodna knjiga, Miba books.

- Kovač, M. (1992–1993). Poezija Mikoli Kočiša. *Studia Ruthenica* 3/1992–1993, Zbornik robotoh „Dnji Mikoli M. Kočiša”, 26–29. (Cyrillic)
- Konstantinović, S. (2008). *Rusinska usmena književnost*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Papharhaji, Đ. (1979). Antejska moc Kočišovoho poetskoho vislovu. U: Laćak, Đ. (Red.). (1979). *Ruski jazik i literatura 1978*. Novi Sad: Novinsko-vidavateljna robotna organizacija „Ruske slovo”, Društvo za ruski jazik i literaturu. 61–72. (Cyrillic)
- Ramač, JA. (2007). Rusnaci u Južnej Uhorskej. Novi Sad: Vojvodjanska akademija naukoh i umetnoscoh. (Cyrillic)
- Rimar Simunović, A. (2020). Ukrajina u autorskom mitu Mihajla Kovača. *Slavistika*, XXIV/2, 379–385. (Cyrillic)
- Rimar Simunović, A. (2021). Majka Zemlja u autorskom mitu Mihajla Kovača. *Slavistika*, XXV/1, 288–297. (Cyrillic)
- Tamaš, JU. (1997). *Istorija ruskej literaturi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Cyrillic)
- Tamaš, JU. (2009). *Jevahelista Mihajlo Kovač*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Frejdenberg, O. (2011). *Poetika sižea i žanra*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. (Cyrillic)

ЈЕФТАЈЕВА КЋИ КАО СИМБОЛ ХРИСТОВЕ ЖРТВЕ У КОСТЕЉНИКОВОЈ ДРАМИ *ЈЕФТАЈЕВА КЋИ*

У овом раду се анализира најпознатија драма Хавријила Костељника – *Јефтајева кћи* (*Ефтайова дзивка*). Посебна пажња се посвећује главној јунакињи Костељникове и исто тако старозаветне историје. Рад указује на остварену намеру аутора у повлачењу мноштва паралела између Христове жртве и жртве Јефтајеве кћери. Наглашава се теолошки смисао ових паралела, као и разлог због којег се Костељник одлучио управо за ову старозаветну историју да покаже значај жртве у хришћанској теологији.

Кључне речи: Хавријил Костељник, русинска књижевност, драма Јефтајева кћи, Јефтај, Стари завет, жртва.

Костељниково стваралаштво је од изузетног значаја за русинску културу. Није он само творац најмлађе словенске књижевности и зачетник уметничке књижевности као што је проф. Јулијан Тамаш написао у својој монографији, (Тамаш, 1973: 15), већ и истакнут гркокатолички теолог и језикословац познат по првој граматици русинског језика. Његово стваралаштво је свакако добро проучено у опширној монографији проф. Тамаша. Интересантно је како је у свом стваралаштву Костељник спајао различите дисциплине и конвенције – хомилетику, драматургију, песништво. Најбољи пример за то је управо његова драма *Јефтајева кћи*. Треба обратити пажњу на то да је ово дело синтеза различитих хришћанских мотива, па и не само хришћанских. Обраћа пажњу на то и раније споменут истраживач русинске књижевности, овако објашњавајући карактер Костељниковог дела: „Писати 1924. трагедију у стиховима – анахронизам је и он сам казује, између осталог, да је *Јефтајева кћи* у суштини један, назовимо га условно тако драмски експеримент – синтеза у којој је Костељник повезао драмске конвенције различитих времена и различитих типова трагедије, и не само

¹ mmjakub@gmail.com

трагедије него и комедије” (Таташ, 1984: 107). Ми ћемо се фокусирати на новозаветне мотиве које је Костељник на интересантан начин унео у старозаветну историју.

Ваља на почетку споменути да је Костељник пренео библијску причу на почетак 20. века, имајући на уму да је драма написана за Русине и углавном је функционисала у оквиру русинске заједнице. Да је анализирана драма стекла славу у овом свету, сведочи свега један извештај о њеном првом позоришном извођењу, које у својој монографији о русинском позоришном животу наводи Ђура Лаћак – он каже да су гости: „...заједно са домаћинима послали поздравно писмо др Хаврилу Костељнику у Лавов и још једном указали част и захвалност писцу прве драме на русинском језику” (Лаћак, 2008: 280).

Оправдано је, дакле, потврдити оно што каже Таташ да је Масфа у драми: „русинифицирано сеоце пишевог времена” (Таташ, 1984: 108). У својој монографији Таташ поставља питање врло важно за анализу овог дела – зашто је Костељник изабрао баш ту историју из *Књиге о судијама*. Одговор на питање он види претежно у народном смислу и смислу живота самог аутора дела – Костељникова борба за независну гркокатоличку цркву личи на Јефтајеву борбу за правду, одбрана Масфе може послужити као пример борбе за слободу властитог народа, и он гласи:

Зашто се Костељник окренуо управо Књизи о судијама? У њој је вероватно пронашао поучан пример, и у другим текстовима вариран, о одлучним представницима који свој народ из робства и покорности уздижу до слободе и достојанства. Други разлог зашто је Костељника привукла Јефтајева судбина вероватно је и дубоко лични разлог: осећај да је одбачен, из дома прогнан, доказује да је вреднији и поштенији од оних који су га одбацили” (Таташ, 1986: 107).

Свакако је то важан аспект – треба ипак подвући да је Костељник пре свега био теолог, те сматрам да би требало одговорити на то питање превентивно у ширем теолошком смислу него што је теолошки смисао ове конкретне библијске историје. У теолошком смислу све је чврсто везано за најважнији лик Костељникове драме – за Јефтајеву кћи. Важно је такође одговорити на питања зашто Костељник у први план старозаветне историје није поставио Јефтаја него његову кћи и шта је то на шта аутор жели да

обрати пажњу служећи се тим конкретним ликом. Тамаш схвата ту тезу у старозаветном смислу истичући важност жртве за грехе: „Јефтајева кћерка има своју поучну тезу: сваки грех или несрећа се морају окајати приношењем жртве (Ѕфтайова дзивка ма своју поучну тезу: кажди грех або нещесце муша ше од Господа одкупиц зоз жртву)” (Таташ, 1986: 99). То је тачно у директном смислу, али, као што се то види у приповеткама и другим Костељниковим делима, постоји и дубљи смисао који је често везан за друге теолошке догме. Због тога треба де се скрене пажња на низ недиректних алузија којима се Костељник послужио да покаже такође новозаветне истине.

Драма почиње разговором Јефтајеве кћи са Осифком. У првом чину сазнајемо за Јефтајеву тешку судбину из перспективе његове кћери која заједно са оцем пати због његовог изгнанства, доживљава понижење и осећа се као у невољи (Kosteljnik, 2013: 223). Лик Осифка игра овде важну улогу – из његових речи сазнајемо све детаље о Јефтају и његовој кћери, исто као у старозаветној историји – најозбиљнија оптужба је Јефтајева нечиста крв, а трагизам целе ситуације постаје већи кад Осифко каже да је упркос својој болести бољи човек само због чистоће крви (Kosteljnik, 2013: 225). У тој конкретној ситуацији Осифко није, као што је Тамаш рекао, предмет исмевања, него средство уз помоћ којег аутор подвлачи трагизам невине девојке. У новозаветном смислу је то нарочито важно због тога што је суштина Христове жртве његова невиност. Намерно је Костељник створио лик тужиоца и дао му глас већ на почетку драме. Осифко се у том случају може упоредити са Синедрионом који оптужује невиног спаситеља. Осим нечисте крви појављује се у овој сцени иста оптужба која се појавила и у новозаветној сцени Исусовог суђења – хуљење против Бога (Mt 23, 65), Осифко то исто тако директно каже јунакињи: „Па ти вређаш Бога, па због тебе све ће нас казнити” (Kosteljnik, 2013: 225).

Мотив невиности се провлачи кроз целу драму. Обратимо пажњу на оно што је Елезар рекао кад је Јефтај приметио своју кћер па је себи од жалости раздерао одећу на грудима: „Шта би такво дете учинило? Та код куће само се молило за свог оца да би победио” (Kosteljnik, 2013: 258). Нико осим Јефтаја још тада није знао шта ће се догодити. Елезарева реакција на ситуацију коју није могао схватити обраћа читаочеву пажњу на невиност младе девојке. Ова ситуација свакако може да се упореди са новозаветном епизодом кад је Пилат реаговао на оптужбе против Исуса: „...не налазим

никакве кривице на овом човјеку” (Lk 23,4). Вреди овде споменути да је и Исусова мисија била усмерена на победу над грехом, над сотоном; Исусовом жртвом је Бог победио грех, исто тако Јефтајева победа не би била могућа без жртве његове кћери.

Осим невиности, важан је мотив жртве за друге и оданости Богу, који је типичан за *Нови завет*. Христос је доживео муке, понижење, страдање и на крају смрт и све је то била жртва за друге. Он је једина жртва за све људе и једина људска жртва коју познаје *Нови завет* (Luker, 1989: 141). Тамаш је нагласио да Костељник остаје доследан старозаветној доктрини и другачије објашњава смисао историје Јефтајеве кћери. Он каже да се Костељник одлучио за другачији завршетак библијске приче због тога што јеврејски монотеизам строго осуђује жртвовање људи (Тамаш, 1986: 102). Иако на крају драме не долази до жртвовања Јефтајеве кћери, она је симбол људске жртве која свој пуни смисао има само у *Новом завету*. Цела драма се концентрише углавном на трагизам лепе, младе и невине девојке којој је суђено умрети. Јефтај мења своју одлуку на самом крају под утицајем Елезара и народа који се буни против људске жртве. Због тога не можемо да се зауставимо на раније споменутом Тамашевом објашњењу смисла драме: „Сваки грех се мора откупити жртвом” јер се у драми пажња фокусира на једну конкретну жртву, чак не само за израелски народ него за све – јунакиња сама каже: „Горе моје, халаадске горе! За вас ја умирем, наше горе! За вас сутра ја ћу изгорети: да би нам ви остале слободне! Да не бисте биле сиротице! Ја сироче – умирем за вас! Да Израел може да вас зове: моје горе – израелске горе. Да у вама процветају песме израелске! Халаадске горе! Умирем за сто хиљада душа!” (Kosteljnik, 2013: 258). Вреди овде подвући да се то не спомиње само на једном месту у драми, као и да други ликови такође изговарају да је ова жртва важна за све. Кад у сцени у шуми, у четвртном чину, са Јефтајевом кћери плачу над њеним девојаштвом, деверуше директно кажу: „васцео си Израел откупила” (Kosteljnik, 2013: 263). Такође на крају драме, пре самог жртвовања, послужитељ каже: „она – жртва за цео Израел! Нико није хтео – Бог је хтео!” (Kosteljnik, 2013: 274). Писац уз помоћ свих тих ликова хоће да обрати пажњу на тај из угла хршћанске теологије најважнији, аспект жртве. Треба ипак скренути пажњу на то да је код Костељника (у поређењу са новозаветним догађајима) већина људи свесна онога што се дешава, народ је свестан њеног херојства и веома је жали. Аутор се намерно послужио том ситуацијом да покаже како би требало сви да се понашамо према најсавршенијој жртви. Пример понашања људи у

Масфи на крају драме стоји у контрасту са понашањем људи који су осудили Исуса на смрт.

У том контексту обратимо пажњу на саму Јефтајеву кћер. Оданост божјој вољи се нарочито добро види у ономе што главна јунакиња каже у трећем чину драме. Она је спремна за све што је Бог, у својој доброти, припремио за њу: „Тата! Нека буде по Божјој вољи! Ја сам спремна ако то Бог хоће” (Kosteljnik, 2013: 259). Треба истаћи да се јунакиња упркос страху узда у Бога и његову вољу, није она ипак лишена тих природних осећаја: „Страх и туга сад су ме спопали, све у срцу мутно сад се пени, као вино кад кисити почне, па се пени док се не промени” (Kosteljnik, 2013: 265), исто тако, када се радња одиграва у шуми пре њене смрти, главна јунакиња каже: „Драги тата! Испунићу ја реч Богу дату, од Бога примљену! Мада је то тешко младој души!” (Kosteljnik, 2013: 269). Није случајно да све ове речи личе на Исусову молитву у Гетсиманском врту: „Оче, кад кад би хтио да пронесеш ову чашу мимо мене! Али не моја воља, но твоја нека буде!” (Lk 22,42). Аутор је, парафразирајући Исусове речи, направио видљиву алузију на новозаветне догађаје.

Када је реч о оданости, треба споменути још једну важну алузију. Битан је један моменат на крају четвртог чина кад Јефтајева кћи разговара са једном од деверуша, која јој је понудила да побегне и да се спаси од жртвовања: „Да л’ је Бог то неком рекао? Божје мисли за људе су тајна, ја ти кажем: побегнимо!” (Kosteljnik, 2013: 271). У овој сцени се деверуша понаша као ђаво који је наводио на искушење Исуса пре његовог жртвовања за све људе. Деверуша је хтела да „спасе” главну јунакињу од смрти показујући јој лепоту кнегињичиног живота: „Видиш: кнезу је тај свет отворен... Можеш ићи где год хоћеш у свет!”, „Не бој се! У свету ће се наћи кнез или цар што примиће те к себи” (Kosteljnik, 2013: 271–272). Но, главна јунакиња је, попут спаситеља (Mt 4,8), победила ово искушење и дала сведочанство своје оданости и побожности.

Следећи новозаветни мотив је милосрђе према враговима. То је типичан елеменат новозаветне побожности. Исус је пуно пута говорио како је важна љубав према враговима која чак стоји у контрасту са старозаветним схватањем љубави: „Чули сте да је казано – љуби ближњега свога, и мрзи непријатеља свога. А ја вам кажем – љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, чините добро онима који вас мрзе и молите се за оне који вас вријеђају и гоне” (Mt 5, 43–44). Баш таква побожност карактерише

главну јунакињу драме. Она је показала милосрђе према своме врагу који јој је завидео због повраћене части – према Осифку: „Ја вас молим немојте га тући због мене, јер сам ја тек сироче обикло да слуша такве речи” (Kosteljnik, 2013: 244).

Важан је још један мотив који указује на сличност између жртве Јефтајеве кћери и Христове жртве. У питању је мотив јеврејског славља. Зна се да су у исто време када се Исус жртвовао на крсту Јевреји славили радостан празник – Пасху. Скоро исто се догађа у Костељниковој драми, Елезар у следећем чину спомиње: „народ има сад велико славље – како спојити смрт кнегињице с радошћу народа! Мада смо се смрти избавили, у великој жалости би били” (Kosteljnik, 2013: 260). Откупљење је увек везано за патњу и смрт; у Христовој жртви постоји мистична веза између умирања и новог живота (Luker, 1989: 148), ова веза је свакако видљива у драми *Јефтајева кћи*.

У Костељниковој драми се налази и још више алузија на новозаветне догађаје, које могу бити предмет даљег бављења, намера овог чланка је да представи сличности између две жртве – Јефтајеве кћери и Христове жртве спасења кроз неколике наведене паралеле. Кад се Костељникова драма гледа из овог угла, види се да је ипак теолошки смисао важнији него народни који је истакнуо проф. Тамаш. Низ алузија који сам хтео овде показати сведочи о томе да се Костељник служио поучним примерима у своме стваралаштву, али такође представља смисао хршћанске теологије – све што се догађа у *Старом завету* има чрству везу са тим што се остварује у *Новом завету*.

Jakub Pawlak

JEPHTHAH'S DAUGHTER AS A SYMBOL OF CHRIST'S SACRIFICE IN KOSTELJNIK'S PLAY *JEPHTHAH'S DAUGHTER*

Summary

The article analyzes Havrijil Kosteljnik's most famous drama - Jeftaj's daughter (Jeftajova dzivka). Special attention is paid to the main heroine of Kosteljnikov's and Old Testament history as well. The article indicates the realized intention of the author in drawing many parallels between the sacrifice of Christ and the sacrifice of Jephthah's daughter. The theological sense of these parallels is underlined, as well as the reason why Kosteljnik decided on this Old Testament history to show the importance of sacrifice in Christian theology.

Key words: Havrilij Kosteljnik, Ruthenian literature, drama Jephthah's daughter, Jephthah, Old Testament, sacrifice.

ЛИТЕРАТУРА

- Laćak, Đ. (2008). *Teatralni život Rusnacoh, I časce*, Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Lurker, M. (1989). *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, pr.bp K. Romaniuk. Poznań: Pallottinum.
- Tamaš, J. (1986). *Havryjil Kostel'nik medzi doktrinu i prirodu, studija*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Tamaš, J. (1973). Priroda rusinske književnosti, *Polja. Časopis za umetnost i kulturu* 178. Novi Sad. 15–16.
- Tamaš, J. (1984). *Rusinska književnost: istorija i status*. Novi Sad: Matica srpska. (Cyrillic)

ИЗВОРИ

- Kosteljnik, G. (2013). *Poezija i proza*. Novi Sad: Društvo za rusinski jezik, književnost i kulturu. (Cyrillic)
- Sveto Pismo Novi i Stari zavjet*. Beograd (2014): Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve. (Cyrillic)

УПУТСТВО ЗА ПРИРИХТОВАНЄ РУКОПИСА ЗА ДРУКОВАНЄ

Часопис Русинистични студії / Ruthenian Studies обявює оригинални науково, преглядни науково и фахово роботи зоз обласци филологийних, лингвистичних и дружтвених наукох. Роботи хтори уж обявени або понукани за обявйованє у даєдней другей публикації не можу буц прилапени, так як ані гевти хтори не задоволюю науково критериюми. Кед робота була викладана на науковим сходу, або настала як резултат наукового проєкта, тот податок треба навесц у надпомнуцу на дну насловного бока тексту.

Автор длужни почитовац науково и етични принципи и правила под час пририхтованя роботи у складзе зоз медзинародними стандардами. Зоз придаваньом роботи автор гарантує же шицки податки у роботи точни, як гевти хтори ше одноша на вигледованє, так и библиографски податки и наводи зоз литератури. Пре рецензованє ше проверює чи у роботох нет елементи плагиату.

Часопис Русинистични студії / Ruthenian Studies обявює роботи наставнікох и сотруднікох Факултету як и з боку Редакції поволаних авторох зоз иноземства и других универзитетох зоз жеми. У *Русинистичних студийох* ше обявюю роботи найвецей трох коавторох. Каждє може понукнуц лем єдну роботу за обявйованє, без огляду чиє є єдини автор чи коавтор.

Придаванє рукописох

Роботи ше придаваю у електронскей форми у .doc или .docx формату на адресу ruthenianstudies@ff.uns.ac.rs. Рок за придаванє рукописох 31. май чечуцого року.

Рецензованє

Поступок рецензованя анонимни у обидвох напрамох, прето авторе муша вихабиц шицки информации зоз тексту, одн. файлу на основи хторих би могли буц идентификовани, и то на шлїдуючи способи:

- а) з анонимизацию референцох хтори ше находза у тексту и хтори авторово,
- б) з анонимизацию референцох у библиографії,
- в) з уважним менованьом файлох, так же би ше не видзел автор (нпр. File > Check for Issues > Inspect Document > Document Properties and Personal Information > Inspect > Remove All > Close).

Роботи рецензую двома кваліфіковани рецензенти.

Думанє анонимного рецензента и текст роботи зоз евентуалними надпомнуцами ше придаваю авторови же би вон у цеку 14 дньох окончел гледани пременки у роботи. Кед же рецензент утвердзи же робота не согласна зоз правописом и же ма граматични и стилски гришки, авторови ше враца робота на лектуру. Автор одвитує за правописну и стилску коректносц текста. Ревидована верзия роботи ше посила рецензентови на увид, та ше вон вияшнює чи гледани пременки одвитуюци и чи роботу мож друковац. Потим Редакция приноши одлуку о обявйованю.

Язык и писмо

Роботи ше публикую на шицких славянских языкох и на главних шветових языкох.

Форматованє тексту

Тексти ше пишу у програми Microsoft Word, зоз фонтом Times New Roman. Велькосц фонта основного тексту 12 (кед цитат ма вецей як 40 слова, велькосц фонта 11). Проряд основного тексту 1,5. Кажди перши шор нового пасуса уцагнути (Paragraph/Indentation/Special: First line 1,5 cm), а текст треба вировнац з обидвох бокох („justify”). Формат бока А4.

Фусноти означовац зоз арабским числами (окрем перших хтори ше означую зоз гвиздочками а часц су информации о авторови, повязаносци вигледованя зоз проєктом або информации о предходним публикованю часцох роботи). Велькосц фонта фусноти 10.

Роботи хтори не задоволюю формални стандарди не могу войсц до поступку рецензованя.

Насловни бок

Шицки роботи маю насловни бок хтори треба же би у горнім лівим углу мал мено автора а под тим и афилияцию, односно мено институциї. Под тима информациями шлїдзи наслов роботи хтори центрирани и написани зоз верзалом и фусноту хтора означена зоз гвиздочку (*). Зоз першу гвиздочку ше дава инфорамция о имејлу автора а зоз другу и трецу гвиздочку информации о науковим проєкту, подзекованю або надпомнуце о предходним представяню роботи на науковим сходзе итд.

Структура статї

Рукопис понукнути за друковане треба же би мал шлїдоуюци елементи: мено и презвиско автора, институцию у хторей є заняти, наслов статї, абстракт, ключни слова, текст роботи, резиме и наукови апарат.

Наслов статї

Наслов треба же би цо вирнейше описал змист статї.

Абстракт и ключни слова, резиме

Єден параграф, до 200 слова.

Велькосц фонта 10, зоз прорядом 1.

Перши шор уцагнуц, без писаня слова *абстракт*.

Обовязни информации абстракту то цель вигледованя, методология вигледованя.

Под текстом абстракту, пише ше наслов *Ключни слова*: и наводзи ше од 5 до 10 слова або фрази хтори описую змист статї.

Резиме ше пише по англійски на концу текста, пред литературу, з велькосцу фонта 10 и прорядом 1 (single). Пред резимеом пише ше мено и презвиско автора на латинки. Потим шлїдзи наслов Summary, центровани. Перши шор каждого пасуса уцагнуц на 1,5 цм. Наслов резимеа по англійски виписани зоз верзалом, центровано. Резиме жгато приказує проблем, цель, методологию и резултати наукового вигледованя. Обсяг резимеу до 500 слова. Резиме не преклад абстракта. После тексту резимеа, уцагнути на 1,5 цм шлїдзи наслов *Key words*: после хторого ше наводза 5 до 10 ключни слова.

Кед же робота на англійским языку, резиме ма буц по руски.

Обсяг тексту

Минимална длужина роботи 20.000, а максимална 30.000 характери, ведно зоз абстрактном, резимеом и литературу.

Основни текст роботи

Основни текст ше пише з велькосцу фонта 12. Наслови поглавйох ше наводза з верзалом центровано, а поднаслови знука поглавйох з курзивом уцагнуто на 1,5 цм, як и перши шор нового пасуса.

Таблічки и графикони формовац у Word формату. Кажда таблічка ма буц означена з числом, з адекватну назву. Число и назва ше находза над таблічку/графиконом.

Цитованє референцох у тексту статї

Цитати ше означую зоз двойністима знаками наводзєня у складзе зоз правописом языка на хторим статя, а цитати знука цитату з єдними знаками наводзєня ('...'). Хасноване жридлище ше наводзи знука тексту так же ше елементи (презвиско автора, рок виданя, число бока на хторей ше находзи часц хтори ше цитує) наводза у заградзєньох и одвоюю зоз запяту и двома точками (Dulišenko, 2009: 54). Цитовани жридлища ше наводза на концу виречєня, непосредно пред точку.

За блок цитат (вещей як 40 слова) не хасновац знаки наводзєня але ше го пише у окремним блоку, лїва маргина (Paragraph/Indentation/Left) уцагнута на 1,5 цм, а фонт велькосци 11, на концу у заградзєню жридлище.

Кед ше наводзи роботу хтора ма 3–5 авторох, перши раз навесц шицких авторох а у познейших наводзєньох лем першого автора и навесц „и др.” або „et al.”.

Кед статя ма два або вещей референци истого автора зоз истого року, вец ше после податкох о року додаваю знаки а, б итд. (Таташ, 2012а), (Таташ, 2012б). Роботи истого автора ше наводза по хронологийним шоре: (Halle, 1959; 1962).

Литература

У списку літератури наводза ше лем референци хтори автор хасновал у роботі. Референци хтори у оригіналу на кирилки ше наводза транслітеровани на латинку зоз надпомнуцом у заградзеню непостредно после точки референци (Cyrillic). Велькосц фонта 12, а форма треба же би була Hanging на 1,5 цм (Paragraph/Indents and Spacing/Hanging).

Кніжки (друковани жридла)

Кніжка зоз єдним автором

Duličenko, A. (2010). *Jugoslavo ruthenica II*. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad, Ruske slovo Novi Sad. (Cyrillic)

Кніжка з вецей авторами

Кед кніжка ма вецей авторох, наводза ше шицки, але ше пред остатнім презвиском додава знак „&”.

Đorđević, S.–Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

Rokai, P.–Đere, Z.–Pal, T. & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

Кніжка зоз редактором або ушорйовачом зборніка роботох

Кед кніжка зборнік роботох зоз наукового сходу або є пошвєцена єдней теми, як автор ше наводзи редактор або ушорйовач публикацій и коло презвиска и иницијалу ше додава „ред.” або „ушор.” односно „ед.” кед кніжка на странским јазуку.

Tamaš, JU. (red.) (2012). *Veličina malih jezičkih, književnih, kulturnih i istorijskih tradicija*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Oddzeljenje za rusinistiku.

Статя зоз зборніка

Hardi, DJ. (2012). Koncept istoriji bačvansko-srimskih Rusnacoh Havrijila Kosteljnika. U: Tamaš, JU. (Red.) (2012). *Veličina malih jezičkih, književnih, kulturnih i istorijskih tradicija*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Oddzeljenje za rusinistiku. 141–149.

Статя зоз наукового часописа

Kišjuhas, A. (2017). Manjinski identiteti: perspektiva teorije kontrole afekta i teorije kontrole identiteta. *Русинистични студии/Ruthenian Studies*, 1, 155–171.

Статї зоз новинох

Потребне навесц информации о року, мешацу и дню за дньово и тижньово новини и хасновац „bok” або „p.” кед новини на странским язику.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

Кед ше не спомина автор статї:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Онлайн жридла

Кед то жридло оможливує, треба написац DOI число. Тото число ше записує на концу описа без точки. Кед DOI не доступни, треба хасновац URL.

Статя зоз онлайн наукового часописа

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

або з URL числом

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Е-кнїжки

Кед ше наводзи жридло хторе доступне лем на интернету, место податкох о месту издаваня и издавательови, треба навесц податок о електронским жридлу зоз хторого ше пребера:

Milone, E. F.–Wilson, W. J. F. (2008). Solar system astrophysics: background science and the inner solar system [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Веб сайм

Податок о року одноши ше на датум формованя, датум копії або датум остатней пременки.

Kraizer, S. (2005). Safe child. Prevžate 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Penn State Myths. (2006). Prevžate 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Необявени роботи

За необявени роботи треба навесц подполни податки.

Segedi, K. (2004). Prefiksi sa prostornim značenjem u rusinskom i ruskom jeziku (Nepublikovana magistarska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Рукописни материял ше наводзи по авторови рукопису, а кед автор рукописа не познати, по наслову. Кед рукопис не ма наслов, дава му го тот цо пише о нїм. Шлїдуюци елемент час наставаня тексту, место и назва институції у хторей ше рукопис находзи, сигнатура и фолияция.

Редакция часописа *Русинистични студиї / Ruthenian Studies*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Др Зорана Ђинђића 2.
21000 Нови Сад
Тел: +381214853900
www.ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу и редизајн корица
Игор Лекић

Штампа
Футура, Нови Сад

Тираж
75

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.161.2

РУСИНИСТИЧНИ студиј = Ruthenian Studies /
главни редактор Дюра Гарди. - 2016, 1- . -
Нови Сад : Универзитет у Новим Садзе,
Филозофски факултет, Одзелене за русинистику,
2017- . - 23 cm

Dostupno i na: <http://rusinisticnistudi.ff.uns.ac.rs>. –
Годишње.

ISSN 2560-3612 = Русинистични студиј

COBISS.SR-ID 313718791